

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 11

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 11* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1881

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko11_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Voorrede

Hoewel deze deelen een afzonderlijk werk uitmaken, zijn zij uit den aard der zaak eene voorzetting der geschiedenis, in de vroegere werken des schrijvers vervat, en tevens de noodzakelijke inleiding tot dat deel van zijn arbeid, dat hij steeds verlangt ten slotte het publiek aan te bieden: eene Geschiedenis van den Dertigjarigen Oorlog.

Want de beide groote oorlogen, die achtereenvolgens de onafhankelijkheid van Holland en de scheuring van Duitschland bewerkten, waren inderdaad slechts één; een voortgezet treurspel van tachtig jaren. De korte verpozing, die in de Nederlanden als het Twaalfjarig Bestand bekend stond, was juist het tijdvak, waarin de elementen zich weder langzaam en zeker samenpakten, om over het geheele beschaafde Europa dien reusachtigen strijd uit te breiden, die gedurende meer dan veertig jaren binnen de enge grenzen der Nederlanden gewoed had. In oorzaken en in karakter waren beide oorlogen elkander volkomen gelijk. Bij menige verandering van personen en van tooneel, in een strijd die gedurende bijna drie geslachten aanhield, zal evenwel eene natuurlijke opvolging der gebeurtenissen en handelingen van het begin tot het einde waargenomen worden.

De plannen van Karel V tot het vestigen eener wereldheerschappij, plannen, die hij zijn leven lang met hartstocht had nagejaagd, en waarvoor hij zoo zware vergrijpen jegens de menschheid en jegens verschillende individuen begaan had, als zelden een enkel despoot heeft kunnen volvoeren, hadden ten laatste schipbreuk geleden. Teleurgesteld en ontmoedigd, was de tyran van het tooneel afgetreden, het aan zijn zoon overlatende om dien toeleeg tegen het recht en de onafhankelijkheid der volken, tegen de vrijheid der gedachte en de gelijkheid der godsdiensten voort te zetten, met de grootere kracht, die deze aan de innigheid zijner overtuiging ontleende.

Want Filips de Derde stond althans in dit opzicht boven zijn vader, dat hij een oprechte maar blinde ijveraar was. In zijne bekrompen en duistere ziel heerschte de overtuiging, dat het voor de verlossing der

VIII

menschheid noodig was, dat hij de heerschappij over de wereld voeren zou, dat het Protestantisme in zijne verschillende gedaanten als eene schadelijke ziekte moest uitgeroeid worden, en dat het onthoofden, verbranden en levend begraven van alle ketters de grootste deugd was, waarmede hij den hemel verdienen kon.

Zijn vader zou het Protestantisme geduld hebben, indien het zich slechts aan het wereldlijk gezag onderworpen had. Het zou in den aanvang zijner regeering niet veel moeite gekost hebben, eene schikking te treffen tusschen Rome en Augsburg, wanneer Karel's wereldlijke heerschezucht er hem niet toe verleid had, om de Kerk te verzwakken en eene godsdienstige hervorming te maken tot eene staatkundige rebellie, eene misdaad tegen hem, die souverain der Christenheid beweerde te zijn.

De bouwstoffen voor de ware geschiedenis zijner regeering liggen in de archieven van Spanje, Oostenrijk, Rome, Venetië en Nederland en op menige andere plaats. Wanneer eenmaal met behulp daarvan een volledig en trouw verhaal zal zijn opgemaakt, zal het blijken hoe Karel's staatkunde geheel de voorlooper en de aanleiding voor die van Filips geweest is, en hoe onder zijn opvolgers het oostenrijksche droombeeld eener wereldheerschappij logisch uitliep op het bederf, de verbrokkeling en de onmacht van dat Germaansche Rijk, dat Karel werkelijk bezeten had.

Ongelukkig werd nu de groote Republiek, die in weerwil der hulp van Engeland en Frankrijk bijna alleen weerstand aan Spanje had geboden, in het eerste tijdperk van vrede bezocht door den demon van godsdiensthaat, dien zij, zoolang de oorlog duurde, had weten te bezweren. Ongetwijfeld werd de Nederlandsche Republiek verzwakt en haar arm verlamd door de verdeeldheid, die in haar binnenste heerschte, en de treurige gevolgen daarvan. De uitwerking dier twaalf verspilde jaren trad aan het licht, zoodra het gemeenebest zich opmaakte tot den vernieuwden algemeenen strijd, volgende op dien beperkteren, waarin zij de hoofdrol vervuld had. In geringe mate slechts werd de wezenlijke samenhang van den oorlog door den wapenstilstand afgebroken. De dood van Johan van Cleef, die bijna samenviel met het sluiten van het bestand, was in de oogen van helderziende staatkundigen de noodwendige voorlooper van een nieuwen en algemeenen oorlog.

De geheime briefwisseling van Oldenbarnevelt wijst met bijkans profetische nauwkeurigheid den loop der gebeurtenissen en de nadering van een algemeenen strijd aan, terwijl dat treurspel nog in het verborgene lag en eerst na zijn dood zou afgespeeld worden. Meer dan iemand, was hij gewoon om den staatkundigen gezichteinder te verklaren en de teekenen des tijds naar waarde te schatten. Geen staatsman

van het tijdvak van het Twaalfjarig Bestand kon met hem vergeleken worden in ervaring, ruimen blik, staatkundig overleg en schranderheid van beheer. Hij was meer dan iemand anders doordrongen van de groote traditiën en gemeenzaam met de hoofdpersonen van een heldentijdperk; steeds toch was hij vertrouwde vriend, de geëerde raadsman geweest van Willem de Zwijger, van Hendrik IV, van Elizabeth en van de staats- en krijgslieden op wie zij steunden; zijn leven had hij gewijd aan het bestuur der hoogste aangelegenheden; en zoo stond hij, na den dood van Hendrik en van den tweeden Cecil, en na de verwijdering van Sully, alleen onder de natuurlijke leiders der menschheid.

Op het Engeland van Elizabeth, Walsingham, Raleigh en de Cecils was het Groot-Brittannië van Jacobus gevolgd, met Carr en Carleton, Naunton, Lake en Winwood. Frankrijk, dat rouw droeg over Hendrik IV en nog zijn Richelieu wachtte, was door de grepen van lieden als Concini, Epemnon en Bouillon aan handen en voeten gebonden aan Spanje overgeleverd. Duitschland, van Rudolf aan Matthias vervallen, zag in 't verschiet Ferdinand van Stiermarken gereed om het honderdjarige gebouw der hervorming omver te halen. Slechts de Republiek der Nederlanden had haar grooten krijgsman en haar uitstekenden staatsman dier dagen behouden. Op het oogenblik dat eene verademing was ingetreden, voordat, op een ruimer veld dan ooit, de strijd hervat zou worden tusschen de spaansch-oostenrijksche wereldheerschappij en de onafhankelijkheid der volken, tusschen de oude en eenige Kerk en den geest van godsdienstige gelijkheid, tusschen volksrecht en wereldlijk en geestelijk despotisme, op dat oogenblik ware het te wenschen geweest, dat de krijgs- en de staatsman elkander ter zijde hadden gestaan en de republiek, bevoorrecht door het bezit van twee zulke verdedigers en door hare eigene daden aan het hoofd der partij van het verzet geplaatst, aan zich zelve trouw zou zijn gebleven.

Deze deelen bevatten eene vluchtige schets van Oldenbarnevelt's loopbaan, tot op het oogenblik dat in het jaar 1609 het Twaalfjarig Bestand met Spanje gesloten werd. De schrijver heeft in vroegere werken getracht, de plaats en het aandeel van den grooten advocaat aan te wijzen in de geschiedenis van den onafhankelijkheidsoorlog. Het zal nu blijken dat hij, in het tijdvak van het Bestand, de persoon is om wien zich alles groepeerde. De geschiedenis van Europa en vooral die van de Nederlanden, Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitschland kan niet volledig gewaardeerd worden, zonder de kennis van de plannen, de werkzaamheid en het lot van Oldenbarnevelt.

De gegevens voor de beoordeeling van zijn karakter en van de rechtvaardigheid zijner rechters zijn voorhanden in de nationale archieven

van het land, waarvan hij zoo lang de eerste burger geweest is. Maar eerst sedert kort zijn zij toegankelijk geworden; brieven, staatspapieren en andere bescheiden zijn nog ongedrukt en slechts zelden ingezien. De heer Van Deventer heeft drie hoogst belangrijke deelen der briefwisseling van den advocaat uitgegeven; maar deze loopten niet verder dan tot het begin van 1609. Hij heeft zijn arbeid gestaakt, juist op het tijdstip waarmede deze deelen aanvangen. Ik heb die geheele briefwisseling nagenoeg doorgezien, benevens eene menigte andere papieren. Die arbeid valt niet licht; want het handschrift van den advocaat is welhaast het moeilijkste dat men zich voorstellen kan en de papieren, hoewel bewaard in de bewonderenswaardige orde, die de haagsche archieven onderscheidt, zijn door veler handen gegaan eer zij hunne natuurlijke bestemming in de nationale schatkamer bereikten. Juist de bescheiden, die op het beruchte rechtsgeding betrekking hebben, bleven langen tijd voor het menschelijk oog verborgen; want Oldenbarnevelt's rechters hadden zich onder eede verbonden de processtukken geheim te houden. En dat bleven zij, eeuwen lang. Eerst kort geleden is een klein gedeelte dier papieren door het Historisch Genootschap te Utrecht uitgegeven. De verhooren der rechters en de antwoorden van Oldenbarnevelt zijn daardoor aan het Nederlandsch-lezend publiek bekend gemaakt; terwijl voor twee jaren een uitstekende geleerde, professor Fruin, nog de verhooren van Hugo Grotius heeft uitgegeven.

Papieren als deze, hoe belangrijk ook, maken slechts een gering gedeelte uit der bouwstof, waaruit het oordeel over deze ernstige gebeurtenissen kan gevormd worden. Ik zal daarom geene verontschuldiging aanbieden wegens de vele uittreksels, die ik in deze deelen heb gegeven, uit de briefwisseling van Oldenbarnevelt en uit andere handschriften van groote waarde - meest alle in de nederlandsche en belgische rijksarchieven - die aan het publiek onbekend zijn.

Ik heb zooveel mogelijk vermeden, de godsdienstige twisten aan te roeren, die zoo nauw verbonden zijn met de gebeurtenissen, welke ik getracht heb te beschrijven. Dit werk beoogt slechts eene politieke studie. Het onderwerp is rijk aan lessen, voorbeelden en waarschuwingen voor de burgers van alle vrije staten. Thans vooral, nu het republikeinsche regeeringsstelsel eene reeks van proefnemingen met meer of minder goed gevolg ondergaat in het eene halfmond - terwijl het in ons eigen land⁽¹⁾ gevestigd, krachtig en onaangevochten is - levert de strijd over een vrij gemeenebest, tusschen centralisatie en provincialisme, en tusschen de kerk, het zwaard en de magistratuur,

(1) De Vereenigde Staten van Noord-Amerika. *Vertaler*.

zoo als die in de eerste groote republiek der geschiedenis gestreden werd, stof tot diep nadenken op.

Zij, die in dit werk eene geschiedenis zoeken van de Dortsche Synode, zullen vruchteloos zoeken. De schrijver bezit noch het vermogen, noch den wensch om te worstelen met de geheimenissen en hartstochten, die in dat tijdperk zoo veler zielen vervulden. Die Vergadering wijst eene staatkundige periode aan en hare staatkundige zijde is nauwkeurig onderzocht; maar er is geene poging gedaan om den godsdienstigen drempel te overschrijden.

Het was voor mijn doel noodig, de betrekkingen van Hendrik IV met de Nederlandsche Republiek in bijzonderheden te beschrijven, gedurende het laatste jaar van zijn leven, tevens het eerste waarover dit verhaal loopt. Die betrekkingen zijn van europeesche beteekenis; en de bronnen, waaruit zij opgemaakt kunnen worden, vloeien rijkelijk in de nederlandsche en belgische archieven. Vooral de geheime briefwisseling van den bekwamen diplomaat François Aerssen met Oldenbarnevelt, over de jaren 1609-1611, nu in Den Haag bewaard, evenals verscheidene stukken te Brussel, zijn vol van de belangrijkste inlichtingen. Zij werpen een helder licht op de groote plannen, die Hendrik's hoofd op dat noodlottig tijdstip vervulden, en op zijn buitengewone verzotheid op de jeugdige prinses van Condé, waardoor die plannen afgewisseld werden, en die zulke treurige staatkundige gevolgen had. Die episode maakt een belangrijk deel van mijn onderwerp uit en is daarom naar de oorspronkelijke bronnen bewerkt.

Op nieuw gevoel ik mij verplicht aan mijn vriend, den heer Gachard, den uitstekenden schrijver en archivaris van België, voor zijn gestadig en vriendschappelijk dienstbetoon terwijl ik de onder hem berustende stukken betreffende dit tijdvak bestudeerde. Meer bijzonder zijn dit de briefwisseling van den aartshertog Albert met Filips III en zijne ministers en die met Peckius, zijn agent te Parijs.

Het is mij ook een groot genoegen, de voorkomendheid en ijverige medewerking te erkennen, die mij bewezen zijn bij mijne herhaalde studiën in het nederlandsche rijks-archief, gedurende bijna twee jaren, door den archivaris den heer Van den Bergh en de heeren De Jonge en Hingman. Zonder hunne hulp zou het voor mij moeilijk geweest zijn, het zoo goed als onleesbare handschrift van Oldenbarnevelt te ontcijferen en daarvan afschriften mee te deelen.

Ik moet ook den heer Van Deventer dank zeggen voor het verschaffen van kopieën van zeldzame handschriften, die op mijn onderwerp betrekking hebben, waarvan sommige uit bijzondere archieven in Holland en andere uit die te Simancas.

Er blijft mij nog over een enkel woord te zeggen omtrent den naam van den staatsman, wiens leven ik ga beschrijven. Zijne werkelijke naam, waaronder hij altoos in zijn eigen land is bekend geweest, is Oldenbarnevelt; maar tijdens zijn leven, en doorgaans in de geschiedenis, van dien tijd af tot nu, werd hij zoowel door Engelschen als door Franschen Barneveldt geheeten; en deze schrijfwijze is zoo algemeen, dat zij na eenige aarzeling ook in dit werk is aangenomen.⁽¹⁾

De schrijver neemt deze gelegenheid te baat om zijne erkentelijkheid te betuigen voor de welwillendheid, waarmede zijne vroegere pogingen om een belangrijk tijdvak der europeesche geschiedenis toe te lichten door het publiek zijn opgenomen, tegelijk met den wensch dat ook deze deelen der aandacht waardig mogen gekeurd worden. Zij zijn althans het resultaat van een ernstigen en nauwgezetten arbeid, volgens de oorspronkelijke bronnen der geschiedenis; maar het onderwerp is zoo ingewikkeld en moeilijk, dat er vrees bestaat, dat de bekwaamheid tot schetsen en ontwarren der toestanden niet geëvenredigd zij aan den ernstigen toeleg, waarmede de poging gedaan is.

(1) De *Vertaler* heeft zich veroorloofd den ‘wezenlijken’ naam van Oldenbarnevelt te bezigen, zooals die door den staatsman zelf geschreven werd. De redenen, door den heer Motley voor het volgen eener andere handelwijze aangevoerd, schijnen toch, vooral voor Nederlanders, minder afdoende te zijn.

Johan van Oldenbarnevelt

Eerste hoofdstuk

Johan Van Oldenbarnevelt de stichter van de Republiek der Vereenigde Provinciën. - Maurits Stadhouder en dienaar der Staten-Generaal. - De Unie van Utrecht gehandhaafd. - Oldenbarnevelt treft een compromis tusschen de burgerlijke en kerkelijke ambtenaren. - Zendingen naar Frankrijk, Engeland en Venetië. - De benoeming van Arminius te Leiden wekt verdeeldheid. - De Katholieke Ligue en de Protestantsche Unie. - Dood van den hertog van Cleef en strijd over zijne nalatenschap. - De keurvorsten van Brandenburg en Paltz-Neuburg, hoewel onderling verdeeld, houden de hertogdommen tegen den Keizer. - Onderhandelingen met den Koning van Frankrijk. - Hij verbindt zich met de Staten-Generaal, tot bescherming der 'possedeerende' vorsten, en bereidt zich ten oorlog.

Ik stel mij voor de loopbaan van een groot Staatsman te schetsen. Zonder de sombere en tragische gebeurtenissen, die zich onafscheidelijk aan zijn naam hechten, zou hij wellicht na verloop van twee en een halve eeuw betrekkelijk in vergetelheid zijn geraakt en zou er niet meer dan eene nevelachtige herinnering zijn achtergebleven van het bestaan van hem, die toch eenmaal een der voornaamste medespelers op het groote europeesche schouwtooneel is geweest, en aan wiens onvermoeid streven en arbeiden almede de gewichtigste en blijvendste uitkomsten waren te danken.

Zonder eenigen twijfel stond Johan Van Oldenbarnevelt, advocaat en zegelbewaarder der kleine provincie Holland gedurende een der meest bewogene tijdperken der menschelijke geschiedenis, bij geen staatsman onder zijn tijdgenooten achter. Evenwel wierp de eigenaardige staatregeling en de historische stelling van de Republiek, die hij bestuurde, evenzeer als de

bijzondere, ja geheel buitengewone post dien hij bekleedde, een sluier over zijne persoonlijkheid. Op menig gewichtig oogenblik werden zijn diep verstand, zijne welsprekende stem, zijne rustelooze hand, zijne vruchtbare pen gezien, gehoord, gehoorzaamd door het groote publiek, door de Vorsten, Staatslieden en Krijgsoversten van Europa; maar het was niet Oldenbarnevelt, die tot de wereld sprak: het waren zijne meesters 'Hunne Hoogmogenden de Staten-Generaal', die het jeugdige, machtige gemeenebest vertegenwoordigden. Verborgten achter dien overschaduwenden maar tevens verheffenden titel, volbracht Oldenbarnevelt's geest zijne rustelooze taak.

Al wie in de archieven den ontzaglijken voorraad oorspronkelijke stukken raadpleegt, zal verbaasd staan over de menigvuldige schrifturen van de zoo moeilijk te ontcijferen hand van den advocaat. Brieven aan vorsten, aan generaals en ambassadeurs, besluiten van Souvereine Vergaderingen, van handelslichamen, van indische maatschappijen, doorwrochte rechtsgeleerde en historische betoogen omtrent de vraagstukken die Europa beroerden, ontwerpen van tractaten tusschen de toongevende mogendheden, instructiën voor gewichtige zendingen, plannen van veldtochten, wetenschappelijke tochten en ontdekkingen, verbonden tusschen staten, breede ontwerpen, de geheele wereld omvattende - zulke stukken, thans met het stof der eeuwen bedekt, geschreven met die kleine, alle regelmaat missende letter, die de lezing van Oldenbarnevelt's handschrift tot eene wanhopige studie maakt, waren toen, maar dan in statelijken vorm en met het groot-zegel der trotsche burger-aristocratie voorzien, de bescheiden, waarop eenmaal de kabinetten van Europa hunne geheele aandacht gevestigd hielden.

Niet zelden vindt men vier of vijf belangrijke dépêches in dit miniatuur-schrift samengedrongen op een enkel vel papier. Opmerkelijk is het, dat hij geen ontwerp of ruwe schets opzette noch besloot, zonder de complimenten voluit te schrijven, die gewoonlijk aan den copiïst worden overgelaten, de vaste beleefdheidsbetuigingen van dien tijd, als in den aanhef: 'Edele, mogende, erendfeste, zeer geleerde, wijze en voorzienige Heeren', en ten slotte: 'Moge Godt Almachtich U bewaren en in zyne heilige bescherming houden.'

Er zijn weinig mensen geweest, wier leven zoo nauw als het zijne met de volksgeschiedenis is samengeweven. Van weinig groote mannen is echter de naam zoo in vergetelheid geraakt en komt hij zoo zelden meer over de lippen der nakomelingschap. En toch lijdt het geen twijfel, dat, even als Willem de Zwijger den grond legde tot de onafhankelijk-

heid der Vereenigde Nederlanden, Oldenbarnevelt de stichter der Republiek geweest is. Hij was nooit in de gelegenheid - wellicht zou hij er niet toe in staat zijn geweest - om zulke verbazende opofferingen voor het Gemeenebest te doen, als de prins zich getroost had; maar hij heeft zijn land met inspanning van alle krachten gediend, van zijn jeugd tot in zijn ouderdom, met een volhardend plichtbesef, een vastheid van plan, een breedheid van opvatting, een rijkdom van hulpmiddelen, waarin geen enkel zijner tijdgenooten met hem kon wedijveren.

Had het land, waar hij zoo lang de eerste burger geweest is, den rang onder de staten van Europa behouden, dien het in de zeventiende eeuw innam, dan was de naam van Oldenbarnevelt over de geheele wereld even bekend gebleven, als hij dit nog is bij de meesten zijner landgenooten. Nu nog, nadat twee en een halve eeuw sedert zijn dood verstreken zijn, kan zijn naam niet genoemd worden zonder vurige bewondering of hevigen haat op te wekken. Die naam is zoo vereenzelvigd met ééne partij, ééne richting, één geloof en zoo onverbreekbaar verbonden met groote geschiedkundige gebeurtenissen, dat zelfs de geleerdste, gemoedelijkste, vaderlandslievendste onder zijne eigene landgenooten bezwaarlijk met geheele onpartijdigheid over hem spreken kunnen.

Een vreemdeling, die liefde heeft voor al wat groot en edel is in de geschiedenis dier beroemde Republiek en geene overgeërfde vooroordeelen bezit ten aanzien harer godsdienstige of staatkundige theorieën, kan althans die taak met zekere koelheid beproeven, al is hij zich bewust van de moeilijkheid om volkomen recht te doen wedervaren aan een hoogst ingewikkeld onderwerp.

In mijne vorige geschriften over de nederlandsche geschiedenis, heb ik getracht den loop der gebeurtenissen, waarin het leven en de werken van den advocaat zulk een groote rol speelden, te schetsen tot op het tijdstip, waarop Spanje, na een meer dan veertigjarigen hardnekkigen strijd, de onafhankelijkheid der Republiek als een feit erkende en met haar⁺ een bestand voor twaalf jaren sloot. Dat verdrag was geteekend in het voorjaar van 1609. De tien volgende jaren waren in Europa
betrekkelijk rustig, maar konden toch geenszins beschouwd worden als de
voerspoedige dagen van een vreedzaam tijdperk. Er was een stilstand ingetreden: een toestand van verademing, waarin de giftige wolken, die den dampkring der Christenheid gedurende bijkans een halve eeuw bezwangerd hadden, onwillig waren weggetrokken, om zich op elk punt van den gezichteinder op nieuw samen te trek-

⁺9 April 1609

ken met toenemende, onheilspellende kracht. Elk oogenblik kon de flauwe zonnestraal, die aan de arme uitgeputte menschheid eenige hoop gaf op dagen van duurzamen vrede, weder verduisterd worden. Voor ons, late nakomelingen, is het juiste oogenblik van overgang der tijdperken moeilijk te onderscheiden. Zoo snel volgde de demonische strijd, dien wij den Dertigjarigen Oorlog noemen, op den veertigjarigen strijd voor Nederland's onafhankelijkheid, die zoo even geschorst was, dat wij gewoon zijn te denken en te spreken over den Tachtigjarigen Oorlog, als over een onafgebroken moordtooneel.

En inderdaad was het treurspel, dat weldra geheel Europa omvatten zou, te voorspellen uit de eerste jaren van niet te vertrouwen vrede. De gisting der zich ontwikkelende krachten deed reeds den bodem van de Christenheid schudden. De zonderlinge, maar beteekenisvolle strijd om de nagelaten bezittingen van den hertog van Cleef gaf als in een spiegel den nog verwijderden reusachtigen oorlog te zien. Het zal noodig zijn de aandacht der lezers op het geschikte oogenblik op deze episode te vestigen, want juist hier wendde Oldenbarnevelt al zijne scherpzinnigheid aan in het belang van den vrede en het behoud. Bedroevend is het echter, te moeten opmerken dat dit korte tijdperk van gewapenden vrede, door de Republiek na het bijna gedurende twee geslachten aanhoudend oorlogvoeren eindelijk veroverd, door haar slechts besteed werd om eigen kracht te ondermijnen. Het zwaard van den held, die aan de zaak der vrijheid zoovele zegepralen verschaft had, had beter gebruikt kunnen worden dan in een poging tot staatkundigen zelfmoord.

In eene schildering van het laatste tiental jaren van Oldenbarnevelt's veelbeteekenend leven, kan zijne persoonlijkheid misschien meer op den voorgrond komen, dan in eenig voorgaand tijdperk. Toch zal het moeilijk blijken, zijn leven en werken als een draad te ontwarren uit het groote historische weefsel van de geschiedenis der Republiek en van Europa. Hij was een openbaar man in den volsten zin des woords; en zonder hem en zijn invloed zouden niet alleen de gedenkstukken van Holland, maar ook die van Frankrijk, Spanje, Groot-Brittannië en Duitschland wezenlijk anders luiden. In het Christelijk Europa, dat naar de geloofsbelijdenissen in twee groote vijandige kringen was verdeeld, vervulde de Republiek zulk een gewichtige rol, dat de levensgeschiedenis van hare uitstekendste burgers een belangrijk deel uitmaakt van de algemeene geschiedenis.

De staatsregeling der Republiek had dit eigenaardige, dat daarin geen beginsel absoluut vastgesteld was. Bij de afwer-

ping der vreemde overheersching en het veroveren der nationale onafhankelijkheid, hadden burgers noch edelen den tijd gehad om organieke wetten te maken. Evenmin was nog de tijd voor een grondig onderzoek der staatkundige of maatschappelijke samenleving gekomen. Men rekende bijna uitsluitend met de bestaande toestanden; en waren die toestanden verkeerd of met elkander in tegenspraak, dan was er een ernstig en niet te herstellen kwaad het gevolg van. Een niet gering nadeel is, voor een gevestigd gemeenebest, de onzekerheid bij wien zijne souvereiniteit berust en van welken aard zij is; en dit was de toestand, waarin de Vereenigde Nederlanden verkeerden.

Voor de buitenwereld schitterden de roem en de heldendaden van hunnen grooten veldheer met zoo verblindenden glans, dat menigeen hem als het wettige hoofd van den staat beschouwde en bevriende vorsten hem zonder twijfel als hun gelijke begroetten. Zoolang de oorlog geduurd had, voerde Maurits van Nassau een bijna koninklijken staat. Tweehonderd officieren vereenigde hij dagelijks aan zijne tafel. Voorname edellieden en vorstenzonen waren zijne leerlingen en volgelingen. De glans van het oorlogsgezag en de eerbied voor zijne meerderheid in wat toen voor de eerste van alle wetenschappen gold, omgaven den prins met eene grootheid, die menig gekroond hoofd hem benijdde. Eene hooge jaarwedde, vereenigd met de voordeelen van den oorlog, schonk hem waarlijk vorstelijke inkomsten, zelfs nog voordat de dood van zijn ouderen broeder Filips Willem het vorstendom en de welvarende bezittingen van Oranje in zijn hand deed overgaan. Hij was een vijand van tegenspraak, willekeurig uit instinct zoowel als uit krijgsmansgewoonte, en verloor het geduld bij elke critiek. Nadat hij langen tijd in zijn werkkring geen meester gekend had, moest hij zijne macht door de sluiting van het bestand aanmerkelijk zien inkrimpen en, hoewel de Staat hem edelmoedig beloonde, ook zijne inkomsten in hooge mate zien verminderen. Op staatkundig en godgeleerd gebied had hij ternauwernood een voet gezet. Mocht hij in die ingewikkelde aangelegenheden een stap voorwaarts doen en ook daarin de aandacht van het gemeenebest en van de wereld op zich vestigen, dan zou het misschien blijken dat de wetenschap van den krijg niet de eenige wetenschap is die ernstige voorbereidende studiën vordert. Daarbij was hij geen koning, geen meester zelfs in naam over eene republiek, maar slechts de dienaar der Staten-Generaal en stadhouder van vijf uit de zeven provinciën.

En de Staten-Generaal waren niet anders dan Johan Van

Oldenbarnevelt. Was er scherper tegenstelling denkbaar? De naijver begon alras zijn listigen en onweerstaanbaren invloed te doen gelden: die machtige drift, waaruit de dwalingen der menschen, zoowel in den wijdsten als in den nauwsten kring, veel algemeener en op veel afdoender wijze verklaard kunnen worden dan wijsgeeren of geschiedkundigen ooit hebben willen erkennen. En het zou niet aan heftige en gevaarlijke plannenmakers ontbreken, wier belang het was dien naijver aan te wakkeren.

Toen het Twaalfjarig Bestand geteekend werd, waren de zeven Provinciën nog niet uitgeput en verarmd. Integendeel: zij waren herrezen uit een veertigjarigen strijd zoo als geen ander volk in de geschiedenis der menschen dien ooit tegen vreemde overheersching gevoerd had. Zij hadden behoefte aan rust en herstel; maar zij behoorden tot de voornamere groote staten van dat tijdperk. Het valt niet licht, zich de tegenwoordige toonevende rijken terug te denken in den beperkteren kring van hun verleden; maar om te begrijpen hoe zeven geringe gewesten, door een gebrekkig bondgenootschap vereenigd, zulk eene alles overwegende plaats in het europeesche statenstelsel der zeventiende eeuw konden innemen, moeten wij ons herinneren dat er toen nog geen Duitschland, geen Rusland, geen Italië, geene Vereenigde Staten van Amerika bestonden en dat Engeland nog niet geleek naar een staat, zoo machtig als wij nu dat rijk kennen.

Frankrijk, Spanje, Engeland, de Paus en de Keizer waren de leidende mogendheden, met wie de Nederlanden dagelijks groote vraagstukken hadden te behandelen en besluiten te nemen. Want de studie van het staatkundig evenwicht onder de volken, thans - gelukkig misschien - al meer op den achtergrond geraakt, was toen de eerste onvermijdelijke plicht van vorsten en staatslieden.

Spanje en Frankrijk hadden sedert lang, door de onderwerping der verschillende rijken waarin zij verdeeld geweest waren, hunne staatkundige eenheid voltooid. Zij waren de aanzienlijkste mogendheden en daardoor elkanders mededingers. Spanje, of liever het Huis van Oostenrijk, in zijne twee groote takken verdeeld, joeg steeds den gansch niet hersenschimmigen droom eener wereld-monarchie na. Spanje kon, zoowel als Frankrijk, zij het al niet naar evenredigheid, over grooter hulpmiddelen beschikken dan de Zeven Provinciën. De bevolking van elk der twee staten was ten minste driemaal sterker; de jaarlijksche inkomsten van elk der beide rijken, na aftrek der middelen die verpand waren, bedroegen omstreeks twaalfmillioen gulden. Engeland kon, op het laatst van

Elizabeth's regeering of in de eerste jaren onder Jacobus, nauwelijks 600000 à 700000 pond 's jaars opbrengen; terwijl de Nederlanden meermalen getoond hadden in staat te zijn, om tien- of twaalfmilioen gulden per jaar op te brengen⁽¹⁾.

De jaarlijksche inkomsten van de geheele monarchie der Habsburgen zullen niet meer beloopt hebben dan 4200000 gulden⁽²⁾.

Aldus stond het staatkundig spel - want een spel was het - geenszins wanhopig voor de Nederlanden; en ook waren de hulpmiddelen der verschillende partijen niet zoo ongelijk verdeeld, als bij den eersten oogopslag schijnen zou.

De vrijmaking der Zeven Provinciën en hare vestiging als eene Republiek, die voor dien tijd eene vrije heeten mocht en de kiemen eener nog grootere godsdienstige en staatkundige zoowel als handels-vrijheid bevatte, was reeds eene der belangrijkste uitvloeisels van de Hervorming. Aan de waarschijnlijkheid van haar onafhankelijk voortbestaan werd, buiten hare grenzen, door weinig staatslieden geloofd; daar binnen was die vraag eerst sedert kort bepaald in beschouwing genomen. Het netelige vraagstuk van hare erkenning en toelating in de rij der staten en de waarborging van den tijdelijken vrede door twee groote mogendheden, waren ten laatste door het genie van Oldenbarnevelt, onder de ongunstigste omstandigheden, tot een goed einde gebracht. Nu het Bestand gesloten was, was er al de wijsheid, het beraad en de moed van een practisch en zelfstandig staatsman toe noodig, om de zaken der Republiek te leiden. Het onrustige tijdperk van vrede werd juist nu beroerd door tweedracht en was daardoor weinig minder stormachtig dan de oorlog, die zoo even geschorst was. Het gemeenebest was gelijk aan een slecht samenhangend vlot, drijvende op het vlak der zee, en soms half onder water, maar dat beladen was met waarden, niet alleen voor de opvarende, maar voor de geheele wereld onschatbaar. Het had behoefte aan een waakzaam oog en een helder brein, om het over ondiepten en langs draaikolken heen te voeren en het te sturen in een vaarwater, waar het nog door niemand was voorgegaan.

De souvereiniteit des lands, voor zoover deze in haren aard kan worden nagegaan, was verdeeld over en berustte bij elk

- (1) De beste bronnen voor deze statistieke opgaven, die toch nog onvolledig zijn, worden gevonden in de *Relazioni* der venetiaansche ambassadeurs Molin, Foscarini, Contarini, Correr en andere. Zie de uitgaven van BAROZZI en BERCHAT, Venetië 1863. De 600 à 700 duizend pond sterling, door Engeland per jaar opgebracht, bedraagt 7200000 à 8400000 gulden.
- (2) GINDELY, 158.

dier vele zich zelf kiezende magistraats-lichamen, die de steden bestuurden. Niets was er ongerijmder, dan dit. In de practijk werden die colleges vertegenwoordigd door afgevaardigden in de zeven Staten-vergaderingen; en deze laatste zonden wederom hare gedeputeerden ter algemeene vergadering van Hunne Hoogmogenden de Staten-Generaal⁽¹⁾.

De provincie Holland, rijker en machtiger dan hare zes zusters te zamen, was begeerig naar eene overmacht, waarin ook de andere over 't algemeen berustten. Zoo bleef de Unie van Utrecht, sedert 1579, bij gebreke van iets beters, behouden als de grondslag van het gemeenebest.

De advocaat en grootzegelbewaarder der provincie Holland was daardoor met der daad eerste minister, voorzitter, de minister van financiën en van buitenlandsche zaken van de geheele Republiek. Dat was de stelling die Oldenbarnevelt innam. Hij leidde de beraadslagingen zoowel in de Staten van Holland als in de Staten-Generaal, droeg de resolutiën voor en verdedigde groote maatregelen van staat, droeg zorg voor hunne uitvoering, nam de stemmen op, voerde de briefwisseling met de vertegenwoordigers der Republiek in het buitenland en gaf hen voorschriften, sprak en onderhandelde met de vreemde gezanten en vereenigde daarenboven in zijne hand al de verschillende draden der binnenlandsche staatkunde en van het snel zich uitbreidende koloniale stelsel der Republiek. Dat alles werd door Oldenbarnevelt sedert dertig jaren verricht.

De Hervorming was nog in geen deele gevestigd in die landen, waar zij eerst den meesten voortgang gemaakt had. Maar het bestaan der nieuwe Republiek hing af van de uitkomst dier groote beweging, waardoor zij in het leven geroepen was. Het Protestantisme verloor terrein in Frankrijk, wankelde in Engeland en scheen daarentegen voorspoediger in die uitgestrekte landen, waar juist de oude kerk weder haar meesterschap hernemen zou. Onder de bevolking van Bohemen telde men misschien tien Protestanten tegen één papist⁽¹⁾,

(1) Zulk eene staatsregeling zoude, op eene grootere schaal en over een uitgestrekter grondgebied, eene onmogelijkheid geweest zijn. Slechts door de beperktheid van terrein werd voorkomen, dat de staatkunde der Republiek tot zwakheid verviel, in plaats van een buitengewone veerkracht te openbaren, die nu de wereld verbaasde. Het geheim harer kracht lag in het democratisch beginsel, het gevoel van nationale onafhankelijkheid en van volksoorvrijheid, die de grondslagen dezer kleine stedelijke soevereiniteiten uitmaakten. Ware deze staatsregeling door de stichters van het amerikaansche gemeenebest, in plaats van vermeden, nagevolgd, dan zouden de gevolgen waarschijnlijk noodlottig geweest zijn. Eene snelle oplossing van het geheel en de geboorte van een honderdtal staatjes, verschillend van godsdienst, van wetten en van taal, zouden dan vermoedelijk weldra zijn ingetreden op denzelfden bodem, die thans de Vereenigde Staten draagt.

(1) GINDELY.

terwijl in de Vereenigde Nederlanden minstens een derde der bevolking aan het Katholicisme getrouw bleef.

De godsdienststrijd in Bohemen en andere landen van het Habsburgsche Huis zou alras leiden tot een oorlog, waarvan niemand nog de uitgestrektheid en den gruwel voorzien kon. De Katholieke Ligue en de Protestantsche Unie verdeelde Europa allengs in twee machtige bondgenootschappen. Zij zouden voor jaren werk verschaffen aan millioenen vrijbuitende huurlingen, die moord en plundering beschouwden als de wettigste industrie, waaraan het menschedom zich wijden kan. Het Heilige Rijk, waar de beginselen van de republiek en van het despotisme zoo wonderlijk door elkander geward werden, hield geheel Duitschland en half Europa in voortdurende spanning over de telkens weerkeerende verkiezing van een rijks-voorzitter. Een tooneel, waarop de meest alledaagsche personen een half tragisch, half comisch spel dreven van dwaasheden, intriges en misdaden, en waar wezenlijke ernst en geestkracht bij voortduring onderdrukt werden, was thans de voornaamste schouwplaats die de geheele Christenheid in spanning hield.

Eigenlijk was er slechts één vorst in Europa; dat was Hendrik van Béarn. De mannen die te Madrid, Weenen en Londen op den troon zaten, zouden onbekend geleefd hebben en gestorven zijn, indien zij geene kroon hadden gedragen. En ofschoon velen zich met grooten ophef voor staatslieden uitgaven, waren er inderdaad slechts weinige: onder hen was er geen grooter dan Johan Van Oldenbarnevelt en had er geen een zwaarder en ingewikkelder taak te vervullen dan hij.

In 1547 was hij te Amersfoort geboren uit het oude riddergelacht der Oldenbarnevelts; en, zoowel van vaders als van moeders zijde van praticisch bloed, had hij evenwel geene groote bezittingen geërfd en was hij van jongs af een vlijtig leerling en een werkzaam mensch. Hij was niet gewoon op zijn stamboom te roemen, tot dat op lateren leeftijd, aangerand door den vuilsten laster, die zijne naaste en verste bloedverwanten beschuldigde van alle mogelijke en onnoembare misdaden en hemzelven het brandmerk der laagste afkomst poogde in te drukken - alsof hierdoor zijn persoonlijk karakter en zijne verdiensten met meer recht konden worden miskend - hij genoodzaakt was aan de wereld de zuiverheid en oudheid van zijn wapen aan te toonen en uit de landarchieven van vroegere eeuwen eene eerbiedwaardige rij aan te wijzen van edele voorvaders van hoogen rang en stand. Zonder zich op voorouders te beroepen, mocht Oldenbarnevelt zich zelf nog hooger geplaatst achten door het goddelijk recht van verstan-

delijke meerderheid; maar daar de leugen eenmaal zijn geslachtsboom aangerand had, mocht de staatsman niet talmen met de waarheid bekend te maken.

Hij had grondige studiën gemaakt op de hoogeschoolen in de Nederlanden, Frankrijk, Italië en Duitschland, zoodat hij op jeugdigen leeftijd reeds een uitstekend jurist was. Zijn rijpere leeftijd viel te midden van den grooten vrijheidsoorlog, waaraan hij als vrijwilliger op eigen kosten deelnam. Bij de rampspoedige poging tot ontzet van Haarlem had hij bijna het leven verloren; het beleg van Leiden had hem eene ziekte op 't lijf gehaald, die hem de vreugde benam van den zegevierenden afloop bij te wonen.

Nadat hij met den besten uitslag zijne praktijk voor de gerechtshoven in Holland uitgeoefend had, was hij op negenentwintigjarigen leeftijd tot den belangrijken post van pensionaris van Rotterdam geroepen. Zoo lang Willem de Zwijger leefde, was deze alles in alles voor zijn land en Oldenbarnevelt was er fier op, onder zijne geachtste en trouwste raadslieden te behooren. Toen Willem's dood een oogenblik de krachten der Republiek scheen te verlammen, was het Oldenbarnevelt die, het eerst van alle nederlandsche staatslieden, nieuwen moed vatte en allerwege de hoop deed herleven.

De plannen omtrent de opdracht der souvereiniteit over Holland aan den prins stonden, op het oogenblik van zijn dood, op het punt van uitvoering. Dat souverain gezag op te dragen aan zijn zoon Maurits, toen een jongeling van achttien jaar die te Leiden studeerde, zou velen in zulk een tijd van crisis eene dwaasheid toegeschenen hebben, ofschoon Oldenbarnevelt gezind was om dat plan te bevorderen. De Staten haastten zich toen, onder zijne leiding de souvereiniteit of het beschermheerschap over al de gewesten eerst aan te bieden aan Engeland en daarna aan Frankrijk.

Oldenbarnevelt werd aan het hoofd der ambassade geplaatst en was inderdaad het onmisbaar hoofd van al de belangrijke zendingen, die in dit tijdperk zijner loopbaan naar deze beide rijken afgevaardigd werden. Beide vorsten weigerden, bijna met minachting, de aangeboden kroon, die hun noodwendig een oorlog met de machtigste mogendheid der wereld op den hals zou halen, zonder een in hunne schatting voldoende aanzien of voordeel op te leveren.

Hoewel zij de souvereiniteit afwees, beloofde Elizabeth toch hulp en zond zij Leicester, als gouverneur-generaal, met een corps engelsche troepen. Met het doel om te voorkomen dat daardoor de Provinciën te veel tot eene eenheid zouden gebracht worden, een maatregel die in het bourgondische

tijdvak meermalen beproefd maar altoos met goed gevolg door den geest van provincialisme bestreden was, stelde Oldenbarnevelt nu voor, Maurits van Nassau stadhouder over Holland te maken, en werd die benoeming door hem doorgedreven, tegen eene sterke oppositie in en onder onstuimige debatten. Kort daarna werd hij aangezocht, zoowel door de edelen als door de steden van Holland, om den post van advocaat dier provincie te aanvaarden. Na voor die betrekking herhaaldelijk⁺ bedankt te hebben, liet hij zich ten laatste over halen ze aan te nemen, maar onder deze ⁺¹⁵⁸⁶ gewichtige voorwaarde, dat, indien ooit eenige onderhandeling geopend mocht worden met het doel om Holland weder onder het gezag van den Koning van Spanje terug te brengen, hij zich van zijn post ontheven zou rekenen⁽¹⁾.

Zijn broeder Elias volgde hem op als pensionaris van Rotterdam; en van toen af was de geschiedenis van den advocaat één met die van zijn land. Hij was, hoewel Stichtenaar van geboorte, krachtens eene oude overeenkomst tusschen Utrecht en Holland bevoegd, om ook daar alle betrekkingen te vervullen. Trapsgewijze, zonder eenige kuiperij of ongeoorloofde middelen, alleen door de hem aangeboren meerderheid en door de macht der omstandigheden, werd hij het staatkundig hoofd van de Unie. Hij schiep en onderhield een voor de tijdsomstandigheden bewonderenswaardig stelsel van openbaar crediet, dat onmisbaar was tot volhouden van den oorlog. Toen het Stadhouderschap in Gelderland, Utrecht en Overijssel open kwam, was het weder Oldenbarnevelt's machtige invloed en gehechtheid aan het Huis van Nassau, die de verkiezing van Maurits daar bewerkte. Zoo was die jeugdige krijgsman, die reeds blijken van groote militaire talenten gegeven had, binnen zes jaren na zijns vaders dood, stadhouder en kapitein- en admiraal-generaal van vijf der zeven vereenigde gewesten geworden.

Ongeveer in denzelfden tijd begon de groote vraag omtrent de wederzijdsche verhouding van Kerk en Staat - een vraag die naar Oldenbarnevelt's vaste overtuiging tot de levensvragen der eeuw behoorde en waaromtrent hij voor zichzelf tot een vast besluit gekomen was - eene althans gedeeltelijke oplossing te vorderen. Het was wel niet te verwachten dat eenig staatsman, wie ook, zijn eeuw zoo ver vooruit zou zijn, dat hij volkomen gelijkstelling in zake van godsdienst zou hebben voorgestaan. Echter had de verdraagzaamheid in zooverre gezegevierd, dat de verschillende kerkgenootschappen,

(1) 'Waeragtige Historie, uitg. 1670', bl. 23.

het roomsch katholieke daaronder begrepen, geduld werden - indien het onthouden van een onderzoek naar de gewetensovertuiging en naar wat er in de huiskamer geschiedde tolerantie mocht genoemd worden; en dit was reeds een groote vooruitgang, in vergelijking met de doorgaande practijk der zestiende eeuw. Het verbranden, ophangen en levend begraven van lieden die geen andere schuld hadden, dan dat zij zich niet konden vereenigen met de begrippen der heerschende kerk, was langzamerhand in onbruik geraakt. Maar er was toch een heerschende kerk: de hervormde godsdienst, gegrond op de nederlandsche geloofsbelijdenis en den Heidelbergschen Catechismus. En er was ook een algemeen erkend beginsel, dat toen door geheel Europa als de voornaamste vrucht der hervorming werd beschouwd: *'cujus regio, ejus religio'* - een beginsel dat toch inderdaad eene niet minder onbeschaamde miskenning was van het recht van het vrije geweten, dan een uit den hemel gedaald leerstuk van onfeilbaarheid. De landsheer legde nu, na zich de inkomsten en goederen der oude kerk te hebben toegeëigend, zijn eigen geloof aan zijne onderdanen op. In het geweten van den Vorst waren de millioenen gewetens van het volk mede begrepen. In een staat als de Nederlanden, waar geen landsheer was, moest dit beginsel onvermijdelijk leiden tot een strijd om de heerschappij, welke de nieuwe kerk en de burgerlijke overheid elkander betwistten. En op dit tijdstip, volgens Oldenbarnevelt's overtuiging dan altijd, was dit punt van nog overwegender belang, dan de vraag omtrent het leerstelsel. In Engeland was het uitgemaakt, dat er geen gezag zou staan boven den Koning. Nu Hendrik VIII, Elizabeth en Jacobus Pausen in hun eigen rijk geworden waren, gevoelden zij, in plaats van afkeer, veeleer voorliefde voor het oude dogma en voor een schitterenden eeredienst. Maar in de Vereenigde Provinciën, even als in Frankrijk, Duitschland en Zwitserland, was de Hervorming, voor zoover zij inderdaad ingevoerd was, veel doortastender opgetreden en was er weinig overgebleven van kerkelijke praal of aristocratische hiërarchie. Niets was strenger dan de eenvoud der Hervormde Kerk, niets gebiedender dan haar dogma, niets onfeilbaarder dan haar geloof. Dat geloof was de ware godsdienst en geen anderen liet het toe. Maar wien behoorden de kerkgebouwen, de prachtige oude kathedralen in de steden - in vroeger tijd gesticht door het vroom geloof des volks, dat ook daardoor kwijtschelding van zonden hoopte te verwerven - en de nederiger, maar toch ook fraaie bedehuizen in de kleine plaatsen en dorpen? Aan den staat, zoo beweerde Oldenbarnevelt, als woordvoerder der overheid: aan

de gemeente, vertegenwoordigd door de Staten der Provinciën en de stedelijke regeeringen. Neen - luidde het antwoord - aan de Kerk zelve, de eenige ware Kerk, vertegenwoordigd door hare ouderlingen, diakenen en predikanten.

Aan wien kwam het recht toe, om wetten en verordeningen voor den openbaren eeredienst voor te schrijven, predikers, kerkdienaren, onderwijzers en kosters te benoemen? De Kerk beweerde: aan de Classis en de Synode, onder de leiding van den Heiligen Geest. Maar volgens de regeering berustte dat recht bij het burgerlijk gezag, dat de kerken onderhoudt en de geestelijken betaalt. De Staten van Holland zijn even goed souvereinen als de Koningen van Engeland of Denemarken, de keurvorsten van Saksen of Brandenburg, de magistraten van Zürich, Basel of andere Zwitsersche Kantons. *‘Cujus regio, ejus religio.’*

In 1590 werd er een compromis getroffen, onder de leiding van Oldenbarnevelt. Er werd overeengekomen, dat een college voor benoemingen zou samengesteld worden uit burgerlijke en kerkelijke ambtenaren, in gelijk aantal. Zoodoende zouden de belangen van godsdienst en onderwijs gewaarborgd worden.

Die regeling voldeed tamelijk wel zoolang de oorlog duurde. Uitwendige drang bedwong de godsdienstige hartstochten; en vooralsnog waren er weinig voorteekenen van scheuring in de heerschende kerk. Maar er zou een tijd komen, dat de strijd tusschen kerk en staat met zulk eene woede zou uitbreken en zich zoover uitbreiden, als op dat oogenblik niemand zich kon voorstellen.

Op het laatst dezer eeuw maakte Hendrik IV vrede met Spanje. Dat was een hachelijk tijdstip voor de Vereenigde Gewesten. Wederom werd Oldenbarnevelt naar den Koning afgevaardigd. In zijne staatkunde, even als in die van Willem de Zwijger, was vriendschap met Frankrijk, wie daar ook aan de regeering zijn mocht, het hoofdbeginsel. Een verbond tusschen dat rijk en Spanje zou den ondergang der Republiek veroorzaken; daarentegen zou, door de vereenigde krachten van de Provinciën, Frankrijk en Engeland, de zaak der Hervorming zegevieren, het spaansche wereldrijk vernietigd worden en de nationale onafhankelijkheid gered zijn.

Hendrik verzekerde den afgevaardigde, dat het tractaat van Vervins onvermijdelijk was, maar dat hij nooit zijne oude bondgenooten verlaten zou. Ten bewijze daarvan zou hij, ofschoon hij zich bij dat tractaat verbonden had om geene openlijke of geheime hulp aan de Staten te geven, hen toch bijstaan met 1300000 kronen, in vier jaren te betalen. Hij erkende, groote verplichtingen jegens zijne goede vrienden de Staten

te hebben, en zeide dat er in het tractaat geene enkele bepaling voorkwam, die hem belette zijne schulden te kwijten.

Het was op ditzelfde tijdstip, dat de Koning aan Oldenbarnevelt zekere bijzondere werkzaamheden toevertrouwde, waarvan de opdracht in de gebruiken van den tijd en het land schijnt te hebben gelegen, maar die hij op dat oogenblik niet bij machte was te beloonen. Hij beloofde hem daarvoor eene ruime vergoeding in betere dagen. Oldenbarnevelt, die twaalf jaren daarna 20000 gulden voor zijn arbeid ontving, bekende dat hij liever één duizend op dat oogenblik zou ontvangen hebben.

Van daar trok de advocaat, door Justinus van Nassau vergezeld, naar Engeland, waar hij menige stormachtige samenkomst met Elizabeth had. De Koningin zwoer met vele eeden, dat zij ook vrede met Spanje maken zou, en drong er bij de Staten op aan, hetzelfde te doen en zich aan hun ouden dwingeland te onderwerpen; ook vorderde zij onmiddellijk betaling van eenmillioen pond sterling, ter voldoening van oude jegens haar aangegane schulden. De Staten hadden, op dat oogenblik, even moeilijk een millard kunnen betalen. Het bedrag der schuld werd eindelijk, met onderling goedvinden, op 800000 pond vastgesteld; en de pandsteden zouden, tot op de kwijting daarvan, door de engelsche troepen bezet blijven. Vandaar, dat Engeland zich nog langen tijd in zekere mate als gebiedster en eigenaar in de Republiek beschouwde; maar Oldenbarnevelt vormde van dat oogenblik af het plan, zijn land van dien overlast te bevrijden en dat pand af te lossen, hoe eer hoe beter. Zoolang toch vreemd krijgsvolk, onder het bevel van vreemde militaire gouverneurs, op den nederlandschen grond legerde, kon deze niet rechtstreeks vrij genoemd worden; bovendien had men voortdurend het ontzettende schrikbeeld voor oogen, dat door een plotselinge vrede van Engeland met Spanje deze belangrijke steden, de sleutels tot de verdediging van het land, in de macht van hun vroegeren dwingeland konden terugkeeren.

Elizabeth werd evenwel ten laatste bevredigd door de welsprekendheid van den advocaat. ‘Ik zal u helpen’, verzekerde zij hem, ‘al waart gij tot aan den hals onder water; *jusque-là*’ voegde zij er bij, op haar kin wijzende.

Vijf jaren later werd Oldenbarnevelt voor de vijfde maal aan het hoofd van een aanzienlijk gezantschap naar Engeland gezonden, om Jacobus met zijne troonsbestijging geluk te wenschen. Hij leerde toen dien vorst doorzien, met wien hij zulke belangrijke betrekkingen te onderhouden had, en die op zijne loopbaan zulk een noodlottigen invloed uitoefenen zou.

Eindelijk was de tijd daar, waarin vrede tusschen Spanje en de opgestane gewesten kon getroffen worden. De oude wetten en privilegiën, de onafhankelijkheid der Staten en daaronder begrepen de bevoegdheid om den hervormden godsdienst in te voeren, waren door een strijd van veertig jaren verzekerd.

Spanje achtte zijne eer bewaard door een enkel woord: het stemde er in toe, met zijne oude onderdanen te onderhandelen ‘als’ met staten waarop het geene aanspraken bezat. Met behulp van dit woord werd, na eene tweejarige onderhandeling, die door den invloed van Maurits en de oorlogspartij onophoudelijk tegengewerkt werd, het Bestand voornamelijk door den vasten wil van Oldenbarnevelt tot stand gebracht. Het hoofddoel van den oorlog was bereikt; het land was door bijna eene halve eeuw van bloedvergieten uitgeput en het werd nu tijd te bedenken, dat er ook vrede mogelijk was.

Het verdrag werd gesloten en de bekrachtigingen werden uitgewisseld, met de gewone vrij aanzienlijke geschenken in geld aan de onderhandelaars. Oldenbarnevelt verzette zich wel tegen het volhouden van deze laatste gewoonte en beweerde, dat die geschenken ten algemeenen nutte besteed moesten worden. Hij werd echter overstemd door hen, die meer dan hij naar belooningen haakten, en nam, om geen uitzondering te maken, zijne geschenken even als de overige onderhandelaars aan.⁽¹⁾

De bijzonderheden der onderhandeling zijn door den schrijver in de voorgaande deelen verhaald. Het was alleen noodig, nog eens op enkele punten in de loopbaan van den advocaat te wijzen, tot op het tijdstip waarmede deze geschiedenis eigenlijk aanvangt. Hun invloed op latere gebeurtenissen zal van zelve in 't oog vallen.

Het Bestand was het werk van Oldenbarnevelt; Maurits en zijn aanhang haatten het.

In 1606 liet de advocaat zich tegenover den gezant der Staten te Parijs aldus uit: ‘Ik duchte dat onse vianden ofte quade rapporten de oorsaeke van onse swaricheyden syn. Op particuliere adviesen moet geen fundament gemaekt worden. Geloof en doet gelooven, dat meer als de helft van de ingesetenen, in de steeden en platten lande, tot vrede inclineert, en dat ick duchte, by vordere adversiteyten, dat de anderen niet constant sullen blyven, principaelijck ten aensien de landen van alle neringen, welvaert ende navigatie, door de handelingen van Vrankryck en Engellant, berooft syn. Ick hebbe altyd

(1) ‘Waerachtige Historie’, 105.

gemeent dat voor Syne Maj^t. dienstelyck was, ons te houden in puncten om ons tot synen dienste te mogen gebruyken; want mitten Spanjaert in vrede te blyven is buyten alle apparentie⁽¹⁾.

De Koning had zich verbonden, een tweekant fransche regimenten in staatschen dienst te laten en voor hun onderhoud te zorgen door het betalen eener jaarlijksche som gelds. Maar de oorlogsuitgaven namen steeds toe en de uitkomsten waren daarentegen gering. De advocaat verklaarde nu dat de Staten, wilden zij geen verlies lijden ‘aen reputatie en de plaatsen’, elke maand dat zij het veld hielden, 200000 pond betalen moesten, boven en behalve de gewone uitgaven, en somtijds nog meer. Die som zou, over negen maanden, de geheele subsidie van den Koning verslinden. Om in Maart of het begin van April te velde te wezen, moesten zij verzekerd zijn van eene buitengewone bijdrage van 200000 kronen en van een gelijke som in Juni of Juli.

Achttien maanden daarna, terwijl de schitterende overwinning van Heemskerk voor Gibraltar⁽²⁾ haar schrikwekkenden invloed op de kwijnende vredesonderhandelingen uitoefende, bracht de advocaat den Koning van Frankrijk wederom de moeilijkheden onder het oog, waarmede voor de Republiek het volhouden van den oorlog gepaard ging. Spanje was de gemeenschappelijke vijand; geen vrede of rust was er mogelijk voor de andere mogendheden, zoolang Spanje in het hart van westelijk Europa genesteld was. De Nederlanden streden niet slechts voor hun eigen zaak, maar voor die der vrijheid en onafhankelijkheid, tegen de alles overweldigende wereldmonarchie. En hunne hulpmiddelen teerden weg, terwijl nu toch de gunstige gelegenheid daar was om eenige vrucht te plukken van hunne vroegere inspanning en opoffering

‘Men doet ons twijfelen’ - zoo schreef hij aan den gezant te Parijs - ‘of des Coninx van Spanien aggreatie komen sal vermits dese défaite nyet wel by de Spanjaerts sal kunnen gedigereert worden. Daerentusschen syn onse lasten verre boven alle vermogen, als UEd. uytten ingeleiden staet sal kunnen verstaen, die ten naesten by nae den noot ende practyque tot eene vigoureuse defensie te lande en een redelycke ordre te water, en om de saeken buyten confusie te houden, nae de waerheyt gemaekt is. Tot yet meer als de helft van de costen soudon de Provinciën middelen kunnen vinden; maer het verschilt veel dat de helft verschilt. Het souvereine en verzeekerste remedie soude wesen, 't geen lang versocht, dick-

(1) Oldenbarnevelt aan Fr. Aerssen, 18 Januari 1606. (Nederl. Rijks-Archief, HS.)

(2) Zie ‘Gesch. der Vereen. Ned.’ VI, Hoofdst. XLVII.

wijls geprojecteert, en somtijts ten naeste tot executie is geprepareert geweest, naementlyck dat de naegebure Coningen en Republyquen mit ernst de saeke by de hant souden nemen, om de Spanjaerts en heure adherenten uyte Nederlanden tot over het geberchte te doen vertrecken. Hun Staet mach toch nyet lyden dat zoo groote macht van volck van oorloge van beide crygende deelen in de Nederlanden by den anderen gehouden wort, en veel min dat dese Landen vallen in der Spanjaerts of heurer adherenten gewelt, om daeruyt met meerdere macht en commoditeyt alle Coningen, Prinsen en Republyquen te becrygen. 'Tselve moet by het eene of andere middel belet worden; en behoort voor een iegelyck genoech te wesen, dat wy nu tusschen dartich en veertich jaren een vast bolwerck jegens de Spaensche ambitie geweest syn. Onze constantie en patientie behoort met raet en daet zulx gestyft en gesterkt te worden, dat wy mogen subsisteren, sonder dat een christelyck mededoogen of eene cleyne assistentie daertoe souffisant is. Geloof, en doet gelooven, dat de jegenswoordige constitutie van onse saeken meer hulp van raet en gelt noodig heeft als oyt te voren, en datter nyet beter kan besteeet worden als tot zulcken eynde. De Heeren Janin, Busenval en Russy zijn nu alhier twaelf dagen geweest. Wy hebben vaste hope, dat andere Coningen en Prinsen oock de patiente alhier besoecken zullen, met last om souveraine remedien te adhiberen.

Wilt geene geruchten lichtelyck gelooven. Wij kennen onse partye, en zeggen mette verstandigen: *Metuo Danaos et dona ferentes*. Wij gelooven van heure harten nyet anders als te voren; *sed, ultra posse non est esse*. Meer lasten te houden als men betalen kan, moet militaire alteratie brengen: de gemeente te bezwaren boven vermogen, brengt mede confusie populaire, bysonder *rebus adversis*, daervan 't voorleden jaer de beginselen zijn gesien; en sonder macht van volck, is de vyant niet te wederstacn.

UEd. leste brieven zyn geweest van den 17 Mey. Myn advies is hem te betrouwen op syne oprechte proceduren, en met patiencie alles te overwinnen, daarmede detracteurs en calumniateurs best geconfundeert worden. Verzeekert Zyne Maj^t., den Heere van Villeroy en anderen, dat ick onse ruine en Z^r. Ms. ondiens te nae myn uysterste vermogen zal helpen weren⁽¹⁾.

Het vredesverdrag werd gesloten; en van dat oogenblik af was de strijd tusschen den eersten staatsman en het groote legerhoofd der Republiek onvermijdelijk. Het aanzien van den

(1) Oldenbarnevelt aan Fr. Aerssen, 2 Juni 1607 (A.A.)

eerste won bij den dag, terwijl de werkkring van den tweede voor eene wijle afgesloten was. Zoolang de oorlog duurde, was Maurits, na Hendrik IV, de voornaamste persoon in Europa geweest. Hij had in die atmosfeer van macht geleefd, aan wier bedwelmenden invloed het zoo moeilijk is te weerstaan, en door wier waas een gewoon sterveling voor de oogen der menigte zich tot het bovennatuurlijke schijnt te verheffen. De aandacht der geheele Cristenheid was op hem gevestigd geweest. Nog nooit vóór hem waren zulke belegeringen of zulke kampen, zulk eene krijgstucht, zulk een wetenschappelijk krijgvoeren gezien. De jeugdige aristocratie uit alle landen verdrong zich in zijn leger om de oorlogskunst te leeren; want hij had door zijne studie der oudheid hersteld, wat edel in dat vak was, en tot eene kunst weten te verheffen, wat sedert lang ontaard was in roof, plundering en slachting. Sedert hij met eene onmiskenbare heldhaftigheid en met uitstekend gevolg een der gewichtigste en schitterendste veldslagen van later tijd gewonnen had, was hij een hoofdfiguur in de geschiedenis dier dagen geworden. Heidensche volken zagen tot hem op als tot een der eerste vorsten van de Christenheid. De Keizer van Japan richtte zich tot hem als tot zijn broeder, verzekerde hem dat zijne onderdanen in hun handel op die verwijderde streken bescherming zouden vinden en legde zijne verlegenheid aan den dag over de aanbieding eener vriendschap, die hij van zijnen kant zeide zoo weinig te verdienen⁽¹⁾.

Sedert het begin van zijn mannelijken leeftijd was Maurits regeerder en legeraanvoerder geweest; en hij was nu in de kracht zijns levens, in zijn tweeënveertigste jaar. Van keizerlijke afkomst en door bloedverwantschap of aanhuwelijking met de doorluchtigste regeerende huizen verbonden, een erkend meester in de echt koninklijke en edele wetenschap van den krijg, was hij van het hout waarvan koningen gemaakt worden, en behoorde hij, krachtens het toen heerschende goddelijke recht, tot het geslacht der koningen. Zijns vaders dood alleen had de verheffing van dien vorst tot den troon van Holland belet: en het bezit dezer souvereiniteit over de helft der Vereenigde Nederlanden zou ontwijfelbaar tot de heerschappij over al de zeven provinciën, wellicht zelfs over de toen nog onderworpene, hebben geleid. Zulk een vorstendom ware bevolkter en oneindig rijker geweest dan het toenmalige Groot-Brittannië en Ierland! Maurits was toen nog student te Leiden en zijne vermogens waren te weinig ontwikkeld, dan dat men

(1) VAN METEREN, p. 651; DE LA PISE, p. 752.

gerechtvaardigd zou geweest zijn om hem, in die crisis, in zijns vaders plaats te stellen.

De Nederlanden werden tot een bondgenootschap van aristocratische republieken gedreven, niet zoozeer omdat zij het vaste plan hadden om een republiek te vormen, als wel omdat zij geen Vorst, hetzij vreemdeling of inlander, krijgen konden. De bescheiden der aanbieding van de soevereine grafelijke waardigheid aan prins Willem waren in Maurits' bezit gebleven; en een paar jaren voor het sluiten van het Bestand was, door toedoen van Oldenbarnevelt, op eene bijzondere vergadering van de invloedrijkste personen de vraag in behandeling genomen, in hoever het wenschelijk en mogelijk was, de soevereiniteit, die wezenlijk den vader was toegekomen, aan den zoon op te dragen. De bedenkingen waren echter zoo talrijk en het plan scheen voor Maurits zelf zoo vol gevaren te zijn, dat het ook door zijne beste vrienden, waartoe ongetwijfeld de advocaat behoorde, werd opgegeven.

Er bestond geen reden, waarom de gelukkige veldheer, aan wien het land groote verplichtingen had, niet naar de soevereiniteit dingen zou. De Vereenigde Provinciën waren geenszins aan den republikeinschen regeeringsvorm gebonden; en eene kroon, al werd die ook in 't geheim door Hendrik IV begeerd, kon onmogelijk aan iemand anders dan aan Maurits worden opgedragen. Het kon geen vlek op zijn karakter werpen, indien hij denkbeelden voedde, waarin niets misdadigs gelegen was.

Maar de onderhandelingen over den vrede hadden een klove doen ontstaan. Het was duidelijk, dat Oldenbarnevelt, nadat hij zoo langen tijd het gezag had uitgeoefend en als het ware de eerste magistraatspersoon van een machtig gemeenebest geworden was, niet meer met dezelfde gezindheid den overgang in eene monarchie en de verheffing van Maurits tot den troon zou voorstaan. De advocaat was door de prinses weduwe Louise de Coligny, naar men meende in 't geheim, gepolst over de mogelijkheid om de soevereiniteit aan Maurits te verschaffen. Zij had dit gedaan op aandrang van den prins zelf, die geloofde dat de voorspraak van den advocaat voldoende zou zijn om hem te doen slagen, en die haar had voorgehouden dat, aangezien hij besloten had nooit te trouwen, zijne waardigheden na zijn dood aan haar zoon Frederik Hendrik zouden vervallen. De prinses aanbad haren zoon. Daar zij bovendien sterk gehecht was aan het Huis van Nassau, en tevens uit bewondering voor het toenmalig hoofd van dat geslacht, drong zij op het plan bij Oldenbarnevelt zeer aan, waarschijnlijk zonder te doen blijken dat zij op verzoek van Maurits tot hem gekomen was.

De advocaat antwoordde haar openhartig. Hij legde eene sterke gehechtheid aan haar huis aan den dag, een diepen eerbied voor de deugden, opofferingen en heldendaden van haar betreurden gemaal en eene warme begeerte om de belangen van den zoon te bevorderen, die bewezen had zijne afkomst zoozeer waardig te zijn. Maar hij toonde haar aan, dat Maurits, met naar de souvereiniteit te staan, zijn ondergang zocht. De Hollanders, zeide hij, moesten overreed en niet gedwongen worden. Na zegevierend het juk van een machtig vorst te hebben afgeworpen, zouden zij er nu bezwaarlijk in toestemmen, de wet te ontvangen van een ander soeverein. De begeerte om zich uit de klauwen van Spanje te redden, had hen vroeger gebracht tot de aanbieding van het souvereine gezag aan verschillende vorsten; maar nu zij vrede en onafhankelijkheid verworven hadden en van alle vrees voor spaansche wreedheid en fransche intriges bevrijd waren, schrikten zij terug voor eene herhaling der gevaren, waaraan zij zoo gelukkig waren ontkomen. Hij geloofde, dat de Hollanders in staat zouden zijn om ieder, die een voorstel daartoe in zou dienen, in stukken te scheuren. Maurits was nu honderdmaal gelukkiger, dan hij zijn zou wanneer hij in zijn verlangen slaagde. De glans der souvereiniteit was eene verblinding, die hem ten val zou brengen. Thans bezat hij de werkelijke macht, zonder dat de naijver er door opgewekt werd: even als zijn vader, behoorde hij een ijdel titel te verwerpen, die hem slechts gehaat maken zou. Want het was wel bekend, dat Willem de Zwijger alleen aan een sterken aandrang had toegegeven, toen hij verklaard had te willen doen wat het heil des lands op dat oogenblik scheen te vorderen maar hem zelf onverschillig was. Maurits was nu kapitein- en admiraal-generaal voor vijf Provinciën; hij had het recht van benoeming tot alle militaire betrekkingen en zijn aandeel in de benoemingen der magistraten; hij bezat hetzelfde recht en dezelfde voorrechten, als genoten waren door de oude souvereine graven in de Nederlanden, door de hertogen van Bourgondië en zelfs door Keizer Karel V; ieder was thans gunstig gestemd voor de verhooging zijner jaarwedden en materiële voordeelen. Mocht hij er daarentegen in slagen, de souvereiniteit te verkrijgen, dan zou ieder hem benijden, tot zelfs de strikken zijner pages en de schoenen zijner lakeien zou men hem misgunnen. In de jaarboeken van Holland was schier geen souvereine graaf aan te wijzen, tegen wien zijne onderdanen niet in verzet waren gekomen en geene aanslagen gesmeed hadden.

Louise de Coligny liet zich door die redeneering overtuigen

en drong er dus bij haren stiefzoon op aan, om een plan te laten varen dat noodlottig zou zijn voor eigen welzijn en rust, evenzeer als voor de belangen van het land. Maurits hoorde haar koel aan, gaf weinig acht op de logica van den advocaat, maar haatte hem van dat oogenblik uit den grond zijns harten. De prinses bleef Oldenbarnevelt steeds hoogachten.⁽¹⁾

Aldus werd de grond gelegd tot die groote vijandschap, die, door godsdienstigen hartstocht nog verbitterd, het tijdperk van vrede in eene hel veranderen zou, deze landen vaneen zou scheuren terwijl zij de grootste behoefte aan rust hadden en eeuwig betreurenswaardige tragische gebeurtenissen ten gevolge hebben zou. In 1607 had François Aerssen reeds beweerd, dat de verhouding tusschen beide voorname Nederlanders zoo gespannen was, dat een van hen het land zou moeten verlaten,⁽²⁾ en daardoor voet gegeven aan het belachelijke verhaal, alsof Hendrik IV verklaard zou hebben, dat de advocaat spaanschgezind was geworden en Maurits wel zou doen met hem, in een zak genaaid, in zee te doen werpen.

's Prinsen leven was regelmatig in twee helften verdeeld: het seizoen der veldtochten en dat der winterkwartieren. In het eene bepaalde zijne werkzaamheid zich uitsluitend tot kampen, belegeringen en veldslagen, in het andere tot reken- en werktuigkunde, tot zijne stoeterijen en het kaats- en schaakspel - hoewel hij het laatste, waarvan hij een hartstochtelijk liefhebber was, vrij slecht speelde. Een fransch kapitein van het staatsche leger was zijne gewone tegenpartij bij dat spel; en hoewel de inzet zelden hooger dan een kroon was, trok deze daaruit een aardig voordeel, dat meer beliep dan zijne soldij. De prins was gemelijk als hij verloor en bleef, terwijl de kaarsen uitbrandden, met zijn hoed diep over het voorhoofd gedrukt zitten, zonder zijn gast goeden nacht te wenschen of hem uitgeleide te doen. Had hij daarentegen het spel gewonnen, dan straalde zijn gelaat van vreugde, riep hij de knechts om zijn vertrekkenden gast bij te lichten en deed hij dezen zelf uitgeleide tot aan de deur.

Hij had weinig op met de genoegens van de tafel, maar was ongebonden in zijne minnarijen. Zijne huishouding was

(1) 'Mémoires de Du Maurier', 1860, p. 183 sqq.

Dit verhaal rust geheel op het getuigenis van Du Maurier, zoon van den franschen ambassadeur in Den Haag, die het herhaaldelijk in vertrouwen aan zijne familie mededeelde. Het heeft zooveel waarschijnlijkheid voor zich en wordt in zijne algemeene strekking door zoo menige bijkomende omstandigheid bevestigd, dat ik niet aarzel, het als in hoofdzaak juist aan te nemen.

(2) VREEDE, Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederl. Diplomatie, I. p. 150, 151.

zeer regelmatig en hij was in geldzaken eer gierig dan vrijgevig. Zelf las hij alle brieven, dépêches, verslagen, alledaagsche zoowel als belangrijke, maar zelden schreef hij eigenhandig een brief; zoodat, in tegenstelling met de briefwisseling zijns vaders, de zijne weinig kenschetsends oplevert. Hij ging eenvoudig, maar volstrekt niet slecht gekleed, altijd in denzelfden trant, met wambuis en broek van bruine wol, zijden vest, een korten mantel met fluweel afgezet, een geplooiden halskraag en wijde laarzen. Hij lachte om de pronkerige fransche officieren, die, om hunne nette beenen te toonen, zulke nauwe laarzen droegen dat hun het zweet uitbrak als zij die moesten aantrekken; terwijl hij vasthield aan den regel dat een man elk oogenblik gereed moet zijn om zijne laarzen aan te schieten en te paard te stijgen. De eenige versierselen, die hij zich, natuurlijk behalve bij statiegelegenheden, gunde, waren het gouden gevest aan zijn beroemd slagzwaard en een krans van diamanten om zijn vilten hoed.

Hij was nu eenenveertig jaar oud, in het volle genot zijner krachten en had eene edele, krijgshaftige houding. Zijn gelaat, hoewel schoon te noemen, leverde eene scherpe tegenstrijdigheid op: terwijl de bovenhelft zuiver verstandelijk was, was de onderste geheel zinnelijk. Zijn blond haar begon dun te worden, maar vertoonde nog weinig sporen van grijsheid; het heldere, opgeruimde, denkende voorhoofd, de groote, lichtbruine oogen, overschaduwde door zware wenkbrauwen, de fraaie, dunne, licht gebogen neus, waren wel in strijd met den zinnelijken mond en de dikke lippen, het volle aangezicht, den dunnen baard langs de glimmende wangen en den gevulden knevel en kinbaard. Toch gaf het geheel den indruk van een man, geroepen om over anderen te heerschen. De stempel van kracht en verstand was hem van zijn geboorte af ingedrukt.

Het voorkomen van Oldenbarnevelt, met dat breede vierkante gelaat, die blauwe, gebiedende oogen, dat hooge voorhoofd en dien grijsachtigen baard, was koen en vol majesteit. Begaafd met eene overtuigende welsprekendheid en het vermogen, om met mond en pen veel te zeggen in weinig woorden, gaf hij meer acht op den inhoud dan op den vorm van zijne toespraken of geschriften. Wij vinden hiervan een treffend voorbeeld in zijne aantekening op de vraagpunten, die een ambassadeur der Staten, nieuwelings in het vak, aan hem onderwierp, en wier beantwoording den gezant tot leiddraad in eene gewichtige zending strekken moest. Hij vroeg den advocaat om formulieren van de duidelijkste, volledigste en

best gestileerde dépêches van vroegere ambassadeurs, om zich, in het belang van den lande, daarnaar te kunnen gedragen. Het antwoord, door Oldenbarnevelt met zijne bijna onleesbare hand daarop geschreven, luidde: ‘Onnoodig. In zaken van gewicht is de waarheid, kort uitgedrukt, de beste stijl’⁽¹⁾.

Gehecht aan het gezag, dat hij overtuigd was tot algemeen voordeel aan te wenden, bezat hij echter weinig persoonlijke ijdelheid en niet de minste eerezucht als schrijver. Boekdeelen zouden kunnen gevormd worden uit zijne opeengehoopte schrifturen, die thans in de archieven wegteren. Ware de taal, waarin zij geschreven zijn, eene wereldtaal geworden, dan zouden zij de oplettendste studie verdienen, als eene waardige toelichting tot de geschiedenis en de staatkunde dier dagen; terwijl zij tevens gevoelens en theorieën inhouden, die dikwerf zijn tijd ver vooruit waren. Hij lette niet op den stijl; in zaken van gewicht was de waarheid, kort uitgedrukt, hem genoeg. Maar de wereld in 't algemeen, en vooral de nakomelingschap, hecht aan stijl. Het voertuig wordt dikwijls hooger gewaardeerd dan de vracht. Terwijl de naam van Oldenbarnevelt bijna uit het geheugen gewischt is, blijft die van zijn jongere en lotgenoot in het ongeluk, Hugo De Groot, zijne bekendheid behouden. De Groot was schrijver, veeleer dan staatsman. Hij schreef voor de wereld en de nakomelingschap, met al de voorliefde en de bekoringmiddelen van een letterkundige, in eene taal, die altoos leven zal, juist omdat zij dood is. Sommige zijner geschriften, die bij hunne verschijning reeds opgang maakten, gelden nog ten huidigen dage voor handboeken der geheele beschaafde wereld. Toch was Oldenbarnevelt, hoewel niet zijn gelijke in godgeleerdheid, en al kon hij zich volstrekt niet laten voorstaan op dichterlijke gaven, verreweg zijn meerdere in practische staatsmanswijsheid, in wetgeving, in regeerkunst en bovenal in karakter. Hoewel hij een voortreffelijk geleerde was, schreef hij zelden in het latijn en ook niet dikwijls in het fransch. Zijne eerezucht beperkte zich tot het volbrengen zijner taak naar zijn begrip van plicht; en hij riep Godes zegen daarover in, zonder zich veel aan de toejuiching der menschen te laten gelegen liggen.

Nu kent men den veldheer en den staatsman. Zou de

(1) LANGERAK's 'Vraagpunten by my ingestelt, ende by den Advocat Oldenbarnevelt geapostilleert, tot myner onderrichtinge ende instructie voor myn vertreck naa Vrankryck.' (R.A., H.S.)

Republiek, gelukkig genoeg twee zulke uitstekende, maar zeer verschillende mannen te bezitten, ook wijs genoeg zijn om ze beiden in haar dienst te behouden, zóó dat de een den ander kon aanvullen en beiden te zamen een volmaakt geheel zouden uitmaken? Of zou de wet der afstooting in de wereld machtiger zijn dan die der aantrekkingskracht of algemeene harmonie, door een beroemd sterrekundige op dit tijdstip ontdekt, en zou de eerste de bovenhand behouden tot onheil van de Republiek en tot beschaming voor Europa? De tijd zou het leeren.

De nieuwe staat had zichzelf in de familie der staten ingedrongen, eenigszins ten spijt van de meesten van Gods gezalfden. Oproerig en republikeinsch, wekte hij daardoor noodzakelijk de ijverzucht op van lang gevestigde, erfelijke Staten. De Koning van Spanje had niet formeel de onafhankelijkheid der Vereenigde Provinciën erkend. Hij had hen behandeld '*als vrij*'; en er werd aan dat bijvoegsel eene bijzondere beteekenis gehecht. Maar met der daad werd hunne souvereiniteit algemeen erkend: de grootste natiën waren openlijk in diplomatieke betrekkingen met hen getreden en de agenten der Nederlanden bij vreemde Hoven waren verheven tot den rang en den titel van ambassadeurs.

De Spaansche Koning had ook wel geweigerd, de vrijheid van handel en zeevaart op Oost-Indië aan hen toe te staan; maar toch was het van algemeene bekendheid dat de weglating van het woord Indië in het vredesverdrag inderdaad voor de Staten eene groote zegepraal was, terwijl hun bloeiende en dagelijks toenemende handel op het verre Oosten en hunne aanzienlijke daar gevestigde nederzettingen reeds de voorwerpen waren van den naijver, niet alleen van Spanje, maar ook van bevriende mogendheden.

Intusschen gaf de regeering van Groot-Brittannië zich den schijn, alsof zij hen nog als iets minder dan een soevereinen staat beschouwde. Ofschoon Elizabeth het haar eenmaal aangeboden gezag geweigerd had en Jacobus zich met Hendrik IV had vereenigd om het pas gesloten verdrag tusschen de Staten en Spanje te waarborgen, koesterde de Britsche Koning het zonderlinge denkbeeld, dat de Republiek eene soort van onderdeel van zijn rijk was, omdat de pandsteden nog in zijn bezit waren als borgtocht voor de door zijne voorgangers bewilligde geldleeningen. Hij schreef zijnen agenten te Constantinopel voor, dat de gezanten van den nieuwen staat niet als die eener onafhankelijke mogendheid moesten aangemerkt worden; en de Republiek werd als eene verzameling van oproermakers, het uitschot der zeeroovers, voorgesteld. De Sultan zag

evenwel zijn belang te goed in, om zich de vijandschap der opkomende zeemogendheid op den hals te halen. De nederlandsche gezant verklaarde, dat hij liever in den Bosphorus springen zou, dan dat hij zich eene mindere bejegening liet welgevallen dan aan de gezanten der groote mogendheden te beurt viel. Aan de vertoogen der naijverige vreemden werd dan ook geen verhoor gegeven en Haga zag zich ontvangen met al de verschuldigde eerbewijzen.

Zelfs aan het bevriende Fransche Hof werd het ontstaan der Republiek door velen met koelheid aangezien. François Aerssen, de scherpzinnige en begaafde minister der Staten te Parijs, werd na de sluiting van het Bestand als ambassadeur toegelaten met het ceremonieel, dat voor den hoogsten diplomatischen rang paste, en evenwel kon Hendrik IV niet over zich verkrijgen, den accrediteerenden staat als een volkomen zelfstandig gemeenebest te beschouwen. De engelsche ambassadeur vroeg den Koning, of hij voort zou gaan met de Staten te ondersteunen gedurende het Bestand.

‘Ja,’ luidde het antwoord.

‘En dan nog eenige jaren?’

‘Neen. Ik wensch geenszins den Koning van Spanje onnoodig te kwetsen.’

‘Maar zij zijn vrij,’ hernam de ambassadeur; ‘de Koning van Spanje zou geen reden hebben om er zich door beleedigd te gevoelen.’

‘Zij zijn vrij,’ antwoordde Hendrik, ‘maar niet soeverein.’

‘Oordeel dus’ - schreef Aerssen aan Oldenbarnevelt - ‘hoe wij bij het einde van ons bestand tegenover den Koning van Spanje staan zullen, als onze beste vrienden onder elkander dat onderscheid maken, ten onzen nadeele. Zij beschouwen de vrijheid als een middenterm tusschen afhankelijkheid en soevereiniteit. Gij zult wel doen,’ vervolgde hij, ‘in alle omstandigheden het woord soevereiniteit in plaats van vrijheid te gebruiken⁽¹⁾.’ En die wenk was juist en had eene diepe beteekenis.

Zelfs de trotsche Republiek Venetië, met haar ‘Gouden Boek’ en haar duizendjarigen stamboom, zag laag neder op de pas ontstane Republiek - even als zij zelf verrezen uit moerassen en zandbanken - die nu reeds aanspraak maakte op gelijken rang met Keizers en Koningen en den leeuw van St. Marcus. Maar de behendige raad van dat doorluchtige gemeenebest bezat te veel ondervinding en een te juist inzicht in staatkundige aangelegenheden, dan dat hij aan aristocra-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 14 Januari 1609. (R.A., HS.)

tische vooroordeelen zou hebben toegegeven. De natuurlijke vijand van den Paus, van Spanje en van Oostenrijk moest noodzakelijk de vriend van Venetië zijn; en het werd zelfs raadzaam geoordeeld den officieusen wenk te geven, dat een gezantschap van de nederlandsche Staten-Generaal aan de Koningin der Adriatische Zee, tot bekendmaking van het twaalfjarig bestand, bijzonder welkom zou zijn. Die wenk werd door den venetiaanschen ambassadeur te Parijs aan François Aerssen gegeven, welke laatste Oldenbarnevelt's schoonzoon Van der Myle aanbeval als een geschikt persoon om met die belangrijke zending belast te worden. Op dat oogenblik was een vredebreuk tusschen Spanje en Venetië op het punt van los te barsten; en de spaansche ambassadeur te Parijs, don Pedro de Toledo, van nature gebeten op Holland en Venetië zoowel als op Frankrijk, liet het niet ontbreken aan heftige vertoogen. De aanmatigende Spanjaard had pogingen in 't werk moeten stellen om een dubbel huwelijk van den dauphin met Filips' oudste dochter en van den oudsten zoon van zijn Koning met prinses Elizabeth van Frankrijk tot stand te brengen. Eene onvermijdelijke, hoewel geheime, voorwaarde dier onderhandeling was geweest, dat Frankrijk zijne vriendschapsbetrekkingen met de Vereenigde Provinciën ten eenenmale zou opgeven; en het plan was dan ook rechtstreeks tegen het leven der Republiek gericht. Hendrik IV was echter trouw gebleven; en don Pedro stond nu op het punt van te vertrekken, mismoedig over het schipbreuk lijden zijner onderhandeling. Het toeval wilde dat hij, toen hij voor zijn afscheidsgehoor ten paleize kwam, nu de aankomst van zijn' opvolger don Inigo de Cardenas, den gezant van Venetië, Antonio Foscarini, ontmoette. Hevige woorden werden tusschen hen gewisseld, waarbij de Spanjaard in zijn woede zoo heftig tegen zijn ambtsbroeder uitviel en hem voor een 'lafaard, een gek en een zwijn' schold, dat de Koning het hoorde. Wat de Venetiaan antwoordde, weet men niet; maar hij schijnt de eerste geweest te zijn om eene verzoening te bewerken: hij had het niet voorzien - zoo zeide hij - op spaansche moordaanslagen⁽¹⁾.

Het huwelijksontwerp werd voor een tijd opgegeven; en middelerwijl vorderde de alliantie tusschen de twee Republieken. Van der Myle, de voor Venetië benoemde ambassadeur, kwam weldra naar Parijs, waar hij een gunstigen indruk maakte;

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Februari 1609. (R.A., HS.)

'... Qui, ce nonobstant, a cherché l'accord le premier, d'autant, dit-il, que les assassinats des Espagnols ne lui plaisent pas.' -

en hij werd door Aerssen in zijne briefwisseling met Oldenbarnevelt zeer geprezen. Geen onheilspellende schaduw van tweedracht viel er nog op de betrekkingen tusschen die staatslieden. Vóór het einde van het jaar kwam hij op zijn post aan en werd daar, in weerwil der bezwaren, die hem door Spanje en andere mogendheden in den weg gelegd werden, met veel onderscheiding ontvangen. De ambassadeur van Frankrijk te Venetië, De Champigny, drong er zelfs op aan, dat hij op gelijken voet met de gezanten van Savooie en Florence geplaatst zou worden.

Van der Myle beging in den aanvang de fout, die wel is waar weinig beteekende, van de Staten-Generaal te spreken als van de ‘hoogmogende’, terwijl Venetië zijn eigen raad als ‘doorluchtige’ betitelde. Die fout werd echter onverwijld goed gemaakt door den Doge Priuli, die den nederlandschen ambassadeur bij zijn plechtige ontvangst aan zijne rechterhand deed plaats nemen en het bevel gaf, dat Van der Myle met ‘Excellentie’ zou worden aangesproken, zoodat hij in rang onmiddellijk op de ambassadeurs van den Paus, den Keizer en de andere voornaamste vorsten volgen zou. Gelijke voorrang werd te Parijs aangenomen; en Aerssen, die wel inzag dat hij zich na zijne erkenning als ambassadeur toch niet nuttiger zou kunnen maken dan te voren, kreeg van Hendrik, met wien hij op zeer vertrouwelijken voet verkeerde, de verzekering dat hij even als vroeger, zonder plichtplegingen bijzonderen toegang tot den Koning behouden zou⁽¹⁾. De theorie dat een ambassadeur, als vertegenwoordiger van den persoon zijns souvereins, naar zijn eigen goedvinden en zonder formaliteiten den Vorst, bij wien hij geaccrediteerd is, kan bezoeken, werd in de zestiende eeuw al evenmin in practijk gebracht als in de negentiende. Maar aan den anderen kant was Aerssen, als de vertrouwelijke agent eener bevriende, hoewel niet openlijk erkende republiek, gedurende vele jaren in bijna dagelijkschen omgang met den Koning geweest. Het verdient ook opmerking, dat de moderne voorstelling, alsof republieken, daar zij niet persoonlijk zijn, door geene ambassadeurs behoorden vertegenwoordigd te worden, in dat gewichtig tijdvak der diplomatische geschiedenis onbekend was. Integendeel, de twee groote gemeenebesten van dien tijd, Holland en Venetië, hielden met evenveel waardigheid als goed gevolg hun recht op de hoogste diplomatieke eerbewijzen staande. Het onderscheid was niet schijnbaar, maar wezenlijk;

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 23 April, 13 Juni, 6 Sept, 30 Nov., 16 Dec. 1609. Dezelfde aan Van der Myle, 17 Dec. 1609. (R.A.H.S.)

en die machtige republieken beschouwden het als een nadeel en als minachting, dat hare Vertegenwoordigers, bij gemis van zekere officiële titels, op gelijken voet geplaatst zouden worden met de gezanten van geringe italiaansche vorstendommen of van de driehonderd soevereine staatjes van Duitschland.

Het was het gevoelen van den Franschen Koning, die de wereld en de staatkunde zoo goed als iemand kende, dat de gezanten der bevriende Republiek, welke zich nu op den drempel van haar nationaal bestaan bevond, zich aan alle Hoven zouden doen gelden met dat zelfvertrouwen en die hoffelijkheid, die de vertegenwoordigers eener groote mogendheid pasten. Dat zij voor geen dezer onderdeden in bekwaamheid en geschiktheid, was bekend aan ieder die met hen verkeerde; want de Staten vorderden in hunne diplomatieke vertegenwoordigers kennis van de geschiedenis en van het volkenrecht, van nieuwe en oude talen, zoowel als van de staatkundige en maatschappelijke gebruiken - in één woord: beschaafde manieren, gepaard aan grondige kennis. Het is nog na verloop van eeuwen een letterkundig genot en leerzaam voor geschied- en staatkundigen, om de verslagen en brieven dier diplomaten te lezen. Als kunstwerken, staan zij waardig naast diplomatische meesterstukken als de 'Relazioni' der venetiaansche ambassadeurs. Het is ook wel bekend, dat de vroegste en sommige der belangrijkste werken over volkenrecht en publiek recht uit de pen van Hollanders gevloeid zijn, die inderdaad de eerste beoefenaars dier wetenschap genoemd kunnen worden.

De Republiek, die zich zoo besloten een weg gebaad had tot de groote familie der natiën, zag zich weldra geroepen eene groote rol in de aangelegenheden der wereld te vervullen. Nauwer dan in onze dagen waren toen de staten onderling verbonden, die dezelfde zienswijze deelden omtrent de groote vraagstukken in Europa. Eene staatkunde van onthouding, zooals de Transatlantische Republiek die wijselijk in practijk brengt, was onmogelijk voor de Nederlanden, die ontstaan waren door eene groote godsdienstige scheuring en met hun kleine grondgebied ingesloten lagen tusschen de hoofdmachten der Christenheid. Dezelfde naijver, die hun zoo dikwijls den weg versperd had tot de erkenning hunner souvereiniteit, bestond bovendien in de hoogste mate tusschen hunne beide bondgenooten Frankrijk en Engeland, ten opzichte hunner wederzijdsche betrekkingen met hen.

'Indien ooit een volk verplichtingen op zich geladen heeft,' zeide Villeroi tot Aerssen, 'dan zijn het de Nederlanden

jegens Koning Hendrik. Hij heeft ulieden nimmer verlaten en uw oorlog in vrede veranderd. Thans staat het aan U, Uwe dankbaarheid en genegenheid te toonen.' Zoo ging er ook, onder Elizabeth zoowel als onder haar opvolger, bijna geen dag om, waarop de gezanten der Staten niet herinnerd werden aan den last van dankbaarheid jegens Engeland, waaronder zij gebukt moesten gaan, en aan de grootere oprechten waarde van Engeland's vriendschap, vergeleken bij die van Frankrijk.

Sully besprak dit onderwerp met Aerssen dikwijls in nog krachtiger bewoordingen en noemde zich zelf den beschermengel der Republiek, aan wien zij door banden van eeuwige erkentelijkheid verbonden was. 'Indien de Staten' - zoo drukte hij zich uit - 'den Koning van Engeland meer dan Koning Hendrik naar de oogen wilden zien, of hem zelfs op gelijken voet met Zijne Majesteit behandelen, zou deze zich ten hoogste beleedigd gevoelen. Hij verlangt niet, dat zij de vriendschap van Engeland veronachtzamen, maar dat zij die eerst bevorderen na de zijne; want zij moeten wel overtuigd zijn, dat Jacobus onverschillig is omtrent hun behoud of ondergang, terwijl Zijne Majesteit steeds het tegendeel door raad en daad bewezen heeft'⁽¹⁾.

Hendrik van Frankrijk en Navarre - krijgsman, staatsman, man van vernuft en bovenal door en door vorst - behept met menschelijke zwakheden en ondeugden maar ook begaafd met dat genie, waarmede hij menschen en zaken meedoogenloos dwong om zich te voegen naar dien geest des tijds, dien niemand beter begreep dan hij, had steeds in zulk eene nauwe betrekking tot de Nederlanden gestaan, dat hij eenigermate hun souverain scheen te wezen.

Jacobus Stuart, die leerling uit de school van Buchanan, opgegroeid in de atmosfeer van het Calvinisme, regeerde thans in dien meer vrijzinnigen kring, waarin Elizabeth zoo lang geheerscht had. Na jaren van theologische studie zag hij zich eensklaps geplaatst tegenover een vreemd gemeenebest, in een tijdperk, waar de staatkunde met den godsdienst zoo vermengd werd, dat daaruit dagelijks de ingewikkeldste vraagstukken voortvloeiden; en de waanwijze Koning achtte zich gelukkig, zulk een veld voor zijne talenten geopend te zien. Den troon tot een kansel te maken en de wereld te verbazen door zijne geleerdheid, was een eerezucht die hem streelde. De Schotsche Calvinist verkondigde nu zijn doodelijken haat tegen de Puriteinen in Engeland en in Holland; hij

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt (R.A., HS.)

maakte de Nederlanders voor een bende oproermakers uit, die hij zich niet ontzag te ergeren, en over wie hij, door het bezit der pandsteden, zekere souvereine rechten bezat. Hij gevoelde instinctmatig, dat onder de ruwe schors van het Protestantisme de kiem eener grootere menschelijke vrijheid lag; en hij besloot die kiem te bestrijden met het woord, met de pen - met alles, behalve met het zwaard.

De Staten hadden ongetwijfeld een onschatbaren bijstand ondervonden zoowel van Engeland als van Frankrijk; maar de regeeringen van beide landen wisten zeer goed dat op de slagvelden van Brabant en Vlaanderen hunne zaak, niet minder dan die van Holland, bevochten was. Zonder het bondgenootschap en de subsidiën der trouwe Staten, ware Hendrik niet zoo spoedig bij machte geweest, den troon zijner voorvaders te bestijgen. En niet minder duidelijk was het, dat, zoo Spanje bij voortduring aanslagen tegen het Britsche Rijk gesmeed had, dit in de eerste plaats met het doel geschied was om eene brug te leggen tot de herovering der Nederlanden.

Niet de taal, maar de godsdienst, verdeelde de natiën onderling en regelde de nationale verbintenissen. Het woord 'Duitschland' was niets meer dan een aardrijkskundige term: de Unie der Protestanten, waartoe een groot deel zijner driehonderd souvereinen en wel de meerderheid der bevolking van hunne verschillende staten behoorden, strekte zich in allerlei richtingen over dat geheele land uit.⁽¹⁾

Men heeft zich dikwijls verwonderd dat het Protestantisme, na zooveel uitgewerkt te hebben, zoo spoedig weder grond verloor en in wijden kring het veld ruimde voor de Kerk, die zoolang alleen geheerscht had. Maar toch was hierin niets bevreemdends. Het Katholicisme was en bleef eene eenheid, terwijl zijne tegenstanders in honderde deelen zonder politieke macht gescheiden waren. De godsdienst werd in de handen van protestantsche vorsten verwrongen tot een wapen, om de zelfzuchtige begeerte naar uitbreiding van grondgebied te bevredigen. '*Cujus regio, ejus religio*' was het wachtwoord, dat door de aanmatigende Deutsche Lutheranen op honende wijze den hulpvragenden Calvinisten in Frankrijk en de Nederlanden werd voor de voeten geworpen. Met zulk een wapen werd het beginsel van godsdienstige vrijheid en verdraagzaamheid in het hart getroffen en het Protestantisme, in zijn strijd tegen de oude, zoo uitnemend georganiseerde Kerk, verzwakt.

In Frankrijk waren de Hugenooten, door hun voormalig hoofd nog slechts met weerzin in bescherming genomen, sedert

(1) GINDELY anno 1609.

zijn afval geheel ter neer geslagen; en Hendrik, die zich zelf in eene valsche politie gebracht had, had bij vriend en vijand argwaan doen rijzen. Wat Engeland aangaat viel het bezwaarlijk te zeggen, wie in de oogen der daar bovendrijvende partij schadelijker ondier was, een Jezuïet of een Puritein. In de Nederlanden was bijna de helft der bevolking, openlijk of in 't geheim, aan de oude Kerk gehecht gebleven, terwijl onder de Protestanten weldra een hevige scheuring zou ontstaan, die Remonstranten en Contra-remonstranten voor eene wijle tot grooter vijanden zou maken van elkander, dan zij het van de Papisten waren.

Het leerstuk der voorbeschikking had, in zijn strengsten en striksten zin, langen tijd in de Hervormde Kerk geheerscht, zoowel in de Nederlanden als in Schotland, Frankrijk, Genève en de Paltz. Tot op het tijdstip van het Bestand had ongetwijfeld de meerderheid dat leerstuk en zijne gevolgen omhelsd, al was ook ten allen tijde een milder geloof door menigen leeraar openlijk gepredikt. Eerst met de benoeming⁺ van Jacobus Arminius tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, in de plaats ⁺¹⁶⁰³ van Franciscus Junius, dreigde het gevaar eener scheuring in de Kerk. Toen toch barste Gomarus in toorn los en trad hij, met al de kracht zijner welsprekendheid en geleerdheid, en in den vurigen ijver zijner overtuiging, als aanklager der afschuwelijke ketterij op. Geleerde samensprekingen voor het Hof van Holland, theologische steekspelen tusschen zes voorvechters van beide partijen, leidden slechts tot de gewone uitkomst: dat elke van beide zich in de overtuiging versterkte, dat zij alleen de waarheid had.

De invloed van Arminius was intusschen zoo groot, dat toen eene synode de predikanten in Holland vermaande om den Heidelbergschen Catechismus te onderschrijven, vele van hen dit weigerden. Dat was openlijke ketterij en verzet. Het werd nu voor de ware Kerk tijd, om haar gezag te handhaven. De groote strijd met Spanje - zoo werd nu beweerd en ook oprecht geloofd - was niet ondernomen tegen de Inquisitie, niet om te beletten dat de Nederlanders door de oude Kerk werden verbrand of levend begraven, niet om de oude rechten en privilegiën, die onschatbare vruchten van eeuwenlange worsteling tegen despotisch geweld, niet om een burgerlijke vrijheid en zelfregeering, uitgebreider dan eenige toen in de wereld bestaande, te beschermen, niet om de godsdienstige gelijkheid aan allen te verzekeren, maar bovenal om den waren godsdienst, de eenige Kerk, het eenig mogelijke geloof te vestigen: het Geloof en de Kerk van Calvijn.

Zeker is het, dat het levende vuur, dat in de aderen dier

felle evangelisten brandde, krachtig had bijgedragen om de geestdrift in den gevoerden strijd te onderhouden. Zeker ware zonder die geestdrift de oorlog niet zoo gelukkig afgelopen. Maar het is ook zeker, dat Katholieken, Lutheranen, Doopsgezinden en wat er al meer voor sekten mochten zijn, gelijkelijk aan den strijd voor haard en altaar deel hadden genomen, en dat de onafhankelijkheid der Nederlanden zonder die samenwerking nooit tot stand zou zijn gekomen.

Intusschen was, nog voor het eind van den oorlog, de aanmatiging van de hervormde geestelijkheid begonnen eene kloof te graven. Zij die met Willem de Zwijger en Oldenbarnevelt de illusie gedeeld hadden, dat godsdienstige gelijkheid de mogelijke uitkomst van den strijd tegen de Inquisitie zou zijn, zouden zich bedrogen vinden. Er zou tegen de predikanten, die onder den invloed van Arminius de onderteekening der geloofsbelijdenis geweigerd hadden, thans gehandeld worden. Het was tijd, verder dan berispen te gaan; de ketterij⁺ moest vernietigd worden. Men verlangde eene nationale Synode. 'De Staten-Generaal', zoo zeiden de kerkelijken, ⁺¹⁶⁰⁶ 'moeten in 't oog houden, dat die synode, waarnaar verlangd wordt, geen menschelijk instelling, maar eene verordening van den Heiligen Geest is, van God komende tot de gemeente.' Zij beklagden er zich over, dat de Kerk slechts door tusschenkomst van het staatsbestuur handelen kon en dus in het nadeel was, zelfs bij de Katholieken vergeleken, wier handelingen oogluikend toegelaten werden. Zoo leed de ware Kerk onder hare vermeende vrijheid, wat vijandige sekten wonnen bij oogluiking.⁽¹⁾

Eene crisis was op handen. De eenige Kerk maakte aanspraak op onfeilbaarheid en meerderheid over het staatsgezag. De Heilige Geest werd, met veel ophef, in rechtstreeksche botsing gebracht met Mijneheeren de Staten-Generaal. De nederlandsche natie moest beslissen of zij, nadat de Inquisitie afgeworpen en de oude Kerk aan het openbaar gezag onderworpen was, aan de gebiedende eischen der nieuwe ware Kerk gehoor zou geven.

De Kerk was door honderde schakels aan den Staat verbonden. Eene scheiding tusschen hen was in die dagen bijna onmogelijk en ondenkbaar. Het stelsel van vrije gemeenten, dat met zoo goed gevolg later in de wildernissen van Nieuw-Engeland in practijk gebracht werd, en waaraan de godsdienstige zoowel als de staatkundige vrijheid van Amerika zooveel verschuldigd is, was in een oud land met zulk een

(1) Vervolg van AREND's Vaderlandsche Geschiedenis, door VAN REES en BULL, III, 420.

verleden als de Nederlandsche Gewesten niet licht in te voeren. Prachtige kerken en cathedraalen, wier bezit een voorwerp van strijd tusschen de verschillende sekten uitmaakte, konden niet meer door nederige bedehuizen en losse getimmerten vervangen worden. De vraag van het eigendomsrecht was van ingewikkelden aard; niet alleen de staten en de gemeenten maakten op het bezit der kerkelijke goederen ieder voor zich aanspraak, maar zelfs bijzondere geslachten konden rechten van patronaat en andere aanspraken aanwijzen, die hun bij keizerlijke en hertogelijke charters verleend waren.

Zoolang er omtrent die punten, welke niet rechtstreeks het levensbeginsel der zaak raakten, vrijheid van meening in de Kerk bestond, kon eene openlijke scheuring, waaronder het protestantisme in geheel Europa lijden zou, worden vermeden; terwijl de ondergeschiktheid der geestelijkheid aan het burgerlijk gezag gehandhaafd bleef. Maar wanneer de Heilige Geest, door de vergaderde geestelijkheid, een onschendbaar formulier mocht voorschrijven waaraan een ieder zich te houden had, kerkelijke wetten maken zou waaraan ieder burger moest gehoorzamen en predikanten en onderwijzers ging aanstellen, van wie oud en jong bij uitsluiting kennis en onderwijs, godsdienstig zoowel als wereldlijk, ontvangen moest, dan voerde men eene Theocratie in, die geen verlicht staatsman dulden kon.

⁺De Staten-Generaal bewilligden in de synode, maar onder voorwaarde dat de Geloofsbelijdenis en de Catechismus zouden herzien worden. Dit werd ⁺¹⁶⁰⁶ onmiddellijk met groote beslistheid verworpen: die voorwaarde onderstelde de mogelijkheid, dat de lage ketterij van Arminius waarheid bevatten mocht. Geheel onvoorwaardelijk werd er eene synode gevorderd. De Catechismus van Heidelberg en de Nederlandsche Geloofsbelijdenis waren heilig, onfeilbaar; daaraan mocht niet geraakt worden. Het antwoord der Staten, bij monde van Oldenbarnevelt, was dat aan de Staten-Generaal, als beschermers en pleegvaders der Kerk, alle recht toekwam!

Tot dusver waren de Staten-Generaal, onder de leiding van Oldenbarnevelt, eensgezind en verbleef de overwinning aan den Staat over de Kerk. Maar zeer spoedig nadat met de sluiting van het Bestand een tijdperk van vrede was ingetreden, schalde de geestelijke bazuin weder wijd en zijd en traden geestelijken en leeken met vernieuwde woede in het strijdperk. In het vervolg dezer bladzijden zal nader gesproken worden over de Remonstranten en Contra-remonstranten en over de benoeming van Conradus Vorstius - nog gruwelijker ketter dan Arminius - tot vervulling van zijn opengevallen leerstoel, eene daad die

Gomarus en de Gomaristen tot het uiterste dreef, ofschoon Gomarus en Vorstius persoonlijk voortdurend met elkander bevriend bleven.

Aldus waren aan de vier hoofdpersonen in het staatkundig-godsdienstige drama, dat als een tusschenspel van den tachtigjarigen oorlog kon aangemerkt worden, rollen aangewezen, die op het eerste gezicht onvereinigbaar schenen met ieders bijzondere overtuiging. De Koning van Frankrijk, na verscheidene malen zijn godsdienst afgezworen te hebben, was nu de beste der Katholieken geworden en werd niettemin op elken katholieken kansel beschuldigd van wederom afvallig te zijn en de ketters en rebellen openlijk in bescherming te nemen⁽¹⁾. De opgeruimde Koning stoorde zich minder, dan wellicht goed was, aan die banvloeken. Maar hij werd ook, zooals wij weldra zien zullen, door andere belangen, zoowel staatkundige als persoonlijke, uitsluitend bezig gehouden.

Jacobus, de ex-Calvinist, de crypto-Arminiaan, de pseudo-Papist en erkende puriteinhater, gordde zich aan om de Arminianen te verdelgen en de Puriteinen in Holland te beschermen, terwijl hij zwoer dat hij hen in Engeland zou doen geeselen en hangen en levend begraven.

Oldenbarnevelt, die zich zoo weinig mogelijk met theologische geschilpunten inliet en berustte in de nederige spreuk zijner voorvaderen: 'Nil scire tutissima fides', helde wellicht meer dan hij zelf wist over tot het dogma der heerschende Hervormde Kerk, al was hij ook een bestendige en ijverige voorvechter van het burgerlijk gezag over de Kerk.

Maurits was geen godgeleerde maar een geregeld kerkganger; de leeraar wien hij zijne voorkeur schonk en die ook prediker was in zijne hofkapel was niemand anders dan Uijtenbogaert: de man, die eens de kampvechter der Arminianen en de steller der remonstrantie worden zou; de raadsman en vriend van Oldenbarnevelt en De Groot werd nu door de Gomaristen bespot met den bijnaam van 'Hofbazuin'. De leeraar zou niet van zienswijze veranderen; de prins misschien wel. Maar Maurits gaf nu nog geen acht op dat groote vraagstuk der voorbeschikking, waar de Nederlanders elkander op leven en dood om zouden bestrijden. 'Hij wist niets van voorbeschikking', zeide hij dikwijls; 'zelfs niet of die groen of blauw zag'. Maar wat hij wel wist was, dat de advocaat geweigerd had om aan den wensch zijner stiefmoeder omtrent de souvereiniteit gehoor te geven en 'dat zijne fluit en die van den advocaat niet samenstemden'. Zooveel wist hij van voorbeschikking,

(1) VAN METEREN, fol. 645.

dat indien de advocaat en zijn aanhang met den overwinnaar van Nieuwpoort in openlijken strijd mochten geraken, het voorbeschikt was dat het met hen slecht afloopen zou.

Theologische woordenstrijd boezemde hem geen belang in; en hij was in staat daarin grove misslagen te maken. ‘Wel, dominé’, zeide hij eens tot Albertus Huttenus, die zijne voorspraak kwam inroepen voor een ter dood veroordeelde, ‘behoort u ook tot die Arminianen, die gelooven dat het eene kind geboren wordt om zalig en het andere om verdoemd te worden?’ Huttenus, ten hoogste verbaasd over die onverwachte vraag, antwoordde: ‘Uwe Exc. gelieve op te merken, dat dit niet de meening is van hen, wien men den hatelijken naam van Arminianen geeft, maar die van hunne tegenstanders.’ ‘Wel dominé,’ hernam Maurits, ‘denkt u, dat ik dat niet beter weet?’ Daarop wendde hij zich tot Lodewijk Willem, die er bij stond, en riep hem toe: ‘Wie heeft er nu gelijk, neef, hij of ik?’ ‘Neen neef,’ antwoordde graaf Lodewijk, ‘gij zijt in 't ongelijk.’⁽¹⁾

Tegen de Katholieke Ligue in Europa, zoo dicht aaneengesloten en krachtig als zij was, stond de Protestantsche Unie over, met vuur en geestdrift beziel, maar ongeordend en in zich zelve verdeeld. Het groote beginsel, niet van godsdienstige verdraagzaamheid, wat eigenlijk eene beleedigende uitdrukking is, maar van godsdienstige gelijkheid, dit natuurlijke recht van den mensch, zou zich uit den oorspronkelijken strijd, die reeds zoo lang aangehouden had, eerst na verloop van eeuwen ontwikkelen. Nog later zou de geheele scheiding van Kerk en Staat de kroon zetten op het werk der groote revolutie. Maar inmiddels was het onvermijdelijk, dat de bevoorrechte en rijke kerk met hare legers van geestelijken en met hulpmiddelen, ver verheven boven al wat hare tegenstanders vermochten bijeen te brengen, zich handhaven zou; en meer dan dat.

In den aanvang van het tijdperk, dat ons thans bezig houdt, was Europa in een toestand van uitputting en begeerig naar rust. Spanje had zich moeten vernederen om een bestand te sluiten met zijne oproerige onderdanen, waarbij in den grond der zaak hunne onafhankelijkheid erkend werd. Treurig was de inwendige toestand van dat land, dat nog steeds aanspraak maakte op alleenheerschappij over de geheele wereld. Het had vrede gesloten omdat het geene middelen meer bezat

(1) Deze anecdote berust op het gezag van den aanteekenaar op BRANDT's ‘Historie van de Rechtspleging’ (uitg. 1710), p. 179. Zij is kenschetsend; en hare waarschijnlijkheid is voldoende reden om zulk eene aardigheid voor waar te houden.

voor den oorlog. De fransche ambassadeur te Madrid, Barante, verhaalde, dat hij meermalen officieren van het leger op de straat had zien neerknielen voor den Koning, om hem betaling hunner soldij of althans een aalmoes af te smeken, ten einde niet van honger om te komen, en dat die bede altoos vruchteloos was⁽¹⁾.

De Koning, een hoogst onbeduidend man, had evenmin gevoel voor aandoeningen als verstand om de minst beduidende staatszaken te begrijpen. Daarbij ontbraken hem de middelen, ook al was hij tot helpen gezind geweest. De hertog van Lerma was steeds zijn onverbiddelijke heer en meester; en Lerma's secretaris, die de staatsbetrekkingen, zoowel hooge als lage, aan den meestbiedende te koop bood, droeg zorg dat de inkomsten in de zakken van den hertog en in zijne eigene vloeiden, in plaats van in de koninklijke schatkist.

In Frankrijk waren koning en volk beide van den oorlog afkeerig. Sully keurde het zoo even gesloten verdrag tusschen Spanje en de Nederlanden af, wijl hij overtuigd was dat het ten nadeele der Republiek en van den hervormden godsdienst zou uitgelegd worden, zoodra Spanje weder op krachten zou zijn gekomen. Hij vreesde, dat de Staten concessiën aan den roomschen eeredienst op hun grondgebied zouden doen, omdat zij daardoor hunne staatkundige onafhankelijkheid en de zaak van het protestantisme benadeelen zouden.

Met sterken aandrang trachtte de Koning op dit tijdstip, Sully van godsdienst te doen veranderen. 'Gij zult onvermijdelijk te gronde gaan,' zeide deze tot Aerssen, 'indien gij in dat opzicht concessiën doet. Neem een voorbeeld aan mij; ik was een verloren man, zoo ik aan voorstellen in dien geest had toegegeven'. Evenwel, meende de geslepen diplomaat, zou de hertog ten laatste moeten toegeven. De Paus stelde alles in het werk om hem te winnen, om dan het werk der vernieling van het protestantisme in Frankrijk te kunnen doorzetten. De Koning stond op dat oogenblik onder den invloed der Jezuïeten en hechtte groote waarde aan die bekeering. Aerssen gaf te verstaan, dat Sully bevreesd was voor een onderzoek omtrent zijn financieel beheer - hetgeen laster was - en daarom wel gedwongen zijn zou, zijne toestemming te geven. Andere zijner vijanden beweerden dat hij dit alleen doen zou om der wille van het ambt van connétable van Frankrijk, dat hem evenwel nooit zou verleend worden.

Zeker was het, dat Hendrik op dit tijdstip tot vrede ge-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 30 Jan. 1609 (HS.)

neigd was. ‘Maak er staat op,’ schreef Aerssen, toen het bestand stond geteekend te worden, ‘dat de Koning tegen den oorlog is, wat hij ook moge voorgeven. Zijne oorlogszuchtige houding heeft alleen moeten strekken om ons tractaat voortgang te doen hebben; en de sluiting daarvan zou door hem nimmer begunstigd zijn, indien hij niet zoo op vrede gesteld was. Dit geheim moeten wij wel weten te bewaren; want het zou hoogst gevaarlijk zijn indien onze vijanden er achter kwamen.’

Sully had liever gezien dat de Staten hadden vastgehouden aan de sluiting van een vredesverdrag in plaats van een bestand; hij meende dat dit had kunnen verkregen worden, indien de Koning de zaak niet zoo zwak had aangevat en te kennen had gegeven, dat hij, in geval van breuk, de Vereenigde Provinciën met de wapens zou bijstaan. Hij waarschuwde de Staten ernstig voor de inblazingen van den Paus en den Koning van Spanje aan het fransche hof. De Republiek moest hare tanden laten zien en vooral alle inbreuken van de Roomsche Kerk hardnekkig te keer gaan, zonder in dat opzicht eenige inschikkelijkheid voor den Koning te toonen. Hij spoorde de Staten aan, van den tijd van het Bestand gebruik te maken om hunne geldmiddelen te herstellen en hunne zaken zoo te verbeteren, dat zij, bij de mogelijke hervatting der vijandelijkheden, hunne krachten konden toonen: dan zouden hunne vrienden hen te eerder helpen. Hoewel Frankrijk dus volstrekt ongeneigd tot den oorlog was, kon men er op staat maken als op een vriend, en, in geval van nood, als op een bondgenoot, zoolang de tegenwoordige staatkunde daar bovendreef.

Er was in waarheid slechts één vorst in Europa, na Elizabeth's dood; maar Hendrik IV stond thans op den drempel van den ouderdom, dien hij maar niet overschrijden wilde. Hoewel 's Konings bijzonder leven in dezen tijd stof tot afkeuring gaf, was er iets aandoenlijks in de eenzaamheid, die zijn lot scheen te zijn. Bedrogen en gehaat door zijne echtgenoot, niet minder dan door zijne maîtresses, die onder elkander en met zijne ministers samenspannen tegen zijne kroon en zijn leven; tegengewerkt door een lagen italiaanschen gelukzoeker, die zijn hof onteerde en, terwijl hij de Koningin beheerschte, onder hare autoriteit in geheime briefwisseling met Spanje stond en zich zelf verrijkte ten koste van al wat in Frankrijk eerbiedwaardig was; omringd door een troep kwaadwillige en naijverige edellieden, die hem zijn roem en zijn gezag benijdden, zonder tehuis, bijna zonder vrienden, leidde Zijne allerchristelijkste Majesteit in deze latere dagen

een leven, dat zelfs treurig afstak bij de jaren, toen hij zijne kroon nog winnen moest en niets meer was dan de gevierde aanvoerder der Hugenootten⁽¹⁾.

Van het driemanschap dat zijnen raad uitmaakte, Villeroy, Sillery en Sully, waren de eerste twee oude ligueurs, meer van harte Filips van Spanje dan Hendrik van Frankrijk toegedaan. Deze beide in het geheim werkende, wroetende en samenspannende ambtenaren, die met zorg rijkdommen vergaarden, doorslepen in routine en intrige en onverbeterlijke zelfzuchtigen als zij waren, zouden even gaarne huns meesters ondergang bewerken, als hem dienen, indien het eerste voordeeliger mocht zijn dan het laatste.

Eén man slechts was aan Hendrik trouwer, dan deze aan zich zelf was. Het was een hooghartige, strenge edelman, een dappere krijgsman, scherpzinnige staatsman en deugdelijke financier, op wien de giftige pijlen van godsdiensthaat, nijd en intrige dagelijks afstootten; een ijverige, nauwgezette werker, die, terwijl hij eigen voordeel betrachtte zonder oneerlijkheid, de schatkist van den Staat wist te vullen zonder tyrannie; de vrome, ijdele, aanmatigende Maximiliaan de Béthune, hertog van Sully, die Hendrik meer beminde en eerbiedigde, dan eenig man of vrouw hem ooit bemind of geëerd heeft. Er was slechts één levend wezen voor wien de hertog meer eerbied en liefde koesterde dan voor den Koning; maar dat was dan ook de hertog zelf.

Op dit tijdstip wist hij zich het bezit van 's Konings volste vertrouwen. Maar hij stond in die overtuiging alleen; en andere hovelingen, zooals Epernon, meenden dat hij aan den rand van zijn ondergang was. Hendrik, altoos overdreven in zijn spreken, zelfs met opzicht tot zijne beste vrienden, had eens, bij gelegenheid eener zaak tusschen Aiguillon en Balagny, verklaard dat hij met den hertog eveneens zou handelen als vroeger met den maarschalk Biron en hem kleiner maken zou, dan hij zich zelf groot gemaakt had; bij die gelegenheid spoorde hij hem aan, beval hem bijna, om met zijn zoon zonder dralen van godsdienst te veranderen. De slag was zoo ernstig geweest, dat Sully weigerde iemand te zien en er aan dacht, zich voor goed op zijne bezittingen terug te trekken. Maar hij wist - en Hendrik wist dit ook - hoe onmisbaar hij was, zoodat de verstoordheid van den meester even kort van duur was als de wanhoop van den minister.

(1) Zie de 'Mémoires de Sully' (éd. Paris. 1747), deelen VII en VIII, en het belangrijke werk van MICHELET: 'Henri IV et Richelieu.'
Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Febr. en 27 Maart 1609. (R.A., H. SS.)

Voor geen staatsman gevoelde Hendrik een oprechter ontzag, dan voor den advocaat van Holland. ‘Zijne Majesteit,’ schreef Aerssen, ‘bewondert en verheft uwe wijsheid, die hij onmisbaar acht voor het behoud van onzen Staat. Hij noemt u een der weinige wijze raadslieden van den tegenwoordigen tijd.’ Het is waar dat die bewondering ten deele moest worden toegeschreven aan een overeenstemming van staatkundige inzichten tusschen Oldenbarnevelt en den Koning, zoo als die zich zelden voordoet. Sully, van zijn kant, oefende eene vrij scherpe critiek over die staatkunde uit. Hij meende, dat bij de laatste onderhandelingen betere voorwaarden van Spanje hadden kunnen bedongen worden, en maakte groot bezwaar tegen de dubbelzinnige, haarklovene bewoordingen van het tractaat. Ruw met de pen en met den mond, gaf hij zijn gevoelens omtrent personen en zaken rondweg aan den Koning te kennen en maakte daarvan ook geen geheim tegenover den nederlandschen ambassadeur. Hij toonde hem de brieven, waarbij hij den Koning had te kennen gegeven dat deze het bestand op dien voet niet had moeten goedkeuren en dat de Staten zonder hem niets zouden gedaan hebben. Het ware verkieslijker, een ernstigen oorlog te wagen, dan de Republiek te zien ondergaan. Hij stelde als beginsel, dat Hendrik zooveel gezag in de Nederlanden moest bezitten dat deze elken raad van hem blindelings zouden opvolgen; en dit nog niet zoozeer uit erkentelijkheid voor den hun verleenden bijstand, als wel uit overtuiging van de noodzakelijkheid om geheel van hem af te hangen! ‘Gij kunt daaruit opmaken,’ voegde Aerssen er bij, ‘op welken grond wij bouwen. Ik sta verbaasd over de vrijheid, waarmee hij, zonder voldoende ingelicht te zijn, zijn oordeel uitspreekt; want in die brieven spaart hij noch Mijneheeren de Staten, noch Zijne Exc. prins Maurits, noch u zelf.’⁽¹⁾

Dus was het verbond tusschen de Nederlanden en Frankrijk, in weerwil van toevallige sporen van naijver en grilligheid, in den grond oprecht; want het rustte op den zekersten grondslag van internationale vriendschap - het eigenbelang van beide partijen. Hoewel Hendrik er zich op liet voorstaan, dat hij Parijs met eene kerkmis gekocht had, wist hij zoo goed als zijne ergste vijanden dat in dien koop geenszins het vertrouwen der oude kerk begrepen was. De edele houding, door hem aangenomen als kampvechter voor de godsdienstige verdraagzaamheid, werd niet gewaardeerd in een tijd, toen elke kerk en elke sekte het monopolie der waarheid beweerde te bezitten; hij zelf scheen hier nog niet zeker van te zijn. Bij

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Febr. en 27 Maart 1609. (HSS.)

dat al was hij nog het hoofd der Protestantsche Unie; en, hoewel de oudste zoon der Kerk, tevens de gezworen vijand van de Ligue en van het Oostenrijksche Huis. Zijn pad liep langs afgronden, terwijl een heirleger van onzichtbare maar onverzoenlijke vijanden al zijne gangen bespiedde. Hij moest wel dagelijks, zoo binnen- als buitenshuis, dolken of giftbekers meenen te zien en gevoelde dat hij zijn verderf te gemoet ging. Hoe zou ook de man, op wien de kettersche Hollanders en de protestantsche vorsten van Duitschland als op hun redder vertrouwden, ontkomen aan de woede en de wraak van eene macht, die nooit vergaf?

In Engeland was de naijver jegens de Republiek en jegens Frankrijk, als beschermer der Republiek, nog grooter dan in Frankrijk. Door de omstandigheden de bondgenoot der Nederlanden en de vijand van Spanje geworden, droeg Jacobus niettemin haat toe aan de Nederlanden en een hart vol bewondering aan Spanje. Nadat hij aan de vernieling ontsnapt was, waarmee het buskruit verraad hem, zijn gezin en de eerste mannen van het rijk bedreigd had, schijnt zijne eerste gedachte te zijn geweest, Spanje van alle medeplichtigheid aan dat misdrijf vrij te spreken. Daarna hield hij eene toespraak in het Parlement, waarbij de Katholieken verontschuldigd werden en de Puriteinen aangeklaagd van het aankweken van leerstellingen, die met het vuur verdienden gestraft te worden. Daar de Puriteinen zeker niet van medeplichtigheid met Guy Fawkes of Garnet beschuldigd konden worden, was dit deel zijner rede minstens overtollig. Maar Jacobus verfoeide niets zoozeer als een Puritein. Katholiek van harte zou hij de warmste bondgenoot der Ligue geweest zijn, ware het hem vergund geweest Paus over Groot-Brittannië te zijn. Hij haatte en vreesde de Jezuïeten niet om hunne kerkelijke leerstellingen, waarmee hij kon instemmen, maar om hun politieke geloof. Hij duldde niet, dat een roomsche bisschop of een britsche presbyter de hem van God gegevene rechten verkorten zou. De leer van het oppergezag der Pausen over de wereldlijke vorsten scheen hem een even groote gruwel toe, als eene puriteinsche rebellie was voor de Kerk, aan wier hoofd hij stond. In zijne vijandschap tegen Papisten en Presbyterianen beide lag iets van beroeps-naijver; want, daar Jacobus door zijne geboorte van zijne ware bestemming van theologant was afgehouden, liet hij geene gelegenheid voorbijgaan om van zijn troon een kansel te maken en voerde hij, in plaats van den scepter, bij voorkeur de pen; en wel tot twistgeschrijf.

Hendrik van Frankrijk verborg zijne minachting niet voor

Meester Jacobus, zooals hij hem noemde. Toen de engelsche ambassadeur hem een van 's Konings geschriften aanbod en vroeg, wat hij daarvan dacht, zeide Hendrik: ‘Schrijven is geen werk voor vorsten, wel strijden. Ieder moet zich bij zijne eigene zaken houden; maar het is eene ondeugd van de meeste menschen, dat zij geleerd willen schijnen in dingen, waar zij niets van weten’⁽¹⁾.

De vleiers van Jacobus zagen er hun voordeel in, hem in zijne geestelijke en koninklijke ijdelheid te stijven. Toen de Koning eens met eene deputatie van Presbyterianen geredetwist en deze hard bejegend had, zei de lord-kanselier tot hem: ‘Ik ben altijd van meening geweest, dat het hoogste priesterschap met het Koningschap vereenigd moest zijn; maar ik weet dat dit werkelijk reeds het geval is, nu ik Uwer Majesteits geleerde toespraak gehoord heb.’ De aartsbisschop Whitgift vernederde zich nog dieper, en verklaarde overtuigd te zijn, dat de opmerkingen die Jacobus gemaakt had hem rechtstreeks door den Heiligen Geest waren ingegeven⁽²⁾.

Niets was zoo onlogisch en onsamenhangend, als zijne godgeleerde en staatkundige begrippen. Hij beeldde zich in, een verdediger van het Protestantisme te zijn, hoewel hij Holland haatte en de vriendschap van het huis van Oostenrijk zocht. In Engeland begunstigde hij het Arminianisme, omdat de anglicaansche kerk den souverain van den staat als haar hoofd erkende. In Holland klaagde hij de Arminianen heftig aan en wilde hij leeraren en staatslieden doen vervolgens, die juist hetzelfde beginsel voorstonden: het gezag van den Staat over de Kerk. Hij veroordeelde Bartholomeus Legate te Smithfield om levend verbrand te worden, als een godslasterlijke ketter, en hij spoorde de Staten van Holland aan om evenzoo te handelen met den leidschen hoogleeraar Vorstius. Hij vervolgde de Presbyterianen even gestadig in Engeland, als hij hen in Holland beschermde. Brafdord en Carver verbande hij naar de wildernissen van Nieuw-Engeland, terwijl hij Gomarus en Walaeus en de andere leiders der presbyteriaansche partij in de Nederlanden toejuichte met geheel zijn ziel. Hij werkte samen met den Koning van Frankrijk in de onderhandelingen voor de nederlandsche onafhankelijkheid, terwijl hij de Nederlanders beschuldigde van misdadig verzet tegen hun wettigen vorst. ‘Hij beweert,’ zeide Jeannin, ‘in het belang van den vrede werkzaam te zijn; en hij doet zijn best om dien te verhinderen.’ Richardot getuigde, dat de

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Juni 1609. (R, A, HS.)

(2) RAPin, Hist. d'Angleterre. (La Haye 1725) VII, 14.

Koning van Spanje zoo voet bij stuk hield, omdat hij vertrouwde op de toezegging van Jacobus, dat de vrijheid der Staten niet bij het tractaat zou behoeven erkend te worden. Hendrik schreef aan Jeannin, dat hij wel wist ‘waartoe die.... in staat was, maar dat hij zich daaraan niets zou laten gelegen liggen’⁽¹⁾.

Als Koning wijdde Jacobus zijn tijd - zooveel als er maar overschoot na onmatig genot, dronkenschap, onteerende vermaken en godsdienstvervolging - daaraan toe, om de kroon te onttrekken aan de afhankelijkheid van het Parlement, het koninklijk prerogatief tot het uiterste te drijven, besluiten te stellen in de plaats van wetten - in een woord: alles te doen wat zijn opvolger eenmaal naar het schavot zou leiden. Als huisvader wijdde hij menig jaar van zijn leven aan de hersenschim der spaansche huwelijken. Het buskruitverraad scheen hem eene zonderlinge begeerte naar die verbintenis te hebben gegeven; en verbazend is de overdrijving, waarmee hij dat plan vasthield, nadat het niet alleen belachelijk, maar zelfs onmogelijk was geworden.

Met zulk een nietig, verwaand en losbandig mensch waren de ernstige nederlandsche staatslieden verplicht in nauwe verbinding te treden. Het is roerend, mannen als Oldenbarnevelt en Hugo De Groot eerbied en genegenheid te zien huichelen jegens Jacobus, die hen haatte en dien zij verachtten. Maar buiten Frankrijk waren ook, hetzij onder vrienden of onder vijanden, geen ware vorsten te vinden.

In Duitschland groeiden de godsdiensttwisten welhaast tot een openlijken oorlog aan; en moeilijk kon men zich een persoon voorstellen, minder bevoegd om te regeeren, dan het toenmalig hoofd van het Heilige Roomsche Rijk. Toch verdiende de onwijze Rudolf niet minder den naam van Keizer, dan de chaos, waarover hij heette te regeeren, dien van Keizerrijk. Het staatkundig stelsel, waaronder toen de groote duitsche natie zuchtte en misvormd werd, was zeker het slechtste, dat ooit door menschelijke verkeerdheid is uitgedacht: eene dwaze wereld, met een krankzinnigen heerscher; een tal van kleine en opgeblazen vorsten, oneenig onder elkander en voortdurend van plan en doel veranderend, naarmate eene meesterlijke of moedwillige hand den kaleidoskoop keeren deed, die Rijnwijn zwolgen bij okshoofden en bier bij tonnen vol, die de kerken bestalen, geloofspunten aan hunne onderdanen voorschreven en zelve alle geboden met voeten traden; op hun grond leefde

(1) RAPIN, VII, 59, 60.

een volk, dat een flauw begrip begon te krijgen van godsdienstige vrijheid en van een staatkundig leven buiten de verachte maatschappelijke, kerkelijke en staatkundige lijfeigenschap, en misschien toen reeds - met dat instinct dat geene groote natie ooit begeeft - eene verre toekomst van nationale eenheid en keizerlijke macht vooruitzag, juist het tegenovergestelde van den treurigen tijd, dien zij beleefden; aan het hoofd van het rijk een keizerlijk geslacht, met veel hoofden maar zwakke geestvermogens; eene menigte broeders en neven, die onderling twistten, kuisden en elkander den voet lichtten, en daartusschen de ongelukkige Rudolf, levend in zijn Hradschin, met het onvergelykelijke Praag aan zijne voeten uitgestrekt, in een prachtig landschap van heuvels en dalen, donkere bosschen, duizelingwekkende rotsen en eene stroomende rivier; die stad verwenschte hij om hare ondankbaarheid jegens haar onzichtbaren en machtelozen vorst, terwijl zijn uitnemende broeder Matthias al plunderende door zijne rijken toog en de eene kroon na de andere rukte van zijn ongelukkig hoofd.

Keizer Rudolf verzamelde kunstwerken van allerlei aard - schilderijen, beelden en edelgesteenten. Hij sleet zijne dagen in bewondering voor die schatten of voor zijne stoeterij van paarden, waarmede hij nooit reed. Ambassadeurs en staatsministers moesten zich als stalknechten verkleeden, om een blik op te vangen van den souverein, die zelden of nooit gehoor gaf. De nachten bracht hij door met sterrekijken, in gezelschap van Tycho Brahé of van den beroemden zwabenschen geleerde, die een der grootste lichten van de wereld was. Maar wanneer de monarch met Keppler in het observatorium de sterrebeelden waarnam, geschiedde dit niet om de wetten van het planetenstelsel of de geheimen der goddelijke harmonie te doorgronden, maar hield den Keizer alleen de invloed bezig, dien de ontelbare hemellichamen mochten hebben op het lot van één man, aan wien door het grillig toeval - in zoover er toeval in de geschiedenis bestaat - het bestuur toevertrouwd was over zulk een groot deel van eene kleine wereld; niet de horoscoop van het heelal, maar die van hem zelf moest den Keizer getrokken worden. De katholieke Rudolf had den protestantschen Keppler opgenomen, nadat deze uit Tübingen verjaagd was door de luthersche godgeleerden, die, uit de Heilige Schrift leerende dat de Zon had stil gestaan, op bevel van Jozua, hem wegens zijn planetenstelsel hadden aangeklaagd. Keppler's moeder ontkwam ter nauwernood het gevaar, van als eene heks verbrand te worden; en de wereld is den Keizer dank schuldig, dat hij zoo den *sterrewichelaar* in bescherming nam, waar

verlichte godgeleerden den *sterrekundige* wellicht hadden doen ten dood brengen.⁽¹⁾

Rudolf, een roodwangig, kaalhoofdig oud man met uitpuilende oogen, leidde het leven eens kluizenaars en deed al zijn best om de zorgen van het koningschap te ontwijken. Vreesachtig van aard, maar onderhevig aan aanvallen van ontembare drift, vernielde hij in woede zijn huisraad en wierp hij schotels, die hem niet aanstonden, zijn bedienden in 't gezicht, terwijl hij de staatszaken overliet aan zijn kamerdienaar, die menigen penning oogstte door den verkoop van 's Keizers handteekening

De Keizer had nu kort geleden den bekenden ‘Majestätsbrief’⁺ onderteekend, waarbij groote voorrechten aan de Protestanten toegekend werden, en zijne pen ⁺¹⁶⁰⁹ aan stukken gebeten uit woede over de concessies, die hij had moeten doen.

Over honderde souvereine staten strekte zich het onbestemde en schier onvoelbare gezag uit van die keizerlijke kroon, die ter nauwernood op het hoofd van een der mededingende broeders en neven bevestigd was. Zij werd bestreden door eene Protestantsche Unie, met den vaardigen Christiaan van Anhalt aan het hoofd, wiens eerezuchtige droomen zich uitstrekten tot de kroon van Bohemen; door de zoo pas ontstane Katholieke Ligue, onder den bedaarden, vooruitzienden en meer door eigenwaan dan door zelfzucht bezielden Maximiliaan. Deze verbonden, die zich beide over het geheele land uitstrekten, waren van den aanvang af met zwakheid geslagen; zoo bedierf en verwarde de inwendige naijver hen. Bij al de groeven, die door den geest van tweedracht in het ongelukkige land geploegd werden, voegden zich nog de woeste kuiperijen van den aartshertog en bisschop Leopold, die ook naar de kroon van Wenceslaus stond, en nu den bodem van een scheurde zoo wijd als hij het wagen dorst.⁽²⁾

Zoo was de toestand der toongevende mogendheden van Europa in het begin van 1609, het jaar dat een tijdperk van vrede scheen te openen. Voor hen die de verwikkeling van persoonlijke belangen, den strijd van theologische leerstellingen en de godsdienstige en staatkundige kuiperijen gade sloegen, die zulk een rijke stof opleverden voor het beramen van eerezuchtige ontwerpen, was het echter duidelijk dat de tijd van het bestand slechts een kort tusschenspel in een treurspel was.

Het scheen eene ware spotternij van het noodlot, dat bijna in het zelfde oogenblik, toen na twee jaren onderhandelens een bestand gesloten werd, het sein zou gegeven worden

(1) W. MENZEL., Geschichte der Deutschen, III. 188.

(2) GINDELY, Rudolf II und seine Zeit, II, 35-60, sqq.

tot algemeene tweedracht. Op een dag in den voorzomer van 1609 kwam Hendrik IV met Zamet en een ander zijner vertrouwelingen naar het Arsenaal, de verblijfplaats van Sully. Hij vroeg naar den hertog, die, zooals hem gezegd werd, in zijne studien verdiept was. ‘Natuurlijk’, zei de Koning tot zijne volgelingen, ‘zult gij verwacht hebben te hooren, dat hij uit schieten was, of in gezelschap van dames, of onder barbiershanden. Maar wie werkt er nu ook zóó als Sully!’ Hij liet daarop den hertog op het terras komen, de plaats waar zij gewoon waren zoovele zaken met elkander te bespreken. Zoodra Sully zich vertoonde, voerde de Koning hem te gemoet: ‘de hertog van Cleef is dood en heeft iedereen erfgenaam gelaten.’⁽¹⁾ Dit was maar al te waar; en de erfenis was eene levensquaestie voor de geheele wereld. Het was een appel van tweedracht, geworpen tusschen de twee partijen, waarin de christelijke wereld verdeeld was. De hertogdommen Cleef, Berg en Gulik en de graafschappen en heerlijkheden Mark, Ravensberg en Ravenstein vormden een driehoek, zoowel uit een aardrijkskundig als uit een politiek oogpunt ingesloten tusschen Frankrijk, de Vereenigde Nederlanden, België en Duitschland; tusschen het Catholicisme dus en het Protestantisme. Vielen zij in katholieke handen, dan waren de Nederlanden verloren; dan werden deze in alle hoeken vertreden en aan alle zijden ingesloten, terwijl het Huis van Oostenrijk aan Rijn, Maas en Schelde heerschen zou. Het was voor de Republiek een levenszaak, het Keizerrijk terug te dringen van dien grooten stroom, die bestemd scheen ten allen tijde de grenslijn tusschen naijverige staten en strijdige godsdiensten te moeten uitmaken.

Vielen zij daarentegen in kettersche handen, dan werd de Republiek aanmerkelijk versterkt en de aartshertog Albertus afgesneden van de gemeenschap met het Keizerrijk en met Spanje. Frankrijk was, hoewel katholiek, de bondgenoot van Holland en de geheime vijand van Oostenrijk. Het was bijna onvermijdelijk, dat de Koning van dat land, de eenige staatsman onder de gekroonde hoofden van dien tijd, door alle partijen zou worden ingeroepen om de schoone maar gevaarlijke taak van scheidsrechter op zich te nemen. In die dringende omstandigheden stelde Hendrik IV al zijn vertrouwen, naast zichzelf, op Maximiliaan De Béthune en Johan Van Oldenbarnevelt. Bijna dagelijks werden er samenkomsten van den Koning met Sully en van beiden met den staatschen ambassadeur François Aerssen gehouden. De bijzonderheden, daarvan in de briefwisseling van dien behendigen diplomaat

(1) Mém. de Sully, VII, 506, 507.

vermeld, doen bij elke gelegenheid den eerbied kennen, dien Hendrik voor de meening van Holland's advocaat koesterde, en het vertrouwen dat hij stelde in de hulpmiddelen en de veerkracht der Republiek.

Ieder maakte aanspraak op de erfenis der hertogdommen. Het mocht vreemd heeten dat eene gebeurtenis, die te voorzien was, en waarvan de gevolgen spoedig zoo ernstig zijn zouden, als het kinderloos overlijden van den hertog van Cleef, als een bom losbarstte tusschen de vorsten en staatslieden van Europa. Die noodlottige gebeurtenis had plaats in het voorjaar van 1609. Jan Willem's zuster Sibylla, eene oude vrijster, had over hem en over zijn land geheerscht, met uitzondering van de weinige oogenblikken dat hij bij zijn verstand was geweest. De groote meerderheid zijner onderdanen was protestantsch, terwijl het regeerende stamhuis en de voornaamste edelen katholiek waren. Natuurlijk had dus de katholieke partij onder Maximiliaan van Beieren er haar belang in gezien, dat het stamhuis niet uitsterven zou; want anders liep de nalatenschap gevaar van in protestantsche handen over te gaan.⁽¹⁾ De eerste gemalin, die voor hem gekozen werd, was de schoone Jacoba van Beieren. De Paus had het huwelijk ingezegend en der bruid eene gouden roos ten geschenke gegeven; maar die verbintenis was onvruchtbaar en ongelukkig. De hertog, die de dwaze gewoonte had van in volle wapenrusting door zijn paleis te rennen en ieder die hem in den weg kwam te slaan en te verwonden, moest op het laatst opgesloten worden. De ongelukkige Jacoba, door Sibylla aangeklaagd van tooverij en allerlei andere misdaden, werd in de gevangenis geworpen. Twee jaren lang oefende die schoonzuster haar duivelachtige boosheid over haar slachtoffer uit, wie zij, gelijk verhaald wordt, gedurende al dien tijd zelfs geen slaap gunde; en ten laatste werd de hertogin in de gevangenis verwurgd. Eene tweede vrouw werd er voor den krankzinnigen vorst gezocht; nu zou het Antonia van Lotharingen zijn. Maar ook dit huwelijk bleef kinderloos; en toen koos Sibylla, op negenenveertigjarigen leeftijd, nog voor zich zelve een echtgenoot in den markgraaf van Burgau, uit het Huis van Oostenrijk, die evenwel, uithoofde van de lage afkomst zijner moeder, geen recht op den titel van aartshertog had. Toch bleven al hare pogingen om katholieke nakomelingen aan het Huis van Cleef te verschaffen, vruchteloos⁽²⁾. Nu was hertog Jan Willem gestorven; en de strijd

(1) MENZEL, III, 305, 204.

(2) MENZEL, III, 203, 204.

om het bezit der hertogdommen moest tusschen de vertegenwoordigers zijner drie overledene zusters en de eenig overgeblevene, Sibylla, gestreden worden.

Het zou voor den lezer vervelend en overbodig zijn, in een historisch betoog te treden omtrent de wijze waarop deze zes kleine landjes tot een enkelen staat konden vereenigd worden. Eene even ondankbare taak zou het zijn, de wettelijke gronden na te gaan, waarmede de verschillende partijen hunne aanspraken klem trachtten bij te zetten. De feiten alleen zijn hier van wezenlijk belang; en onder deze nam de bewering van den Keizer eene eerste plaats in, dat de hertogdommen, als mannelijke lenen, aan geen der pretendenten vervallen konden, maar ter beschikking kwamen van den souverein van het Duitsche Rijk. Tegelijkertijd zonden verscheidene der voornaamste rijksvorsten agenten naar de hertogdommen af, om voor hunne wezenlijke of vermeende rechten te waken. Er waren echter slechts vier kandidaten, wier aanspraken van overwegenden aard waren.

Maria Eleonora, 's hertogs oudste zuster, was tijdens het leven van hun vader gehuwd geweest met Albert Frederik van Brandenburg, hertog van Pruisen. Aan de kinderen uit dit huwelijk was de geheele nalatenschap voorbehouden, ingeval de mannelijke lijn uitsterven mocht. Twee jaren later was de tweede zuster, Anna, gehuwd met hertog Filips Lodewijk, paltzgraaf van Neuburg, wiens kinderen als de naaste erven volgden op die der oudste zuster, ingeval deze uitstierven. Nog vier jaren later huwde de derde zuster, Magdalena, met hertog Jan, paltzgraaf van Tweebruggen, die, even als Neuburg, afstand deed van zijn erfrecht ten voordeele van de Brandenburgsche lijn⁽¹⁾. Van het huwelijk der jongste zuster Sibylla met den markgraaf van Burgau hebben wij reeds gesproken. Het blijkt niet dat haar broeder, wiens toestand hem wel niet zal vergund hebben aan haar het weduwgeld te verzekeren, dat de prijs van den afstand van rechten in het geval der drie andere zusters had uitgemaakt, ook van haar dien afstand zou verkregen hebben. De vorderingen der kinderlooze Sybilla zouden echter evenmin als die van Tweebruggen ernstig in aanmerking komen. De eigenlijke mededingers waren de Keizer, de keurvorst van Brandenburg en de paltzgraaf van Neuburg.

Het is voor mijn doel niet noodig, de wettelijke en historische rechten, die in het spel waren, te bespreken. Oude boekdeelen vol wetenschap zouden daarover kunnen nagesla-

(1) Mémoires de Sully, VII, 312, sqq.

gen worden, zonder dat daaruit eene frisschere kennis te putten ware, dan uit al de geleerdheid, die in onze dagen over de aanspraken op de hertogdommen Sleeswijk en Holstein opgedischt is. Of het door de fortuin begunstigde Huis van Brandenburg in die beide geschillen recht of onrecht had, zooveel is zeker dat het in het eene geval zoowel als in het andere een machtigen factor vond voor de regeling van hangende staatkundige vraagstukken. Maar in het geval, dat ons bezig houdt, was het niet op zijne eigene macht alleen, dat de keurvorst van Brandenburg bouwde: hij deed, ten gunste zijner aanspraken, een beroep op de vriendschap van twee groote mogendheden: De Vereenigde Nederlanden en Frankrijk.

Jacobus van Engeland was over 't geheel geneigd om de rechten van Brandenburg te erkennen; hoewel zijn ambassadeur, met een geest van profetie, de vrees uitte dat Brandenburg zich te zeer uitbreiden en nog eenmaal naar de Keizerskroon grijpen zou. De Staten begunstigten openlijk den keurvorst. Hendrik IV was aanvankelijk voor Neuburg gestemd, maar schijnt door eene deductie van Oldenbarnevelt geheel tot de zijde van Brandenburg te zijn overgehaald⁽¹⁾.

De oplossing der zaak lag echter niet in de aanspraken van één man. Als instinctmatig, gevoelde de geheele Christenheid, dat op dit enge strijdperk thans het groote tweegevecht tusschen de oude kerk en de Hervorming stond hervat te worden.

De Keizer beweerde recht te hebben, als arbiter over de nalatenschap op te treden en het grondgebied te bezetten totdat eene beslissing zou gevallen zijn, d.i. *ad Calendas Graecas*. Zijn vertrouweling, de bisschop-aartshertog Leopold, versterkte hem in zijne vrees en zijn haat voor het dreigende, aanmatigende protestantisme in Duitschland, waar hij toen juist een overeenkomst mede had moeten treffen. Die koene rustelooze prelaat, een broeder van de Koningin van Spanje⁺ en van Ferdinand van Stiermarken, zette zich omstreeks half Juli in beweging. In gezelschap van ^{+Juli 1609} zekeren kanunnik en als bediende van dien geestelijke verkleed, verscheen hij na eene overhaaste reis voor de poorten van Gulik, de voornaamste stad en vesting van de hertogdommen. De gouverneur dier plaats, Nestelraed, helde even als de meeste beampten aldaar tot de katholieke zaak over en was verheugd, onder die vermomming den neef en vertegenwoordiger van den Keizer te herkennen. Met één slag veroverde Leopold

(1) 'Il craint la puissance de Brandebourg, s'il parvient à cette succession d'autant plus qu'a la longueur il pourroit mener à l'empire.' Aerssen aan Oldenbarnevelt, 13 Juni en 13 Mei 1609 en verdere brieven in die maand. (R.A., H. SS.)

aldus, door slechts vijf man vergezeld, zijne hoofdstad; want eenmaal als tijdelijk landvoogd over de hertogdommen aangesteld, beoogde hij niets minder dan, met behulp van Rudolf's vreesachtigheid en dwaasheid, hun wettige heer te worden. Hierdoor versterkt en staat makende op ondersteuning in geld en manschappen van Spanje en de Katholieke Ligue, zou hij den te gronde gaanden Rudolf te hulp snellen, de Protestanten in Bohemen vernielen en zich zelf de kroon opzetten van dat Koninkrijk⁽¹⁾. De spaansche ambassadeur te Praag had hem eene aardige som gelds verstrekt voor de kosten der reis en het op touw zetten der onderneming; en zou het hem nu aan verderen steun ontbreken, om zijn stout plan door te zetten? Wie zou hem, den kampvechter der Kerk, den souverain over belangrijke gewesten, wier bezit de zegepraal verzekeren zou aan het Huis van Oostenrijk en aan Rome, den weg versperren tot het Keizerschap? Zeker niet de sombere Rudolf, de onstandvastige Matthias, of de dweepzieke, onder het juk der Jezuïeten gekromde Ferdinand.

‘Leopold in Gulik,’ zei Hendrik's agent in Duitschland, ‘is zoo goed als een fret in een konijnenhol’⁽²⁾. Reeds vóór zijne komst hadden echter de pretendenten Sigismond van⁺ Brandenburg en Filips Lodewijk van Paltz-Neuburg zich onderling verstaan. Op de ernstige vermaning van Oldenbarnevelt, namens de Staten-Generaal, was op eene raadsvergadering van verscheidene protestantsche duitsche vorsten overeengekomen, dat deze te zamen voorloopig de hertogdommen bezetten en beheeren zouden, totdat de hoofdvraag in der minne beslist zou zijn⁽³⁾. De beide ‘possedeerende’ vorsten werden dientengevolge, met goedvinden der provinciale Stenden, te Dusseldorf geïnstalleerd, de plaats waar ook die vertegenwoordigingen gewoon waren bijeen te komen. Aldus was, aan den eenen kant, Spanje in de persoon van Leopold rustig genesteld in de citadel van het land, terwijl het protestantisme, in de gedaante der ‘possedeerende’ vorsten, zich dreigend vestigde in de hoofdstad.

⁺Mei 1609

Nauwelijks was de inkt droog, waarmede voor een tijd van twaalf jaren een bestand geteekend was, waarvan de bekrachtigingen nog niet eens uitgewisseld waren, of de oorlogstrompet schalde weder en de vijandelijke krachten stonden andermaal tegen elkaar over. Daar hij inzag van welke zijde het grootste gevaar dreigde, zond Leopold een brief aan de

(1) GINDELY, Rudolf II, 2, p. 36, sqq.

(2) Mémoires de Sully, VII, 331.

(3) VAN REES en BRILL, III, 406, sqq.

Staten-Generaal, in de hoop dat zij zich bij zijne schikkingen zouden willen neerleggen, in afwachting dat de keizerlijke beslissing komen zou. De Staten antwoordden hierop, dat zij reeds de rechten der ‘possedeerende’ vorsten erkend hadden en met bevreemding zagen, dat de bisschop-aartshertog zich daartegen wilde verzetten. Zij gaven de verwachting te kennen, dat hij, na beter te zijn ingelicht, het te Dortmund overeengekomene als geldig zou aanmerken. ‘Mijne heeren de Staten-Generaal’ - zoo schreef de advocaat - ‘zullen de vorsten beschermen tegen geweld en stoornis en houden zich verzekerd, dat de naburige koningen en vorsten hetzelfde doen zullen. Zij vertrouwen dat Zijne keizerlijke Hoogheid de zaken niet tot het uiterste drijven zal’⁽¹⁾. Die taal kon niet misverstaan worden. Het was duidelijk, dat de Republiek aan den Keizer de beslissing niet laten zou over hetgeen voor haar eene levensvraag was, noch toestaan zou dat Spanje, door het oorlogvoeren uitgeput, thans zou zegevieren door eene nietige kuiperij. Intusschen, terwijl in werkelijkheid de draad van dat oogenschijnlijke doolhof van belangen en hartstochten door Oldenbarnevelt in handen werd gehouden, zouden de partijen in dit geschil zich niet in de eerste plaats tot hem of tot de Heeren der Staten-Generaal wenden. De wereld was nog niet genoeg vertrouwd met de jeugdige Republiek, die zich zelve onder de vorsten ingedrongen had, om zich zoo op eenmaal aan haar gezag te onderwerpen.

Daarbij werd Hendrik van Frankrijk, door vriend en vijand tegelijk, beschouwd als de vermoedelijke scheidsrechter of de voornaamste kampvechter in het groote geschil. Aanvankelijk was hij ten gunste van Neuburg gestemd, op grond, zooals Aerssen meende, van de politieke zwakheid van den paltzgraaf; maar de Staten-Generaal waren geheel op de hand van Brandenburg, niet enkel omdat hij een steunpilaar was van de Hervorming en een ouden bondgenoot, die belang had bij hun eigen behoud, maar ook omdat de vestiging van den keurvorst aan den Rijn den Keizer terugwerpen zou naar de overzijde dier rivier. Zooals Aerssen het uitdrukte, wilden zij het Keizerrijk tot grens hebben en niet langer vrees koesteren voor den Rijn⁽²⁾. De Koning vond in de vertoogen der Staten goede redenen om van meening te veranderen; en toen hij bemerkte dat de paltzgraaf lang met de oostenrijksche partij geheuld had, maakte hij weldra geen geheim meer van

(1) Zie Oldenbarnevelt's Memorie voor Van der Mijle. (R.A., H.S.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 23 en 26 April en 13 Mei 1609. (R.A. HSS.)

zijn voorkeur voor Brandenburg. Daarop geraakten Neuburg en Brandenburg onderling in een hevigen twist, al was men ook overeen gekomen, dat de paltzgraaf 's keurvorsten dochter huwen zou. Men verhaalt dat de keurvorst eens, in het heetst van den twist, zijn toekomstigen schoonzoon een oorveeg gaf⁽¹⁾, welk argument *ad hominem* tot uitwerking schijnt gehad te hebben, dat deze weder in den schoot der oude Kerk terugkeerde en zich voortaan bij de Ligue aansloot. Middelerwijl bleef evenwel het *Condominium*, bij het verdrag van Dortmund ingesteld, van kracht; en de derde broeder van Brandenburg en de oudste zoon van Neuburg deelden het bezit en het gezag te Dusseldorf onder elkaar, tot tijd en wijle dat er eene eindbeslissing zou genomen worden.

Een zwerm van diplomaten, officiële zoowel als vrijwillige, was nu in 't openbaar en in 't geheim ijverig in de weer en kondigde reeds, bij de onzuivere luchtgesteldheid, den naderenden storm aan. De scherpzinnige, maar gevaarlijk intrigeerende ambassadeur der Republiek, François Aerssen, had oogen voor al de sleutelgaten in Parijs, dat middelpunt van eindelooze combinaties en samenzweringen, en hield daarenboven schier dagelijks vertrouwelijke gesprekken met den Koning. Met geduld en zorg hield hij, bijna van uur tot uur, den advocaat op de hoogte van elk weefsel dat er gesponnen werd, van elk gesprek hetzij in het openbaar of in het geheim gehouden, waarin onderwerpen van gewicht door wie ook behandeld waren. Onovertroffen als berichtgever en spion, was hij minder te vertrouwen als raadgever; toch was niemand beter dan hij in staat om in de gebeurtenissen door te dringen en de toekomst te voorzien, door zijne langdurige ervaring en door het gunstig standpunt, waarop hij geplaatst was.

Er heerschte wel een groote naijver tusschen de Staten en den despotischen Koning, die zich de vader der Republiek deed noemen en de Hollanders zoo gaarne als zijne zwaar verplichte maar hoogst ondankbare kinderen bejegende. De indische handel was een teer onderwerp, daar Hendrik bij de onderhandelingen getracht had, de Staten te overreden om dien handel aan Spanje over te geven, met het doel om dien daarna zelf te gaan drijven. Hij was nu met Isaac Le Maire en andere deelhebbers in dat winstgevende monopolie in geheime onderhandeling te Parijs, ten huize van Zamet, en ontwierp eene fransche Oostindische Compagnie, naast de nederlandsche.⁽²⁾ Het plan

(1) MENZEL, III, 205.

(2) Rapport der buitengewone ambassadeurs naar Frankrijk, een belangrijk HS. in het nederlandsche Rijks-Archief.

kon evenwel voor Aerssen niet geheim blijven, die zich sterk maakte om het den kop in te drukken. Maar over 't algemeen, in weerwil van deze commerciële kuiperijen, die Oldenbarnevelt met behulp van Aerssen kon tegengaan, bestonden er eerlijke vriendschapsbetrekkingen tusschen de beide landen. Hendrik verborg zijne staatkundige genegenheid jegens de Republiek niet. Bij gelegenheid der sluiting van het bestand, verlangde hij zelf een buitengewoon gezantschap van de Staten te ontvangen; niet tevreden met de betuigingen van eerbied en gehechtheid, die hem langs den gewonen diplomatieken weg werden overgebracht. 'Hij begeert,' schreef Aerssen 'een openlijk vertoon, opdat aan de geheele christelijke wereld blijke, welk ontzag Mijneheeren de Staten voor hem koesteren.' De ambassadeur gaf in bedenking om Cornelis Van der Mijle, Oldenbarnevelt's schoonzoon, die weldra als eerste gezant naar Venetië zou gaan, tot hoofd van zulk eene buitengewone zending te kiezen.⁽¹⁾

'Zonder de voorschriften, die gij mij gegeven hebt,' schreef Aerssen⁽²⁾ aan den advocaat, 'zou Neuburg aan dit hof zijne zaak gewonnen hebben. Brandenburg benadeelt zich zelf, door den Koning er niet in te kennen. Groote waarde zal aan uw oordeel gehecht worden, zoo gij het aan Zijne Majesteit mededeelt.' Middelerwijl liet de agent van Neuburg niets onbeproefd om de aanspraken van den paltzgraaf bij Hendrik te doen gelden, waartoe hij zelfs oude beloften ophaalde, die naar zijn bewering gedaan zouden zijn; maar, dank zij Oldenbarnevelt, vorderde hij daarmee weinig, al waren ook, zoowel naar het oordeel van den advocaat als naar dat van Villeroy, zijne aanspraken *stricti juris* de beste. Niet de strikte letter der wet, maar het staatkundig en godsdienstig belang zou hier den doorslag geven. Hendrik gaf luide te kennen, dat hij zich tegen elke overweldiging, van de zijde des Keizers of van wien ook, tegen het *Condominium* verzetten zou; maar onderhands verzekerde hij den Staten, dat hij de rechten van Brandenburg tot het uiterste zou steunen, en vermaande hij hen, de twee regimenten fransche infanterie, die zij volgens overeenkomst steeds op zijne kosten in dienst hadden, gereed te houden voor de groote onderneming, die hij reeds op het touw zette. 'Gij zoudt wel doen,' schreef Aerssen aan Oldenbarnevelt, 'met de verschillende belangen ten aanzien dezer nalatenschap en de betrekkingen der pretendenten jegens de Republiek eens uiteen te zetten, in dier voege dat de Koning

(1) Zie de briefwisseling van Aerssen met Oldenbarnevelt, over de jaren 1609 en 1610.

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 23 April en 21 Mei 1609. (HS.)

daaruit wel uw verlangen opmaken kan, maar dat toch de schijn bewaard worde alsof gij het eerbiedig aan zijne keuze overliet.' Neuburg had steeds de Staten veronachtzaamd en daarentegen voorkomendheid betoond jegens aartshertog Albert; hij was openlijk boven Brandenburg voorgetrokken door de Oostenrijkers, die evenwel geen van beide dulden wilden. Hij kon dus weinig voortgang maken aan het Hof van Hendrik, al was deze ook verstoord op Brandenburg, die nog niet de minste aanvraag om zijn hulp gedaan had⁽¹⁾.

De keurvorst had den bijstand der Staten, met wie een oud verdrag daaromtrent bestond, gretig ingeroepen; maar hij had eene buitengewone onverschilligheid of argwaan jegens Frankrijk aan den dag gelegd. 'Die onverschillige Duitschers!' had Hendrik meermalen uitgeroepen. 'Zij doen niets dan slapen en drinken.'⁽²⁾ Men onderstelde, dat de herinnering aan Metz den keurvorst voor den geest zweefde. Die sterkte had Hendrik II vóór drie vierden eener eeuw zich wederrechtelijk toegeëigend, als eene boete voor den bijstand, door haar aan den keurvorst van Saksen verleend. Dit was voor Brandenburg eene waarschuwing van hetgeen een groter Hendrik thans kon afpersen, als loon voor zijne bescherming. Daarbij had de keurvorst met te veel binnenlandsche gevaren te kampen, voornamelijk ten aanzien van de Polen, die, opgezet door zendelingen uit Rome, verontrustende bewegingen maakten tegen het hertogdom Pruisen. Eerst in het midden van den zomer verscheen zekere baron Donals in Parijs, als afgevaardigde van Brandenburg. Hij bracht vele bescheiden mede tot ondersteuning zijner aanspraken en was belast met het⁺ aanbieden van verontschuldiging wegens het verzuim van zijn meester. Vooral wees hij op den afstand, door Neuburg bij zijn huwelijk gedaan; en Hendrik werd aangezocht om het goede recht van den keurvorst in bescherming te nemen. Tot dusver waren er echter weinig voortteekenen van een krachtig besluit tot handelen in eene zaak, die bijna niet missen kon van tot oorlog te leiden. 'Ik houd' zei Hendrik tot den staatschen ambassadeur, 'het recht van Brandenburg voor onbetwistbaar; en het is beter voor u en voor mij dat hij de man is, dan Neuburg, die altoos met het huis van Oostenrijk geheuld heeft. Maar hij is te traag in het doen gelden zijner

⁺24 Juni 1609

(1) Aerssen aan Duplessis-Mornay, 15 Mei 1609. (HS.)

(2) '... Je suis encore assez verd, m'a dict Sa Maj^{té}, pour mener une armée en Clèves. J'en aurai bon marché, mais les Allemands ne font que dormir ou boire. Ils en auroient le profit, et me départiront la peine: toutesfois je ne souffrirai pas l'accroissement de ceux d'Autriche.' - Aerssen aan Oldenbarnevelt, 27 Juli 1609. (HS.) Zie ook zijn brief van 13 Mei.

aanspraken; dat is de schuld der geleerden, door wie hij zich laat leiden. Het uitstel komt ten voordeele van den Keizer, wiens weg minder door zijne eigene besluiten geleid wordt, dan wel door de besluiteloosheid van de duitsche vorsten.’ Daarop van onderwerp veranderend, vroeg Hendrik den ambassadeur of de dochter van Van Maldere, een invloedrijk zeeuwsch staatsman, gehuwd was of huwbaar, en of zij rijk was; hij voegde daarbij, dat die trouwen moest met Oldenbarnevelt's tweeden zoon, die toen in 's Konings dienst was en bij hem zeer in gunst stond.

Twee maanden later verscheen een behoorlijk geaccrediteerde gezant van den keurvorst, Belin genaamd, met algemeene voorschriften. Hij moest den Koning dank betuigen voor zijne verklaringen ten gunste der ‘possedeerende’ vorsten en tegen alle overweldigingen van de zijde van Spanje. Mocht de godsdienstige snaar aangeraakt worden, dan moest hij de verzekering geven, dat in dat opzicht niets veranderd worden zou. Hij was beladen met prachtige geschenken in barnsteen, als kannen, kommen, tafels, koppen en schaakborden, voor den Koning en de Koningin, voor den dauphin, den kanselier, Villeroy, Sully, Bouillon en andere mannen van aanzien.⁽¹⁾ Maar behalve de uitdeeling van deze kunstwerken en de wisseling van eenige diplomatieke beleefdheden, werd er niets ernstigs verhandeld, dat tot den oorlog betrekking had; en Hendrik vermaakte er zich mede dat hij eenige weken daarna een brief van de ‘possedeerende’ vorsten eenvoudig per post ontving, waarbij deze hem om eene leening van 400000 kronen vroegen. Aan het hof gaf dit verzoek als een wissel op zicht, op Zijne Majesteit getrokken als ware hij een bankier, een algemeene vroolijkheid, te meer daar hij geen waarden van de trekkers onder zich had. Niet alleen de eerbied voor den Koning, maar ook het bedrag der gevraagde som scheen mede te brengen dat die brief althans door een bijzonderen bode zou gebracht zijn; en Hendrik was verontwaardigd en maakte zich vroolijk tevens, eerst over het maandenlange verwijl, voordat die vorsten zijne bescherming hadden ingeroepen, en daarna over de koele vraag om een aalmoes van zulk een bedrag, als een begin der onderneming. Op zulk eene onverschillige en achtelooze wijze werden door hen, die het naast bij de zaak betrokken waren, de eerste voorbereidselen getroffen voor een strijd, die Europa in lichter laaie zou zetten en waarvan weinigen misschien het einde zouden beleven. Schaakborden van geel barnsteen en een orderbrief

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Juni, 26 Aug. en 18 Sept. 1609.

voor 400000 kronen konden eene zaak niet veel verder brengen, waarbij het groote vraagstuk betrokken was dat de christelijke wereld in tweeën scheidde.

Terwijl de ‘posseederende’ vorsten hunne zaak aldus aanvatten, liet de Ligue geen middel onbeproefd om Hendrik terug te brengen tot besef van zijn waren plicht jegens de Kerk, wier oudste zoon hij was. De zending van don Pedro de Toledo in 't belang der spaansche huwelijken had schipbreuk geleden op de voorwaarde, daarbij gesteld, dat de Koning zijn verbond met de Republiek zou opgeven, hetgeen toen haar ondergang zou zijn geweest. Maar het Bestand was sedert tusschen de Staten en hun ouden meester gesloten; en de engelsche en fransche bemiddelaars hadden elk een geschenk van 240000 gulden van de aartshertogen en van 360000 van de Staten-Generaal ontvangen.⁽¹⁾ Toen Hendrik op een morgen van de jacht terugkeerde, nam hij den graaf de Soissons bij de eene en den ambassadeur Aerssen bij de andere hand en deelde hun mede, dat hij juist brieven uit Spanje ontvangen had, waaruit bleek dat men daar met de sluiting van het Bestand hoogelijk ingenomen was. Wel hadden velen het betreurd, dat de voorwaarden zoo nadeelig en weinig eervol voor de waardigheid van het land waren, maar aan hen waren de afdoende redenen voorgehouden, waarom Spanje liever dezen vrede had, dan in 't geheel geen. In den loop van twaalf jaren kon de Koning zijne verliezen herstellen en schatten verzamelen, om de Nederlanden te onderwerpen door middel van goud. Soissons viel hier den Koning in de rede, met te zeggen dat de Staten dan den oorlog zouden hervatten met ijzer. Aerssen antwoordde, als een volleerd hoveling, dat de oorlog zou worden geëindigd met behulp van 's Konings vriendelijke tusschenkomst.

Hendrik deed nog opmerken, dat de helderziende Spanjaarden den spot dreven met die snoeverijen, wel wetende, dat slechts uitputting van krachten den Koning tot dat uiterste gebracht had. ‘Gij kunt oordeelen’, zeide hij, ‘of hij nog veel moed zal hebben op zijn vijfenveertigste jaar, die er volstrekt geen bezit op zijn tweeëndertigste. Vorsten, die op hun vijftwintigste jaar nog niet getoond hebben dat er moed en edele zin in hen schuilen, zullen dat wel nooit doen.’ Hij voegde er bij, dat bevelen uit Spanje gezonden waren, om al de troepen in de Zuidelijke Nederlanden, met uitzondering van de spaansche en italiaansche, af te danken, en

(1) Aerssen aan Duplessis-Mornay, 7 Juli 1609. (HS.)

de gelden voor hunne betaling te doen heffen door de aartshertogen. Filips beweerde dat die landen voor den oorlog, die ten hunnen behoefte gevoerd was, ook betalen moesten; hij voor zich zou er geen marivedi bij geven.

Aerssen vroeg, of de aartshertogen hunne troepen afdanken zouden, zoolang de zaken van Cleef nog niet geschikt waren. ‘Gij moogt van geluk spreken’, antwoordde de Koning, ‘dat Europa tegenwoordig door zulke vorsten geregeerd wordt. De Koning van Spanje denkt aan niets, dan aan rust. De aartshertogen zullen nooit in beweging komen, tenzij door dwang. De Keizer, voor wien iedereen zoo bang is in deze zaak, verkeert in zulk een staat, dat hij eerlang van al zijne bezittingen beroofd zal zijn. Ik hoor, dat de Bohemers hem willen uitdrijven’⁽¹⁾.

Inderdaad was Rudolf geen geducht persoon. De Utraquisten en de Boheemsche Broederschap, die bijna de geheele bevolking van het land uitmaakten, hadden zoo even de godsdienstige vrijheid, in zijn eigen paleis en met de punt van den degen, aan hun ongelukkigen meester ontworpen. De gezant van Matthias te Parijs drong tegelijk aan op de erkenning van zijn meester als Koning van Hongarije, en Hendrik vermoedde nog niets van de plannen van Leopold, ‘dien fret in het konijnenhol’ der hertogdommen, om zijn neef te hulp te komen, ten einde zelf benoemd te worden tot zijn bewaker en opvolger. Intusschen was van 's Keizers naam gebruik gemaakt, om plechtig te protesteeren tegen den intocht in Dusseldorf van markgraaf Ernst van Brandenburg en paltzgraaf Wolfgang Willem van Neuburg, als vertegenwoordigers van hun broeder of vader.

De bezetting had, in weerwil van dat protest, door den keurvorst-paltzgraaf en den landgraaf van Hessen, d.i. door Brandenburg en Neuburg gezamenlijk, plaats gehad, om alle pogingen tot uitstel en verdere kunstgrepen van het keizerlijke Hof voor goed af te snijden. Hendrik IV zond nu een observatiekorps, bestaande uit 1500 man ruitery, over Toul, Mézières, Verdun en Metz naar de luxemburgsche grens, met het doel om te waken tegen de afgedankte troepen der aartshertogen en tevens tegen alle aanslagen, die van de zijde des Keizers tegen de ‘possedeerende’ vorsten mochten gesmeed worden. Het *Condominium* was nu formeel ingesteld; en Hendrik trad op als beschermer daarvan tegen een ieder, die zou pogen het te overweldigen. Hij zond zijn agent Vidomacq naar den landgraaf van Hessen, opdat deze de

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 28 Mei 1609. (HS.)

vorsten der Unie versterken zou in hun gewapend verzet tegen de plannen van Spanje, en om alle inmenging in het *Condominium* te beletten. Hij gaf aan de aartshertogen en den keurvorst van Keulen kennis van zijn ernstig voornemen, om geen aanslag tegen de vorsten te dulden en hen in hunne rechten te beschermen. Een zijner ervarenste diplomaten, den voormaligen ambassadeur in Engeland, De Boissise, vaardigde hij als resident naar de hertogdommen af en gaf hem in last, onderweg met de Staten-Generaal en in 't bijzonder met Oldenbarnevelt de middelen te overwegen, om hunne gemeenschappelijke staatkunde, hetzij langs den diplomatieken weg, hetzij met vereenigde wapenen, ten uitvoer te leggen⁽¹⁾. De troepen begonnen zich in beweging te stellen naar de grens, om daar de plannen van 's Keizers raad en de geheime wervingen van Sibylla's gemaal, den markgraaf van Burgau, tegen te werken. De Koning zelf hield te Monceaux voortdurend het oog op de uitrusting zijner ruitery, die naar de luxemburgsche grens toog, vast besloten om de vorsten te beschermen in afwachting dat er eene eindbeslissing omtrent de souvereiniteit over de hertogdommen zou genomen worden.

Intusschen werd door de tegenpartij eene groote pressie op hem uitgeoefend. De Paus wendde, door middel van den nuntius te Parijs, en zijdelings door agenten te Praag, Brussel en Madrid, alle moeite aan om den Koning de verkeerdheid van zijn gedrag te doen inzien. Hij had, als katholiek vorst, geen recht om ketters bij te staan, wat eene daad was, geheel strijdig met zijne plichten als Christen en zijne waardigheid als oudste zoon der Kerk. Zelfs indien het recht aan de zijde der vorsten was, zou Zijne Majesteit beter doen, met het dezen te ontnemen en zich zelf daarmee aan te gorden, dan te dulden dat het katholieke geloof en de katholieke godsdienst een aanmerkelijk nadeel leden, in eene aangelegenheid, die vermoedelijk zulke belangrijke gevolgen na zich slepen zou.⁽²⁾ Die pauselijke vermaningen waren fijn berekend om op Hendrik's eigenbelang te werken, als strijder voor de oude kerk en als de mogelijke soeverein der landen, waarover het geschil liep. Zij waren ook kunstig berekend om argwaan tegen 's Konings plannen op te wekken bij de Protestanten in 't algemeen en de 'posseederende' vorsten in 't bijzonder. Toespelingen op het herstel, ten koste van Lotharingen, van de fransche grens uit den tijd van Hendrik II geschieden toch

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 29 Juni en 9 Juli 1609. (HSS.)

(2) '... et quand bien le droit serait de leur côté, Sa Maj^{te} les en devrait plustot despoiller, pour s'en vestir ellemesme, sans souffrir que la religion et foy catholique reçoive une si notable bresche.' Dez. aan denz. 8 Aug. 1609, (H.S.)

herhaaldelijk en gaven waarschijnlijk aanleiding tot dat gemis aan eerbied jegens den Koning, waarover deze zich elken dag zoo bitter beklagde. Die vermaningen misten echter hare uitwerking; want Hendrik had zijn besluit genomen omtrent de groote taak voor zijn verder leven: het Huis van Oostenrijk wilde hij vernederen en de Nederlandsche Republiek, op wie hij als krachtigsten steun rekende, beschermen. Uit het oogpunt der traditioneele grondstellingen van de europeesche staatkunde was die toestand valsch. Hoe kon de oudste zoon der Kerk en het hoofd eener onbeperkte monarchie gemeene zaak maken met ketters en republikeinen, tegen Spanje en Rome? En die toestand was even gevaarlijk als onlogisch. Maar tusschen den Koning en den politieken leider der Republiek heerschte overeenstemming van begrippen omtrent het groote beginsel, dat eerst schitteren zou in eene verwijderde toekomst maar thans aan het opkomen was: het beginsel der godsdienstige gelijkheid. Zooals hij de Protestanten in Frankrijk beschermde, zou hij het de Katholieken in de hertogdommen doen. Afvallig zoowel van de Hervormde als van de Katholieke Kerk, had hij zich althans verheven boven den armzaligen en onbeschaamden stelregel der duitsche protestantsche vorsten: *‘Cujus regio, ejus religio.’*

Hoewel hij evenmin het oor leende aan de vleitaal van Rome, als vrees koesterde voor haar wraak, zond hij toch den kardinaal De Joyeuse naar den Paus om dezen te verklaren, dat de belangen van Frankrijk niet toelieten dat de Spanjaarden bezit zouden nemen van gewesten, zoo dicht bij dit rijk gelegen; maar dat de Koning, aan den anderen kant, zorg zou dragen dat de Kerk geen overlast lijden zou en hij bij de ‘possedeerende’ vorsten, als prijs voor zijne ondersteuning, zou aanhouden op volledige waarborgen voor de vrijheid van den katholieken eeredienst. Er bestond geen twijfel bij Hendrik, evenmin als bij Oldenbarnevelt, of de geheime slagen, door Spanje tegen de vorsten gericht, waren met der daad op de Republiek en op den Koning, als haar bondgenoot, gemunt. Terwijl de nuntius te Parijs zijne vermaningen deed hooren, werd den spaanschen ambassadeur gelast, een voorstel tot regeling te doen, dat den Koning zeer vermaakte. Hij vroeg niets meer of minder, dan de beslissing omtrent de hertogdommen over te laten aan de scheidsrechterlijke uitspraak van den Koning van Spanje, den Keizer en de Koning van Frankrijk.⁽¹⁾ Daar Hendrik daardoor zich zelf in de minderheid geplaatst zou heb-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 27 Juli en 8 Aug. 1609. (HSS.)

ben, zou de eenige uitkomst van dat voorstel geweest zijn, hem te dwingen eene beslissing te bekrachtigen, die lijnrecht tegen zijn eigen besluit indruischte; en hij was zulk een nieuweling in staatszaken niet meer, om dat voorstel aan te hooren zonder er den spot mee te drijven.

Intusschen werd uit Gulik, zonder veel ophef, naar Parijs zekeren Teynagel gezonden, een bedaard maar praalzuchtig edelman. Deze had vroeger tot den hervormden godsdienst behoord; maar daar het meer in zijn smaak viel of hem voordeelijker toescheen om keizerlijk geheimraad te worden, was hij tot de oude Kerk teruggekeerd. Hij was een van de vijf, die den aartshertog Leopold naar Gulik begeleid hadden. Nu Leopold's onderneming tot dusver zoo goed geslaagd was, had de oorlogzuchtige bisschop aan Teynagel eene diplomatische zending opgedragen, waarvan de openlijke beweegreden was, Hendrik voor te houden dat alle leenen, die door uitsterving der mannelijke leden openvielen, krachtens de rijkswetten en gebruiken aan den Keizer kwamen. Hij hoopte derhalve 's Konings goedkeuring te verkrijgen op het voorloopig bestuur van Leopold in Gulik, namens zijn souverein en neef. Het ware doel zijner zending was echter, zich eerst te overtuigen, of Hendrik werkelijk den oorlog zou aangaan ten gunste der 'possedeerende' vorsten, en daarna naar Spanje te reizen. Er was evenwel een behendig staatsman noodig, om al de ondiepten te peilen, waarover de Fransche Regeering toen heenstuurde, en de veranderlijke en geheime oogmerken te doorgronden van den Koning en de hem omringende Ministers.

Het Hof spotte met Teynagel en zijne zending; en Hendrik behandelde hem als een dwazen gelukzoeker. Hij had zichzelf aangekondigd als een keizerlijk gezant, hoewel hij alleen van Leopold instructiën had. In zijne gesprekken met den kanselier en Villeroy beweerde hij, dat Rudolf als rechter tusschen de verschillende pretendenten naar de hertogdommen zou optreden. Het zou den Koning, volgens hem, niet aangenaam zijn, indien de Koning van Engeland zich als scheidsrechter opwierp tusschen pretendenten, die voor de fransche Kroon konden verschijnen; maar Hendrik had die taak onder de Duitsche vorsten op zich genomen, zonder daartoe door iemand aangezocht te zijn. De Keizer daarentegen was, zooals het behoorde, ingeroepen door den hertog van Nevers, den keurvorst van Saksen, den markgraaf van Burgau en andere vazallen der keizerlijke kroon. De staatkunde des Konings, zei Teynagel, moest, zoo hij daarbij volhardde, tot oorlog leiden. Aanvaardde hij dien oorlog, dan zou de dauphin den strijd moeten voortzetten; en hij moest zich wel herinneren,

dat Frankrijk steeds ongelukkig geweest was in zijne oorlogen met den Keizer en het Huis van Oostenrijk.

Hoewel de kanselier en Villeroy in hun hart weinig ingenomen waren met Hendrik's gedraglijn, antwoordden zij den gezant toch uit de hoogte, dat hun Koning den oorlog beginnen en eindigen kon naar goedvinden, dat hij vertrouwde op zijne krachten en op de rechtvaardigheid zijner zaak en weinig ontzag gevoelde voor de macht van Spanje en het Keizerrijk te zamen. Zij voegden er bij, dat Frankrijk door het tractaat van Vervins verplicht was, de vorsten te beschermen; maar zij bleven in gebreke om die vreesaanjagende bewering met bewijzen te staven. Daarentegen beweerde Teynagel, dat de duitsche vorsten veel meer beangst waren voor Hendrik dan voor den Keizer, en dat 's Konings oorlogstoerusting en daar te lande en in geheel Europa meer argwaan opgewekt hadden, dan de kalme reis van Leopold met zijn vijf vrienden per post naar Gulik.

Hij was in 't bezit van afschriften der bijzondere briefwisseling des Konings met de vorsten en scheen volledig ingelicht omtrent Hendrik's geheimste gedachten. Vermoedelijk was hij die kennis verschuldigd aan pater Cotton, die toen in ongenade verkeerde; er werd toch ontdekt, dat Hendrik's bekentenissen, in de biecht afgelegd omtrent zijne staatkundige plannen, door dezen aan den generaal der Jezuïeten werden medegedeeld. Sterk door 't bezit dezer kennis, en op Cotton's raad om aan het fransche hof een heilzaam ontzag in te boezemen, liet hij zich in stoute bewoordingen uit over de wettige aanspraken des Keizers. Hij verzekerde den ministers, dat een verzet daartegen tot een langdurigen en bloedigen oorlog voeren zou, daar noch de Koning van Spanje, noch aartshertog Albert zou aanzien, dat de Keizer met voeten getreden werd.

Petrus Peckius, de slimme en ervaren agent van den aartshertog te Parijs, gaf den snoevenden gezant een beteren raad dan de Jezuïet, toen hij hem verzekerde, dat hij zijne geheele zaak bederven zou door zulk eene taal tegen den Koning te voeren. Te Monceaux werd hij bij Hendrik ten gehoor toegelaten en vond hij hem gereed zijne tanden te toonen, gelijk Aerssen voorspeld had. De Koning bejegende Teynagel als een dwaas en een gelukzoeker, die in 't geheel geen recht had om als openbaar minister ontvangen te worden, en maakte een einde aan al zijn snoeverijen, door kortaf te zeggen, dat hij vast besloten was de 'possedeerende' vorsten te helpen. Jeannin was bij dat gehoor tegenwoordig, ofschoon, gelijk Aerssen terecht opmerkte, de Koning bij zulke gelegen-

heden geen leermeester behoefde. Kort daarna vertrok Teynagel naar Spanje, wrevelig dat hij zoo weinig met zijne buitengewone zending had uitgewerkt. Hij zou aan het hof van Filips ondervinden, dat de Ligue al even dringende aanvragen om ondersteuning ingediend had, als hij daar uit naam van Leopold en het Huis van Oostenrijk moest overbrengen.

Want de Ligue, ternauwernood onder de leiding van Maximiliaan van Beieren geheel tot stand gebracht, was veeleer een katholieke mededinger dan een hartelijk bondgenoot van het keizerlijke huis. Hendrik werd algemeen verdacht van de Habsburgers te willen ontronen en vernietigen; en het lag geenszins in Maximiliaan's plan, het lot der algemeene katholieke staatkunde afhankelijk te maken van het lot van dat eene geslacht. Of nu Hendrik al dan niet voornemens was het anachronisme te plegen van de rol van Karel den Groote te hervatten, was twijfelachtig; en het onderstelde plan van Maximiliaan om den roem van het Huis Wittelsbach te doen herleven, was even onbepaald. Maar zeker was het, dat iets van die eierzuchtige ontwerpen Rudolf in het oor werd gefluisterd, en dat dit zijn besluiteloos gemoed geheel vervulde⁽¹⁾.

Nauwelijks was Teynagel vertrokken of de president Richardot verscheen op het tooneel. Die 'moedwillige oude aap,' zooals hij oneerbiedig genoeg genoemd was bij de onderhandelingen over het Bestand, 'die zijn achterdeel toonde als hij hooger klom,' beefde nu bij de gedachte dat het goede werk, in de laatste twee jaren met zooveel inspanning door hem tot stand gebracht, te niet zou worden gedaan. Daar de aartshertogen, zijne meesters, oprechtelijk vrede begeerden, zonden zij hem tot Hendrik, die, zooals zij geloofden, besloten was den oorlog weer aan te wakkeren. Gelijk meermalen in zulke gevallen geschiedt, wilden zij den weg tot eene goede verstandhouding banen door het uiten van gemakkelijke en goedkoope betuigingen omtrent de zegeningen des vredes; en zij boden vriendschappelijke schikkingen aan, waardoor het oogmerk van een oorlog bereikt kon worden, zonder de gevaren daarvan te loopen. Stellig was hun door Hendrik aangezegd, dat hij eer oorlog voeren zou, dan toestaan dat het Huis van Oostenrijk de hertogdommen verkreeg. Zij zonden nu Richardot, om te kennen te geven, dat noch de aartshertogen, noch de Koning van Spanje zich in de zaak mengen zouden; en zij hoopten dat de Koning

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Mei, 8 en 16 Aug. 1609. (HS.) GINDELY, Rudolf II, 20, 40 sqq.

van Frankrijk den Keizer niet belemmeren zou in de uitoefening zijner rechten.

Hendrik, die wist dat don Baltasar de Cuniga, de spaansche ambassadeur aan het keizerlijke Hof, 's Keizers neef Leopold voorzien had van 50000 kronen ter goedmaking van de kosten voor zijn tocht naar Gulik, vond dat de oude diplomaat zich hier de taak van een schooljongen had laten opleggen. Meer dan ooit werd hij door deze zending van Richardot overtuigd, dat de Spanjaarden het geheele plan beraamd hadden; en hij zou dus slechts een glimlach over hebben voor elk voorstel, dat de president doen mocht. Bij den aanvang van het onderhoud vroeg Richardot den Koning, of hij de onzijdigheid bewaren wilde, zooals de Koning van Spanje en de aartshertogen, en den vorsten toestaan om hunne zaken met den Keizer te regelen⁽¹⁾.

‘Neen’ antwoordde de Koning.

Daarop vroeg hij Hendrik, of deze hen in hun onrecht wilde bijstaan.

‘Neen,’ antwoordde de Koning.

Daarna vroeg hij, of de Koning dan meende dat de vorsten het recht aan hunne zijde hadden; en of hij, indien het tegendeel aangetoond werd, van staatkunde veranderen zou.

Hendrik antwoordde, dat hij geen rechter en partij tegelijk in eene zelfde zaak kon zijn, en dat de Koning van Spanje samenspande, door middel van zijn schoonbroeder Leopold en onder den naam van den Keizer, om de gewesten te veroveren. Hij zeide, dit niet te zullen dulden.

‘Dan zal er een algemeene oorlog volgen,’ hernam Richardot; ‘daar gij besloten hebt, de vorsten te ondersteunen.’

‘Het zij zoo,’ zeide de Koning.

‘Gij hebt gelijk, als zulk een groot en machtig vorst,’ zeide Richardot; ‘want gij bezit al de voordeelen, die gij begeeren kunt; en in geval van breuk vrees ik, dat die geheele macht ons, kleinen vorsten, op den hals zal vallen.’

‘Zorg dan dat Leopold zich terugtrekt en laat de vorsten in hun recht,’ was het antwoord; ‘en gij zult niets te vreezen hebben. Zijn uwe landgenooten niet wezenlijk ongelukkig onder die arme, zwakke aartshertogen? Voorziet gij niet, dat gij, bij hun dood, het weinige, gedurende de laatste vijftig jaren in de gehoozame Nederlanden gewonnen, weder verliezen zult?’

De president kon hierop niets antwoorden, dan dat hij Leopold's onderneming nooit had goedgekeurd en dat, zoodra

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 10 en 22 Aug. 1609. Aerssen aan Digart, 10 Aug. en 2 Sept. 1609. (HS.)

de Spanjaard fouten beging, hij gewoon was die op zijne minderen te verhalen. Hij had deze zending onbedachtzaam op zich genomen, in de hoop den opkomenden storm nog te bezweren, maar toch had hij wel gevreesd, niet te zullen slagen. Het speet hem, dat hij gekomen was.

De Koning haalde de schouders op.

Richardot gaf daarop in bedenking, of Leopold niet in Gulik erkend kon worden en de verbonden vorsten in Dusseldorf; ook, zeide hij, konden beide partijen zich terugtrekken, totdat de Keizer uitspraak zou hebben gedaan. Al deze voorstellen werden oogenblikkelijk afgeslagen door den Koning, die zwoer dat niemand uit het Huis van Oostenrijk zich ooit in eenig deel dier landen nestelen zou. Zoo Leopold niet onverwijld aftrok, was de oorlog onvermijdelijk. Hij verklaarde, dat hij alles wagen en niets ontzien zou, of de ‘possedeerende’ vorsten hem formeel inriepen of niet. Hij wilde zijne vrienden niet verdrukt zien en den Spanjaarden niet toestaan, door deze overweldiging den voet te zetten op de keel der Staten-Generaal; want tegen deze was de geheele onderneming gericht. Op de klacht van den president, dat de Staten troepen in Gelderland mobiel maakten, gaf Hendrik kortaf ten antwoord, dat dit op zijn last geschiedde, en dat het zijne troepen waren.

Met dit antwoord moest Richardot aftrekken, terneergeslagen, moedeloos en vernederd. Hij gaf zijne verbazing te kennen over dien aanslag en betuigde dat de volken, wier vorsten verstand van zaken hebben, wel gelukkig zijn. Zijne meesters, zeide hij, waren goed, maar gaven zich niet eens de moeite om hunne belangen te leeren kennen⁽¹⁾.

Richardot nam daarop afscheid van Parijs en kort daarna van de wereld: hij overleed te Atrecht, volgens sommigen uit ergernis over de mislukking zijner zending, volgens anderen aan de gevolgen van het onmatig gebruik van meloenen en perziken. ‘*Seneetus etiam morbus est*’, zei Aerssen met Seneca.

Hendrik getuigde, dat hij zich niet genoeg verbazen kon over die laatste handelingen van een man, dien hij voor wijs en verstandig had gehouden, maar die nu een onherstelbaren misgreep begaan had. Hij had nooit twee zulke onbeschaamde ambassadeurs gekend, als don Pedro de Toledo en Richardot bij deze gelegenheid. De eene had volstrekt geen kennis van het onderwerp zijner zending; en de ander had zijn overmoed getoond, door hem met een vloed van woorden te willen af-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt 2 Sept. 1609. (HS.)

brengen van een vast voornemen. Hij had daarom ook onmiddellijk geantwoord, zonder zijne ministers te raadplegen, waarover de arme Richardot ten hoogste verbaasd was geweest.

En nu verscheen er weder een ander gezant, rechtstreeks van den Keizer: de Graaf van Hohenzollern, een trotsch en aanmatigend jongman van zesentwintig jaar, kwam den 7^{en} September te Parijs aan, met een gevolg van veertig ruiters. De agent van den keurvorst van De Paltz, De Colly, had den hoofdinhoud van 's graven instructiën, door middel van den prins van Anhalt, uit Praag weten te bekomen. Hij waarschuwde nu Hendrik, dat Hohenzollern hem ongeveer het volgende zeggen zou, ‘Gij zijt een Koning en zoudt niet willen, dat de Keizer uwe oproerige onderdanen bijstond. Hij deed dat niet in den tijd der Ligue, ofschoon dikwijls daartoe aangezocht. Gij behoort nu de vorsten niet te steunen in hun verzet tegen het keizerlijke decreet. Vorsten moeten zich onderling vereenigen om het gezag te handhaven.’ Hij zou dan verder, uit 's Keizers naam, de aanspraken van het Huis van Saksen doen gelden. Hendrik was zeer voldaan over deze gelegene mededeeling der geheime instructiën van den keizerlijken gezant, waardoor hij in staat werd gesteld den onstuimigen jongman met een minstens even hoogen toon te bejegenen.

Het onderhoud was dan ook stormachtig. De Koning bevond zich alleen in de galerij van het Louvre, daar hij niet wilde dat zijne woorden algemeen bekend zouden worden. De gezant sprak geheel in den geest van wat De Colly had medegedeeld, breed uitwijdende over des Keizers uitsluitend recht als arbiter; en hij verzekerde den Koning, dat de Keizer tot den oorlog besloten was, ingeval men er bij volhardde zich tusschen hem en zijne onderdanen te stellen. Hij brandmerkte de handelingen der ‘possedeerende’ vorsten als onwettig en zonder voorbeeld. De Keizer wilde zijn gezag handhaven tot elken prijs; en een vonk van oorlog zou het Keizerrijk, ja de geheele wereld, in lichterlaaie zetten. Hendrik antwoordde kortaf en in algemeene termen en verwees hem voor een eind-antwoord naar zijn raad.

Bij een onderhoud, omstreeks eene maand later, vroeg de gezant categorisch: ‘Wat zult gij doen om de vorsten te beschermen, wanneer de Keizer hen noodzaakt de gewesten te verlaten, die zij in strijd met de wet bezet hebben?’

‘Niemand, buiten God, kan mij dwingen om meer te zeggen dan ik verkies,’ antwoordde de Koning. ‘Het is voor u⁽¹⁾

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 2, 14 en 18 Sept 1609. (HS.)

genoeg, te weten dat ik nooit mijne vrienden in eene rechtvaardige zaak verlaat. De Keizer kan veel doen in 't belang van den algemeenen vrede; hij behoorde zijn naam niet te leenen om zulk eene overweldiging goed te maken.' Zoo liep de laatste samenkomst af, na eene wisseling van bedreigingen, die weinig hoop lieten op eene schikking⁽¹⁾.

Hohenzollern sloeg een even hoogen toon aan tegen de ministers als tegen den Koning, maar werd met gelijke munt betaald. Hij verweet hun, vrij onhandig, dat hunne handelwijze strijdig was met de belangen van het Catholicisme, en beweerde, dat zij de hertogdommen den Protestanten in handen speelden. Er was nu juist geen gezant uit Praag noodig, om dat verschrikkelijke feit te doen uitkomen; want vrienden en vijanden, Villeroy en Jeanin, zoowel als Sully en Duplessis, wisten dat Hendrik de wapenen niet voor Rome zou opvatten.

'Neemt gij de zaak zoo op?' riep Sully verontwaardigd uit. 'Weet dan, dat de Hugenooten even goed zijn als de Katholieken. Zij vechten als duivels!'⁽²⁾

'De Keizer zal nooit toestaan dat de vorsten blijven of dat Leopold zich zou terugtrekken,' zei de gezant tot Jeanin.

Jeanin antwoordde, dat de Koning steeds bereid was naar rede te luisteren; maar dat een hooge toon geene uitwerking op hem had. Dat was een munt die hij niet aannam.

'*Fiat justitia, pereat mundus*,' zei de ruwe Hohenzollern.

'Dan zal uw wereld vergaan,' antwoordde Jeanin: 'niet de onze: die is wat beter ingericht.'

De Koning schreef daarop een vormelijken brief aan den Keizer, waarin hij zijne begeerte uitdrukte om den vrede te bewaren en vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden, maar tevens te kennen gaf dat, indien deze onder eenig voorwendsel de 'posseederende' vorsten wilde verontrusten, hij hen met al zijne macht zou bijstaan, waartoe hij door verdragen zoowel als door staatkundige redenen verplicht was. De brief werd aan Hohenzollern overgegeven, die kort daarop vertrok, na een geschenk van 4000 kronen ontvangen te hebben. En hiermede verdwijnt voor het oogeblik die onaangename, trotsche persoonlijkheid van het tooneel.

De Koning had zich een gedragslijn gekozen, waarvan hij niet afweek. Gezanten of agenten van den Keizer, den Paus, den Koning van Spanje, den aartshertog te Brussel en den

(1) Aersen aan Oldenbarnevelt, 18 Oct. 1609 (HS.)

(2) Zie de dépêche van Colly, aangehaald bij GINDELY, Rudolf II, 2, p. 39: 'Monsieur, le prenez-vous par là? Ils ne valent pas moins pour cela. Les Huguenots frappent comme le diable.'

aartshertog te Gulik trachtten allen te vergeefs, hem aan 't wankelen te brengen. Toch was zijn pad ver van effen. Hij had tot dusver geen bondgenoot buiten de Staten-Generaal; Jacobus van Engeland kon hij niet vertrouwen. Boderie bracht van zijne zending bij dien vorst de tijding mede, dat deze wel gunstig gestemd was jegens Brandenburg, maar toch op eene minnelijke schikking in de zaak der hertogdommen staat maakte⁽¹⁾. Daar de schrandere Jacobus zelfs geen denkbeeld aangaf, hoe de fret en de konijnen tot een vergelijk zouden te brengen zijn, leidde Hendrik daaruit af, dat in geval van oorlog op Engeland niet te rekenen viel. Jacobus had inderdaad Boderie afgevraagd, of zijn souverein en de Staten den strijd zonder bondgenooten zouden willen voeren. Hij had ook sir Ralph Winwood eene bijzondere zending naar Den Haag en Dusseldorf opgedragen en hem met brieven gezonden naar den Keizer, om het vertrouwen te kennen te geven dat deze de handelingen der 'posseederende' vorsten goedkeuren zou⁽²⁾. Maar daar dit moeilijk overeen te brengen was met de taal van zijn officieelen gezant te Parijs, die luide vorderde dat de vorsten zich terug zouden trekken, daar anders de oorlog onvermijdelijk was, kon men licht inzien, welke waarde aan het voorstel van den Engelschen Koning tot eene minnelijke schikking toekwam.

Groot was in Frankrijk de naijver over deze engelsche zending. Dat de vorsten Jacobus' tusschenkomst konden inroepen, terwijl zij Hendrik veronachtzaamden of vreesden, wekte 's Konings toorn op. Hij was dadelijk bereid, en verklaarde dat ook, om de wapenen ten behoeve der vorsten op te vatten en als scheidsrechter over het lot van Duitschland te beslissen; maar niemand scheen er bereid om zijn vaandel te volgen. Niemand vroeg zijne scheidsrechterlijke uitspraak. De spaansche partij vleide en dreigde om beurten, ten einde hem van zijn voornemen af te brengen, terwijl de Protestanten zich op een afstand hielden en gewaagden van Karel de Groote en Hendrik II. Hij zeide, dat hij de vorsten niet ten halve zou bijstaan, maar zooals het een Koning van Frankrijk betaamde; doch de vorsten koesterden argwaan jegens hem, spraken van het voorbeeld van Metz en heetten den Keizer hun genadigen heer⁽³⁾.

Het was niet vreemd, dat Hendrik zich verontwaardigd en naijverig betoonde. Hij hield den wolf bij de ooren, gelijk

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 7, 18 en 27 Oct. 1609. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 2 en 6 Sept. 1609. (HS.)

(3) Aerssen aan Duplessis-Mornay, 18 en 21 Oct. 1609. (HS.)

hij zelf meermalen opmerkte; een oorlog kon niet lang uitblijven. En toch bejegenden zij, voor wie de krijg zou gevoerd worden, hem met een oneerbiedigheid en onverschilligheid, die grensde aan versmading. Per post trachtten zij geld van hem te leenen en zij verzuimden, hem een ambassadeur te zenden. Dit was de paarden achter den wagen spannen, zeide hij; en zoo oordeelden al zijne vrienden. Toen zij den weg naar Gulik geblokkeerd hadden, ten einde Leopold's versterkingen af te snijden, deden zij aanzoek om de hulp der beide fransche regimenten, die in staatschen dienst gebleven waren, op grond dat aartshertog Albert gedreigd had, met de wapenen tusschen beide te zullen komen. 'Dat is een fijne krijgslist,' zei Aerssen, 'om de Staten-Generaal hals over kop in den oorlog te trekken'⁽¹⁾. Maar de Staten waren, onder Oldenbarnevelt's leiding, niet zoo licht onverhoeds door Brandenburg en Neuburg over te halen. Zij zorgden met bedachtzaamheid, maar met moed, niet van Hendrik's zijde af te wijken en aan hem het initiatief over te laten, terwijl zij onveranderlijk front hielden tegenover den vijand. Dat de vorsten verloren waren en Spanje en de Keizer zegevierden, indien Hendrik en de Staten hen niet met al hunne krachten bijstonden, was zoo duidelijk als een wiskunstig bewijs.

Hoe ferm de taal en houding van Hendrik ook waren, toch onderstelde men dat hij veel verwachtte van overbluffen. Zeker was het, dat de onverwachte en stoute daad van Leopold haar uitwerking op hem niet gemist had; en zij, die vertrouwelijk met den Koning omgingen, meenden voor eene poos eene bepaalde verandering in zijn gedrag te bespeuren. Zijne taal en vertoon voor de wereld bleven even krachtig, als bij den aanvang van het geschil; maar men geloofde eene neiging tot dreigen in plaats van tot handelen te zien; en de krijgstoerusting werd beschouwd als het gelui der klokken en het afschieten van kanonnen om een onweder te verspreiden. Wel is waar gold het aan het Hof voor hoogverraad, aan den oorlog te twijfelen. De Koning bestelde nieuwe wapenrustingen, kocht prachtige strijdpaaarden⁽²⁾ en gaf zich geheel het voorkomen van een kampvechter, die zich tot een tournooi uitrust. Hij toonde een vurige begeerte om eene lans te breken met Spinola en eene les te geven aan dien jeugdigen vrijwilliger, die plotseling zulk een schitterenden militairen naam verworven had, terwijl hij, in zijne traagheid, slechts de lauweren van den zooveel jongeren Maurits had benijd.

(1) Aerssen aan Vosbergen, 19 Oct. 1609. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 29 Juli en 2 Aug. 1609. (HS.)

Evenwel beweerden personen, die zich wel ingelicht waanden, dat uit al dat vuur en die drift niets voortkomen zou.

Maar zij waren in 't ongelijk. Er viel werkelijk aan Hendrik's oprechtheid niet te twifelen; maar hij stond alléén. In zijn eigen land was niemand hem trouw, behalve Sully. Daarbuiten waren alleen de Staten-Generaal zijne vrienden, zoover als de bestaande overeenkomsten strekten. Bovendien werden zijn bewegingen niet weinig belemmerd door de ondragelijke veranderlijkheid en den argwaan van de 'posseederende' vorsten zelve en hunne geschillen onder elkander. Verraad en kwaadwilligheid in zijn kabinet en zijn huis, naijver en vrees buiten 's lands, werkten op hem en ondermijnden hem als een slepende koorts. Zijne positie was geschikt om medelijden op te wekken, al stonden ook zijne plannen vast.

Jacobus van Engeland, die Hendrik bewonderde, benijdde en haatte, was gewoon den zedemeester te spelen over zijn karakter en impopulariteit, op hetzelfde oogenblik dat hij met hem aan het onderhandelen was. Hij klaagde, dat Hendrik in de geheele zaak van het bestand slechts zijn eigen voordeel gezocht had. 'Dat is niet te verwonderen,' zei Jacobus, 'van iemand die slechts zorg heeft voor zijn tegenwoordig geluk, zonder te letten op een toekomstig leven. Zijn eigen leeftijd, de jeugd zijner kinderen en de twijfel aan de echtheid hunner geboorte, de macht zijner mededingers en de algemeene haat, dien men hem toedraagt, doen hem elk middel te baat nemen om zich tegen alle gevaren in zekerheid te stellen.'⁽¹⁾

Dagelijks had er verandering plaats: warmte en koude wisselden elkander noodzakelijk af, naar gelang van den toestand. In den regel gaat geen uitstekend en ervaren veldheer een nieuwen oorlog aan zonder overleg en enkel voor het genoegen van te oorlogen. Het ongeduld is meestal aan den kant der nietstrijdenden. Hendrik maakte geene uitzondering op dien regel. Hij gevoelde dat de bestaande verwarring, de strijd der godsdienstige, staatkundige en dynastieke elementen onderling, door de gebeurtenissen in de hertogdommen ontwijfelbaar tot eene crisis voeren en tot uitbarsting komen moesten. Hij gevoelde dat de naderende strijd algemeen en wanhopig zijn zou; maar daarbij was de mogelijkheid denkbaar, dat het vertoon eener krachtige en dreigende houding den storm nog tegenhouden en uitstellen, zoo niet bezweren zou. De schijn van besluiteloosheid, dien hij dagelijks op zich laadde, ver-

(1) De Koning aan Cecil (1608?) HS. der Cecil-Archieven te Hatfield. Zie het Bijvoegsel.

diende het strenge oordeel niet, dat daarover geveld werd, en was zonder twijfel in het ware belang der menschheid.

Bijna dag aan dag hield hij gesprekken met Sully, waarin wezenlijke bezorgdheid doorstraaldde. Hij verlangde naar Oldenbarnevelt en drong er herhaaldelijk op aan, dat deze, alle andere zaken ter zijde leggende, naar Parijs zou komen, opdat zij met elkander mondeling konden te rade gaan.⁽¹⁾ Het kwam er zeer op aan, dat het stelsel van alliantien nauwkeurig afgebakend zou zijn, eer de vijandelijkheden begonnen; en hierin lag luist de moeilijkheid. De vorsten zochten de Staten-Generaal formeel en openlijk om hulp aan. Zij wendden zich ook tot den Koning van Engeland. De agenten der tegenovergestelde partij belegerden Hendrik met verzoeken en, zoodra die mislukten, met bedreigingen, om zich daarna tot Spanje, de aartshertogen en andere katholieke mogendheden om hulp te wenden.

De Staten-Generaal verklaarden zich bereid, tegen de lente een leger van 15000 man en 3000 paarden te velde te brengen, indien Hendrik hen verzekerde ook te zullen opbreken. 'Ik ben nog krachtig genoeg,' zeide de Koning tot hun ambassadeur, 'om een leger naar Cleef te voeren, en zal spoedig met de hertogdommen klaar komen. Maar die Duitschers doen niets dan eten en slapen. Zij zullen het voordeel trekken en aan mij den last laten. Maar nooit zal ik de machtsuitbreiding van het Huis van Oostenrijk dulden. De Staten-Generaal moeten geene troepen afdanken en zich maar gereed houden.' De secretaris van staat, Villeroy, voerde dezelfde taal, maar onder dien uiterlijken schijn verborg zich bij hem het geheime besluit, om de plannen zijns meesters tegen te werken. 'De zaak van Cleef moet tot een oorlog leiden,' zeide hij. 'De Spanjaard, die weet hoe noodig het voor hem is om daar een vorst tot zijne beschikking te hebben, zal nooit rustig toezien dat Brandenburg of Neuburg zich op dat gebied vestigt. Wat de Staten-Generaal daarmede winnen zouden, zou dus de oorzaak zijn van het verlies der Spaansche Nederlanden.' Dit was ook Hendrik's zienswijze; maar de secretaris van staat, die in 't geheim de zaak van Spanje toegedaan was, had een afkeer van den dreigenden oorlog. 'Al wat Zijne Majesteit uit dien oorlog trekken kan,' zeide hij, 'is de roem van het recht te hebben beschermd. Met de moeiten, kosten en gevaren van een grooten oorlog daartegenover, is die roem wel duur gekocht.' Wanneer een

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 6 Oct. 1609. (HS.)

Franschman sprak van roem te duur te koopen, moest het wel schijnen dat de soort van roem niet naar zijn smaak was.

Hendrik had reeds bevel gegeven aan de nog in Frankrijk gebleven officieren der fransche regimenten in staatschen dienst, om onverwijld naar Holland te vertrekken; en in vertrouwen had hij zijn plan medegedeeld, om met 30000 man naar de grenzen op te rukken. Maar Villeroy, de kanselier en de connétable, hoewel voorgevende tegen de plannen van Oostenrijk en gunstig voor Brandenburg en Neuburg gestemd te zijn, kantten zich tegen dit verhaasten van den oorlog. ‘De naaste belanghebbenden’, zeide Villeroy, ‘bewegen zich niet; zij vreezen Oostenrijk en wantrouwen Frankrijk. Terwijl zij aan ons de lasten en gevaren overlaten, rekenen zij op den buit. Wij kunnen voor hen de kastanjes niet uit het vuur halen. De Koning moet dan eerst aan het spel deelnemen, wanneer de andere vorstelijke spelers de kaarten geschud en uitgedeeld hebben. Het komt er voor ons niet op aan, of de Spanjaard, dan wel Brandenburg of iemand anders de hertogdommen krijgt Voor de Staten-Generaal is het eene behoefte, daar een goedgezinden vorst te hebben.’ De connétable dreef den spot met de geheele zaak. Toen hij eens van het Louvre terugkeerde, zeide hij: ‘er zullen geene ernstige krijgstoerusting plaats hebben; en al dat vertoon zal op niets uitloopen’⁽¹⁾.

Maar Sully lachte niet. Hij zocht in stilte de wegen en middelen om den oorlog te voeren; en voor zoover zijn invloed strekte, zou Frankrijk zich niet met grillen tevreden stellen en Spanje zoo het spel laten winnen. In den raad hield hij vol, dat Frankrijk te ver gegaan was om terug te kunnen treden, zonder zijn goeden naam op te offeren. ‘s Konings woord’, zeide hij, ‘is gegeven, zoowel hier als buitenslands. Het niet door daden te doen volgen, ware gevaarlijk voor het Koninkrijk. De Spanjaard zal denken, dat Frankrijk bang voor den oorlog is. Wij moeten een onverwachten slag slaan, hetzij om den vijand te verdrijven of om hem in eens te verpletteren. Er is geen tijd tot dralen. De Nederlanden moeten de uitbreiding van Oostenrijk voorkomen, of ondergaan’.

Hoe stond nu het spel? De broeder van Brandenburg en de zoon van Neuburg hadden Dusseldorf in bezit genomen. De Keizer, daarvan onderricht, gaf hun bevel dadelijk de stad weder te verlaten. Verder riep hij alle pretendenden naar de hertogdommen op, om in persoon of bij volmacht voor

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 29 Juli en 28 Sept. 1609. Aerssen aan Duplessis-Mornay, 15 Nov. 1609. (HSS.)

hem te verschijnen, ten einde hunne aanspraken te doen gelden. Dit weigerden zij; en zij riepen den raad en de hulp in van de Staten-Generaal. Oldenbarnevelt, bekend met de kuiperijen van Spanje, dat zich achter den Keizer verschool, stelde voor, de Stenden van Cleef, Gulik, Berg, Mark, Ravensberg en Ravenstein te Dusseldorf bijeen te roepen. Dit geschiedde; en er werd een resolutie genomen, om aan alle overweldiging weerstand te bieden. De Koning van Frankrijk schreef aan den keurvorst van Keulen, die door den Paus en de Jezuïeten opgehitst was, dat hij niet zou dulden dat de vorsten verontrust werden.

Daar liet de aartshertog Leopold eensklaps van zich hooren, door de openbaarmaking van een keizerlijk edict. Al het voorgevallene werd daarbij te niet gedaan, als onwettig en strijdig met de waardigheid van het rijk, en de ban werd over de vorsten uitgesproken. Een heraut bracht het edict en den ban in eene volle vergadering aan de vorsten over. Zij scheurden ze onmiddellijk in stukken. Niettemin waren zij zeer in 't nauw gebracht; menig lid der Stenden trok zich terug, terwijl anderen zich geneigd toonden, dat voorbeeld te volgen. De vorsten zonden nu eene deputatie naar Den Haag, om de Staten-Generaal te raadplegen; en de Staten-Generaal zonden een opzettelijken boodschapper naar Parijs. Deze werd binnen eene week door Aerssen teruggezonden, met de kennisgeving van 's Konings besluit, alles op het spel te zetten om de rechten der vorsten te handhaven. Hendrik verlangde slechts door hen aangezocht te worden, om geen aanleiding tot wantrouwen te geven indien hij uit eigen beweging handelde⁽¹⁾. Naar 's Konings zienswijze waren zijne belangen en die der Staten zoo nabij in de zaak betrokken, dat zij waarschijnlijk verplicht zouden zijn om spoedig een openlijken oorlog te aanvaarden, zoo zij wilden voorkomen dat de Spanjaard zich in de hertogdommen nestelde. Hij ried hen aan, de aartshertogen te Brussel te doen weten, dat zij het bestand als verbroken zouden beschouwen indien deze, onder voorgeven van 's Keizers rechten te handhaven, de vorsten geweld zouden aandoen. Verder verlangde hij, dat de Staten hunne troepen naar de grenzen zouden zenden, onder bevel van prins Maurits, niet om reeds eenige daad van openlijke vijandelijkheid te plegen, maar om te toonen dat zoowel zij als de Koning het ernstig meenden. De Koning zond daarop afgevaardigden naar den aartshertog en den

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 2 en 7 Aug. 1609. Aerssen aan Digart, 14 Aug. 1609. (HSS.)

keurvorst van Keulen en een buitengewoon gezant naar den Koning van Groot-Brittannië.

Oldenbarnevelt kon zonder veel verwijl antwoorden, dat de Staten geheel met Hendrik's plannen instemden. Zij zouden in overeenstemming met hem handelen, niet eerder en ook niet later dan hij; dit was juist wat hij verlangde. Toen Aerssen hem den inhoud der brieven van den advocaat mededeelde, beklagde de Koning zich bitter over de werkeloosheid en vreesachtigheid van de vorsten. Hij schreef die toe aan de kunstenaars van Leopold, die menigen brief had doen schrijven waarbij Hendrik voorgesteld werd als met den Keizer te heulen, katholieke belangen te beoogen en, evenals Hendrik II, slechts te trachten naar eene uitbreiding der fransche grenzen. Door die valsche kuiperijen was Leopold er in geslaagd, den vorsten wantrouwen in te boezemen, zoodat deze reeds bij het in beweging stellen der fransche ruitery argwaan opvatten.

Hendrik bekende zich zelf niet in staat tot zelfzuchtige oogmerken. Hij wilde de uitbreiding van Oostenrijk voorkomen en verloor zijn geduld bij de traagheid en het wantrouwen der vorsten. 'Al hunne vijanden gaan naar den Koning van Spanje,' zeide hij. 'Laten zij zich tot den Koning van Frankrijk wenden, want wij beiden moeten dat spel spelen.'⁺ En zonden zij dan ten laatste een gezantschap, dan deden zij dat voorafgaan door een verzoekschrift per post om eene geldleening en gaven ^{+11 Sept. 1609} zij hem een wenk, dat zij liever zijn geld zagen dan hem zelf!

Was het dan te verwonderen, dat 's Konings handelwijze somtijds besluiteloos scheen, wanneer het zoo moeilijk bleek die stilstaande wateren in behoorlijke roering te brengen? Was het dan te verwonderen, dat ook Sully wel eens zijn geduld verloor, bij wat hij wist en wat hij vermoedde van de snoode plannen, waarmede zijn meester bedreigd werd, van den toelag tegen de eer, den troon en het leven van zijn Koning? 'Wij doen niets en gij doet niets,' zei hij eens tot Aerssen. 'Gij zijt te week en wij zijn te laf. Ik wantrouw altijd die overhaaste besluiten van ons: dat zijn slechte voortekens. Wij struikelen gemeenlijk wanneer wij zoo woest beginnen. Er zijn woorden genoeg gewisseld, maar er zal weinig gedaan worden. Uit den Koning van Engeland kunnen wij niets krijgen; en de Koning van Spanje zal die gewesten eindelijk bij verdrag voor zich zelf krijgen'⁽¹⁾. Sully wist wel beter, maar vond het voor alsnog

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 14 Nov. 1609. (HS.)

niet geraden, zelfs aan den nederlandschen gezant mede te deelen, welke groote toebereidselen hij reeds voor den naderenden veldtocht gemaakt had.

De gezanten der ‘possedeerende’ vorsten, graaf Solms, de kolonel Pallandt en dr. Steyntgen, namen hun afscheid, nadat overeengekomen was dat er in het begin van het volgende jaar, op een algemeen congres van de Duitsche Protestanten te Hall, eindmaatregelen getroffen zouden worden. Daarbij zou De Boissise Frankrijk vertegenwoordigen; afgevaardigden van de Staten-Generaal, van Venetië en van Savoye zouden er eveneens tegenwoordig zijn⁽¹⁾.

Inmiddels hield Hendrik bijna dagelijks bijeenkomsten met zijn minister van financiën, die tevens zijn eerste minister was. Schier geen namiddag ging er voorbij, waarop de Koning niet in het Arsenaal, Sully's woning, verscheen, om met hem het groote plan te bespreken, waarvan hij geheel vervuld was. Dat plan zou voor goed Oostenrijks macht verpletteren, een eind maken aan het streven van Spanje naar de wereldheerschappij en de keizerlijke Kroon aan het Huis van Habsburg ontnemen. Dit machtige familieverbond dat, met medewerking van Rome, heerschte over Germanië en de twee Schiereilanden en over het grootste deel der beide Indiën, moest verbroken worden; en Frankrijk moest gebracht worden tot dien overwegenden invloed, dien hij meende dat het in de christelijke wereld toekwam⁽²⁾.

Voor het behoud der Nederlandsche Republiek, oordeelde Hendrik dat de Spanjaarden uit de Zuidelijke Nederlanden moesten verdreven worden, nu een roemrijk veldheer hare legers aanvoerde en een staatsman, ongeëvenaard in doorzicht en vaderlandsliefde, hare staatkunde en diplomatie leidde. De cleefsche zaak bood juist de lang verwachte gelegenheid aan, om deze uitgebreide plannen ten uitvoer te brengen.

Het plan van aanval tegen Spanje was drieledig: de Koning zou zelf, aan het hoofd van 35000 man, gesteund door prins Maurits met de staatsche troepen, minstens 14000 man sterk, naar den Rijn optrekken en de hertogdommen bezetten; de hertog De la Force zou het bevel voeren over het leger der Pyreneën en zich de hulp verzekeren van de Spaansche Mooren, die door hunne uitzetting uit het Koninkrijk tot verzet waren gedreven; ten derde werd een geheim verdrag aangegaan met den hertog van Savoye, wiens oudsten zoon

(1) Mémoires de Sully, VII, 337, sq.

(2) Hierbij verdient echter wel vergeleken te worden het merkwaardige geschrift van C.A. Cornelius: ‘Der grosse Plan Heinrichs IV von Frankreich.’ waarover nader. *Vert.*

Hendrik zijne dochter schonk met eene gift van 100000 kronen en een subsidie van 50000 kronen per maand, zoolang de oorlog duren zou. Vroeg in de lente zou de hertog te velde komen met 10000 man voetvolk en 1200 paarden, gesteund door een fransch leger van 12000 à 15000 man onder den ervaren maarschalk Lesdiguières. Deze krachten zouden gericht worden tegen het hertogdom Milaan, met het doel de Spanjaarden daaruit te drijven, aan den hertog van Savoye die rijke bezittingen aan Hendrik het dictatorschap over Italië te verzekeren. Het scheen bij Sully aan geen twijfel onderhevig, dat dit resultaat gemakkelijk zou verkregen worden, het oprechte verbond met Venetië in aanmerking genomen en den naijver, die er tusschen de kleine italiaansche vorsten, zooals die van Florence, Mantua, Montserrat en anderen, onderling en jegens den Paus bestond. Hij drong er bepaaldelijk op aan, dat de Koning zich met den machtigen staatkundigen invloed zou vergenoegen, dien de afhankelijkheid van geheel Italië van zijn wil en leiding hem verzekeren zou, zonder dat hij een stuk gronds aan zijne eigene kroon toevoegde. Hendrik's bedoeling was het niettemin, het hertogdom Savoye en de prachtige havenstad Genua voor zich te verwerven, als eene vergoeding voor de hulp, de huwelijksverbintenis en de uitbreiding van macht, die hij aan Karel Emanuel verzekeren zou⁽¹⁾. Maar Sully bestreed ijverig die zelfzuchtige oogmerken zijns meesters en hield hem het edeler doel voor van over de geheele christelijke wereld voogdij uit te oefenen, van alles neer te buigen, wat overmachtig dreigde te worden, en te verheffen wat vernederd was; de schaal der heerschappij met juiste en krachtige hand te houden, boven de alledaagsche eerezucht om een of twee gewesten te voegen bij de Koninkrijken der Fransche Kroon⁽²⁾.

Wel is waar beletten de vertoogen, die hij zoo dikwijls hield tegen gebiedsuitbreiding in de eene richting, hem geenszins toe te geven aan soortgelijke denkbeelden in eene andere richting. Maar deze wees naar het oosten, in plaats van naar het zuiden. Sully's staatkunde bracht mede, een

- (1) '.... pour engager le Duc de Savoie de rompre avec l'Espagne, on luy a accordé quasi tout ce qu'il a demandé - il semble que désormais on veut commencer à faire la part du Roi, n'estant pas convenable que le Roi face ceste grande dépense sans en espérer aucune utilité - et pourtant propose on de demander au Duc le duché de Savoie, en contrechange du secours du Roi et de la cession de ses titres, en outre la ville de Gènes avec plein pied en Italie; je ne sais pas si on fera ces demandes au Duc, comme il se dispute encore; mais les faisant voilà notre dessin en Italie à vaul'eau'. - Aerssen aan Oldenbarnevelt, 20 Februari 1610 (HS.)
- (2) Mém. de Sully, VII, liv. XXVII. Brieven van Aerssen aan Oldenbarnevelt, 1609 en 1610, *passim*, vooral die van 25 Dec. 1609.

deel, niet van Italie, maar van Duitschland weg te nemen. Hij overreedde zijn meester, dat de vorsten, door Frankrijks hulp in het bezit der erfenis gesteld, niet in staat zouden zijn om zich te handhaven tegen de gevaren die hen omringden, tenzij door eene geheele afhankelijkheid van Frankrijk. Die verhouding zou ten laatste onmogelijk worden; en na het einde van den oorlog zou het licht vallen, Brandenburg schadeloos te stellen, om den afstand te verkrijgen van de meest begeerde landstreken tusschen de Maas en de Weser aan den Koning. ‘Welk een voordeel voor Frankrijk’, riep Sully uit, ‘zulk een belangrijk stuk van Duitschland aan zich te trekken! Want nemen de vorsten nu de hulp aan, die de Koning hun geeft, dan verplichten zij zich, die voor 't vervolg aan te vragen om hunne nieuwe bezitting te bewaren. Aldus zal Uwe Majesteit hen duur kunnen doen betalen’⁽¹⁾. Zoo verhinderde de deugdzame zelfverloochening met opzicht tot den hertog van Savoye in geenen deele een geheimen naijver tegen den keurvorst van Brandenburg. Want het was algemeen bekend, dat de keurvorst de voornaamste candidaat was en de hoogste rechten had. Hendrik wist zeer wel dat Neuburg naar Oostenrijk en de Katholieken overhelde, terwijl de aanspraken van Saksen slechts door den Keizer te berde gebracht waren, met de bedoeling om het onderlinge wantrouwen te vermeederen.

's Konings beraadslagingen met zijn grooten financier waren van den vertrouwelijksten aard; en Sully zweeg als het graf. Maar Hendrik kon nooit een geheim bewaren, zelfs niet wanneer het zijne gewichtigste belangen gold, en hij was niet tevreden zoolang hij niet over zijne groote plannen gepraat had, in het bijzijn zelfs van hovelingen en raadslieden, van wie hij wist, dat zij in hun hart Spanje genegen waren en jaargelden uit dat rijk ontvingen. Hij pochte dan op de slagen, waarmede hij Spanje en het geheele Huis van Oostenrijk dacht te vernietigen, zoodat van die zijde voor de rust en vrede van Europa geen gevaar meer dreigen zou; en hij deed dit openlijk en tegenover lieden, waarvan hij wel wist, dat zij hem voortdurend lagen legden en zijn geheimste gedachten uitvorschten. Sully's haren rezen daarbij te berge; de trouwe minister trok hem dan bij tijds aan den mantel⁽²⁾ en de Koning trachtte dan wel, met een behendigheid die hem nooit begaf, zich uit het dilemma te redden en zijne gevaarlijke openhartigheid te breidelen. Maar Sully kon niet altoos aan

(1) Mém. de Sully, VII, p. 354.

(2) Mém. de Sully, p. 326.

zijne zijde staan; en evenmin waren de Nuntius of don Inigo de Cardenas of hunne spionnen altoos afwezig. Van het algemeene plan lekte dus genoeg uit; terwijl, wat de waarschijnlijkheid van de uitvoering aanging, vrienden en vijanden des Konings gelijkelijk in 't onzekere waren.

Maar wat de Spaansche ambassadeur noch de Nuntius kende en zelfs de bevriende Aerssen niet, waren de uitgebreide maatregelen, die de minister, met het oog op den naderenden strijd, genomen had. Hendrik kende die zelf niet. 'Frankrijk zal de spil van den oorlog zijn,' zeide Sully, 'indien wij genoeg hulpmiddelen bezitten. Duurt de oorlog niet langer dan drie jaren en hebt gij niet meer dan 40000 man tegelijk noodig, dan neem ik aan, u krijgsbehoeften, artillerie en dat alles te toonen in zulk een voorraad, dat gij zeggen zult: het is genoeg.'

'Hoeveel geld heb ik bijeen?' vroeg de Koning. 'Een twaalfmillioen?'

'Iets meer' zei de minister.

'Veertienmillioen?'

'Meer.'

'Zestien?' ging de Koning voort.

'Nog meer,' zei Sully.

En zoo klom de Koning op tot dertigmillioen; en toen daarop nog steeds hetzelfde antwoord volgde, sprong hij van zijn stoel op, vloog zijn minister om den hals en kustte hem op beide wangen. 'Meer heb ik niet noodig,' riep hij uit.

Sully verzekerde hem, dat hij een verslag gereed had gemaakt, waaruit eene besparing van veertigmillioen bleek, op welke som hij voor de oorlogsuitgaven rekenen kon, zonder dat daardoor in het minst inbreuk zou gemaakt worden op de begroting der gewone uitgaven.⁽¹⁾ De Koning was buiten zich zelf van vreugde en zou in staat geweest zijn, alles aan den Nuntius te vertellen, zoo hij hem dien dag ontmoet had - wat gelukkig niet gebeurde.

Na den eerlijken Sully, verlangde Hendrik met niemand eerder zich vertrouwelijk te beraden, dan met Oldenbarnevelt. Hij drong er met kracht bij dezen op aan, dat hij zonder verwijl naar Parijs komen zou, aan het hoofd van het buitengewone gezantschap der Staten. Geen enkele onder de levende staatslieden, zeide hij, kon met hem vergeleken worden in schranderheid, ruimen blik en kennis van menschen en zaken; geen een was er oprechter aan zijn persoon gehecht of gevoelde beter de waarde van het bondgenootschap met Frankrijk.

(1) Mém. de Sully, VII, 340-342.

Door bemiddeling van Aerssen was hij dan ook bijna dagelijks met hem in gedachtenwisseling; maar hij verlangde van aangezicht tot aangezicht met hem te onderhandelen, ter vermijding van tijdverlies door het heen- en weerzenden van voorschriften en ophelderingen. Niemand wist beter dan de Koning, dat de Staten-Generaal, wat de buitenlandsche aangelegenheden betrof, één waren met Oldenbarnevelt.

Den 22^{en} Januari had de staatsche ambassadeur een langdurig geheim onderhoud met den Koning.⁽¹⁾ Hij deelde hem mede, dat de prins van Anhalt van Oldenbarnevelt de verzekering had ontvangen, dat de ‘posseederende’ vorsten in hunne positie volkomen door de Staten zouden gehandhaafd worden, en dat bijzondere afgevaardigden van aarts Hertog Albert, wier tegenwoordigheid in Den Haag Hendrik onaangenaam was, wijl hij hen voor spionnen hield, waren teruggezonden. Hendrik gaf zijne tevredenheid daarover te kennen. ‘Zij waren daar’, zeide hij, ‘alleen in het belang van Leopold, die reeds 500000 kronen van den Koning van Spanje ontvangen had en die som voortaan ieder jaar ontvangen zou, terwijl zij al uwe handelingen ten aanzien van Cleef bespieden’.

De Koning drong daarop nogmaals aan op Oldenbarnevelt's onverwijldde komst naar Parijs. Hij toonde zich ingenomen met het antwoord van den advocaat aan Anhalt, die, daardoor gesteund, goede diensten bewijzen kon op de vergadering te Hal. Hij had niet anders verwacht van de schranderheid van den advocaat en van zijne genegenheid jegens hem. Hij verwachtte hem dan ook met ongeduld, ten einde al de bijzonderheden van den oorlog met hem te bespreken. De zaak van Cleef was te speciaal van aard; er was eene meer algemeene oorzaak noodig. De Koning zou bij voorkeur met Luxemburg beginnen, op Charlemont of Namen aanvallen, terwijl de Staten het beleg voor Venlo zouden slaan, met het doel, daarna in vereeniging Maastricht te belegeren. Hij was sterk genoeg, zeide hij, tegen de geheele wereld; maar hij achtte het toch verkieselijk, alle belanghebbende vorsten uit te noodigen om zich met hem tegen de heerschzucht en aangroeiende macht van Spanje te vereenigen. Cleef bood een schoonschijnend voorwendsel aan; maar de ware oorzaak moest gevonden worden in de algemeene veiligheid der christelijke staten.

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Januari 1610 (HS.) Herhaaldelijk zal naar dezen merkwaardigen brief verwezen worden, die, voor zoover mij bekend is, niet gedrukt en zelfs nooit gebruikt is. De *Vertaler* moet, wat dit laatste aangaat, evenwel verwijzen naar Cornelius' 'Der grosse Plan,' p. 38-40.

Boissise was naar de duitsche vorsten gezonden, om zekerheid te verkrijgen of, en in hoever, deze den Koning bijstaan zouden. Hij onderstelde dat zij, zoo hij eenmaal den oorlog in het Luxemburgsche geopend had, hunne vrees voor hem en zijne plannen wel zouden laten varen. Hij verwachtte, dat zij ten minste een macht zouden bijeenbrengen, even groot als de zijne. Want er was overeengekomen dat Anhalt, als opperbevelhebber over de duitsche troepen, ook een deel van de fransche krijgsmacht onder zijne bevelen hebben zou, terwijl het hoofdleger door den Koning zelf aangevoerd zou worden.

Hendrik hield zich overtuigd, dat de Koning van Spanje, aldus door drie legers tegelijk op verschillende plaatsen aangevallen, overrompeld zou worden, daar Filips hem geheel aan zijne genoegens overgegeven en te oud tot oorlogvoeren waande, en ook van de Staten niet onderstellen kon, dat zij zich thans weder hals over hoofd in een bloedigen oorlog zouden wikkelen. Hendrik maakte dit op uit de ruwe wijze, waarop ten aanzien van het krijgsvolk in de Spaansche Nederlanden gehandeld werd. Het scheen, dat de aartshertogen het niet verder noodig meenden te hebben, of zich verbeeldde dat zij nieuwe legers uit den grond konden doen verrijzen. ‘Mijn plan,’ ging de Koning voort, ‘moet te eer slagen, wijl de Koning van Spanje, die slechts de dienaar van den hertog van Lerma is, zich ontbloot zal vinden van alle middelen, wanneer wij, geheel onverwachts, aan de zijde van Italie de hoofdader zijner vermeende wereldheerschappij afsnijden.’⁽¹⁾

Volgens Hendrik gaf de Katholieke Ligue, zoo even te Würzburg gevormd, geen reden tot bezorgdheid. Hij twijfelde, of de Koning van Spanje daaraan deel zou nemen, en had vernomen dat de keurvorst van Keulen ook bij den Keizer slecht vorderde. Wat dit punt aanging, zag de Koning blijkbaar nog niet in, dat de Beiersche Ligue zich vrij wilde houden van het Habsburgsche Huis en dat Maximiliaan niet gezind was om het lot van dat Huis van de zaak van het Catholicisme in Duitschland afhankelijk te maken. Hendrik beweerde, dat de Koning van Spanje of zijne raadslieden van 's Keizers naam gebruik zouden maken om zich zelven al het voordeel te verzekeren, en dat Rudolf hun spel doorzag, terwijl Matthias van de gelegenheid partij zou trekken om, gesteund door de Protestanten in Bohemen, Oostenrijk en Moravië, den Keizer het laatste overblijfsel van macht te ontnemen.

(1) ‘... et pourra réussir ce dessein de S.M. plus facilement, que le Roi d'Espagne, n'étant qu'un oyson et valet du duc de Lerma, se trouve desnué de tous moyens.’ Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Januari 1610 (HS.)

De Koning verlangde zeer, dat de Staten een buitengewoon gezantschap naar den Koning van Engeland afvaardigen zouden. Zijn ambassadeur, De la Boderie, gaf weinig hoop op medewerking van dien kant; maar het was toch zaak om zich van Englands neutraliteit te verzekeren. ‘Het is een vorst die te veel van zijne rust houdt,’ zei Hendrik, ‘om ons in dien oorlog te helpen; hij mag echter onze groote plannen niet tegenwerken. Hij zal waarschijnlijk het of- en defensief verbond, dat ik hem heb doen voorleggen, verwerpen; maar hij moet zoo mogelijk tot het verdedigende overgehaald worden. Ik zal mijn leger op de grenzen bijeentrekken, alsof het op Gulik gemunt ware, en dan plotseling oprukken naar de Maas, waar ik, door de Staten en de duitsche vorsten gesteund, mijne slagen slaan en mijn plan volvoeren zal, eer onze tegenpartij er de lucht van heeft. Wij moeten Jacobus in de onderneming meeslepen, als het kan, en in elk geval voorkomen dat hij ze bederve’⁽¹⁾.

Hendrik verzekerde den gezant, dat niemand van het groote plan iets weten kon dan van hem; en dat niemand anders daarover met eenige kennis kon spreken dan hijzelf, Sully, Villeroy, Oldenbarnevelt en Aerssen. Met hen alleen sprak hij vertrouwelijk; en hij twijfelde niet, of de Staten wilden van de gelegenheid partij trekken om voor goed met de Spanjaarden af te rekenen. Hij zou zelf te velde trekken, zeide hij, en met verscheidene machtige legers den vijand over de Maas werpen; en daarna zou hij de kusten van Vlaanderen in bezit nemen en aartshertog Albert insluiten tusschen de Staten en de Franschen, die dan de handen ineenslaan en onderling hunne grenzen bepalen konden.

Nog eenmaal drong de Koning op Oldenbarnevelt's overkomst aan en verzocht hij den ambassadeur, hem het gesprokene mee te deelen. Hij gaf de voorkeur, zeide hij, aan een algemeenen oorlog. Hij legde eenigen twijfel aan den dag omtrent Anhalt's bekwaamheid als bevelvoerder in den Cleefschen veldtocht; en hij bekende, dat hij ongaarne zijne legerafdeeling overgaf aan een vreemdeling, die nog zoo nieuw in het vak was. In geval van tegenspoed zou de schande op hemzelf, niet op Anhalt, neerkomen. Daarom, en om allen naijver en andere moeilijkheden van dien aard te vermijden, die aan het welgelukken der onderneming in den weg konden staan, was het beter uit deze kleine zaak eene groote te maken; en de Koning hoopte dat de advocaat daarmede instemmen en hem ondersteunen zou. Hij zelf had gronden

(1) Ibid.

voor oorlog te over; en de Staten evenzeer, na het verbreken van het bestand door de overweldiging, die Leopold met behulp van Spanje en in 's Keizers naam gepleegd had. Hij verwachtte ook, dat de Staten geene afgevaardigden van aartshertog Albert meer zouden ontvangen, maar besluiten om alles met de punt van den degen af te doen. De gelegenheid was nu gunstig en zou misschien nooit terugkeeren. De markies Spinola stond op het punt, eene reis voor zaken naar Spanje te doen; hij wilde hem, bij zijne terugkomst, doen gevangen nemen, als gijzelaar voor den prins van Condé, die door de aartshertogen gehuisvest werd. Dat zou het voorgeven zijn, voegde hij er bij; maar de ware reden was, om de aartshertogen van hun krijgsoverste te berooven en hen aldus in de uiterste verwarring te brengen; want de graaf Van den Berg zou nooit onder don Louïs de Velasco willen staan, noch Velasco onder Van den Berg; en uit Spanje of Italië zou niemand daarheen kunnen komen, aangezien Frankrijk alle toegangen zou bezetten. Gelukkig voor 's Konings goeden naam werd de reis van Spinola uitgesteld, zoodat er van dit plan van wegvoering van den grooten veldheer niets kwam.

Hendrik stemde er in toe, de twee fransche regimenten en twee compagniën ruitery in der Staten dienst te laten; maar hij behield zich voor, er in sommige gevallen over te beschikken. Wat de andere aangelegenheid betrof, die zoozeer den naijver der Staten had opgewekt: de vorming eener Fransche Oostindische Compagnie - ter zake waarvan Le Roy en Isaäc Le Maire van Amsterdam in stilte ten huize van Zamet, Hendrik's vertrouweling, beraadslaagd hadden - beweerde de Koning, dat Oldenbarnevelt hem eenig aandeel in de groote voordeelen van de rijke oostersche streken niet mocht benijden. Niets zou er geschieden, zonder dat hij geraadpleegd was, bij zijne komst te Parijs. Hendrik wilde de zaak vertrouwelijk met hem bespreken, wetende dat Oldenbarnevelt een groot man en, hoe standvastig ook, evenwel voor rede vatbaar was. Daarentegen verklaarde Hendrik zich bereid, zich te onderwerpen aan de zienswijze van den advocaat, indien dat de billijkste mocht blijken te zijn.⁽¹⁾

Bij het verlaten van den Koning had de ambassadeur nog een onderhoud met Sully, die evenzeer verlangde naar de komst

(1) ‘... qu’il en disputera particulièrement avec vous, sachant que vous êtes un grand personnage, mais quelque opiniâtre que puissiez être, elle sait que céderiez en tout à la raison, comme Elle se soumettra aussi à la vostre, si la lui présenteriez plus forte.’ Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Januari 1610 (HS.) Zie ook dez. aan denz., 2, 16 en 21 December 1609 (HSS.)

van Oldenbarnevelt, en wel met onbepaalde volmacht, opdat het groote geheim niet door gedurige verwijzing naar de Provinciën bekend zou worden.

Aerssen besloot zijn verslag van dit merkwaardig gesprek, met zijne meening te kennen te geven over al die beweging, die zich zoo plotseling en van zoo vele zijden openbaarde. 'Ik zal juist hetzelfde zeggen', merkte hij op: 'wat de dichter zegt van een leger van mieren:

*Hi motus animorum atque haec certamina tanta
Pulveris exigui jactu contacta quiescunt.*

Indien de prins van Condé terugkeert, zullen wij wel beter te spreken zijn dan ooit. Komt hij niet terug, dan zal de drang der toekomst ons misschien meeslepen. Ieder heeft zijne eigene inzichten, en De Villeroy in de eerste plaats'⁽¹⁾.

Aanteekening van den Vertaler

Het is hier wellicht de plaats om er op te wijzen, hoe de voorstelling des schrijvers tot eene minder juiste opvatting leiden kan, die hij niet voldoende heeft weten te voorkomen, wijl zij tot op zekere hoogte door hem zelf gedeeld wordt. Op het gezag van Sully's bekende gedenkschriften neemt hij aan, dat het groote staatkundige plan van Hendrik IV, hetwelk door sommigen in al zijne deelen geloovig aangenomen, door anderen als een hersenschim verworpen is, bij hem vaststond, op het tijdstip waarmede deze deelen aanvangen. Dat plan was niets minder, dan de duitsche keizerskroon aan het Huis van Habsburg te ontnemen en de macht van Spanje te beperken tot het Pyreneesche Schiereiland. De Cleefsche zaak zou de lang verwachte gelegenheid aanbieden, om dat reusachtige plan ten uitvoer te brengen. Wel ontkent Motley niet de uitwerking, die het later voorgevallene met de prinses van Condé gehad heeft; maar Hendrik's plannen stonden onwankelbaar vast, zegt hij; en hij verwerpt dan ook de 'legende,' die zegt dat het 's Konings hartstocht voor Marguérite de Montmorency was, die tot het denkbeeld van een algemeenen oorlog zou geleid hebben.

Wat de samenstelling van Sully's *Mémoires* aangaat, die de eenige oorspronkelijke bron zijn van hetgeen men omtrent Hendrik's groote plan meende te weten, moeten wij ons vergenoegen met te verwijzen naar het reeds aangehaalde werk van Cornelius. Waren die gedenkschriften volkomen geloofwaardig, dan zou hetgeen wij uit andere bronnen weten daarmede niet in strijd zijn. Juist dit is echter het geval. Terwijl Sully uitweidde over het groote oorlogsplan tegen het Huis van Habsburg, als het richtsnoer van 's Konings staatkunde, droegen de fransche regeeringshandelingen een

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 Januari 1610 (HS.)

overwegend vredelievend karakter. Terwijl Sully wist te verhalen van geheime onderhandelingen, met Frankrijks bondgenooten tot uitvoering van dat plan aangegaan, is geen spoor daarvan ooit te eeniger plaatse gevonden. Cornelius zegt met recht ten aanzien van Frankrijks buitenlandsche staatkunde onder Hendrik IV: 'Der Krieg mit Savoyen ward mitten im Siegeslauf abgebrochen; der Zug gegen Sedan endete ohne anwendung der Waffen; die Fehde zwischen Venedig und dem Pabst ward durch französische Einwirkung zum Ausgleich gebracht; der Krieg zwischen Spanien und den Generalstaaten unter französischer Vermittlung durch einen vieljährigen Waffenstillstand unterbrochen. Gewiss, wenn wir die Bücher Sully's nicht gelesen hätten, es würde uns nicht in den Sinn kommen hinter all dieser Friedensliebe noch einen kriegerischen Hinterhalt zu fürchten.' Aerssen, de schrandere gezant der Staten te Parijs, schreef zelf Hendrik's bemiddeling bij de sluiting van het Twaalfjarig Bestand aan niets anders toe, dan, zeer logisch, aan zijne zucht tot vrede. Dat deze het doorgaande beginsel der fransche regeeringshandelingen was, hebben de gebeurtenissen bewezen; waarom zij het was, is door de gezanten van de Nederlanden, Venetië, Engeland en Wurtemberg aan het fransche Hof, in hunne briefwisseling, om strijd aangetoond.

Maar waren er dan althans toebereidselen gemaakt of ontworpen, tot uitvoering van het groote plan, op een gegeven oogenblik? Ook daarvan is nooit iets gebleken. De bondgenooten van Hendrik IV wisten blijkbaar niets van de plannen, tot wier volvoering zij zouden medewerken. Integendeel, toen de gebeurtenissen in de Cleefsche hertogdommen eene zekere accentuatie der fransche staatkunde noodig maakten, moest Hendrik zich van meet af aan van de gezindheid der vreemde regeeringen, van Engeland en de Republiek in de eerste plaats, trachten te overtuigen. Aan een stelsel van alliantien werd eerst in het volgende jaar gedacht.

Hoe was nu 's Konings houding bij het lang verbeide openvallen der erflanden Gulik, Cleef en Berg? Hij verwachtte eene beslissing ten hunnen aanzien, eerst van de vereenigde Stenden dier landen, daarna van de vereenigde duitsche vorsten. De overeenkomst van Dortmund werd tusschen de beide hoofdpretendenten getroffen, wel op den aandrang van de Nederlandsche Staten, maar niet op dien van Hendrik IV, veelminder met zijn medewerking. Slechts verleende hij daaraan langs diplomatieken weg zijn goedkeuring. Ook nadat aartshertog Leopold zich als vertegenwoordiger des Duitschen Keizers in Gulik geworpen had, was er niet meer dan een oogenblik van flikkering aan het fransche Hof, dat aan oorlog kon doen denken, maar dat onmiddellijk door de gewone sleur en weifeling gevolgd werd. Hendrik vergenoegde zich met dreigen, voor het geval dat de Keizer of Spinola zich in de Cleefsche zaken mengen zou; zijn doel bleek geen ander te zijn, dan hetgeen eene gewone defensieve staatkunde voor

Frankrijk medebracht, nl. geene overweldiging door het Huis van Habsburg toe te laten in landen, zoo na bij zijne grenzen gelegen als de Cleefsche hertogdommen. Hetzelfde doel werd door de Nederlandsche Staten beoogd.

Motley beweert, dat, indien toen de oorlog niet uitbrak, dit geenszins aan den franschen Koning lag, maar het gevolg was van de lauwheid der duitsche vorsten. En werkelijk wierp Hendrik zelf alle schuld op dezen. Maar wij vinden het afdoende antwoord op die bewering in de treffende woorden, welke Aerssen den 28sten Sept. 1609 aan Oldenbarnevelt richtte: ‘Men is hier koeler dan ooit en werpt de schuld op het wantrouwen der duitsche vorsten. Indien men echter de zaak ernstig wilde aangrijpen en zich niet met een ijdel vertoon vergenoegen, zou men de tekortkomingen zijner vrienden niet zoo breed uitmeten en zelf het algemeen belang behartigen.’ Frankrijks plannen en weifelingen waren het, die Aerssen wantrouwen inboezemden. Weest op uw hoede en handelt langzaam, was zijn raad aan Oldenbarnevelt. ‘Laat, in elk geval, de voorwaarden eener samenwerking zoo zijn, dat men ons ten slotte niet alleen late in den oorlog. Ik heb goede gronden om dat te zeggen;’ zoo schreef hij nog in October van dat jaar.

Wil men verder het oordeel van den staatschen gezant te Parijs over Hendrik IV vernemen, men leze wat hij den 19en dierzelfde maand aan Vosbergen schreef: ‘De Koning is op de defensieve, en meer dan ooit op vrede gesteld. Niet dat hem Spanje's macht bang maakt; maar bij de tegenwoordige gesteldheid des rijks moet hij aan zijn eigen leven en dat van den dauphin denken. Gij hebt gezien dat hij, om een breuk met Spanje te vermijden, zijne veroveringen in Savoye teruggegeven heeft, en dat hij ons Bestand heeft bewerkt ten einde niet dieper in onzen oorlog gewikkeld te worden. Heeft hij dus geen aanleiding gezien om met de zwakheid van Spanje zijn voordeel te doen, waarom zou hij zich dan nu aan veroveringen wagen, waartoe hij slechts door de onderwerping van Luxemburg geraken kan, terwijl hij daarmee den algemeenen haat der geheele christelijke wereld op zich zou laden? Daarvoor is hij te verstandig. Het is hem genoeg, dat het Huis van Oostenrijk zijn doel niet bereike, en dat de vorsten naar zijne zijde worden overgehaald.’

Den 14en November schreef Aerssen nog aan Oldenbarnevelt: ‘Men heeft met bedreigingen willen werken en met woorden den storm bezweren. Den oorlog zal men, zoolang maar eenigszins mogelijk is, ontwijken. Komt het evenwel daartoe, geloof dan vrij, dat het slechts een verdedigende zijn zal.’

Eindelijk, den 19en November: ‘Dit zien en weten wij allen, dat de Koning geen oorlog wil.’

Wij hebben hier de chronologische orde streng in het oog gehouden,

omdat het niet opvolgen daarvan juist tot de opvatting leiden zou, die wij wenschten dat voorkomen ware. Die opvatting is deze, dat Hendrik's oorlogsplannen, van welk tijdstip hun oorsprong dan ook dagteekenen mocht, slechts op de Cleefsche aangelegenheid wachtten om tot uitvoering te worden gebracht. Die opvatting is door Sully's *Mémoires* in het leven geroepen; zij wordt bevorderd door de voorstelling van onzen schrijver, bij wien wij mededeelingen uit brieven van Juli en October door elkander aantreffen en de oorlogsplannen van Januari en Februari 1610 in onmiddellijk verband gebracht zien met de voorbijgaande opwelling van Hendrik in Juli 1609.

Wat daartusschen lag, wordt ons door Motley in zijn tweede hoofdstuk medegedeeld. Maar juist dat was de oorzaak van hetgeen volgde. Hier vormt de chronologische orde het onmisbaar verband, het verband van oorzaak en gevolg. Juist omdat wij meenen dat op goede gronden aangetoond is, dat de Koning van Frankrijk tot in November 1609 geen oorlog wilde, die in eenig opzicht voor het uitvloeisel van zijn vermeend staatkundig ontwerp kon doorgaan, terwijl de plannen van Januari en Februari 1610 als werkelijke oorlogsplannen verdienden aangemerkt te worden, missen wij hier de oorzaak dier groote en snelle omkeering. De gebeurtenis der tusschenliggende maand en al hetgeen daaruit volgde, verdiende zeker ten volle eene afzonderlijke behandeling; maar men houde dan ook wel in het oog, dat zij voorafging aan Frankrijk's voorbereidselen tot den oorlog; dat eerst sedert die gebeurtenis de Koning van houding veranderde en alle gegronde bedenkingen ter zijde stelde; dat de strijd om de Cleefsche nalatenschap, waarvoor hij tot dusver niet dan woorden veil had, zijn strijdlust toen niet meer bevredigde - maar dat plotseling het denkbeeld van een algemeenen oorlog bij hem opkwam en hij het voorstel daartoe aan zijne bondgenooten deed.

Men kent die gebeurtenis: de vlucht van Condé, met het doel om de prinses, zijne echtgenoot, buiten het bereik van Hendrik's vurige aanbidding te brengen. 'Jetzt ändert sich die Scene,' zegt Cornelius, onzes inziens terecht, 'Heinrich IV erhebt sich, der Hof geräth in Aufruhr; Frankreich wird in Bewegung, Europa in Spannung versetzt. Denn ein Haupt- und Weltereigniss hat sich vollzogen! Der König liebt die Tochter des Connetable Montmorency, die schöne und anmuthige Gemahlin des Prinzen Condé; der Prinz aber, um sie den Nachstellungen des Nebenbuhlers zu entziehen, flieht mit ihr über die Grenze'.

Wij meenden, dat het misschien niet overbodig kon geacht worden, deze beschouwing aan Motley's tweede hoofdstuk te doen voorafgaan.

Tweede hoofdstuk

Hartstocht van Hendrik IV voor Margaretha van Montmorency. - Haar huwelijk met den prins van Condé. - Hun vertrek naar het land en hunne vlucht naar België. - Des Konings woede. - Intriges van Spanje. - Ontvangst van den prins en de prinses van Condé door de aartshertogen te Brussel. - Feesten door Spinola gegeven. - Pogingen van den Koning om de vluchtelingen terug te voeren; zending van De Coeuvres naar Brussel. - Moeilijke toestand der Republiek. - Uitgebreide geheime oorlogsplannen.

‘Indien de prins van Condé terugkeert.’ Wat had dan de prins van Condé, zijn gaan en zijn komen, gemeen met dit groote plan?

Het is hier de plaats, om dien draad van fantastische hartstocht aan te wijzen, die door deze duistere en verwarde geschiedenis geweven is.

Op een der eerste avonden van het jaar, dat juist ten einde was gelooopen, zou er een prachtig gecostumeerd bal op het Louvre zijn, waarbij eenige jonge dames van den hoogsten stand een dans in mythologisch costuum zouden uitvoeren. De Koning, op slechten voet staande met de Koningin, die hem vervolgde met tooneelen van voorgewende jaloezie, terwijl zij met haar minnaar Concini aanhoudend tegen zijne staatkunde en zelfs tegen zijn leven samenspande, stond op nog slechter voet met zijne maîtresse, de markiezin De Verneuil, die hem haatte en zich wreekte over de liefkozingen, die zij van hem dulden moest, door hem tot het voorwerp harer bittere spotternij te maken; de Koning, die wel vijanden en vleiers bij menigte, maar nauwelijks een enkelen vriend aan zijn hof bezat, had van al die feesten een afkeer. Hij weigerde eene enkele der repetities voor het ballet bij te wonen; maar op zekeren dag kwam de groep van Diana en hare nimfen hem

in de groote galerij van het paleis tegemoet. Eene der nimfen richtte, onder het voorbijgaan, haar vergulde speer op zijn hart. Hendrik zag op en aanschouwde het schoonste jonge meisje, dat naar zijne gedachten het menschelijk oog zien kon. Naar gewoonte werd hij oogenblikkelijk tot over de ooren op haar verliefd; en hij zeide later zelf, dat hij zich in het hart getroffen gevoeld had en eene flauwte nabij was geweest⁽¹⁾.

De jonge dame was juist vijftien jaar oud; de Koning vijfenvijftig. Dat groote verschil van leeftijd maakte den hartstocht van den Koning bespottelijk. Hem zelf scheen die verhouding dichterlijk en gevoelvol toe. Na deze eerste ontmoeting verzuimde hij geen enkele repetitie; in de tusschenpoozen nam hij zijn toevlucht tot den hoofdpoeet Malherbe, die ten zijnen behoeve zeker de slechtste verzen bedacht, die ooit door hem gemaakt zijn. De nymph heette Margaretha van Montmorency; zij was de dochter van den connétable van Frankrijk en zou eenmaal de moeder worden van den grooten Condé, den held van Rocroy. Zonder twijfel moet zij eene buitengewone schoonheid geweest zijn: aan hare prachtige haren, groote oogen vol uitdrukking, fijne, indrukwekkende trekken en eene gelaatskleur van verblindende zuiverheid, paarde zij innemend eenvoudige manieren en trok zij aan door blik en gebaren. Zonder vrouwelijke kunstgrepen of gewone coquetterie, scheen zij met een oogopslag mannen van allen rang en stand te betooveren en te beheerschen, vorsten van staat en kerk, groote krijgsoversten en diplomaten, zoowel als menschen van nederiger stand, hetzij Spanjaarden, Italianen, Franschen of Vlamingen⁽²⁾. De connétable, hoewel een onwetend man, die, zooals de Koning beweerde, lezen noch schrijven kon, kende beter dan geleerden de manieren en luimen van het hof. Hij had zijne dochter bestemd voor den jongen Bassompierre, een der schitterendste edelen van dien tijd, met wien zij reeds verloofd was.

Maar de verliefde Koning, die op dat oogenblik door de jicht in bed werd gehouden, ontbood den toekomstigen gemaal

- (1) TALLEMANT DES REAUX (éd. 1854) I. 170, 171. BENTIVOGLIO, Relazione della Fugé di Francia d'Henrico di Borbone Principe de Condé ('Opere,' Parigi 1748), p. 153. MICHELET, Histoire de la France au 17e siècle: Henri IV et Richelieu, p. 161, 162.
- (2) 'Haveva la principessa di Condé allora sedici anni XXX la sue bellezza corrispondera alla relazione che ne haveva portata inanzi la fama,' schrijft BENTIVOGLIO, die destijds pauselijk nuntius te Brussel was en zelf eene groote genegenheid voor haar opvatte, zooals zij later te Chantilly aan Lenet meedeelde (P. LENET, Mémoires éd. Petitot). 'Era bianchissima, piena di gratia negli occhi e nel voto; piena di vezzi nel parlare ed in ogni suo gesto; tutta naturalmente si commendava per se medesima la sua bellezza perche non l'ajutava alcun donnesco artificio.' (Rel. della Fuga, 155.)

der schoone Margaretha bij zich. ‘Bassompierre, mijn vriend,’ sprak Hendrik tot hem, toen de jeugdige minnaar voor zijn bed knielde, ‘ik heb voor mejonkvrouw De Montmorency niet slechts liefde opgevat, maar heb al mijne zinnen op haar gesteld. Indien zij u lief had, zou ik u moeten haten. Beminde zij mij, dan zoudt gij mij haat toedragen. Het zou beter zijn, dat onze goede verstandhouding op die wijze niet verbroken werd; want ik gevoel oprechte genegenheid voor u. Ik heb besloten haar uit te huwelijken aan mijn neef, den prins van Condé, om haar aan mijn hof te houden. Zij zal de troost en steun zijn van mijn ouderdom. Mijn neef, die meer op de jacht dan op vrouwen gesteld is, zal ik 100000 pond schenken; van haar verlang ik geene andere gunst dan hare genegenheid, zonder op meer aanspraak te willen maken.’ Het was een sombere wintermorgen toen hij zoo sprak; en de tranen vloeiden daarbij langs de wangen van den held van Ivry. De hoveling-minnaar zuchtte, maar gehoorzaamde. Bassompierre zag van de hand der schoone Margaretha af en kwam in gezelschap van eenige kameraden den Koning dagelijks met het dobbelspel in zijne ziekte opbeuren.

En dagelijks bracht de hertogin van Angoulême, des connétables zuster, haar lieve nicht ten bezoek bij Koning Hendrik. Ware het niet dat zulke duistere wolken zich allengs om het leven van dien held hadden samengetrokken, er zou iets belachelijks gelegen hebben in het tafereel van een koninklijken lijder, die zijn paleis en geheel Frankrijk weergalmen deed van zijn overdreven hartstocht voor een meisje van vijftien jaren, terwijl hij zelf onder een aanval van jicht hulpeloos te bed lag.

Op een keer dat de hertogin hare nicht weder van haar ochtendbezoek bij den Koning teruggeleidde, trok Margaretha, terwijl zij Bassompierre voorbij ging, met een verachtelijken blik de schouders tegen hem op. Daardoor buiten zich zelven geraakt, sprong de gewezen minnaar, een neusbloeding voorwendend, van de dobbeltafel op en verdween eensklaps uit het paleis. Twee dagen bracht Bassompierre in eenzaamheid door; hij weigerde alle eten en drinken en gaf zich aan wanhoop over; en het duurde geruimen tijd eer hij Margaretha weder in 't gelaat durfde zien en zijne plaats hernam aan de tafel van het koninklijke dobbelspel. Volgens zijn eigen getuigenis was hij bij zijn terugkeer zoo bleek en vermagerd, dat zijne vrienden moeite hadden om hem te herkennen⁽¹⁾.

(1) Mémoires de Bassompierre, éd. Petitot, I, p. 386-389.

⁺Het huwelijk met Condé, eersten prins van den bloede, had vroeg in het voorjaar plaats. De bruid kreeg prachtige geschenken en de echtgenoot een jaargeld van 100000 pond. De oplettendheden van den Koning voor Margaretha werden nu spoedig in 't oog loopend en verwekten een algemeen schandaal. In plaats van het grijze buis en eenvoudig costuum, waarin hij tot dusver zijn trots gesteld had, doste Hendrik zich nu in schitterende kleederen en droeg hij geparfumeerde dassen, wat den ouden fat weinig heldhaftig stond en vrij belachelijk maakte. De prinses maakte zich vroolijk over die dwaasheden van haar koninklijken aanbieder; maar haar ijdelheid, zoo niet haar genegenheid, werd er toch door gewonnen en het hof weergalmde van de feesten, waar de Koning en zij steeds de hoofdpersonen waren. Condé echter was over dit alles weinig gesticht. Ontevreden over het deel, dat hem door zijn koninklijken neef met zooveel overleg in dit tooneelspel was toegewezen, wel is waar met weinig liefde voor zijne vrouw bezielde maar grooten prijs stellend op zijn jaargeld van 100000 pond, had hij hevige woordenwisselingen met Margaretha en met den Koning en werd hij in 't algemeen beleedigend jegens anderen. Hendrik schreef daarover aan Sully, en ook aan Montmorency: 'De prins speelt hier den duivel. Gij zoudt woedend worden over de dingen, die hij van mij zegt. Eindelijk verlies ik mijn geduld en zal ik hem mijne tanden moeten laten zien⁽¹⁾.' De connétable, wiens geheele houding in deze zaak laag en armzalig was, beloofde te zullen medewerken om den prins tot rede te brengen, zooals hij en de hertogin van Angoulême dat verstonden. Hendrik beging nog de onuitsprekelijke dwaasheid, de Koningin te verzoeken, van haar invloed bij den weerspannigen Condé gebruik te willen maken. Maar Maria de Medicis gaf ten antwoord, dat er al dertig tusschenpersonen in 't werk gesteld waren, en dat zij er zich wel voor wachten zou, als eenendertigste gebruikt te worden.

Aldus omringd door eene samenzwering tegen zijn eer en geluk, voerde Condé plotseling zijne vrouw naar het land mede, tot groote verbazing en ergenis van Hendrik. Op een zijner goederen, de abdij van Verteuil, in Picardië, gaf de prins in het najaar eene jachtpartij. De Traigny, gouverneur van Amiens noodigde den prins, de prinses en de prinses-weduwe ten maaltijd op zijn kasteel, dicht bij die abdij gelegen. Op hun weg daarheen, ontmoetten zij eenige jagers en rijknechts in

(1) Mémoires de Sully, VII, 247. - HENRARD, 'Henri IV et la Princesse de Condé,' Bruxelles, 1870. p. 27.

de koninklijke liverei; en daaronder was een oude bediende, met een pleister op een zijner oogen, die een koppel honden leidde. De prinses herkende den Koning onder die bespottelijke vermomming onmiddellijk. ‘Welk een dwaas!’ zei zij onder het voorbijgaan, ‘ik zal u dat nooit vergeven;’ maar later bekende zij, dat die daad van galanterie haar geenszins mishaad had.

Misschien liet nooit, zelfs in de mythologische fabel, een held of halve god zich door de liefde tot zulk fantastisch spel verleiden, als deze vermomming van den grooten Koning was. Na het middagmaal geleidde mevrouw De Traigny hare schoone gast door het kasteel, om haar de verschillende gezichtspunten te toonen, en verwijlde zij voor een venster, dat een bijzonder fraai uitzicht bood. Toen de prinses naar buiten zag, bemerkte zij aan een tegenovergesteld venster een bejaard heer, die haar met de eene hand kussen toewierp, terwijl de andere op zijn hart rustte, ten teken dat het gewond was. ‘Dat is de Koning zelf,’ riep zij uit; en zij week snel van het venster terug, voorgevende zeer verstoord te zijn. De Koning, die nu te voorschijn kwam, werd met hartstochtelijke verwijten ontvangen en hij poogde te vergeefs, haar tot bedaren te brengen en te doen afzien van het plan om te vertrekken⁽¹⁾. De prins en de prinses verlieten beide het kasteel⁽²⁾.

Weinige weken daarna ontving de hertog, van Sully, toen⁺ hij reeds te bed lag, een nachtelijk bezoek van den kapitein De Praslin, die hem zonder plichtpleging het verlangen des Konings overbracht om hem onverwijd te spreken. Sully betoogde, dat hij weder om drie uren in den morgen op moest staan, voor spoed vorderenden arbeid; maar dat mocht niet baten. Praslin hernam: ‘Komen moet gij; want

(1) Mémoires de PIERRE LENET (éd. Petitot), I, p. 140. 141 - TALLEMANT DES REAUX, I, p. 172.

(2) In een stuk, getiteld: ‘De groote en kleine plannen van Hendrik IV’ (De Gids, Juni 1879), schrijft professor J.A. Wijnne (blz. 421 volg.):
‘Verwonderlijk is het, dat Motley, die dit avontuur in zijn Life and death of John of Barnevelt opneemt, maar twee der vijf bronnen heeft geraadpleegd en, tegen de verzekering van twee dier bronnen, op gezag alleen van Tallemant des Réaux, Condé ook bij de grap laat tegenwoordig zijn.’

De vijf bronnen, door prof. Wijnne aangehaald, zijn:

- I. Mémoires de Lenet, Petitot, L, III, p. 139.
- II. Mémoires de Fontenay-Mareuil, Ibid. L, p. 16.
- III. Registres Journaux de Pierre de l'Estoile, Ibid. XLVIII, p. 341.
- IV. Les historiettes de Tallemant des Réaux, 2e édition par Monmerqué, I. p. 179.
- V. Bentivoglio, Relatione della fuga di Francia d'Henrico di Borbone, principe di Conde, in Relationi etc. 1631, p. 397. - Des gevorderd - zegt Wijnne - kan men er als zesden zegsman nog bijvoegen:
Hooft, Hendrik de Groote, zijn leven en bedrijf, 1626, blz. 222.
Tot het middagmaal op het kasteel van den gouverneur De Traigny - of De Trigny - nabij de abdij van Verteull, (niet *Verneuil*, zooals Motley schrijft) waren alleen Condé's echtgenoot en zijne moeder uitgenoodigd.

de man - gij weet wel wie - heeft het land verlaten en zijne vrouw in den zadel medegenomen.' 'O,' riep de hertog uit, 'moet ik daarvoor komen!' en beide gingen rechtstreeks naar het Louvre, waar zij in de slaapkamer der Koningin ontboden werden. Maria de Medicis was eerst vier dagen te voren bevallen van eene dochter, Henriette Maria, de toekomstige Koningin van Engeland. Het vertrek was met ministers en hovelingen opgevuld; Villeroy, de kanselier en Bassompierre stonden als standbeelden tegen den muur, bewegingloos en nauwelijks ademhalend. De Koning, met de handen op den rug en den grijzen baard op zijn borst gezonken, stapte op en neer, in een aanval van woede en wanhoop.

'Nu' - riep hij Sully bij het binnenkomen toe - 'onze man is gevlogen en heeft alles meegenomen. Wat zegt gij daarvan?' De hertog, die zijn vorst herhaaldelijk gewaarschuwd had dat dit gebeuren zou, had het recht te antwoorden: 'dat heb ik wel voorspeld.' Hij onthield zich echter van raad te geven en zegde, dat hij zich daarop beslapen wilde. De wijze, waarop de gedragingen des Konings in deze zaak zouden worden opgenomen door Albertus en Isabella - want er was geen twijfel of Condé was naar België uitgeweken - en ook door den Koning van Spanje, die er ongetwijfeld mede in betrokken was, was van de grootste staatkundige beteekenis.

Hendrik had het nieuws eerst een uur te voren vernomen. Hij speelde kaart met Bassompierre en anderen, toen d'Elbene hem het bericht kwam influisteren. 'Bassompierre, mijn vriend,' had hij dezen toegevoegd, ik ben verloren. Die man heeft òf zijn vrouw mede naar een bosch genomen, om haar te vermoorden, òf hij wil haar buiten het land brengen. Neem het spel van mij over.' Bassompierre volgde den Koning kort daarop en bracht hem zijn speelgeld. Hij verklaarde, nooit iemand gezien te hebben, die zoo vervoerd en wanhopig was⁽¹⁾.

Werkelijk had het gebeurde eene diepe en wijdstrekkende beteekenis. De lezer heeft uit het voorgaande bespeurd, hoe onjuist de voorstelling is, alsof aan de aartshertogen en Spanje door Frankrijk de oorlog werd aangedaan, om de prinses van Condé uit haar gevangenschap te Brussel te bevrijden. Het is ons zoowel uit gedrukte en ongedrukte gelijktijdige schrijvers als uit mededeelingen van den meest vertrouwelijken aard gebleken, welke breedte, grondig berekende staatkundige oorlogsplannen er in het rusteloze brein van den Koning post hadden gevat⁽²⁾. Maar al zou de ontvoering der nieuwe Helena

(1) Mémoires de Bassompierre, I, p. 420, 421. Mém. de Sully, VII, p. 255, sq.

(2) Vg. de Aanteekening op blz. 81-84. *Vert.*

door haren eigen Menelaus al niet de oorzaak zijn van de thans dreigende Iliade, het was niet te ontkennen dat zij er deel aan had, dat zij het keerpunt werd in de tragedie, en dat, zonder den hevigen hartstocht des Konings voor de jeugdige prinses, de gebeurtenissen een geheel ander aanzien zouden hebben verkregen. Daardoor werd eene hofintrige, waarmede de geschiedenis zich anders niet zou bezighouden, eene gebeurtenis van gewicht en een staatszaak.

‘De vlucht van Condé,’ schreef Aerssen, ‘is het hoofdmoment in het schouwspel, dat hier zoo lang vertoond wordt. Het is te hopen, dat de gevolgen niet tragisch zullen zijn’⁽¹⁾.

De prins, want slechts met dien titel werd hij gemeenlijk genoemd, in onderscheiding van alle andere fransche prinses, stond zeer na aan den troon. Indien Hendrik geene zonen had, zou hij hem opvolgen; en het was een lievelingsplan van de spaansche partij, om Hendrik's echtscheiding van Margaretha van Valois nietig te verklaren en zodoende twijfel te doen ontstaan omtrent de wettigheid van den dauphin en de andere kinderen van Maria de Medicis. De prins kon in de handen der Spaansche Regeering een gedwee en voor de rust van Frankrijk hoogst gevaarlijk werktuig worden, niet alleen na Hendrik's dood, maar reeds gedurende diens leven. Condé's karakter was zwak, ijdel, onstandvastig, opvliegend, gemakkelijk door bedrog te misleiden; en hij had nu alle aanleiding om verstoord te zijn en zich aan eierzuchtige droombeelden over te geven.

In dat ongelukkige eerste jaar van zijn huwelijk had hij Hendrik luide van tirannie beschuldigd; en waarschijnlijk zou hij dit thans in 't openbaar als de reden voor zijne vlucht aangeven. Hendrik beweerde van zijn kant, dat hij slechts eenmaal in zijn leven eene daad van tirannie begaan had; en wel toen hij hem den naam en titel van Condé had gegeven⁽²⁾. Want Condé's moeder was jaren lang gevangen gehouden, beschuldigd van haren echtgenoot te hebben vermoord in overleg met haren beminde, den page Belcastel. De tegenwoordige prins was weinige maanden na den dood van zijn vermeenden vader geboren. Uit goedheid, of misschien om minder eerlijke redenen, was Hendrik der beschuldigde prinses te hulp gekomen, had hij de rechtsvervolging doen staken en den zoon erkend als wettig prins van Condé. Later had de prinses-weduwe de plannen van den Koning met opzicht tot eene echtgenoot voor haar zoon begunstigd, waarover de

(1) Aerssen aan Carew, 30 Nov. 1609. (HS.)

(2) Sully, *ubi sup.*

laatste haar bittere verwijten deed en haar woorden toevoegde, die zij maar al te zeer verdiende⁽¹⁾. Hoewel zij dan ook in Hendrik's belang werkzaam geweest was, dreigde deze nu met eene hernieuwing van het rechtsgeding, ten einde Condé weder tot een bastaard te kunnen doen verklaren.

De ontvluchting van den prins en de prinses was alzoo eene gebeurtenis van groot gewicht, niet alleen voor de inwendige staatkunde van Frankrijk, maar ook met het oog op de dreigende vijandelijkheden. Het verband met de zaken van de Nederlanden sprong in 't oog. Het was waarschijnlijk, dat de vluchtelingen hun weg over het gebied der aartshertogen zouden nemen naar Breda, dat aan Filips Willem van Oranje, Maurits' oudsten broeder, toebehoorde. Na de sluiting van het bestand waren de broeders, hoewel in staatkundig zoowel als in godsdienstig opzicht gescheiden, weder op vriendschappelijken voet met elkander gekomen en had Breda zijn leenheer weer ingehaald. De prinses van Oranje was Condé's zuster. Vóór het aanbreken van den dag na de ontvluchting zond de Koning om den nederlandschen gezant⁽²⁾. Hij overreedde dezen, onverwijld een koerier naar Oldenbarnevelt te zenden, om hem kennis te geven dat de prins het land verlaten had zonder de toestemming of voorkennis van zijn souverein en dat hij vermoedelijk zou zijn uitgeweken naar het gebied der aartshertogen. De Staten werden verzocht, ingeval hij naar Breda of eenige andere plaats in de Nederlanden komen mocht, zich van zijn persoon te verzekeren en niet toe te laten, dat hij vertrekken zou eer de Koning nader zou hebben geschreven. De Praslin, kapitein der lijfwacht en gouverneur van Champagne, zou onmiddellijk in geheime zending naar de Staten en de aartshertogen worden afgevaardigd. Den advocaat moest worden voorgehouden, dat de Koning Condé verdacht van medeplichtigheid aan de samenzwering van Poitou. De zes personen, die te dier zake in hechtenis waren genomen, hadden bekend dat zij meermalen met eenen prins te Parijs in besprek waren geweest, en dat het doel der samenzwering was, Frankrijk van de tirannie van Hendrik IV te verlossen. In weerwil der tegenwerpingen van Aerssen stond de Koning er op, dat dit alles naar de de letter geschieden zou. Dat meende hij van de Staten te mogen verwachten; en zij behoefden zich evenmin om de mogelijke gevolgen te bekreunen als hij gedaan had, toen hij hen tegen Spanje had bijgestaan. Hij verklaarde dat, indien

(1) L'Estoile, *Régistres-journaux sur le Règne de Henri IV* (éd. Petitot) III, 263.

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 30 Nov. 1609. (HS.)

Condé, eenmaal op het grondgebied der Republiek gekomen, van daar ontsnappen mocht, hij de schuld daarvan aan de Staten wijten zou. 'Indien gij hierin met slapheid handelt,' voegde Aerssen er in zijn brief aan Oldenbarnevelt bij 'zullen onze belangen er stellig onder lijden'⁽¹⁾.

Niemand aan het hof hechtte enig geloof aan de samenzwering van Poitou en nog veel minder aan Condé's medeplichtigheid daaraan. De reden van zijn vlucht was voor niemand een geheim; maar daar zij onmiddellijk gevolgd werd door kuiperijen van Spanje, maakte Hendrik behendig van dit voorwendsel gebruik om aan de zaak haar wezenlijken aard te ontnemen⁽²⁾. Hij hoopte, dat de prins te Breda zou aangehouden worden en door de Staten teruggezonden. Villeroy zei, dat, als zij dit niet deden, zij zich aan de grofste ondankbaarheid zouden schuldig maken. Het was evenwel eene bedenkelijke onderneming en de Staten verzochten ernstig, niet op die proef gesteld te worden. De geslepen Aerssen stelde Oldenbarnevelt voor, indien Condé niet op hun gebied komen mocht, den Koning te betuigen, dat hij zeker uitgeleverd zou zijn, als hij maar gekomen was. 'Zoodoende,' zeide hij, 'beleedigt gij den prins niet en stelt gij den Koning tevreden'⁽³⁾. Hij voegde er bij, dat Sully noch iemand anders veel gaf om die samenzwering van Poitou; sommigen zeiden zelfs, dat Hendrik de zaak geheel verzonnen had. De ambassadeur haalde, in een geest van voorspelling, het gezegde van Domitianus aan: '*Misera conditio imperantium quibus de conspiratione non creditur nisi occisis.*'

Inmiddels zetten de vluchtelingen hunne reis voort. De prins werd vergezeld door een zijner getrouwen, een ruw officier, De Rochefort genaamd, die de prinses op een dameszadel achter zich medevoerde. Zij had bij zich de hofdame Du Certeau en eene kamenier, Philippote geheeten. Geene andere kleedingstukken had zij kunnen medenemen, dan die zij aan 't lijf droeg - zelfs geen schoon linnengoed. Zoo deed de jeugdige teedere vrouw de reis in den winter, door de bosschen heen. Zij gingen de grens over bij Landrecies⁽⁴⁾.

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 30 Nov. 1609. (HS.)

(2) '.... et luy peut-estre se voudra couvrir de quelque aultre raison, quy sera heureuse sy crue au dehors. Je crains qu'on fait crever l'apostume à la trop presser. Vous saviez trop bien ceste histoire sans qu'il soit besoin de vous en entretenir davantage.' (Aerssen aan Carew, 30 Nov. 1609, HS.)

(3) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 Dec. 1609. (HS.)

(4) BENTIVOGLIO, Rel. della Fuga, 153, 154. - LE PÈRE G. DANIEL, Histoire de France (Paris 1756), XII, 541, sq. Magistrats de Landrecies à l'Archiduc Albert, 1 Dec. 1609. Ik heb groote verplichting aan het uitnemende werk van den kapitein Paul Henrard: 'Henri IV et la Princesse de Condé.' (Bruxelles 1870), die deze episode beknopt en vloeiend verhaald en er de diplomatische briefwisseling van Peckius over deze aangelegenheid en andere ongedrukte bescheiden bijgevoegd heeft. Verscheidene dezer stukken, en bovendien enkele uit de archieven van Simancas, zijn mede afgedrukt in het tweede deel van het leerzame werk van den hertog van Aumale: 'Histoire des Princes de Condé pendant les XVIe et XVIIe siècles,' waaraan ik menige bijzonderheid heb ontleend.

dat toen tot de Spaansche Nederlanden behoorde, met het plan om over het gebied der aartshertogen Breda te bereiken, waar Condé zijne vrouw aan de zorgen van zijne zuster, de prinses van Oranje, dacht toe te vertrouwen.

Uit eene kleine herberg te Landrecies gaf hij aan den aartshertog kennis van zijne voornemens, waarop hij ten antwoord kreeg dat deze wel niet den doortocht over zijn grondgebied verhinderen zou, maar wel bezwaar moest maken tegen zijne vestiging daarbinnen⁽¹⁾. Daarop schreef de prins ook aan de Koningen van Spanje en Frankrijk.

Aan Hendrik gaf hij te kennen, dat hij tot zijn leedwezen verplicht was geweest het land te verlaten, ten einde zijne eer en zijn leven te redden; maar dat hij steeds zijn onderdanige en getrouwe dienaar en neef blijven zou. Hij zou niets tegen den Koning ondernemen en verzocht dezen, het niet ten kwade te duiden, als hij alle brieven van het fransche Hof weigeren zou, met uitzondering van die, welke Zijne Majesteit hem zelf zou willen schrijven⁽²⁾. Die brief deed den Koning in woede ontsteken; en toen hij vernam dat de prins zich buiten zijn bereik bevond, was zijn eerste gedachte, om naar Brussel op te trekken en zich met geweld van hem en de prinses meester te maken. Voor 't oogenblik echter kregen gematigder raadgevingen de bovenhand en werden er onderhandelingen beproefd.

Praslin deed geen enkele poging om de vluchtelingen te achterhalen; maar de Staten-Generaal vaardigden, op raad van Oldenbarnevelt, het verbod uit, dat zij noch te Breda, noch op eenig ander punt van hun gebied komen mochten. Condé's schrijven aan den Koning van Spanje werd daarentegen beantwoord met de gulste aanbiedingen van een schuilplaats en ondersteuning, door middel van een bijzonderen afgevaardigde, daar de staatslieden te Madrid slim genoeg waren om in te zien, welk een kaart de prins hun in handen speelde. Hendrik schreef daarop zijn ambassadeur in Spanje voor⁽³⁾, om een dreigenden toon aan te slaan wegens die

(1) '.... Mais qu'il pouvait assurer le dict Seigneur Roy, que nous ne souffrirons qu'il fasse séjour et moins sa demeure fixe es les païs de nostre obéissance, et que nous avons fait dire mesme responce au Sieur de Praslin,' etc. (Les Archiducs à Peckius, 4 Déc. 1609, et à Ortemberg, Agent à Rome, même date).

(2) Mémoires de Sully, VII, 264, note 30. Mémoires pour l'histoire de France, ann. 1610.

(3) Recueil des lettres missives de Henri IV, T.V.

bescherming, aan een oproerling en samenzweerder tegen den franschen troon verleend; terwijl hij tegelijk zijne tevredenheid aan de Staten betuigde, dat zij den prins niet op hun grondgebied wilden toelaten⁽¹⁾. Hij zou nog liever gezien hebben, zeide hij, dat zij hem wel toegelaten, maar hem den uitgang verboden hadden; over 't geheel was hij echter tevreden. Men vond te Parijs, dat de nederlandsche regeering met veel behendigheid gehandeld had, zonder het volkenrecht geweld aan te doen of den Koning te beleedigen.

Een bediende van Condé werd gevat, met 's prinsens papieren bij zich, waaruit zijn besluit bleek om, zoolang Hendrik leefde, niet in Frankrijk terug te komen. Zij hielden echter omtrent de oorzaak zijner vlucht niet anders in, dan dat daarin werd te kennen gegeven dat die aan ieders oordeel werd overgelaten; zij was dan ook maar al te wel bekend.

Daar hun de toegang tot het nederlandsch grondgebied geweigerd werd, gaf de prins zijn plan omtrent Breda op en bracht hij zijne vrouw naar Brussel. Hij gaf Bentivoglio, den pauselijken nuntius, twee brieven om naar Italië te zenden, een aan den Paus en een aan zijn neef, den kardinaal Borghese, waarbij hij, aangemoedigd door de berichten uit Spanje, zijne vlucht rechtvaardigde door het gevaar, dat zijne eer en zijn leven bedreigd had, en zich aanbeval in de bescherming van Zijne Heiligheid en Zijne Eminentie. Bentivoglio verzond die brieven; maar terwijl hij als geldige reden voor de vlucht de vervolging aannam, waaraan de prinses van de zijde des Konings had blootgestaan, weigerde hij geloof te slaan aan het geweld, waarvan Condé beweerde dat het jegens hem zelf gepleegd zou zijn. De prins verwittigde De Praslin, dat hij er niet in wilde toestemmen, naar Frankrijk terug te keeren. Later stelde hij als voorwaarde voor zijn terugkeer, dat de Koning hem zekere sterkten zou afstaan in Guyenne, van welke provincie hij gouverneur was, en die dicht bij de Spaansche grens gelegen was; eene voorwaarde, door Spanje ingegeven, die Hendrik's verbolgenheid tot het uiterste dreef. De Koning drong op zijn onmiddellijken terugkeer aan en wenschte dat hij en de prinses zich geheel in zijne macht zouden stellen en zijne vergiffenis ontvangen⁽²⁾. De prins en prinses van Oranje kwamen van Breda naar Brussel om hun broeder en zijne vrouw te bezoeken. Hier vestigden zij zich in het Paleis van Nassau, dat eenmaal het verblijf van Willem de Zwijger geweest was, eene prachtige huizinge, omringd door

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 16 Dec. 1609. (R.A., HS.)

(2) BENTIVOGLIO, Relaz. della Fuga, 156. DANIEL, Hist. de France, XII, 544, sq.

park en tuin, aangelegd op den top van den stijlen heuvel, aan wiens voet de oude, schoone hoofdstad van Brabant zoo schilderachtig ligt uitgespreid.

De aartshertogen ontvingen hen plechtig in hun eigen paleis. Op hun eerste bezoek bij de landsheeren, sloeg de aartshertog, wiens koelheid en ingetogenheid van algemeene bekendheid waren, de zeldzame schoonheid der prinses slechts van ter zijde gade; en toch betuigde hij haar, toen hij haar door eene galerij van schoone vrouwenportretten geleid had, dat er voortaan van geene andere schoonheid meer sprake kon zijn dan van de hare. De groote Spinola werd onmiddellijk op haar verliefd; hij ontbood Rubens uit Antwerpen om haar portret te schilderen en bood Mad^{lle} de Chateauvert 10000 kronen aan, indien zij zijne plannen ten aanzien harer meesteres wilde bevorderen⁽¹⁾. De genueesche bankier-krijgsman deed alles op groote schaal, liefdes-, oorlogs- en geldzaken⁽²⁾. Hij gaf te harer eere op den avond van Driekoningen een schitterend bal, zooals er sedert jaren in Brussel geen gegeven was. Om zes uur 's avonds reed Spinola zelf, in eene prachtige kleeding en vergezeld door don Luïs Velasco, graaf Ottavio Visconti, graaf Bucquoy en eenige mindere edelen, naar het Paleis van Nassau, om den prins en de prinses met hun gevolg naar zijn huis te geleiden. Hier was eene eerewacht van dertig musketiers voor de deur opgesteld; en, uit het rijtuig gekomen, geleidde Spinola, door vierentwintig fakkeldragers voorafgegaan, hen de statietrap op naar eene zaal, waar zij door de prinsessen van Mansfeld en Velasco en andere aanzienlijke dames verwelkomd werden. Van daar gingen zij door verschillende rijk behangen vertrekken, versierd met kristal- en zilverwerk, naar eene schitterende zaal, waar de prinses van Condé uitgenoodigd werd, met de prinses van Oranje onder een zijden troonhemel plaats te nemen, terwijl de nuntius Bentivoglio, tot zijne verrukking, aan de andere zijde der schoone Margaretha plaats mocht nemen. Na eene korte verpoozing werden zij nu geleid naar de balzaal, die glansrijk verlicht was met welriekende kaarsen en behangen met zijden kleeden, in veertien borduurwerken de voornaamste oorlogsdaden van Spinola voorstellende. Hier was reeds een koud collation met vorstelijke pracht aangericht; en zoodra de gasten gezeten waren deed zich een uitnemend orkest hooren. Spinola ging op en neer om voor het gemak zijner gasten te zorgen, terwijl de hertog van Aumale achter de beide

(1) Peckius aan aartshertog Albert, 3 Maart 1610, bij HENRARD.

(2) HENRARD, p. 47, 56 en 57.

prinsessen stond en haar onderhield met zijn gesprek; Velasco bediende de prinses van Condé van de schotels, van wijn en van servetten, terwijl Bucquoy en Visconti dezelfde diensten bewezen aan de prinses van Oranje en andere edellieden aan de overige dames. Achtenveertig pages, in wit, geel en rood gekleed, brachten de schotels aan. Het maal duurde twee en een half uur, waarna de dames, gesterkt voor de gewichtiger bezigheden van dien avond, naar de kledkamers gingen terwijl de danszaal in orde gebracht werd. Het bal werd geopend door Spinola met de prinses van Condé en duurde tot twee uur in den morgen. Naarmate het warmer werd in de zaal, kregen de pages in last om de ruiten stuk te slaan, zoodat er ten laatste geen venster heel bleef. De eenvoudige kroniekschrijver van Antwerpen schatte de kosten van dit feest op 3 à 4000 kronen. ‘Het was,’ zeide hij, ‘een aardsch paradijs, dat spoedig in rook vervloog.’ Hij voegde er bij, dat hij die berekening niet gemaakt had uit voorliefde voor zulk eene buitensporige weelde, maar opdat de menschen daaruit de ijdelheid der wereld zouden leeren kennen⁽¹⁾. De beleefdheden van den grooten ‘winkelier’, zooals de connétable hem noemde, hadden zooveel invloed, zoo al niet op de prinses, dan toch op Condé zelf, dat deze dreigde zijne vrouw uit het venster te zullen werpen als zij weigerde Spinola met voorkomendheid te behandelen. Deze en andere beschuldigingen werden door den vader en de tante te berde gebracht, bij hunne poging om eene echtscheiding tusschen de prinses en haar man te bewerken. De nuntius Bentivoglio werd evenzeer op haar verliefd en wijdde zich geheel aan haar dienst. Zelfs de nietige Filips van Spanje, afgezonderd in het Escuriaal, hoorde van hare bekoorlijkheden en trachtte zich in te beelden, dat hij haar ook liefhad⁽²⁾.

Sedert was er eene aaneenschakeling van prachtige feesten ter eere van de prinses. De spaansche partij straalde van vreugde en de Franschen waren woedend. Hendrik brulde te Parijs, als een leeuw achter de tralies. Een vorstje, dat hij met één slag verpletteren kon, had die vrouw in bescherming genomen, voor wier liefde hij zou willen sterven. Hij had gezorgd, dat Condé buiten Holland bleef; maar nu waren de vluchtelingen op grooten voet te Brussel gevestigd, de prinses omringd door geduchte mededingers en de prins in zijne rebellie gestijfd door de mogendheid, die hij het meest op aarde haatte, en wier ondergang hij sedert lang gezworen had.

(1) VAN METEREN, Ned. Hist. XXXIe B., 687.

(2) Peckius aan aartshertog Albert, 3 en 31 Maart 1610, bij HENRARD.

Want de ijdele Condé begon openlijk te spreken over zijne plannen van wraakneming. Hij zou, geholpen door spaansch geld en spaansche troepen, eenmaal toonen, wie de wezenlijke erfgenaam van den franschen troon was: de onwettige dauphin of hij zelf.

De Koning, van zijn kant, overlegde met den eersten voorzitter van het parlement, Harlay, op welke wijze het onderdrukte proces tegen de prinses-weduwe weder te hervatten zou zijn, om Condé openlijk den rang van eersten prins van den bloede te ontnemen, dien het hem vergund was geweest te voeren. Hij deed een decreet uitvaardigen, waarbij Condé van hoogverraad beschuldigd werd, strafbaar naar koninklijk welbehagen, met medewerking van het parlement. Hendrik was daarbij zoo ongeduldig, dat hij zelf naar het Hof ging en in de bank der rechters zitting nam, om toe te zien, dat dit besluit zonder verwijl zou worden uitgevaardigd⁽¹⁾.

In plaats echter van de aartshertogen met geweld aan te vallen, zooals hij in de eerste opwelling van zijn toorn voornemens was te doen, besloot hij De Boutteville-Montmorency, een verwant van den connétable, met eene bijzondere en dringende zending naar Brussel te belasten. Deze moest het voorstel doen, dat Condé en zijne vrouw met den prins en de prinses van Oranje naar Breda zouden terugkeeren, terwijl de Koning zijn woord gaf, dan in drie of vier maanden niets tegen hen te doen ondernemen⁽²⁾. Dit was wel een snelle verandering van besluit, geschikt om de Staten-Generaal te verrassen; maar 's Konings besluiten wisselden bijna met elk uur af, zoo werd hij gedreven door toorn en liefde.

De connétable en de hertogin van Angoulême, dat waardige oude paar, deden hun best om den vorst bij te staan in zijne onvermoeide pogingen om hun dochter en nicht in zijne macht te krijgen. De connétable deed een armhartigen brief aan aartshertog Albert schrijven, onderteekend met 'Montmorency's merkteeken'⁽³⁾, waarbij hij er op aandrong, dat zijne dochter Brussel niet zou mogen verlaten, om als een zwervster door de wereld rond te trekken met een jongen prins, die zoo weinig vastheid van karakter bezat⁽⁴⁾.

De aartshertog deed door zijn ambassadeur te Parijs, Petrus

(1) Mém. de Sully, VII, 270.

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 en 16 Dec. 1609 (HS.)

(3) Hendrik zeide, dat hij zich steeds uit de moeilijkste zaken wist te redden, daar zijn kanselier geen latijn verstond en de connétable niet kon lezen of schrijven. Mém. de Sully, VII, 227, noot 22.

(4) Montmorency aan aartshertog Albert, 16 Januari 1610, bij Henrard.

Peckius, het denkbeeld opperen van eene verzoening tusschen Hendrik en zijn bloedverwant en bood zich zelf als bemiddelaar daartoe aan. Hij vroeg, of het den Koning aangenaam kon zijn, zoo hij in des prinsen naam om vergiffenis vroeg. Hendrik gaf ten antwoord, dat hij goedkeurde dat de aartshertog voor het oogenblik eene zekere verblijfplaats in zijn gebied aan Condé toestond, maar onder de volgende onverzettelijke voorwaarden: ten eerste dat de prins, zonder eenig beding, om vergiffenis zou vragen, aangezien de Koning weigerde in een accoord te treden of hem plaatsen van verzekering af te staan, zooals voorgesteld was, en hij het uiterst onredelijk achtte, dat iemand, die aanzoek om vergiffenis deed, in plaats van de verdiende bestraffing te ontvangen, zijn voorwaarden en eischen zou stellen; ten tweede dat, indien Condé dit voorstel verwierp, Albertus hem onmiddellijk het land zou doen ruimen en zich vertoornd toonen over het in den wind slaan van zijn raad; eindelijk dat de aartshertog, zoo hij den prins verjoeg, tevens de prinses zou teruggeven aan haar vader den connétable en hare tante Angoulême, die daartoe reeds aanzoek hadden gedaan bij Albert en Isabella, waarbij de Koning nu nog zijn eigen verzoek voegde. Mocht de aartshertog weigeren, in die drie voorwaarden te treden, dan verzocht Hendrik, dat hij zou afzien van alle verdere pogingen om eene verzoening te bewerken en Condé niet langer in zijn gebied toelaten.

Peckius was van gevoelen dat zijn meester in de beide eerste voorwaarden treden kon maar tegen de derde bezwaar moest maken, daar het hem waarschijnlijk niet redelijk zou toeschijnen, man en vrouw van elkander te scheiden, en daar het twijfelachtig was, of de prinses uit eigen beweging zou willen terugkeeren⁽¹⁾.

Toen de Koning den hoofdinhoud van dat gesprek aan Aerssen meedeelde, gaf hij als zijne overtuiging te kennen dat men in Brussel slechts tijd wilde winnen en dat men daar op brieven uit Spanje wachtte, sinds Condé's secretaris terug was uit Milaan, waarheen hij gezonden was om met den gouverneur, graaf Fuentes, te onderhandelen. Hendrik zeide, dat hij twijfelde of de prinses wel naar Breda zou willen gaan, hetgeen hij goed zou keuren, maar Condé niet zou willen toestaan. Dit weet hij gedeeltelijk aan de prinses van Oranje, die een brief vol smaadredenen tegen hem aan de prinses-weduwe van Condé geschreven had, dien deze onmiddellijk aan hem

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 22 Dec. 1609 (HS.)

had gezonden. Hij gaf tegelijkertijd zijne groote tevredenheid over de Staten-Generaal en Oldenbarnevelt te kennen en verzekerde bij herhaling, dat zij zijne beste en trouwste vrienden waren.

Het bericht van een plechtig bezoek, door Condé te Gulik aan Leopold gebracht, verbitterde den Koning niet minder dan het vertoon, waarmede de prins bij zijn terugkeer te Brussel door Spinola en den spaanschen ambassadeur ontvangen werd. In dien zelfden tijd kwam de secretaris van Vaucelles, Hendrik's ambassadeur te Madrid, in Parijs aan en bevestigde den Koning in zijn vermoeden, dat de vlucht van Condé met don Inigo de Cardenas overlegd was en deel uitmaakte van een algemeen toeleg van Spanje tegen de rust van het rijk. De hertog van Epemon, een der gevaarlijkste samenzweerders aan het hof, die in het vertrouwen der Koningin en van al de geheime aanhangers van Spanje deelde, had zich, onder voorwendsel van gezondheidsredenen, langen tijd te Metz opgehouden en zijne kinderen - gelijk Hendrik meende als gijzelaars - naar Spanje gezonden, zich meester gemaakt van de citadel en hield zich nu doof voor al de bevelen van den Koning. De voorstanders van Condé begonnen een anderen toon aan te slaan en gaven openlijk te verstaan, dat de prins het rijk verlaten had om zijne hoedanigheid van eersten prins van den bloede te bewaren, en dat hij zijn recht van eerstgeboorte tegen den dauphin en alle mededingers zou staande houden. Zulke stoute taal, zulk een openlijk steunen op Spanje om het geboorterecht van den dauphin te betwisten, zette de vredelievenden in Frankrijk tot den oorlog aan⁽¹⁾.

Ook de Staten zagen met den dag hunne kans schooner worden. 'Wat konden zij meer verlangen,' schreef Aerssen aan Oldenbarnevelt, 'dan een openlijken oorlog tusschen Frankrijk en Spanje? De nakomelingschap zou ons altijd laken, indien wij zulk eene gelegenheid lieten voorbijgaan.

Petrus Peckius deed, als een sluw en glad diplomaat, zijn best om de zaken te schikken; want er was geen twijfel aan, dat zijne meesters van den oorlog verschoond wenschten te blijven. Op hunne hoofden zouden de eerste slagen vallen; opnieuw zou over hun land de ellende uitgestort worden, waaraan het zich nauwelijks ontworsteld had. Maar terwijl de aartshertog op middelen van verzoening bedacht was, weigerde hij, tot zijne eer, eenige inbreuk op het volkenrecht toe te laten en legde hij, met de infante, eene geheime ge-

(1) Aerssen aan Caron, 27 Dec., aan Oldenbarnevelt, 29 Dec., en aan Van der Warcke, 6 Jan. 1610 (HSS.)

lofte af, dat de prinses niet zonder de toestemming van haar gemaal Brussel zou mogen verlaten, en weigerde hij vastberaden, het paar te scheiden zonder beider volledige toestemming. Om zichzelf te vrijwaren tegen 's Konings bedreigingen, stelde hij voor, Condé voor zes of acht maanden naar eene onzijdige plaats, naar Praag of Breda, te zenden; maar Hendrik wist dat Condé dit niet zou aannemen, tenzij dat hij de middelen bezat om met spaansch geld de bezetting aldaar om te koopen, zoodat hij die plaats slechts in schijn onzijdig, maar in werkelijkheid voor den Koning van Spanje houden zou.

Middelertwijl had Hendrik den markies De Coevres, broeder der schoone Gabriëlle De Beaufort en een van de stoutmoedigste en meest gewetenlooze hovelingen, met eene bijzondere zending naar Brussel belast. De Coevres bezocht Condé, eer hij zijne geloofsbrieven aan den aartshertog overhandigde, en vond hem geheel onhandelbaar. Op raad van den prins van Oranje verklaarde Condé zich wel bereid, naar de eene of andere onzijdige plaats in Duitschland of Italië te vertrekken, mits Hendrik hem eene jaarwedde van 40000 kronen zou toestaan. Maar De Coevres antwoordde kortaf, dat de Koning geen vergelijk met zijn vasal dacht te sluiten en zich nooit door Condé voorwaarden zou laten stellen. Hem in Duitschland of Italië te laten, meende hij, was zoo goed als hem geheel tot een werktuig van Spanje te maken. Bij zijn leven wilde de Koning die voortdurende vrees voor de kuiperijen van dien staat niet dulden, evenmin als zulk eene aanleiding tot oproer in zijn rijk achterlaten bij zijn dood. Mochten de Spanjaarden tot zulke doeleinden van den prins partij willen trekken, dan zou hij hen vóór zijn en toonen, dat hij grooter nadeel kon toebrengen aan Spanje, dan zij aan Frankrijk. Blijkbaar geheel aan Spanje overgeleverd, gaf Condé op de aanzoeken van den gezant te kennen, dat, al wilde de Koning hem zijn halve koninkrijk geven, hij het niet zou aannemen, noch naar Frankrijk terugkeeren, althans niet vóór den 8^{en} Februari, tegen welken tijd hij berichten uit Spanje verwachtte. Hij had zijn woord gegeven, vóór dien tijd niet naar voorstellen te zullen luisteren. Hij nam zijn toevlucht tot vele bedreigingen en zwoer, dat hij zich geheel in de armen van den spaanschen Koning werpen zou, indien Hendrik de door hem gestelde voorwaarden niet wilde toestaan⁽¹⁾.

Dit nu was eene onmogelijkheid. Hem plaatsen van ver-

(1) Bentiv., Rel. della Fuga. 157, 158, 169. - Daniel, Hist. de France, XII, 546, 547. Aerssen aan Oldenbarnevelt, 6, 24 en 31 Jan. 1610 (HSS.) Peckius aan den Aartshertog Albert, 4 Febr. 1610, bij Henrard.

zekering afstaan was, zooals de Koning terecht zeide, een banier planten waar alle ontevredenen in Frankrijk zich om heen zouden scharen. Condé had kennelijk alle hoop op eene verzoening laten varen, hoeveel moeite de aartshertog zich ook gaf om die te bewerken. Hij wilde naar Spanje gaan. Spinola drong daarop elken dag en elk uur aan, zei Hendrik, omdat die verliefd was op de prinses, die van haar kant zich over al die vervolgingen bij haar vader beklagde en zeide, dat zij liever sterven wilde dan naar Spanje gaan.

Volgens de Coeuvres' berichten aan den Koning zou evenwel tot dien stap besloten, ja zelfs uitvoering daaraan gegeven worden en had Spinola eene zes uren lange bijeenkomst met Condé gehouden, waarbij slechts Rochefort en de secretaris des prinsen van Oranje, Keeremans, tegenwoordig waren geweest. Hendrik nam nu maatregelen om hen bij hunne vlucht over land op te vangen; maar het was mogelijk, dat zij over zee naar Spanje zouden gaan. Hij verzocht dus den Staten, twee goed uitgeruste oorlogschepen, vlugge zeilers, te zenden naar de reede van St. Jan en naar de engelsche kust, om de wacht te houden. Die schepen zouden hunne instructiën ontvangen van den admiraal De Vicq, die, onderricht van alle bewegingen van den prins, de kapiteins der nederlandsche schepen met voorafberaamde seinen zou waarschuwen. De Koning smeekte, dat Oldenbarnevelt, zoo hij hem genegen was, hem die gunst mocht bewijzen, en dat niemand buiten den advocaat en prins Maurits daarvan weten zou. De schepen zouden niet langer dan twee of drie maanden dienst behoeven te doen maar moesten zoo spoedig mogelijk uitgezonden worden.

De Staten maakten geen bezwaar om dien dienst te betoonen, ofschoon die later onnoodig bleek te zijn. Zij waren op dat oogenblik volkomen bereid, den oorlog aan te vangen voor de Cleefsche zaak, en om eens voor al de Spanjaarden uit de Nederlanden te verjagen. Evenwel, hoe vreemd het moge schijnen, waren zij, die de meeste ervaring van staatszaken hadden, niet overtuigd van den ernst van 's Konings gezindheid. Zijne vertrouwdste vrienden gevoelden, dat, zoo Condé mocht terugkeeren, zijne kuiperijen met Spanje opgeven en de prinses weder ten hove brengen, alles tot bedaren komen en de spaansche partij in 's Konings raad de bovenhand krijgen zou, waardoor de Staten in de grootste verlegenheid zouden gebracht worden⁽¹⁾.

Aan den anderen kant waren zelfs de slimste en nauw-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 21 Jan., en aan Duplessis-Mornay, 29 Jan. 1610. (HSS.)

lettendste diplomaten, bij al de teekenen des tijds, in de war geraakt. In weerwil van Hendrik's mededeelzaamheid, of misschien ten gevolge daarvan, wisten de gezanten van Spanje, den Keizer en den aartshertog niet, of de vrede verbroken zou worden, ja of neen, ondanks de geruchten, die de lucht vervulden. Zoo goed was het geheim, dat den lezer uit vertrouwelijke gesprekken gebleken is - waarvan de gedenkschriften nog nooit openbaar gemaakt zijn - tusschen den Koning en zijne vertrouwelingen bewaard gebleven, dat Peckius nog laat in den winter, toen hij tegenover zijne meesters erkennen moest, dat de Koning in de zaak der hertogdommen waarschijnlijk partij zou kiezen tegen den Keizer, de vaste meening uitte dat dit partijkiezen zich bepalen zou tot het in 't geheim verstrekken van hulp aan Brandenburg en Neuburg, zooals vroeger aan de Vereenigde Provinciën; maar dat hij nooit troepen naar Cleef zenden, noch zelf daarheen trekken zou. Het is van belang, de ontwikkeling dezer staats- en liefdes-intriges op den voet te volgen, daar zij eene der leerzaamste geschiedkundige lessen bevatten. Zonder eenigen twijfel hing toch van haren loop hoofdzakelijk het vraagstuk van den algemeenen oorlog af.

Peckius, die het denkbeeld van eene verzoening tusschen den Koning en Condé nog niet opgaf, stelde andermaal voor, den prins toe te staan, dat hij zijn verblijf voor eenigen tijd in eene plaats buiten het rechtsgebied van Spanje of de aartshertogen vestigen zou, in het voortdurend genot zijner jaarwedde van 100000 pond. Hendrik dreef den spot met het denkbeeld, dat Condé van hem geld zou trekken en zijn geld besteden met kuiperijen tegen zijn troon en het erfrecht zijner kinderen. Hij lachte om de bewering van den gezant, dat Condé geen geld uit Spanje kreeg, alsof iemand in zulke behoeftige omstandigheden leven kon zonder geld, uit welke bron dan ook, en als ware hij niet door zijne agenten in Spanje onderricht, dat den prins niet alleen fondsen beloofd, maar ook verstrekt werden. Hij herhaalde zijn besluit, hem geene vergiffenis te verleen tenzij dat hij terugkeerde naar Frankrijk, welk land hij zonder reden verlaten had; daarop, zich eensklaps tot Peckius wendende, vroeg de Koning waarom, nu eene verzoening schipbreuk had geleden, de aartshertog niet dadelijk aan zijne belofte voldeed om Condé uit zijn land te zetten.

Hierover verbaasd, vroeg de gezant hoe en wanneer de aartshertog ooit zulk eene belofte gedaan had.

‘Aan den markies De Coeuvres’, zeide Hendrik. Peckius vertrouwde zijne ooren niet en vroeg, of de Koning dat werkelijk gezegd had.

Hendrik herhaalde en bevestigde het gezegde. Maar toen de gezant ten antwoord gaf, dat hij zelf zulk een bericht van den aartshertog niet ontvangen had, sloeg de Koning plotseling een anderen toon aan en zeide hij:

‘Neen, ik vergiste mij: de markies heeft mij dat nooit geschreven. Maar hebt gij mij zelf niet gezegd, dat daaromtrent geene moeilijkheid zou bestaan, wanneer de prins wederspanning bleef?’

Peckius deed opmerken, dat hij een voorstel in dezen geest op verlangen van Zijne Majesteit aan zijn meester gedaan had; maar dat daarop geen antwoord was gevolgd en dat ook alle hoop op eene verzoening nog niet vervlogen was. Hij vroeg aan Hendrik of hij, zonder daartoe gemachtigd te zijn, zoo had kunnen spreken.

‘Welnu’, zei de Koning, ‘als gij het ontkent, zie ik wel dat de aartshertog mij geen genoeg doen wil en dat het maar streken zijn, waarmede gij mij reeds zoo lang ophoudt. Goed; ieder van ons zal nu weten, wat hem te doen staat’.

Peckius was van oordeel dat de Koning hem in een net had willen vangen en eene belofte had willen doen herhalen, die hij nooit gedaan had. Hendrik bleefhalstarrig volhouden, in weerwil van alle tegenverklaringen van den gezant. ‘Een mooie streek, een Koning onwaardig; *si dicere fas est*’, schreef Peckius aan Praets, den secretaris van staat. ‘Maar de kracht der waarheid is zoo groot, dat hij, die den strik spant, er altijd zelf in verward raakt’.

Hendrik besloot zijn gesprek over Condé met te herhalen, dat die vergiffenis krijgen kon op de gestelde voorwaarden en anders niet.

Hij beklagde zich daarna over den aartshertog Leopold, die, in strijd met zijn wensch om eene schikking te verkrijgen, steden bij verrassing innam, die hij niet houden kon, en oorzaak was dat zijne troepen vermoord werden. Peckius gaf als zijne meening te kennen, dat het beter zou zijn om de Duitschers hunne eigene zaken te laten regelen; en hij voegde er bij, dat noch zijn meester noch de Koning van Spanje er zich in mengen zou.

‘Laten zij er zich in mengen of niet, zooals hun belieft’, zei Hendrik. ‘Daarom zal ik niet nalaten, er mij mede te bemoeien’. De Koning was bijzonder slecht geluimd.

Voor dat hij een einde aan het onderhoud maakte, vroeg hij aan Peckius of de markies Spinola spoedig naar Spanje zou gaan, waartoe deze vergunning van Zijne Majesteit bekomen had, wjl hem bericht was dat die reis vroeg in het jaar zou plaats hebben. De gezant antwoordde, dat dit van den aarts-

hertog afhangen zou en van allerlei omstandigheden. Dat antwoord scheen den Koning te mishagen; en Peckius was nieuwsgierig waarom.⁽¹⁾ Hij was onbekend met Hendrik's plan om den markies onderweg te doen oplichten en hem als borg voor Condé te houden.

Na dit gehoor ging de gezant naar Villeroy, die hem ried, 's Konings slechte luim met geduld te verdragen. Zijne Majesteit kon zijn ongenoegen over de hardnekkigheid des prinsen niet verbergen, zeide hij; maar zij moesten niettemin trachten, eene verzoening te bewerken. De Koning was haastig met woorden maar langzaam met daden, zooals de gezant reeds bemerkt zou hebben; en allen moesten er naar streven om den vrede te bewaren, waartoe hijzelf zijne krachtigste pogingen zou aanwenden.

Daar de secretaris van staat welbekend was met de uitgebreide oorlogstoerusting, die de Koning maakte, en waaraan hij zelf zijne goedkeuring gegeven had, is het opmerkelijk met welk eene beslistheid hij den vertegenwoordiger der tegenpartij verzekerde, dat hij vriendschappelijke betrekkingen onderhouden wilde. Het verdient niet minder opmerking, dat Villeroy nog dienzelfden dag met Sully, Lesdiguières en den kanselier instemde in het besluit, om den oorlog spoedig aan te vangen. Want onmiddellijk na het onderhoud met Peckius, waardoor hij overtuigd was dat Condé nooit terug zou komen, belegde de Koning een raad in het Arsenaal. Hij bracht de Koningin mede; en er was geen enkele stem, die verschilde omtrent de noodzakelijkheid, om de vijandelijkheden dadelijk te beginnen.

Slechts stond Sully alleen in de meening, dat de hoofdaanval naar het noorden moest gericht worden, tegen den Rijn en de Maas. Villeroy en zij die heimelijk de spaansche belangen voorstonden waren voor de operatiën in het zuiden en tegen Milaan. Sully keurde dit plan volstrekt af, wijl hij den hertog van Savoye voor veranderlijk en aan Spanje gehecht hield en het strijdig met Frankrijks belangen oordeelde dat een italiaansche vorst aan de grenzen zoo machtig worden zou. Hij verklaarde aan den nederlandschen ambassadeur dat die ijver, om den oorlog naar het zuiden over te brengen, voortkwam uit haat jegens de Vereenigde Provinciën, uit naijver over hare grootheid, uit afkeer van den hervormden godsdienst en uit de berekening om Hendrik in eene krijgson-

(1) '... response qui sembloit luy déplaire, je ne scay pourquoi.' Peckius aan aartshertog Albert, 4 en 10 Februari, en aan Praets, 4 Februari 1610, bij Henrard. Aerssen aan Oldenbarnevelt, 7 Febr. 1610 (HS.)

derneming te wikkelen, die hij niet tot een goed einde brengen kon. Maar hij gaf Aerssen de verzekering, dat hij die plannen zou tegenhouden en een aanval weten te bewerken in de richting van de Maas; want indien de ‘possedeerende’ vorsten zagen, dat Hendrik slechts in het Milaneesche oorlog voerde, zou dit bij hen een voorgevoel van hun ongeluk opwekken en zouden zij het spel opgeven. Hij smeekte dat Oldenbarnevelt toch naar Parijs komen mocht, daar nu of nooit het oogenblik daar was om de Republiek voor altijd te bevestigen⁽¹⁾.

De Koning had met arglistige geslepenheid gehandeld door den prins voor een oproerling en verrader uit te maken, omdat deze, ter bewaring van zijne eer en van die zijner vrouw, uit het rijk was gevlucht, waar geen van beide veilig was. De prins had, met volslagen gemis aan tact, des Konings spel gespeeld. Hij had gepocht op zijne verbinding met Spanje en zijne groote plannen en aan de geheele wereld getoond, dat hij slechts een werktuig der spaansche regeering was, terwijl iedereen de eenige reden van zijne vlucht kende.

Nu de Koning alle hoop moest opgeven om Condé tot terugkeeren te dwingen, trachtte hij te meer hem te scheiden van zijne vrouw. Reeds was het voorstel van eene echtscheiding te berde gebracht; en daar de prins zich dan ongetwijfeld naar Spanje begeven zou, besloot de Koning dat de prinses hem daarheen niet zou volgen. Hij beging de ongeloofelijke dwaasheid, de Koningin te verzoeken bij haar aan te dringen op den terugkeer naar Frankrijk. Maar Maria de Medicis verzekerde haar gemaal, dat zij hem niet helpen zou, terwijl zij hare vermoedens te kennen gaf in de krachtigste bewoordingen, die de italiaansche taal oplevert⁽²⁾. Daarop nam Hendrik andermaal zijne toevlucht tot den vader en de tante, die aan het koninklijk verzoek voldeden.

Peckius ontmoette het waardige paar ten huize van den connétable. Hier smeekten beide, de connétable en de hertogin, den gezant des aartshertogs met tranen in de oogen, zijne uiterste pogingen aan te wenden, om te verhinderen, dat de prinses langer de lotwisselingen van haar man deelen zou. De vader betuigde, dat, zoo het niet geweest was om den Koning te gehoorzamen, hij nooit zijn toestemming tot haar huwelijk zou hebben gegeven en hij liever gezien zou

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 7 Febr. 1610 (HS.)

Eene vergelijking der bekende ‘Oeconomies Royales’ of ‘Mémoires de Sully,’ die uit het geheugen samengesteld en aan geheimschrijvers gedicteerd zijn, met de brieven van Aerssen, op het oogenblik en op de plaats zelf geschreven, toont over het geheel eene hooge mate van nauwkeurigheid bij den grooten krijgs- en staatsman, nevens eenige toevallige afwijkingen en verschillen.

(2) Henrard, p. 102.

hebben, dat zij een eerzaam edelman met een inkomen van slechts 2000 kronen gehuwd had, dan dezen eersten prins van den bloede, met een karakter als het zijne. Hij sprak over de onwaardige behandeling die zij onderging en zeide dat Rochefort, die Condé in zijne vlucht bijgestaan en op wiens paard de prinses de reis afgelegd had, haar bij voortduring ruw en onheusch bejegende; dat hij weinige dagen te voren pistolen had afgeschoten in haar kamer, waar zij zich alleen met de prinses van Oranje bevond, en uitgeroepen had dat hij op die wijze een ieder behandelen zou, die zich tegen de bevelen van zijn meester Condé verzette; dat de prins onophoudelijk tegen haar uitvoer, omdat zij weigerde den markies Spinola aan te halen; in een woord, dat hij liever zien zou dat zij veilig in het paleis der aartshertogin Isabella ware, zij het ook in de nederigste betrekking onder hare hofdames, dan te moeten weten dat zij met haren echtgenoot ellendig door de wereld zwierf. Dat was zijne grootste vrees, zeide hij; en hij wilde haar liever dood zien, dan veroordeeld tot zulk een lot.

Hij vertrouwde dat de aartshertogen geen geloof hechten zouden aan verhalen, alsof hij en de hertogin van Angoulême, in hun wensch om den prins en de prinses gescheiden te zien, geleid werden door de zucht om den Koning ter wille te zijn. Die fabels werden door Condé uitgestrooid. De connétable en zijne zuster verlangden slechts dat de aartshertogin de prinses welwillend opnemen zou, wanneer zij zich aan hare voeten wierp, en niet zou toestaan dat zij tegen haar wil weggesleurd werd. De connétable sprak met ernst en eenvoud en gaf alle blijken eener oprechte ontroering, waardoor Peckius zeer bewogen was. Hij verzekerde het oude paar, dat hij zijn best doen zou om hunne wenschen te bevredigen en de aartshertogen onverwijld in kennis zou stellen met het onderhoud dat hij gehad had. Zij zouden zeker gezind zijn om den connétable en de hertogin genoeg te doen, zoowel als de prinses, wier deugden en aanvalligheden hun genegenheid ingeboezemd hadden; maar men moest niet vergeten dat de menschelijke en de goddelijke wet beide vorderden, dat de vrouw haren man onderdanig zou zijn en hem zou volgen in lief en leed. Niettemin hoopte hij, dat God de zaken van den prins van Condé leiden zou tot tevredenheid van Zijne allerchristelijkste Majesteit en de aartshertogen⁽¹⁾.

Die vrome en troostrijke redenen van Peckius deden den connétable gevoelig aan. Hij viel hem om den hals en liet aan zijne tranen den vrijen loop.

(1) Peckius aan aartshertog Albert, 10 Febr. 1610, bij Henrard.

Derde hoofdstuk

Vreemd voorval in het paleis van Nassau. - Hendrik's toeleeg verijdeld. - Zijn vreugde verkeert in wanhoop. - Gesprek van den nederlandschen ambassadeur met den Koning. - Besluit tot den oorlog.

Het was in het laatste gedeelte van het Carnaval, des Zaterdags⁺ vóór Vastenavond van het jaar 1610. De winter was buitengewoon streng te Brussel en de sneeuw ^{+13 Febr. 1610} lag drie voet hoog op de straten. Zoowel in als rondom het prachtige paleis van Nassau heerschte de grootste opgewondenheid: lichten en fakkels flikkerden, luide stemmen, krijgsmuziek, zelfs kanonschoten werden door elkander met het gedruis van voetstappen gehoord; maar het geleek niets op de woelige drukte of de vroolijke vertooning van die feestdagen. Eene menigte hooge belgische edelen was daarbinnen bijeen, met ontbloote degens en dreigende gebaren en eene afdeeling der aartshertogelijke lijfwacht te paard was opgesteld op het voorplein, terwijl vijfhonderd hellebaardiers der gewapende burgerij de wachten rondom het paleis hadden betrokken.

De prins van Condé, een vierkant, forsch gebouwd man van middelbare lengte, met regelmatige trekken maar eene norsche uitdrukking, die tot woestheid was overgeslagen, verjoeg op dat oogenblik den secretaris van den franschen minister van het voorplein, sloeg hem met den degen op de schouders en dreigde, hem en elken anderen Franschman te zullen vermoorden, die het wagen zou zich in het paleis te vertoonen. Hij schreeuwde meer dan hij sprak, liet zich in woedende taal uit tegen den Koning, tegen Coeuvres, tegen Berny en jammerde over zijn ongeluk, als ware zijne vrouw reeds naar Parijs gevoerd, in plaats van nog steeds te Brussel.

Boven, in haar vertrek, dat zij etteljkke dagen gehouden had

onder voorgeven van ongesteldheid, zat prinses Magaretha, met mevrouw De Berny, de echtgenoot van den franschen minister, met den markies de Coeuvres, Hendrik's buitengewoon gevolmachtigde, en met eenige andere fransche heeren. Zij hield hartstochtelijk veel van dansen: de verliefde kardinaal schreef, dat zij volmaakt was in die kunst en daarbij buitengewoon bevallig. Zij had haar tweeden aanbidders, den markies Spinola, met de 'zoetste' woorden verzocht, om nog een paar dagen langer in het paleis van Nassau te mogen blijven, eer zij naar het aarsthertogelijk verblijf overging; en zij had hem vast beloofd, dat hij haar, volgens de fransche en vlaamsche gewoonte, het eerst ten dans zou leiden. Maar Spinola kende de list, die achter die 'zoete' woorden verborgen was, en had de kracht bezeten om aan hare vriendelikheden weerstand te bieden en een nader onderhoud te weigeren.

Het was dan ook niet de teleurstelling van een bal te missen, die de prinses nu droevig stemde. Zij en haar gezelschap treurden omdat er eene ontkenning had plaats gehad, een toeval was ontdekt. Bittere teleurstelling en diepe neerslachtigheid stonden hun op het gelaat te lezen. Het plan was uitstekend overlegd: De Coeuvres had het beraamd, op aanstoken vooral van den vader der prinses, met medewerking van den Koning. In dien nacht, terwijl alles in de gewone rust was, zou de prinses, in een mantel gewikkeld, heimelijk den tuin zijn ingeslopen, alleen door hare getrouwe Philippote vergezeld; dan zou zij, door eene opening in den muur, den stadswal bereikt hebben en langs de gracht zou zij hare schreden naar een bepaald punt van de vesting hebben gericht, waar eenige ruiters haar onder vertrouwde aanvoerders wachtten. Op het zadel achter een der officieren van haar geleide zou zij naar de grenzen zijn gevlucht - voor versche paarden was op elk station gezorgd - totdat zij Rocroy zou bereikt hebben, de eerste rustplaats op fransch grondgebied; een gevaarvol avontuur voor die jonge en teedere prinses, bij eene buitengewoon strenge koude⁽¹⁾.

In den morgen van dienzelfden dag, die voor de uitvoering bestemd was, brachten bijzondere koeriers van den nuntius en den spaanschen ambassadeur te Parijs het bericht van den toeval over aan de aarsthertogen en aan Condé, terwijl tot op dat oogenblik niemand te Brussel daarvan iets geweten had. Albert, die reeds wist dat er in de laatste dagen ver-

(1) L'ESTOILE, III, 378. DANIEL, XII, 547, 548.

Het is opmerkelijk, dat deze eerste pleisterplaats op den beraamden tocht der prinses juist dezelfde plaats had moeten zijn, die later door de overwinning van haar zoon, den grooten Condé, zoo beroemd is geworden.

scheidene Franschen waren aangekomen, die zich in de herbergen van de stad en de voorsteden ophielden, was dadelijk geneigd om geloof aan de berichten te slaan. Toen dus Condé hem de tijding uit door hemzelf ontvangen brieven kwam bevestigen en de hulp der lijfwacht inriep bij die van de gewapende burgers, door den magistraat verleend, maakte de aartshertog geene zwaarigheid om aan dat verzoek te voldoen. Het geleek veeleer alsof de stad door een aanval bedreigd werd, dan dat een jonge dame, door een handvol ruiters bijgestaan, eene poging tot ontvluchting wilde wagen.

Het voorplein van het paleis van Nassau was opgevuld met de ruiters, die de aartshertog gezonden had, terwijl vijfhonderd gewapende burgers voor de poort opgesteld waren. Het leven en de beweging, die door de toenemende duisternis een nog geheimzinniger karakter verkregen, breidden zich over de geheele stad uit. De bevolking geraakte op de been en zwierf door de straten. Zulk eene verwarring was in Brussel in jaren niet gezien; en het gerucht liep en werd algemeen geloofd, dat de Koning van Frankrijk aan het hoofd van een leger voor de poorten der stad stond, om de prinses met geweld weg te voeren. Maar hoewel het onnoodige schandaal had kunnen voorkomen worden, leed het geen twijfel meer, of het plan was mislukt⁽¹⁾.

De onbeschaamdheid en vindingrijkheid van De Coevres bereikten nu echter haar toppunt. Vergezeld door den Minister-president De Berny, die zeker het geheim niet verraden zou, dat hem nooit was medegedeeld - alleen de vrouw van dezen gezant was door de prinses in het vertrouwen genomen - begaf hij zich laat in den nacht naar het paleis van den aartshertog en verzocht om gehoor. Na te zijn toegelaten, beklagde hij zich met de grootst mogelijke stoutheid over een plan van den prins van Condé, dat hem zoo even ter oore zou zijn gekomen, om zijne vrouw, tegen haar wil, naar Spanje te voeren, en dat wel met de hulp van vlaamsche edelen, van de aartshertogelijke lijfwacht en van de gewapende burgerij. Dat alles was een toeleg van Condé, zeide hij, om zijne vlucht uit Frankrijk te vergoelijken. Iedereen wist toch, dat de prinses niet door de lucht naar Parijs kon vliegen. Een plan om haar weg te voeren uit een huis vol mensen, haar reisroute van Brussel tot aan de grenzen door ruiters te beschermen en dat alles in het diepste geheim te doen, was immers onmogelijk; dat was nooit beraamd of bedacht. De ware

(1) De aartshertog aan Peckius, 16 Febr. 1610, bij Henrard. BENTIVOGLIO, Relaz. della Fuga, 160, 161.

aanlegger was Condé, met medewerking van vlaamsche ministers die vijandig gestemd waren tegen Frankrijk; en daar de eer des Konings en de goede naam der prinses door dit schandaal beleedigd waren, drong de ambassadeur aan op een grondig onderzoek, opdat niemand zijne gerechte straf zou ontgaan.

De voorzichtige Albert was voor zulk eene zaak berekend. Daar hij niets wilde doen blijken van de volledige kennis, die hij bezat van De Coeuvres' handelingen en 's Konings medeplichtigheid in den aanslag, beantwoordde hij den opgewonden markies zeer kalm, terwijl zijn ambtgenoot De Berny in stomme verbazing toehoorde, nadat hij te voren nog heftiger en zeker veel oprechter in de uitdrukking zijner verontwaardiging geweest was.

De aartshertog zeide, dat hij het aan den Koning en zijn ambassadeurs toegeschreven plan onwaarschijnlijk achtte, maar dat de mededeelingen van den prins zoo stellig waren geweest, dat hij de door hem aangevraagde wacht niet had kunnen weigeren. Hij vertrouwde evenwel, dat de waarheid weldra bekend zou worden en geen smet op de prinses zou werpen, noch den Koning beleedigen. Hoewel verontwaardigd over de voorstelling, door de fransche gezanten aan de zaak gegeven, zorgde hij wel, zijn inzichten te verbergen en zich van beschuldigingen te onthouden, en deelde hij hun bedaard mede dat de prinses den volgenden morgen onder zijn eigen dak zou gehuisvest worden, onder bescherming van de aartshertogin. Want er was eenige dagen te voren bepaald, dat Margaretha het paleis van Nassau tegen dat van Albert en Isabella zou verwisselen op den 14^{den}, terwijl de ontvoering juist zou hebben plaats gehad in den nacht na den 13^{den} Februari, omdat de aanleggers gebruik wilden maken van de verwarring, die gewoonlijk het gevolg is van eene verhuizing.

De ontoombare De Coeuvres, die nu het geheele plan wel als mislukt moest opgeven, wilde althans te weten komen door wien en op welke wijze het ontdekt was. In den nacht volgende op dien, voor de vlucht der prinses bepaald, wachtte de beklagenswaardige ambassadeur op een kerkhof, waar de sneeuw drie voet hoog lag, een zekeren Vallobré op, een van Spinola's edellieden, de tusschenpersoon van den verliefden Genuées en de prinses, maar die door De Coeuvres was omgekocht. Daar kwam deze hem mededeelen op welke wijze hij in die verlegenheid gebracht en het spel verloren was, zoodat hem niets anders overbleef dan terugkeeren en door zijn vertoornden vorst voor een domkop te worden uitgemaakt.

Den volgenden dag ging de prinses over naar het aartshertogelijk paleis, waar zij door Isabella met onderscheiding beje-

gend en op plechtige wijze gehuisvest werd in het statigste, deugdzaamste en somberste van alle vorstelijke verblijven. Haar vader en tante gaven voor, met deze uitkomst hoogelijk te zijn ingenomen; en Peckius schreef ‘dat zij blijde waren, te weten dat zij nu veilig was voor den aandrang van dien ouden gek, die zoo dol geleet alsof hij door een kwade spin gestoken ware.’

En hoe was nu de aanslag ontdekt? Alleen door de onverbeterlijke praatzucht van den Koning zelf. Van al de bijzonderheden onderricht door den connétable, die de eerste berichten van De Coeuvres ontvangen had, had hij het geheim niet weten te bewaren: en de Koningin was de persoon, aan wie hij het vóór alle anderen toevertrouwde. Zij nam de mededeeling met een glimlach op, maar zond onmiddellijk om den nuntius Ubaldini, die op haar verlangen een koerier aan Spinola afvaardigde, met alle inlichtingen omtrent tijd en wijze der voorgenomen schaking⁽¹⁾. Vertrouwende op de diep beleedigde Koningin, wie hij het geheim zelf had medegedeeld, kon Hendrik zijn verlangen niet bedwingen. Met verscheidene rijtuigen toog hij naar St. Germain, brandend van ongeduld om het eerste bericht van De Coeuvres omtrent het gelukken van het plan te vernemen, en van plan om tot aan de vlaamsche grens de prinses tegemoet te reizen. ‘Een vroolijke vastenavondsgap hebben de Franschen hier voorbereid,’ zoo schreef de secretaris van Peckius. ‘Hij, te wiens behoefte de schaking geschieden zou, is dienzelfden dag gezien, schitterend van vreugde, tegen zijne gewoonte met vier rijtuigen een uitstap makende naar St. Germain en Laye, met nog vier andere rijtuigen om zijne nimf tegemoet te gaan.’

De Koning was woedend en vernederd door die bespottelijke voorstelling van zijn verfoeilijk plan. Villeroy kon geen woorden genoeg vinden om Hendrik's verontwaardiging uit te drukken over de onderstelling, dat hij kennis van de zaak droeg en er aan medeplichtig was. ‘Zijne Majesteit kan geenszins de middelen goedkeuren, die men heeft aangewend tegen den voorgewenden aanslag om de prinses weg te voeren,’ zeide de secretaris van staat; ‘want de vrees daarvoor werd door den prins gehuicheld, om den Koning te lasteren.’ Hij voegde er bij, dat er geen reden bestond om den Koning te verdenken, die nooit in zijn leven zoo iets gedaan had, en dat de aartshertog de prinses naar zijn paleis had kunnen overbrengen zonder een leger naar het paleis van Nassau te zenden, zulk

(1) De aartshertog aan Peekius, 15 Febr. 1610, bij Henrard. Peckius aan Praets, 18 Febr. 1610, bij Henrard. DANIEL, XII, 547-549.

eene opschudding in de stad te veroorzaken en met geschut te doen vuren, alsof zij vol gewapende Franschen was, terwijl men den volgenden morgen met schaamte erkennen moest, dat er niet meer dan vijftig in 't geheel waren. ‘Maar dat was alles de schuld van Spinola,’ zeide hij, ‘die zich nu eens een krijgsman toonen wilde’⁽¹⁾.

De Koning, die aldus bij monde van zijn staats-secretaris krachtig opkwam tegen de bewering, dat hij deel aan de beproefde ontvoering zou hebben gehad, begon nu ook hevig den spot te drijven met De Coeuvres. Hij zeide tot den hertog van Vendôme, dat zijn oom een idioot was, en schreef aan den ongelukkigen gezant de honendste brieven, wegens het mislukken van het plan, dat zij zoo goed overlegd hadden. Daarna ontbood hij Malherbe bij zich, die op staanden voet verschillende gedichten over 's Konings wanhoop opstelde, waarin Hendrik werd vergeleken bij een geraamte met eene verdroogde huid, of bij een viooltje, door de ploeg afgesneden en tot verdorring gedoemd⁽²⁾.

Door tusschenkomst van mevrouw De Berny onderhield hij eene briefwisseling met zijn ‘bel ange’, zooals hij de prinses noemde, die hij beschouwde als eene gevangene en een slachtoffer. Margaretha, wie de eentonigheid en de geestelooze zwier van het aartshertogelijke Hof doodelijk verveelde, zoo zelfs dat zij het openlijk haar gevangenis heette, vermaakte zich met de grillen en buitensporigheden van haar koninklijken aanbieder, noemde hem in slecht geschreven brieven ‘haar ridder, haar hart, haar alles,’ en drong bij herhaling, op den raad der intrigeerende Chateau-Vert, bij hem aan op het bedenken van middelen om haar uit hare gevangenis te verlossen⁽³⁾.

Inmiddels gaven de connétable en de hertogin voor, over den staat van zaken tamelijk tevreden te zijn. Condé ontving evenwel van den Koning een brief, waarbij hij vormelijk gedagvaard werd om naar Frankrijk terug te keeren en, in geval van weigering, schuldig verklaard werd aan hoogverraad, wegens uitwijking uit het koninkrijk zonder verlof en tegen den uitdrukkelijken wil des Konings. Op dezen brief, die hem

(1) J. Simon aan Praets, 20 Febr. 1610, bij Henrard. Peckius aan aartshertog Albert, 18 en 29 Febr., en aan Praets, 23 Febr. en 1 Maart 1610, bij Henrard.

(2) Oeuvres de François de Malherbe (éd. 1723) I, 146.

‘Aussi suis je un squellette,
Et la violette
Qu'un froid hors de saison
Ou le soc a touchée,
De ma peau sèche
Est la comparaison.’

(3) BENTIVOGLIO, Rel. della Fuga, 162, 168. - Peckius aan aartshertog Albert, 19 Maart 1610. Tallemant des Réaux, I, 180. De aartshertog aan Peckius, 9 Maart 1610, bij Henrard.

door De Coeuvres werd overhandigd, antwoordde de prins even vormelijk, dat hij Frankrijk verlaten had om zijn leven en zijne eer te redden, maar bereid was om terug te keeren, wanneer hem waarborgen voor beide gegeven werden. Hij wilde den Koning trouw blijven; maar indien deze, in plaats van rechtvaardig, met geweld tegen hem handelen wilde, zou hij elke zoodanige daad als nul en van geener waarde beschouwen. Hendrik beging de ongelooflijke dwaasheid, de Koningin te verzoeken om aan de aartshertogen te schrijven, opdat de prinses zou worden teruggezonden om bij haar kroningsfeest tegenwoordig te zijn. Maar Maria de Medicis gaf andermaal beslist ten antwoord, dat zij, ‘ofschoon gedwongen om 's Konings minnarijen oogluikend aan te zien, bleef weigeren om zijne koppelaarster te zijn’⁽¹⁾. Condé toog, kort na het voorval in het paleis van Nassau en de overdracht van de prinses aan de zorg der aartshertogen, op reis naar Milaan. Hij was zeer verstoord op zijne vrouw, van wie hij verklaarde zich te willen doen scheiden, en woedend tegen den Koning; hij nam zich voor, de geldigheid van Hendrik's tweede huwelijk en de wettigheid van zijne kinderen met spaansche hulp te betwisten.

De connétable was gunstig voor de echtscheiding gestemd, of gaf dat althans voor, en liet dringende brieven, die hij onderteekende, aan Albert en Isabella beide schrijven, om te verzoeken dat zijne dochter hem mocht worden teruggegeven, tot steun voor zijn ouderdom, en opdat zij ook bij het kroningsfeest der Koningin tegenwoordig zou kunnen zijn⁽²⁾. De aartshertogen bleven evenwel standvastig in hunne weigering, om haar vrij te laten zonder Condé's toestemming of voordat er eene echtscheiding uitgesproken was, al werd het ook door den vader en de tante verlangd⁽³⁾. Deze namen genoegen met dat besluit en betuigden zelfs hunne erkentelijkheid aan Isabella.

‘De vader en tante hebben met Peckius gesproken,’ jammerde Hendrik; ‘maar zij veroorzaken mij veel smart. Zij zijn kouder dan dit gure jaargetijde; maar mijn vuur doet hen ontdooien zoodra ik hen nader.’

Als *post scriptum* voegde de Koning aan deze klacht toe: ‘Ik verdwijn zoo onder mijne folteringen, dat ik haast vel over been word. Niets doet mij genoegen. Ik schuw alle gezelschap; en als ik, om aan de wet te voldoen, de eene of andere ver-

(1) Peckius aan de aartshertogen, 27 Maart 1610, bij Henrard.

(2) De connétable aan aartshertog Albert en aan de infante Isabella, 18 Maart en 20 April 1610, bij Henrard. Hendrik IV aan aartshertog Albert en aan de infante, 19 April 1610, bij Henrard.

(3) De aartshertogen aan Peckius, 22 Febr. 1610, bij Henrard.

gadering bijwoon, dan doodt mij dit bijna, in plaats van mij op te wekken⁽¹⁾.

En de Koning moest kort daarna het bed houden. Hij werd ernstig ziek, hetzij dan van jicht of koorts, of van de kwellingen van teleurgestelde liefde. Woedend tegen ieder - tegen Condé, den connétable, De Coeuvres, de Koningin en Spinola, tegen den prins van Oranje zelfs⁽²⁾, wiens secretaris Keeremans Condé zou aangemoedigd hebben in zijn verzet en in zijn plan om met Spinola naar Spanje te gaan - besloot hij nu dat de oorlog voortgang zou hebben. Aerssen, hoewel te voorzichtig om over deze teedere zaak veel aan het papier toe te vertrouwen, gaf echter aan Oldenbarnevelt te kennen, dat de vrede steeds kon bewaard blijven indien de prinses maar werd teruggezonden, en dat de Staten, indien zij in de cleefsche zaak een duimbreed van des Konings bedoeling afweken, nog op het laatste oogenblik konden worden in den steek gelaten. Toen de advocaat de hoop uitdrukte, dat Hendrik zou toestemmen in het verblijf van den prins in eenige onzijdige plaats, totdat er eene verzoening kon tot stand gebracht worden, gaf Aerssen uitdrukkelijk ten antwoord, dat daar de knoop der zaak niet lag, maar dat Van der Myle, die er alles van wist, het hem wel zou uitleggen. Sprekende over het plan tot hervatting van het proces tegen de prinses-weduwe en over de echtscheiding tusschen den prins en de prinses, meende hij dat die maatregelen veel kwaad zouden stichten, daar zij maar al te zeer de vlucht van den prins zouden rechtvaardigen, die niet geloofd werd als hij alleen van zijn recht van eerstgeboorte gewaagde. 'De zaak drukt zwaar op ons; maar het ergste is; dat wij niet naar de ware geneesmiddelen zoeken. Zij is zoo teer van aard, dat ik het niet waag er dieper in door te dringen⁽³⁾.

De ambassadeur had een langdurig onderhoud met den Koning, terwijl deze met de koorts te bed lag. Hendrik verlangde ongeduldiger dan ooit naar het buitengewone gezantschap der Staten, hoorde met tegenzin de redenen aan, die voor het uitblijven daarvan werden aangevoerd, maar gaf de verwachting te kennen dat het spoedig komen zou, met Oldenbarnelt aan het hoofd en graaf Lodewijk Willem als krijgskundig lid. Hij voer uit tegen den prins Van Oranje en wilde niet gelooven, dat Keeremans het gewaagd zou hebben om te handelen zooals hij gedaan had, zonder 's prinsen last.

(1) Lettres missives de Henri IV, VII, 834.

(2) Aerssen aan den prins van Oranje en aan Keeremans, 26 Febr. 1610 (R.A., HS.)

(3) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 7 en 20 Febr. 1610 (HSS.)

Hij zeide, dat de Koning van Spanje Condé voorzien zou van geld en van alles wat deze behoefde, daar die wel wist hoe hij van den prins partij kon trekken om het rijk in onrust te brengen. Het was vreemd, meende hij, dat Filips zich zoo met zijne zaken zou inlaten, terwijl hij zelf zoo groote behoefte had aan rust. Hij bracht al zijne oude grieven tegen Spanje in herinnering: de schending zijner rechten op het koninkrijk Navarre en het graafschap St. Pol, de samenzwering van Biron, de kuiperijen van Bouillon, van den graaf van Auvergne en van de markiezin van Verneuil, het verraad van Meragne, de omkoopung van L'Hoste en een aantal andere aanslagen zoowel van den Koning als van zijne ministers; grove beleedigingen jegens hem zelf en aanrandingen der openbare orde, die een machtig, reeds grijzend Koning niet dulden kon. Hij wilde wraak nemen, zeide hij, over dezen laatsten slag en tegelijk over al de overige. Hij zou deze kans op een naderenden hachelijken oorlog niet aan zijn jeugdigen zoon nalaten. De gelegenheid was nu gunstig; de verdrukte vorsten moesten met de toegestane hulp der Staten-Generaal beschermd worden; de Koning van Engeland was gunstig gestemd; van den hertog van Savoye was men zeker. Het was beter, den oorlog te beginnen op zijn tegenwoordigen leeftijd, dan af te wachten wat de Koning van Spanje zou goedvinden te doen.

Hij zeide dit alles door de koorts gekweld en gaf den gezant, na een langdurig onderhoud, ten laatste zijn afscheid met deze woorden: 'Mijnheer de ambassadeur, ik heb altoos rond en eerlijk met u gesproken; en gij zult eenmaal getuigen dat ik alles gedaan heb om den prins uit dien toestand te bevrijden, waarin hij zichzelf gebracht heeft. Maar hij strijdt om de erfopvolging op dezen troon, volgens de voorschriften der Spanjaarden, aan wie hij zich geheel verkocht heeft. Hij heeft al zesduizend kronen ontvangen voor zijne uitrusting. Ik weet dat gij en mijne andere vrienden het behoud van dit koninkrijk ter harte neemt en mij niet alleen zult laten in mijne plannen tegen Spanje. Bid God voor mijn leven.'

De Koning hield nog eenige dagen het bed maar herstelde spoedig. Villeroy verwittigde Oldenbarnevelt, in antwoord op zijne voorstellen tot verzoening, dat het te laat was, daar Condé geheel verwoed en spaanschgezind bleek. De kroon van Frankrijk stond op het spel, zeide hij; en de prins stelde zich gouden bergen voor van de hulp van Spanje en verklaarde luid, dat het huwelijk van Maria de Medicis onwettig en hijzelf de erfgenaam van den troon was. De secretaris van staat zag even ongeduldig als zijn meester naar de komst van het gezantschap uit, daar de Staten de beste vrienden van

Frankrijk waren en de eenige bondgenooten, met wier hulp de oorlog tot een goed einde kon gebracht worden.

Jeanin, die thans niet meer in den raad geroepen werd, zeide dat de oorlog niet Duitschland maar Condé gold en dat Hendrik dien wel acht jaren lang voeren kon. Ook hij verlangde naar de komst van Oldenbarnevelt en was met dezen van meening, dat het voor Condé beter geweest ware te Breda te blijven, onder de bescherming van zijn zwager, den prins van Oranje. De onstuimigheid des Konings had alles medegesleept; en Condé was er daardoor toe gebracht, om zich in de armen der Spanjaarden te werpen en aanspraak te maken op de kroon. Nu was er geene uitkomst meer zonder oorlog.

Boderie, 's Konings gezant in Groot-Brittannië, schreef dat Jacobus gezind zou zijn om een defensief verbond alleen voor de zaken van Cleef en Gulik aan te gaan, wat wel de geringste mate van bijstand was; maar Hendrik verdacht meester Jacobus steeds, van hem in zijne plannen te willen tegenwerken. Intusschen was de teerling geworpen: Spinola had Condé in zegepraal weggevoerd; de prinses kwijnde in haar vergulde kooi te Brussel en eischte eene echtscheiding op grond van verlating en mishandeling; de Koning achtte alles gedaan wat de eer gedoogde, om eene verzoening te bewerkstelligen, en klaarblijkelijk kon hij, zooals de staatsche ambassadeur zeide, niet langer den oorlog ontwijken, zonder schande op zich te laden, wat nog het allergrootste gevaar zou zijn.

‘Het treurspel gaat beginnen,’ schreef Aerssen. ‘Men wacht nu alleen nog op de komst van onze gezanten’⁽¹⁾.

Den 9^{den} Maart ontbood de Koning, eer hij voor eenige dagen naar Fontainebleau ging, dien gezant bij zich op het Louvre. Hendrik kwam hem reeds met ongeduld op het binnenplein tegemoet, om te vragen of Oldenbarnevelt nu naar Parijs kwam. Aerssen antwoordde dat de advocaat het vertrek van het buitengewone gezantschap zooveel mogelijk bespoedigd had, maar dat de staat van zaken binnenslands van dien aard was, dat hijzelf op dat oogenblik niet weg kon. Van der Myle, die deel van de ambassade uitmaakte, zou dit nader mondeling ophelderen. De Koning gaf zijne teleurstelling en zijn ongenoegen te kennen, dat Oldenbarnevelt het gezantschap niet vergezellen zou. ‘Hij zegt, zoo veel vertrouwen te stellen in uw gezag, uwe ervaring en uwe genegenheid voor hem,’ schreef Aerssen, ‘dat hij met u in alle bijzon-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 20 Febr. en 2 Maart 1610. Dez. aan Digart, 1 Maart 1610 (HSS.)

derheden en geheel openhartig zijne plannen bespreken kon. Hij vreest nu, dat de ambassadeurs door hunne volmachten en voorschriften beperkt zullen zijn en niet bij machte om die punten afdoende te behandelen, die mij met betrekking tot onze onderneming zijn voorgesteld. Zoo zal een kostbare tijd door heen en weer trekken en schrijven verloren gaan’.

De Koning gaf ook een levendig verlangen te kennen, om met graaf Lodewijk Willem te raadplegen over de bijzonderheden van krijgskundigen aard; maar het meest speet hem toch het wegblijven van den advocaat. ‘Hij berustte slechts met diep leedwezen en ongenoegen in uwe redenen,’ zei de ambassadeur, ‘en zegt dat hij nergens vast op rekenen kan, nu gij weigert te komen.’

Villeroy meende, dat Oldenbarnevelt niet kwam uit vrees voor naijver van Engeland⁽¹⁾.

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Maart 1610 (HS.)

Vierde hoofdstuk

Moeilijke toestand van Oldenbarnevelt. - Een oproer te Utrecht door de staatsche troepen bedwongen. - Buitengewone gezantschappen naar Engeland en Frankrijk. - Verstoordheid van den Koning op Spanje en de aartshertogen. - Hendrik's beschikkingen voor den aanstaanden oorlog. - Gesteldheid van Spanje. - 's Konings verlangen naar de tegenwoordigheid van Oldenbarnevelt te Parijs. - Komst der nederlandsche afgevaardigden en hun schitterende ontvangst. - Hun onderhoud met den Koning en zijne ministers. - Onderhandelingen. - Moeilijke positie van de nederlandsche regeering. - Indische handel. - Simon Danzer de zeeroover. - Hendrik's gesprekken met de nederlandsche afgevaardigden. - Brief van den Koning aan aartshertog Albert. - Toebereidselen tot de kroning der Koningin en tot het openen van den veldtocht door Hendrik zelf. - Hendrik's verlegenheid. - Voorteeiken en waarschuwingen. - De Koningsmoord. - Omkeering in Frankrijk. - Zegepraal van Concini en Spanje. - Val van Sully. - Twisten onder de aanzienlijken. - Bijzondere zending van rouwbeklag uit de Republiek. - Onderhandelingen over de groote onderneming. - Vertrek van Van der Myle uit Parijs.

Er waren redenen te over, die den advocaat weerhielden op dit oogenblik naar Parijs te gaan. Het was dwaas dat Hendrik de mogelijkheid er van onderstelde; want in de Nederlanden rustte alles op Oldenbarnevelt's schouders. Gedurende het afgeloopen jaar had hij nagenoeg elk stuk, elke instructie betreffende de vredesonderhandelingen met eigene hand opgesteld, was hij bij elke vergadering tegenwoordig geweest, had hij den geheelen loop bestuurd van eene moeilijke en inge-

wikkelde onderhandeling, waarbij niet alleen de vernederde trots en eerezucht van den ouden vijand der Nederlanden ontzien moesten worden, maar ook de naijver en de gevoeligheid, de bedilzucht en de overmoed der beschermende vrienden.

Het was zijn hoofd, dat werkte; zijn mond, die sprak; zijne pen, die nooit rustte. Zijn post was er niet zoo een als er in het hedendaagsche staatsbestuur wel voorkomen, waarbij verstand, werkzaamheid en ervaring van ondergeschikten worden geëischt, terwijl de gevleide meerdere, door zijne handteekening aan de wereld te toonen, zich de eer toeëigent. Zoolang hij leefde en werkte geleken de Staten-Generaal en de Staten van Holland een kunstig bedacht werktuig, dat door één onzichtbaren maar machtigen geest bezielde werd.

Er was stof voor veel arbeid geweest. Niet voor het midden van den zomer van 1609 waren de ratificatiën van het Bestand, eene der overwinningen in de geschiedenis der diplomatie, uitgewisseld; en nauwelijks was daardoor aan het voortdurend wapengekletter een einde gemaakt, of de dood van eenen krankzinnige bracht de wereld op nieuw in beroering. Het was voor Oldenbarnevelt duidelijk, dat de afloop der Gulik-Cleefsche zaak en de ontzaglijke godsdienstige gisting in Bohemen, Moravië en Oostenrijk vroeg of laat tot een algemeenen oorlog leiden moesten; en onvermijdelijk zou den Staten daarbij de last op de schouders vallen van hulp te verleen aan een machtigen, maar tevens weifelhoedigen, edelen maar lastigen, oprechten maar prikkelbaren bondgenoot. Al was Oldenbarnevelt echter doorgedrongen in al de gedaantewisselingen van het godsdienstig-staatkundige vraagstuk - al had hij zorgvuldig de tegenstrijdige krachten geschat, die de Christenheid verdeelden - al had hij de karakters van een Matthias en Rudolf, Karel van Denemarken en Ferdinand van Stiermarken, Anhalt en Maximiliaan, Brandenburg en Neuburg, Jacobus en Filips, Paulus V en Karel Emanuel, Sully en Villeroy, Salisbury en Backs, Lerma en Infantado grondig bestudeerd en al die elementen van het groote vraagstuk, dat zich thans aan Europa opdrong, met talent ontleed en gewogen - één factor was er, dien het den strengen republikein en den koelen staatsman moeilijk viel te begrijpen: de hevige en alles beheerschende hartstocht van een grijsaard voor eene zestienjarige vrouw.

Want uit den brouwketel, waarin de verschillende elementen van een algemeenen oorlog borrelden, kwam telkens het fantastisch beeld op van Margaretha Montmorency, de noodlottige schoonheid, wier grillen het zwaard van Ivry en Cahors nu eens deden ontblooten en dan weder opsteken. Aerssen

werd er wanhopig onder, zoo van uur tot uur eene verandering van gezindheid bij het fransche hof te moeten melden. Ten laatste gaf hij te kennen, dat al de groote toebereidselen, die bijna voltooid waren, nog in rook zouden vervliegen, indien de prinses van Condé mocht terugkomen. Alle ambassadeurs te Parijs verkeerden in verlegenheid. Petrus Peckius taste evenzeer in het duister rond als don Inigo de Cardenas, Ubaldini of Edmonds. Niemand, buiten Sully, Aerssen, Oldenbarnevelt en den Koning, kende den omvang en de diepte der berekeningen en schikkingen, die voor den oorlog gemaakt waren. En toch wist Sully, Aerssen of Oldenbarnevelt, evenmin als de Koning zelf, of de oorlog al dan niet gevoerd zou worden. Bijna dagelijks deed zich dat ingewikkelde vraagstuk aan Oldenbarnevelt voor. Zijne briefwisseling met den gezant aan Hendrik's hof was verbazend druk; en, zooals wij zagen, was Aerssen dagelijks bij den Koning, hetzij dat die sliep of waakte, aan den maaltijd zat of ter jacht toog. Gelijktijdig zag de advocaat zich verplicht, een tal van knorriges, twistzieke en stuursche duitsche vorsten op sleeptouw te nemen, hen te helpen met raad en daad, hen wakker te schudden als zij dreigden in te dommelen, hen te steunen op den ingeslagen weg en hen te leeren om op hun eigen beenen te staan. Hij moest nauwlettend toezien op het congres te Hall, in Zwaben, en daaraan een zekere leiding geven; hij moest zorgen dat de nederlandsche ambassadeurs met die onderscheiding bejegend werden, waarop de luisterrijke stelling der Republiek hun aanspraak gaf. Vraagstukken van etiquette waren op dat tijdstip van het grootste gewicht. Hij schreef den gezanten voor, het congres onmiddellijk te verlaten indien zij zouden gerangschikt worden na de gezanten van de leenmannen des Keizers. De nederlandsche ambassadeurs erkenden geen meerdere buiten God en vertrouwden alleen op de kracht van hunnen staat; zij achtten zich de gelijken van de vertegenwoordigers der machtigste koningen⁽¹⁾. Hij had een stelsel in te wijden van vrij internationaal verkeer met alle mogendheden gelijkelyk, met den Grooten Turk te Constantinopel en den Czaar van Moscovië, met de rijken aan de Oostzee en met de beide Indiën. Een gevestigd en goed ingericht departement voor het bestuur der buitenlandsche betrekkingen in een ouden, eerwaardigen staat, voorzien van evenwichtige veeren en vlugge raderen, moge een wellust voor onze beschaving zijn - het was een veel zwaarder taak, de groote aangelegenheden van dezen staat te behandelen, wiens bestaan

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Febr. 1610 (HS.)

eerst kort erkend was, en wiens eerste vorming zoowel als alle zijne handelingen bijna geheel afhankelijk was van een enkel man.

Het ergste van alles was, dat deze staatsman de gevaarlijkste en teederste staatkundige onderwerpen moest behandelen met een vorst, die alle gevaar schuwde en onvatbaar voor kieschheid was; dat hij eerbied moest toonen voor een verachtelijk karakter, steunen op een koninklijk woord dat bedriegelijker was dan water en voortdurend de dampen inademen van een hof, waarbij Hendrik's harem een tempel van vestaalsche maagden geleek. Voor het schouwspel van den zwelgenden Jacobus, met zijne Kars en Hays en Villiers en andere vuige gunstelingen, bedekt de geschiedenis zich het gelaat en zwijgt zij stil; maar de gezanten der republiek waren, naar Oldenbarnevelt's voorschriften, verplicht hem dagelijks te aanschouwen, hun walging te verbergen en eerbiedig voor hem te buigen als voor een der scheidsmannen over hun lot en als voor den Salomo van zijn tijd.

In het begin van het jaar werd een buitengewoon gezantschap naar Engeland gezonden, om den Koning plechtig dank te zeggen voor zijne medewerking aan de onderhandelingen voor het bestand en tevens de gewichtige onderwerpen te bespreken, die beider aandacht gaande hielden. Op denzelfden tijd zou nu het gezantschap naar Parijs afgevaardigd worden, dat door Hendrik met zooveel ongeduld verwacht werd.

Zeker gaf dit een en ander den advocaat genoeg te doen, om hem op zijn post te houden. Daarbij had het eerste jaar van vrede zich in de Nederlanden ongunstig ingesteld. Verschrikkelijke stormen, zooals zij zelfs in dat land zeldzaam waren, hadden den geheelen winter door gewoed. Het water had de dijken verbroken en algemeen was de ontzetting wegens overstromingen, die het geheele land bedreigden en de grootste schade onder menschenlevens en bezittingen veroorzaakten. Het was op vele plaatsen schier onmogelijk, de belastingen voor de gewone uitgaven te innen; en dat terwijl de advocaat wist, hoe de Republiek eerlang genoodzaakt zou zijn den oorlog op groote schaal te hervatten. Het gevaarlijk oproer, dat in Utrecht losbrak, was niet minder geschikt om de handelingen der Regeering te belemmeren en hare staatslieden in verlegenheid te brengen⁽¹⁾.

In die oude hoofdplaats der strijdlustige, heerschzuchtige en weelderige souvereine aarstbisschoppen der oude kerk was een

(1) De Staten van Utrecht drongen er bij Oldenbarnevelt op aan, dat hij, met den prins en de gecommitteerden der Staten-Generaal, ook naar Utrecht komen zou, 'tot accommodatie der misverstanden.' *Vert.*

aanzienlijk deel der bevolking katholiek gebleven. Voor een ander deel was de afschffing van vroeger genoten voorrechten, voor weder anderen die van het monopolie der bierbrouwerij in de provincie een voortdurend onderwerp van klachten. De geheele bevolking, zooals dit ten allen tijde en in alle landen het geval is, klaagde over de hooge belastingen. Een snugger politicus, Dirk Kanter genaamd, een edelman van geboorte, die eene geleerde en wijsgeerige opvoeding genoten had en zich als demagoog opwierp, meende gelegenheid te zien om van dezen staat van zaken partij te trekken. Voor ruim twintig jaren was hij burgemeester van Utrecht geweest; en hij had van die betrekking veel genoten. De werkeloosheid, waartoe de ondankbaarheid zijner medeburgers hem veroordeeld had, verveelde hem nu. Hij schijnt in godsdienstzaken zeer meegaande en beurtelings katholiek, arminiaan en ultra-orthodox contra-remonstrant geweest te zijn. Hij overreedde thans een aantal besliste partijgangers, dat de tijd daar was om weder een kerk voor den ouden godsdienst te verkrijgen en tegelijkertijd de bierbrouwerijen te herstellen, de belastingen te verlagen, de verloren privilegiën te herwinnen en nog veel andere wenschen te verwezenlijken. Onder dezen geheelen toelag school het dieper liggende plan, om de stad en de rijke en belangrijke provincie Utrecht van de Unie af te scheiden. Kanter had toch openlijk te kennen gegeven, dat de Nederlanden gebloeid hadden onder het gezegende bestuur van het Huis van Bourgondië, en dat het oogenblik weldra komen zou om tot dien benijdenswaardigen toestand terug te keeren⁽¹⁾.

Door een wel overlegden aanslag werd nu het stadhuis in⁺ bezit genomen, de overheden overweldigd en een nieuw bestuur en raadsleden benoemd, waarbij Kanter en een zijner vertrouwde vrienden, Hellingen genaamd, tot burgemeesters verkozen werden⁽²⁾. Hierdoor verontrust, riepen de Provinciale Staten van Utrecht de bescherming der Algemeene Staten in, overeenkomstig Art. 3 dier Unie, die den naam der stad Utrecht zelve droeg. Prins Maurits trok daarop met eene afdeeling troepen naar de stad, om de onlusten te dempen. Maar Kanter en de zijnen waren behendig genoeg om den prins te overtuigen van de wettigheid en de gepastheid van hun verzet en zijne bevestiging te verkrijgen op de aanstelling der nieuwe magistraten. Ten einde hun voordeel te kunnen doen met den glans van 's prinsen naam, beproef-

⁺9 Febr. 1610

- (1) Zoo schreef Egbert, een der gecommiteerden van de Staten-Generaal, uit Utrecht aan Oldenbarnevelt: 'Daer wordt gepoocht den geheelen band van regeeringe te verscheuren, om daeraen ick en weet niet wat utopique forme te geven.' *Vert.*
- (2) Wagonaar X, 25-32. Brill, Vervolg op Arend III, 2, bl. 420 en volg.

den zij hem in eene gunstige stemming te brengen, door hem de mogelijkheid voor te houden van den eed, waardoor hij jegens de Utrechtsche Staten gebonden was op te zeggen. Het scherpe oog van Oldenbarnevelt was echter niet blind voor het gevaar, dat op dit oogenblik den stadhouder en het geheele gemeenebest bedreigde. De prins werd naar Den Haag terug geroepen, al bleef ook het gewapend verzet in de stad voortduren. Men ging daar nu tot het verminderen der belastingen over en nam ook in andere opzichten maatregelen, die de nieuwe regeering bij haar optreden had toegezegd. Vooral de katholieke partij ondersteunde Kanter en zijn vrienden en stelde zich voor, door hen en hun invloed op prins Maurits het gezag terug te krijgen, waarvan zij zoolang verstoken was geweest.

De Staten-Generaal vergaderden nu te Woerden en riepen de utrechtsche ontevreden en op, om hunne grieven bij hen ter tafel te brengen. Dit geschiedde; maar daar er geen voldoende schikking getroffen kon worden, keerden de Staten weder naar Den Haag en de gecommiteerden naar Utrecht terug. De utrechtsche Provinciale Staten drongen er nu sterker dan ooit bij de Staten-Generaal op aan, om de stad te redden uit de handen van het roekelooze revolutionnaire bewind. Deze besloten dan ook, gewapenderhand tusschen beide te komen. Eene vrij aanzienlijke troepenmacht zou naar Utrecht oprukken, om de stad te belegeren; en prins Maurits werd, in zijne hoedanigheid van kapitein-generaal en stadhouder der provincie, uitgenoodigd om het bevel op zich te nemen. Maar hij was daartoe weinig gezind en wendde ziekte als de reden zijner weigering voor. De Staten wilden echter tot geen prijs, dat de naam van Nassau gebezigd zou worden als eene aanmoediging voor ongehoorzaamheid en oproer, en wezen toen den jongsten zoon van Willem de Zwijger, Frederik Hendrik, aan om het bevel te voeren. Maurits beweerde wel, dat zijn broeder te jong was om zulk eene zware verantwoordelijkheid op zijne schouders te nemen; maar de Staten, die niet zeer ingenomen waren met 's prinsens houding in deze moeilijke omstandigheden en zich verontrustten over den geest, die hem sedert zijne onderhandelingen met de revolutionnaire partij te Utrecht scheen te bezielen, besloten, niet toe te geven.

Onder het bevel van Frederik Hendrik, trok dan het leger op en sloeg het beleg voor de stad. De Staten-Generaal, naar wier voorschriften hij handelde, gaven hem den stelligen last om zich tot elken prijs van de stad meester te maken. Hij moest daar eene bezetting leggen van 2000 man voetvolk en 300 ruiters en er geen ander krijgsvolk toelaten. De leden

van den Raad van State en de Staten van Utrecht vergezelden het leger. Voor een poos scheen de partij, die aan het bewind was, weerstand te willen bieden. Dirk Kanter en de zijnen waren moedig genoeg; de katholieke geestelijken kwamen op, met spaden gewapend, om te werken aan de verschansingen.

⁺ Maar de stad was onmogelijk tegen de grootere macht der Staten te houden; en den dag daaraanvolgende werden de poorten opengesteld en redelijke voorwaarden ^{+6 April 1610} toegestaan. De nieuwe magistraat werd afgezet en het oude bestuur, dat voor de oproerlingen plaats had moeten maken, ⁺ hersteld. De revolutie en de contra-revolutie liepen beide zonder bloedvergieten af; de ontevredene partij werd met hare ^{+6 Mei 1610} verschillende grieven verwezen naar de Algemeene Staten, prins Maurits, den Raad van State en de ambassadeurs van Frankrijk en Engeland. Eene amnestie werd na de onderwerping afgekondigd.

Het herstelde bestuurde behoorde tot de arminiaansche richting; het revolutionnaire daarentegen was samengesteld geweest uit katholieke en ultra-orthodoxe elementen. Over het geheel was nu de rust hersteld; maar de welvaart der stad had door het oproer zeer geleden. Daar dit juist samenviel met de crisis in de Gulik-Cleefsche zaak, was de koning van Frankrijk over het voorgevallene ten hoogste verstoord.

‘Van de utrechtische troebelen,’ schreef Aerssen, ‘hebben de aartshertogen en de Spanjaarden hier partij getrokken, om te beweren dat er nog meer zulke oproeren te wachten staan. Ik heb Zijne Majesteit, die er zeer door verontrust was, de oorzaken er van uitgelegd en hem te kennen gegeven, dat het geschil door het beleid van den prins en de Staten spoedig bijgelegd zou worden. De Koning verlangt niets liever, opdat de loop der algemeene zaken niet gestremd worde. Maar hij vreest, dat dit een nieuwe reden van naijver tusschen prins Maurits en u zal opleveren. Ik begrijp dit niet, hoewel hij het mij met veel nadruk en zonder eenige terughouding zeide, en gaf dan ook ten antwoord, dat gij beide op den besten voet van vriendschap en verstandhouding verkeerdet. Indien zijne woorden echter eenigen anderen oorsprong mochten hebben, wil mij dan voorlichten, opdat ik verkeerde voorstellingen zou kunnen bestrijden; want ik weet van de zaken slechts, wat gij mij mededeelt⁽¹⁾.

- (1) Kort daarna gaf Hendrik zijne afkeuring te kennen van de handelwijze der Staten tegen Utrecht, zeggende dat zulk eene onvoorzichtigheid den Staat zou omverwerpen, indien het beleg der stad niet voorkomen werd. Hij berispte zijn ambassadeur, dat hij dit niet had weten te voorkomen, en vroeg aan Aerssen of het geen tijd meer was ‘pour faire le holà.’ (Aersseu aan Oldenbarnevelt, 5 April en 9 Maart 1610 HSS.)

Koning Jacobus gaf van zijn kant zijn volkomen instemming te kennen met de wijze, waarop de Staten-Generaal het oproer onderdrukt hadden.

Voor het einde van het jaar vielen er geen ernstige ongeregelheden in Utrecht meer voor. Toen ontdekte men een geheime samenspanning, die ten doel had om de bezetting te overweldigen en zich meester te maken van haren kommandant, den kolonel John Ogle - eene samenspanning, waarvan de onvermoeide Dirk Kanter en zijn vriend Hellingen weder de leiders waren. De toeleeg werd echter verijdeld en beide werden uit de stad gebannen. Kanter stierf kort daarna in Noord-Holland, in den reuk van ultra-orthodoxie. Vier der samenzweerders - een postmeester, twee schoenmakers en een doodgraver, die zich onder eede verbonden hadden om twee uitstekende arminiaansche predikanten⁽¹⁾ het leven te benemen en andere wanhopige handelingen te plegen - werden ter dood veroordeeld maar op het schavot begenadigd. Hiermee liep het eerste oproer te Utrecht af⁽²⁾.

De gevolgen van deze aanvankelijke onlusten bleven echter broeden. Dat eerste georganiseerde verzet tegen het centraal gezag der Algemeene Staten, die hevige, hoewel mislukte, poging om de Unie te ontbinden en hare wetten te niet te doen, die treurige noodzakelijkheid voor de bonds-regeering om de wapens te voeren tegen misleide burgers der Republiek, ten einde haar voor ontbinding en ondergang te behoeden, zouden door veel ernstiger onlusten op dezelfde plaats gevolgd worden. Godsdiensthaat en godsdienstige verdeeldheid zouden haar gif mengen in den strijd van staatkundige stelsels en persoonlijke eerezucht en het gevaar nog doen toenemen, dat steeds in eene op lossen grond steunende, slecht afgebakende en voor tegenstrijdige uitlegging vatbare staatsregeling schuilt. Thans werd het plaatselijke oproer en het begin van scheuring door de Staten-Generaal, onder de leiding van Oldenbarnevelt, met kracht onderdrukt; terwijl prins Maurits, de rechterhand der uitvoerende macht, de stadhouder der provincie en de vertegenwoordiger van het militair gezag der Republiek, in de uitoefening van dat gezag te kort schoot en geneigd was om het oor te leenen aan de schoonschijnende redenen der utrechtsche rebellen - ja zelfs beschuldigd werd van zich te hebben ingelaten met dien slechten geest, dien de advocaat

(1) Een van die vier was Taurines, de schrijver van een bekend pamflet, waarover nader.

(2) Wagenaar, *ubi sup.* Handschriften van het Nederl. Rijks-Archief over de onlusten te Utrecht, *passim*.

vast besloten had te verdelgen. Evenwel werd er geen vermoeden van verraad, geen smet van rebellie, geene beschuldiging van onvaderlandslievende beweegredenen tegen den stadhouder geuit. Er kon twijfel bestaan omtrent de ware grondstellingen, naar welke het Bondgenootschap geregeerd moest worden - en op dit oogenblik waren zeker de prins en de advocaat vertegenwoordigers van verschillende richtingen. Het was mogelijk dat later, wanneer de godsdienstige en staatkundige partijschap nog meer om zich grijpen en de strijd nog heviger worden zou, de twee groote kampvechters zich met het zwaard meten en elkander giftige wonden toebrengen zouden. Voor het oogenblik had de partij der Unie gezegevierd, en met haar Oldenbarnevelt, als haar hoofd. Op een niet ver verwijderd tijdstip zouden deze tooneelen zich in Utrecht herhalen; maar dan met een aanmerkelijk verschil in den aard der partijen en met een oneindig tragischer afloop.

Thans had de gematigde partij in de Kerk - de voorstanders van het Arminianisme en van het gezag van den Staat over de Kerk - hare meerderheid in de Staten-Generaal getoond en de dreigende scheuring belet⁽¹⁾.

Het was inmiddels dubbel noodig, spoed te maken met de buitengewone gezantschappen naar Frankrijk en Engeland, waar het utrechtsche oproer groote ongerustheid had doen ontstaan omtrent de staatkundige gesteldheid en krachten der jeugdige republiek. Het was voor de Staten-Generaal van belang te toonen dat hunne kracht niet verlamd was en zij, wel verre van voor den naderenden strijd terug te deinzen, het vertrouwen rechtvaardigen zouden, dat hunne bondgenooten in hen gesteld hadden.

Er waren dus redenen te over, waarom Oldenbarnevelt zelf in het voorjaar van 1610 het land niet verlaten kon. Het moet intusschen erkend worden, dat hij nooit aarzelde om aan zijne naaste betrekkingen posten van eer, vertrouwen en voordeel te bezorgen: zijn oudste zoon Reinier, Heer van Groenevelt, was door Hendrik IV tot ridder verheven; zijn jongste, Willem, later Heer van Stoutenburg, maar die op dit tijdstip nog den naam van Cralingepolder voerde, was kamerheer van den Koning, op eene jaarwedde van 3000 kronen⁽²⁾. Hij stond bij den vriendelijken vorst in gunst; maar aan Aerssen veroorzaakte hij veel moeite, daar deze,

- (1) Een groot deel der stukken van het Nederl. Rijks-Archief, die betrekking hebben op de Utrechtsche Troebelen, zijn van Oldenbarnevelt's hand. Daarvan is gebruik gemaakt, in zoover zij voor ons verhaal van belang zijn.
- (2) Zie VREEDE, Inl. Ned. Diplom.

uit dankbaarheid jegens den advocaat, zijn best deed om den woeligen, buitensporigen en vermaakzieken jongeling tot zijn plicht te brengen.

‘Uw zoon steekt weder in schulden’, schreef Aerssen eens, ‘en is verlegen om geld. Hij loopt gevaar van in de handen van woekeraars te vallen. Hij zegt, dat hij van niet minder dan 200 kronen in de maand leven kan. Dat is zeker veel; maar hij heeft nog veel meer verteerd dan dat. Zijne leefwijze is niet ongebonden, noch zijne kleeding buitensporig; het groote bezwaar is, dat hij niet bij mij of ten hove verkiest te eten: hij wil zijne eigene tafel hebben en gasten daarbij; en dat ruïneert hem. Tusschenbeide komt hij bij mij, niet voor het middagmaal of voor het gezelschap, maar om het kaartspel, dat hem bij mij beter bevalt dan in de stad. De verlegenheid, waarin hij verkeert, is het gevolg van zijne maaltijden; en ik zeg openhartig, dat gij zijne uitgaven beperken moet, of zij zullen u zeer tot last komen. Ik schaam er mij over en heb hem dat al honderd maal gezegd, als ware hij mijn eigen broeder. Het is uit gehechtheid aan u Ik ben voor hem alles geweest, wat verwacht mag worden van iemand, die zulke groote verplichtingen jegens u heeft; en ik schat de eer uwer vriendschap zoo hoog, dat ik mijne eigene zaken verzuimen zou om tot uwen dienst en naar uwe wenschen te handelen ... Wanneer de heer van Cralingepolder terugkomt van zijn uitstapje, moet gij hem in twee opzichten beperken: wat zijn tafel en wat het kaartspel betreft; gij kunt dit doen door enkel van hem te vorderen, dat hij den Koning trouw volge, zooals zijn dienst medebrengt⁽¹⁾.

In het vervolg zal meer over Willem Van Oldenbarnevelt, zoowel als over zijn ouderen broeder Reinier, vernomen worden; en het is daarom goed, al vast het oog op hem te slaan, terwijl hij in 's Konings dienst stond, onder het toezicht van François Aerssen, toen de trouwe vriend zijns vaders. Binnen weinige jaren zouden buitengewone en tragische veranderingen in de verhouding der partijen en personen plaats hebben.

Behalve de zonen van den advocaat, werden zijne beide schoonzoons Brederode, Heer van Veenhuizen, en Cornelis Van der Myle voortdurend met belangrijke zendingen bevoordeeld. Van der Myle was de eerste ambassadeur bij de republiek Venetië geweest; hij werd nu geplaatst aan het hoofd der ambassade naar Frankrijk, eene taak die de advocaat op dit oogenblik onmogelijk op zich nemen kon. Tegelijkertijd

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 4 en 28 Maart 1609 (HS).

werd Oldenbarnevelt's broeder Elias, pensionaris van Rotterdam, benoemd in het gezantschap, dat naar den Koning van Groot-Brittannië afgevaardigd werd.

Wij zullen van deze laatste zending hier een verslag geven. De afgevaardigden werden voorzien van duidelijke en uitgewerkte voorschriften, van de hand van den advocaat⁽¹⁾.

Zij moesten in de eerste plaats den Koning openlijk dank zeggen voor de diensten, bij het tot stand brengen van het Bestand bewezen, ofschoon deze, zooals bekend was, zeer gering waren geweest. Het uitstel in de zending der plechtige ambassade van de Staten moesten zij vooreerst verklaren door de late ontvangst der spaansche bekrachtiging op het tractaat en de vele geschillen, veroorzaakt door de besluiteloosheid der aartshertogen en de inbreuken, op dat tractaat gepleegd; verder door de stormen die gewoed hadden en door de noodlottige overstromingen, zoo van de zee als van de rivieren, in bijna al de provinciën, waardoor onmetelijke nadeelen aan vele personen en aan den Staat berokkend waren; eindelijk moesten zij ook de onlusten noemen, in Utrecht voorgevallen.

Zij moesten, in hoogdravende taal, de eeuwige dankbaarheid der Staten uitdrukken voor de aanhoudende gunsten, door hen van de engelsche kroon ontvangen, en hunne bereidwilligheid te kennen geven om, ten allen tijde, met oprechte genegenheid en naar hun uiterste vermogen alle aanslagen te helpen afweren, die tegen Zijner Majesteits leven of kroon of tegen den prins van Wales of de koninklijke familie mochten gesmeed worden.

Zij moesten hem dank zeggen voor zijn wijs en moedig besluit om niet te dulden, dat onder den schijn van recht of gezag of eenig ander voorwendsel aan den keurvorst van Brandenburg en den paltzgraaf van Neuburg belemmeringen in den weg gelegd werden, in de handhaving hunner rechten en het bezit der Gulik-Cleefsche hertogdommen. Door zoo te handelen, zou Zijne Majesteit een einde maken aan de inbeelding van hen, die meenden dat zij een iegelijk de wet konden stellen. Zij moesten den Koning verzekeren, dat de Staten-Generaal hem in dat heldhaftig besluit zouden steunen, in weerwil van hunne hooge oorlogslasten, van de buitengewone

(1) Het volgende verhaal is voornamelijk getrokken uit een belangrijk HS. van het Ned. Rijks-Archief: 'Rapport van de Heeren Gecommitteerden, geweest hebbende in Engeland in den jare 1610,' welk verslag nooit gedrukt is. Leden dezer ambassade waren: Johan van Duivenvoorde, Heer van Warmond, Johan Berck, pensionaris van Dordrecht, Albert De Veer, pensionaris van Amsterdam, Elias van Oldenbarnevelt, pensionaris van Rotterdam, en Albert Joachimi, afgevaardigde voor Zeeland in de Staten-Generaal.

schade, door de overstromingen teweeg gebracht, van de gevoelige vermindering der inkomsten en van andere tegenspoeden.

Bij de legers, door den Koning van Frankrijk en de duitsche vorsten te leveren, moesten zij, voor het algemeene plan, 2000 man voetvolk en 500 ruiters aanbieden, onder het bevel van prins Hendrik van Nassau. Zij konden, voor bijzondere gevallen, krachtiger hulp in manschappen, geschat en leeftocht toezeggen en het plan van den veldtocht aan de Maas, in vereeniging met den Koning van Frankrijk, behoorlijk uiteenzetten.

Zij moesten daaraan evenredige toezegging van manschappen en geld van den Koning van Groot-Brittannië trachten te verkrijgen en aan zijne goedkeuring een nader verdedigend verbond tusschen Zijne Majesteit, de Vereenigde Nederlanden, den Koning van Frankrijk en de vorsten van Duitschland onderwerpen, daar zulk een verbond voordeelig zou zijn voor de geheele Christenheid. Het zou een einde maken aan alle onrechtmatige bezettingen, aanslagen en kuiperijen; en was de Koning daartoe genegen, dan werd hij verzocht tijd en plaats tot het treffen van dit verbond te bepalen.

De gezanten moesten verder mededeelen, welke inbreuken van de zijde der aartshertogen op het Bestand gemaakt waren, en een overzicht geven van de onlusten te Utrecht, van de wijze waarop die gestild waren en de redenen, die dit noodzakelijk hadden gemaakt.

Zij hadden in last, te doen uitkomen dat de Provinciën, behalve de groote uitgaven in den laatsten oorlog en voor het noodzakelijk onderhoud der krijgsmacht, tot bescherming der grenzen tegen verdachte nieuwe vrienden of oude vijanden, belast waren met de kosten voor de hulp, aan den keurvorst van Brandenburg en den paltzgraaf van Neuburg te verstrekken, en dat zij dus buiten machte waren om de eerstvolgende betalingen aan Zijne Majesteit te voldoen. Zij moesten daarom Zijne Majesteit polsen, of hen een goed deel dier schuld niet kon worden kwijtgescholden, of anders althans eene schikking trachten te maken, dat de termijnen van betaling eerst over eenige jaren zouden beginnen te loopen.

Zij moesten eindelijk de aangelegenheid der visscherijen op de engelsche kust ter sprake brengen en verzoeken indien tegen de laatst uitgevaardigde verordening des Konings, waarbij de visscherij langs die kusten aan vreemden verboden werd. Dat verbod was een inbreuk op de natuurlijke wetten, zoowel als op de oude verdragen, en een bron van groot gevaar voor de ingezetenen der Vereenigde Provinciën⁽¹⁾.

(1) Instructiën van 31 Maart 1610, in het aangehaalde Rapport. (HS.)

De Heer van Warmond, het hoofd van het gezantschap, stierf op den 15^{den} April. Zijne medegezanten kwamen op den 16^{den} te Brielle bijeen, om op het oorlogschip 'De Hond' scheep te gaan naar Engeland. Gedurende zes dagen werden zij echter door hevige stormen binnengaats gehouden en eerst op den 22sten konden zij zee kiezen. Den volgenden avond liet men het anker vallen voor Gravesend. De hertog van Wurtemberg was daar een half uur te voren van Vlissingen aangekomen met een oorlogschip, dat door den prins van Anhalt uit Frankrijk aangevoerd was.

De ceremoniemeester, sir Lewis Lewkener, die de ambassadeurs te Gravesand had opgewacht, verwittigde hen dat de koninklijke jachten den volgenden morgen van Londen zouden komen om hen af te halen. Zij bleven dien nacht aan boord van 'De Hond' en voeren daarmede 's morgens de rivier op tot Blackwall, waar zij formeel uit naam van den Koning welkom geheeten werden door sir Thomas Cornwallis en sir George Carew, gewezen ambassadeur in Frankrijk. Door hen en sir Lewis begeleid, werden zij in de koninklijke schepen naar de werf van den Tower gevoerd. Hier wachtten hen de hofrijtuigen, waarmede zij naar de voor hen gereed gemaakte appartementen in de City ten huize van een hollandschen koopman gebracht werden. Noël De Caron, Heer van Schoonewalle, de ambassadeur der Staten te Londen, was daar ook om hen te⁺ begroeten. Het was toen Zaterdag-avond. Den daarop volgenden Dinsdag reeds brachten de koninklijke rijtuigen hen naar het paleis van Whitehall, ^{+27 April 1610} voor hunne eerste audientie. Aan de gezanten der Republiek werden dus dezelfde eerbewijzen en beleefdheden betoond, die den ambassadeurs der grootste vorsten te beurt vielen. De Koning ontving hen, op zijn troon gezeten, in de gehoorzaal, omringd door den prins van Wales, den hertog van York, den groot-thesaurier en den groot-admiraal, den hertog van Lenox, de graven van Arundel en Northampton en verscheidene andere edellieden en grootwaardigheidsbekleeders. Jacobus stond van zijn zetel op, ontblootte zich het hoofd en ging de ambassadeurs eenige schreden te gemoet, hen beleefdelijk en eerbiedig welkom heetende. Hij betuigde zijn leedwezen over het afsterven van den Heer van Warmond; en na de wisseling van eenige beleefdheden hoorde hij, steeds met ontblooten hoofde, de officieele toespraak aan.

De spreker gaf in de fransche taal eene korte omschrijving van Oldenbarnevelt's instructiën, echter niet voordat hij den Koning bedankt had voor zijne deelneming in het overlijden van den Heer van Warmond, die, zooals hij in allen eenvoud

er bijvoegde, ‘door den goeden God werd opgeroepen, nadat al zijn bagage aan boord gebracht was.’

Nadat hun te kennen gegeven was, dat een breeder overleg omtrent de onderwerpen hunner instructie met Zijner Majesteits raad zou plaats hebben, werden de gezanten met dezelfde ceremoniën teruggeleid, waarmede zij gekomen waren. Zij ontvingen dienzelfden dag de eerste bezoeken van de fransche en venetiaansche ambassadeurs Boderie en Carrero en hadden weinige dagen later een langdurig onderhoud met den lord-schatmeester Salisbury. Tegen den 3^{den} Mei werden zij uitgenoodigd tot bijwoning van het feest van St. George, dat op⁺ schitterende wijze gevierd werd in het paleis van Westminster, waar aan hen en den franschen ambassadeur eene ^{+3 Mei 1610} plaats in 's Konings kapel werd aangewezen, terwijl de hertogen van Wurtemberg en Brunswijk zich in die der Koningin bevonden.

Deze bijzonderheden hebben eene groote beteekenis omdat dit het eerste plechtige en buitengewone gezantschap was, dat door de opgestane Nederlanden, na de formeele erkenning hunner nationale onafhankelijkheid, gezonden werd naar Groot-Britannië, de mogendheid die vijftientig jaren vroeger de aangebodene souvereiniteit over hen had afgeslagen. Thans, nu zij op volkomen gelijken voet gesteld waren met de vertegenwoordigers van Keizers en Koningen, zag de wereld met andere oogen de republikeinsche afgevaardigden aan, dan zij het hen slechts zeven jaren te voren, van ter zijde en als met bespotting, deed. Op dat tijdstip waren de staatsche gezanten, die, met Oldenbarnevelt zelf aan het hoofd, Koning Jacobus bij zijne troonsbestijging waren komen begroeten, ternauwernood door den Koning of zijne ministers ontvangen en was er van hen bij hoffeesten nagenoeg evenveel sprake geweest als van de burgers en toeschouwers op de straten, die met eerbied staarden naar den glans, die hun van den troon op een afstand tegenblonk⁽¹⁾.

Maar ofschoon de ambassadeur met al de onderscheiding behandeld werden, waarop hun officieele rang hun aanspraak gaf, was het niet waarschijnlijk dat zij evenveel tegemoetkoming in de behandeling der zaken zouden ondervinden. Indien er iets ter wereld was dat Jacobus niet voornemens was te doen, dan was het zich te wikkelen in een oorlog met Spanje, dat hij boven alle andere mogendheden eerde en ontzag. Zijn ‘wijs en moedig besluit’ om de vorsten te beschermen, waar-

(1) Gesch. de Vereenigde Nederl. IV, Hoofdst. XLI.

over de gezanten in last hadden hem hoogelijk te roemen, was niet krachtig genoeg om hem veel verder te brengen, dan tot groote woorden. Hij had het droombeeld van het spaansche huwelijk, dat hem zoo behendig voorgespiegeld was, nog niet laten varen en was weinig gezind, om zich ter wille van de Republiek, die hij te meer haatte wijl hij zich gedwongen zag een harer borgen te zijn, de vijandschap eener groote mogendheid op den hals te halen, die hem evenwel diep verachtte. Meer dan hij wel wenschte, alleen door familiebetrekkingen, was Jacobus gemengd in de groote protestantsche beweging in Duitschland; en voor den ongelukkigen ‘winterkoning’ zou de schoonvader eenmaal een even wankelend riet zijn om op te steunen, als de beschermheer het voor de Staten geweest was of de groote bondgenoot het thans was voor Brandenburg en Neuburg. Daar intusschen de boheemsche onlusten nog niet tot eigenlijke uitbarsting gekomen waren en Hendrik's groote plan tegen het Huis van Oostenrijk, zonderling genoeg, door de weinige staatslieden als Sully en Oldenbarnevelt, die er kennis van droegen, volstrekt geheim werd gehouden, was het voor den Koning en zijn ministers zaak om voorzichtig en langzaam met de nederlandsche ambassadeurs te onderhandelen. Hunne bijeenkomsten maakten denzelfden indruk als loopen op eieren; geen dadelijk nadeel te veroorzaken was nog de beste uitkomst, die verwacht kon worden.

Op den 8sten Mei kwamen de afgevaardigden, in de raadkamer⁺ te Westminster, bijeen met den lord-schatmeester Salisbury, den graaf van Northampton, ^{+8 Mei 1610} geheimzegelbewaarder en opziener der Vijf-Havens, lord Nottingham, grootadmiraal, den lord-kamerheer graaf van Suffolk, de graven van Shrewsbury en Worcester en eenige anderen. Daar werden al de onderwerpen, die hunne instructie inhield, besproken. Maar de uitslag was niet zeer bevredigend. Wat betrof den onderstand, aan de ‘possedeerende’ vorsten te verleen, werd er den afgevaardigen op gewezen, hoe zij hunne groote oorlogslasten en de verliezen, door de overstromingen geleden, wel breed schenen uit te meten, om zichzelven te verontschuldigen en daardoor Zijne Majesteit des te meer op de schouders te laden, maar dat de Koning niet veel belang had bij de zaak en hij even goed met vele uitgaven bezwaard was. De Koning had reeds zijn voornemen te kennen gegeven, om de vorsten te helpen door de betaling van 4000 man, en om geschut en kruit uit Engeland te leveren. Daar de Staten voorraad genoeg in hunne magazijnen hadden om wel 12000 man uit te rusten, stelde hij voor, daaruit te putten en dan de

Staten schadeloos te stellen voor wat zijn contingent verbruiken zou.

Omtrent het nader verbond tusschen Frankrijk, Groot-Brittannië, de Vorsten en de Republiek, door de ambassadeurs voorgesteld, gaven de lord-thesaurier en zijne ambtgenooten een antwoord, dat ver van bevredigend luidde. Zijne Majesteit was daaromtrent nog tot geen besluit gekomen, zeiden zij. De Koning van Frankrijk had reeds voorstellen tot zulk een verbond gedaan; maar het scheen voor het oogenblik niet raadzaam, daarover gezamenlijk te onderhandelen. Dit was een niet zeer beleefde wenk, dat de Republiek, ondanks alle haar afgezanten bewezen eer, nog niet verwachten moest, op gelijken voet door andere vorsten in een broederlijk bondgenootschap te worden opgenomen.

Wat daarop volgde, was nog minder vlelend: indien Zijne Majesteit, zoo werd er gezegd, besluiten mocht om met den Koning van Frankrijk te onderhandelen, zou hij de deur voor Hunne Hoogmogende niet sluiten; maar Zijne Majesteit kon nog niet met zekerheid zeggen, of hij niet eenig recht *in petitoris* over de Provinciën bezat. Dit was een nauwelijks bedekte greep in de souvereine rechten der Staten; een vrij duidelijke wenk, dat zij tot zekere hoogte als britsche gewesten aangemerkt werden. Voor een krijgsman als Maurits en een staatsman als Oldenbarnevelt, die toch reeds tot Frankrijk neigden, moest zulk een terugstooting en hoon onverdragelijk zijn. De weerzin, waarmede de Staten Groot-Brittannië in het voortdurend bezit der pandsteden zagen, kon door die aanmatigende taal der engelsche ministers niet anders dan toenemen. Het besluit, om hunne schuld jegens zulk een trotschen bondgenoot af te doen en de kluisters te verbreken, die door deze kostbare onderpanden aangelegd waren, verkreeg van nu af nieuwe kracht.

Met opzicht tot de visscherijen gaven de lord-schatmeester en zijne ambtgenooten hunne verwondering te kennen over de onderstelling der ambassadeurs, dat de onderdanen van Hunne Hoogmogende door Zijne Majesteit zoo bijzonder zouden worden voorgetrokken, dat zij, boven alle andere natiën, vrijgesteld werden van een algemeen werkend edict. De redenen voor de bestaande verordening mochten wel grondig onderzocht worden. Het zou bezwaarlijk gaan, de zienswijze der engelsche rechtsgeleerden in overeenstemming te brengen met die der Staten. Intusschen kon op de van kracht zijnde verdragen gelet worden en het onderwerp ter behandeling worden gegeven aan eene gemengde commissie. Het bleek uit den loop der bespreking vrij duidelijk, dat het aan nederland-

sche visschers niet meer vergund zou worden, haring op de britsche kusten te vangen, zooals zij tot dusver gedaan hadden.

Geen ander punt van eenig belang werd er op deze eerste bijeenkomst tusschen de ambassadeurs en 's Konings ministers verhandeld. Zij waren zeker nog niet geslaagd in hun voorname doel: de vorming van een aanvallend en verdedigend verbond van Groot-Brittannië en de Republiek, in overeenstemming met het plan dat tusschen Hendrik en Oldenbarnevelt vastgesteld was. Zij vonden slechts geringe aanmoediging voor de oorlogzuchtige ontwerpen, die Frankrijk en de Staten elkander in 't geheim toevertrouwd hadden. Evenmin konden zij eene voldoende oplossing verkrijgen van de meer vredelievende handelsaangelegenheden. De engelsche ministers deden veeleer met opzet uitkomen, dat, daar iedereen thans, in tegengestelling met de algemeene vredesgezindheid van het voorgaande jaar, dacht of ten minste sprak over een algemeenen oorlog, zij beter oordeelden om de overweging van alle onderwerpen, die tot de rechten op de voortbrengselen der beide landen, de scheepvaartwetten en ‘intercoursen’ betrekking hadden, tot een gelegener tijd uit te stellen.

Na afloop dezer conferentie overhandigden de ambassadeurs aan 's Konings regeering eene memorie der verhandelde punten, om door den raad overwogen en in de archieven bewaard te worden. Dat stuk was in het fransch gesteld en bevatte in hoofdzaak eene omschrijving der ons bekende instructie van den advocaat. Slechts met opzicht tot de ver strekkende plannen van Spanje, de houding welke Groot-Brittannië te dien aanzien behoorde aan te nemen en vooral de noodzakelijkheid van het verbond, dat door hen voorgesteld maar in de conferentie zoo uit de hoogte opgenomen was, klonk de taal der gezanten voller, stouter en krachtiger dan de bewoordingen hunner instructie. ‘Daar de ondervinding aantoonde,’ zeiden zij, ‘dat wie naar de wereldmonarchie trachten geene gelegenheid ongebruikt laten, om hunne plannen te bevorderen, zou het zijn overeenkomstig de grootheid van Z.M. den Koning en de stelling, waarin hij door Gods goedheid geplaatst is, dat hij zich daartegen verzette, voor de zaak der christelijke vrijheid. Tot dat einde, en om te eerder alle overweldigingen te voorkomen, is er geen beter middel dan een nauw verbond tusschen Zijne Majesteit, Zijne allerchristelijkste Majesteit, Mijneheeren de Staten-Generaal en de keurvorsten, vorsten en staten van Duitschland. Hunne Hoogmogenden zouden daarom gaarne zien, dat Zijne Majesteit daartoe genegen was; zij wilden het onderwerp bespreken, waar en wanneer Zijne

Majesteit mocht verkiezen, en zulk een verbond op redelijke voorwaarden dadelijk aangaan⁽¹⁾.

De taal en houding, door de ambassadeurs gebezigd, werden door hunne regeering volkomen goedgekeurd; maar het noodlot wilde, dat deze zending tot geene groote resultaten leiden zou. Doorwrochte stukken, vol geleerdheid en doorspekt met aanhalingen uit de Pandecten en de Instituten van Justinianus, werden der britsche regeering aangeboden, over het onderwerp der haringvisserij en het recht om op de zee en langs de vreemde kusten te visschen, en werden met even geleerde, zwaarwichtige en onuitputtelijke bescheiden beantwoord. Aan de engelsche ministers werd in herinnering gebracht, dat het haringkaken in de 15^e eeuw door een biervlietsch burger was uitgevonden - een feit dat door het opschrift op zijn grafsteen in de kerk dier plaats vereeuwigd was. Maar dit alles kon niet beletten, dat de nederlandsche haringvisschers uit de britsche wateren werden geweerd, zoolang zij niet verkozen te betalen voor het krijgen van vergunningen.

De conferentiën werden echter voor een poos afgebroken; en eene onverwachte en verschrikkelijke gebeurtenis gaf aan de zaken een ander aanzien.

Het zal nu noodig zijn, voor een oogenblik het buitengewone gezantschap te volgen, dat met voorschriften, door Oldenbarnevelt nagenoeg gelijktijdig met die voor het gezantschap naar Engeland opgemaakt, naar Frankrijk was afgevaardigd. De ambassadeurs waren Walraven, heer van Brederode, Cornelis Van der Mijle en Jacob Van Malderee. Vreemd steekt het ongeduld, waarmede de Koning van Frankrijk hunne komst verwachtte, en het uitstel der oorlogsbesluiten totdat de geheime eindbesprekingen met de afgevaardigden der Staten-Generaal zouden gevoerd zijn, af tegenover de uiterste behoedzaamheid, waarmee de groote staatszaken in de Nederden beleid werden, en het bovenmatig tijdverlies door voorbereidselen en mededeelingen, waarvoor thans uren in plaats van dagen volstaan. Terwijl Hendrik te Parijs in angstige spanning verkeerde, reisden de ambassadeurs, die op den 31sten Maart reeds hunne instructiën ontvangen hadden, eerst den 8sten April uit Den Haag af; zij kwamen tegen den middag in Rotterdam en overnachtten te Dordrecht. Den volgenden dag gingen zij naar Breda, waar de prins van Oranje hen een paar dagen bij zich op het kasteel hield, daar

(1) 'Raisons, que les Ambassadeurs de MM. les Etats Gén. des Provinces Unies pensent militer pour la conservation et maintènement du droit de la pêche, Art. XXIII. Zie het aangehaalde Rapport. (HS.)

het Paaschfeest juist op den 11^{den} April viel. De prins voorzag hen van twee rijtuigen, waarmede zij hunne reis voortzetten over Antwerpen, Gent, Kortrijk, Rijssel en Atrecht. Op het midden van elken dag hielden zij stil om te maaltijden; en in al de genoemde plaatsen sliepen zij en ontvingen zij de bezoeken en beleefdheden der magistraten⁽¹⁾.

Terwijl al die tijd in de Nederlanden ten koste werd gelegd aan het voorbereiden, uitrusten en afzenden der ambassade, kwamen de zaken in Frankrijk tot eene crisis.

De gezant der Staten te Parijs was van oordeel, dat het beter geweest zou zijn, indien van de verwijdering des prinsen van Condé niet zulk een groote ophef gemaakt ware. De Koning had kracht genoeg in zich; hij kon den dauphin laten opgroeien en, als deze eenmaal op den troon zitten zou, hem daarop handhaven. 'Maar,' zeide Aerssen, 'ik vrees dat onze kwelling niet steekt waar wij ze zoeken; en wij wagen het niet, te zeggen waar zij steekt.' Aan Carew, den vorigen engelschen ambassadeur in Frankrijk, dien wij zoo even belast zagen met de taak om de staatsche afgevaardigden te Londen te ontvangen, schreef hij: 'Men zegt, dat de prinses onder de bescherming der infante alle geduld verliest en ontevreden is, dat de ontbinding van haar huwelijk op zich wachten laat, waartoe de hertogin van Augoulême thans naar Brussel gaat. Dat is onze zaak niet; maar ik vermeld het slechts, als de voortzetting der tragedie, waarvan gij het begin gezien hebt. Ik zou ook niet durven zeggen, of het grootste deel onzer overleggingen niet op die zaak gegrond is.'

Er was uitgemaakt, dat de Koningin na Paschen plechtig gekroond zou worden. Zij had met ongewonen ernst haar hart daarop gesteld; en men hoopte dat door zulk eene openbare plechtigheid een einde zou worden gemaakt aan de plannen, die aan Spanje werden toegeschreven, om door middel van Condé twijfel te verspreiden over de geldigheid van haar huwelijk en de wettigheid van den dauphin. Wel had de Koning aanvankelijk een sterken tegenzin, een voorgevoel als van vrees voor de kroning, gehad en te kennen gegeven, maar hij zwichtte allengs voor den aandrang der Koningin. Hij zou nu zijne toestemming geven, indien zij Concini naar Brussel wilde zenden met last om uit haar naam de prinses van Condé uit te noodigen om tegenwoordig te zijn. Anders ver-

(1) 'Rapport ofte Verhael van 'tgene dat in de Legatie aen den Allercristelyken Koninck, by den Welgeb. Heere Walraven, heer tot Brederode, Vianen, enz. ende de Heeren Cornelius van der Myle en van Malderee is geproponiert, gehandelt, enz,' (HS., R.A.), aan welk belangrijk en onuitgegeven stuk ons verhaal voor een groot deel is ontleend.

koos hij, dat de plechtigheid tot September uitgesteld zou worden⁽¹⁾.

De markies De Coeuvres bleef, na het mislukken zijner zending, in ongenade. Hendrik meende, dat hij, gelijk iedereen, op de prinses verliefd was geworden, en dat hij alleen getracht had zichzelf aangenaam te maken, zonder iets te doen ten voordeele van zijn vorst.

Inmiddels had Hendrik zijn ambassadeur in Spanje, De Vaucelas, gelast om den Koning onder het oog te brengen, dat het toelaten van Condé in zijn rijk zou beschouwd worden als een inbreuk op het verdrag van Vervins en eene rechtstreeksche daad van vijandschap. De hertog van Lerma gaf daarop spottend ten antwoord, dat de allerchristelijkste Koning Zijne Katholieke Majesteit te zeer aan zich verplicht had, door zijne oproerige onderdanen te steunen en een bestand ten hunnen behoeve te bewerken, om nu te kunnen verwachten dat Condé zou worden teruggezonden. Frankrijk was altoos de verzamelpplaats van spaansche oproerlingen geweest, van den tijd van Antonio Perez af; en de Koning van Spanje zou altoos verongelijkte en onderdrukte prinses als Condé in zijne bescherming nemen. Frankrijk had immers juist de vriendschaps-betrekkingen tusschen Savoye en Spanje weten te verbreken en den hertog tot vijandelijkheden aangespoord.

Gelijktijdig had de Koning te Parijs meer dan eene onstuimige bijeenkomst met don Inigo de Cardenas. Die ambassadeur verklaarde, dat zijn meester nooit zijne eenige zuster, de infante, zou verlaten: zoo zeer was hij haar genegen, wier gebied thans openlijk door de fransche legers, gereed om naar de grenzen te trekken, bedreigd werd. Hendrik antwoordde, dat zijne vrienden, te wier behoeve hij zich wapende, zijne hulp hoog noodig hadden; dat Zijne katholieke Majesteit goed deed met zijne zuster te beminnen, die hij ook genegen was; maar dat hij niet verkoos dat zijne eigene bloedverwanten in Spanje zoo aangehaald werden, als nu het geval was 'Welke bloedverwanten?' vroeg don Inigo. 'De prins van Condé', zei de Koning in woede, 'die door de Spanjaards verleid wordt, zooals vroeger de maarschalk Biron en de markiezin Verneuil en zooveel anderen. Er blijft voor hen nu nog slechts over, den dauphin en zijne broeders te verleiden.' De ambassadeur antwoordde, dat, indien de Koning hem geraadpleegd had over de zaak van Condé, hij wel een goeden

(1) '... Sur le très-exprès désir qu'il soit au mois de Mai, mais à condition que le Sr. Concini en son nom aille quérir la Princesse de Condé à Bruxelles, pour y assister' (Aerssen aan Oldenbarnevelt, 30 Maart 1610.) Zie verder Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Maart, en aan Carew, 10 Maart 1610 (H.SS.)

uitweg zou hebben gevonden. Hendrik hernam, dat hij daarover geschreven had aan Zijne katholieke Majesteit, die hem geen antwoord waardig gekeurd had, maar dat er door den hertog van Lerma een zeer onbezonnen antwoord aan zijn gezant was gegeven. Don Inigo gaf voor, daarvan niets te weten. De Koning vond het al te dwaas, hierin onwetendheid voor te wenden. Hierop werd het gesprek heftig en opgewonden; te meer daar Hendrik slechts weinig Spaansch en de gezant nog minder Fransch verstond, zoodat zij voornamelijk uit toon en gebaren den zin der onaangename bewoordingen moesten opmaken. Toen don Inigo ten laatste vroeg, wat hij aan zijn vorst schrijven moest, gaf de Koning ten antwoord: ‘al wat gij verkiest’; en zij gingen in de grootste spanning uiteen.

Daarna verklaarde Villeroy aan den ambassadeur der Aartshertogen, dat de Koning de ontvangst, aan den prins op spaansch gebied te beurt gevallen, als eene der grootste beleedigingen beschouwde, die hem konden aangedaan worden. Dat kon door niets verontschuldigd worden, zeide de secretaris van staat; daarom was het voor de beide koningen hoogst moeilijk den vrede te bewaren, en zou het verstandiger zijn, de vijandige plannen van zijne Katholieke Majesteit op eens te beletten, dan te wachten tot zij tot uitvoering kwamen en de rechten van den Dauphin op zijns vaders kroon betwist werden. Hij voegde er bij, dat de oorlog niet om der wille van de prinses, maar van den Prins zou gevoerd worden, en dat zelfs de strijd in Duitschland, al zou Spanje de zijde des Keizers en Frankrijk die der ‘possedeerende’ vorsten kiezen, niet noodzakelijk tot een breuk tusschen de beide koningen behoefde te leiden, indien het niet ware voor deze zaak - de ware oorzaak van al de onheilen, waarmede de Christenheid bedreigd werd. Peckius antwoordde met eenige alledaagsche gezegden ten gunste van den vrede, waarmee Villeroy geheel instemde. Beide toonden zich innig overtuigd, dat de goddelijke wraak uithoofde van hunne zonden over hen allen kwam⁽¹⁾.

Weinig dagen later sloeg de secretaris van staat evenwel een anderen toon aan: ‘Ik wil open en duidelijk met u spreken,’ zei hij tot Peckius, ‘en u mijn gevoelen meedeelen, dat er een hartstocht onder schuilt, en dat, wanneer iemand die zaak der prinses tot een goed einde brengen zou, alle andere zaken geschikt en bijgelegd konden worden. Maar indien de prinses blijft waar zij is, dan staat ons een oorlog te wachten, die de geheele wereld in vlam zal zetten.’ Peckius

(1) Peckius aan aartshertog Albert, 7 April 1610, bij Henrard.

zeide dat hij ook ronduit wilden spreken, dat hij zich niet bedrogen had, toen hij meende dat al die beweging alleen ter zake van de prinses gemaakt werd en dat, indien het tot oorlog komen moest, zij daarvan het hoofdvoorwerp zijn zou. Hij kon zich niet genoeg verbazen, zeide hij, over dien heftigen hartstocht, die zulk eene groote en verschrikkelijke ellende na zich zou slepen, en deed daarbij uitkomen dat dit niet de schuld der aartshertogen was, maar dat het hem, die er de oorzaak van was, eenmaal berouwen zou.

Villeroy antwoordde, dat ‘de Koning geloofde dat de prinses om zijnentwil leed en hij zich daarom verplicht rekende, haar terugkeer naar haren vader te bewerken.’ Peckius vroeg den secretaris van staat, of hij het naar zijn geweten recht en billijk oordeelde, om voor zulk eene zaak oorlog te maken. Villeroy antwoordde hem met de wedervraag, ‘of het, zelfs wanneer men het tegendeel aannam, wijselijk gehandeld zou zijn om voor zulk een beuzeling, voor eene formaliteit, de zaken tot het uiterste te laten komen en de geheele Christenheid ten onderste boven te keeren.’ Peckius beschouwde het begrip van eer niet als eene beuzeling of eene formaliteit en zeide, ‘dat Z.H. de aartshertog voor niets ter wereld eene laagheid zou begaan, of iets dat zijne eer zou kunnen bezoedelen.’ Villeroy beweerde, dat de prins zijne vrouw met het pistool in de hand gedwongen had, hem naar de Nederlanden te volgen, en dat zij niet langer gehouden was om een man te gehoorzamen, die zijn vaderland en vorst verzaakte. Haar vader eischte haar op en zijzelve zeide, ‘dat zij liever wilde geworgd worden, dan tot haar echtgenoot terug te keeren.’ Het stond den aartshertogen niet vrij, haar tegen haren wil in voortdurende ballingschap te houden. Hij verzocht den ambassadeur in de roerendste bewoordingen, middelen te bedenken, ten einde de prinses terug te zenden, en zeide dat degen, die zoodanige uitkomst vinden zou, de grootste weldaad aan de Christenheid zou bewijzen en dat anders een algemeene oorlog onvermijdelijk was. Aanvankelijk had de Koning slechts het voornemen gehad, aan de vorsten van Brandenburg en Neuburg een matigen onderstand te verleenen, die den aartshertogen geene aanleiding tot kwaad vermoeden geven kon; maar nu had de verbittering over de zaak van den prins en de prinses hem er toe doen besluiten, een machtig leger op de been te brengen, om krachtiger op te treden. Hij smeekte Peckius andermaal, op middelen bedacht te zijn om de prinsen te doen terugkomen, terwijl de ambassadeur hem ernstig verzocht, den Koning van zijne plannen af te brengen. Hierop gaf echter de secretaris van staat

weinig hoop en zij scheidden in eene treurige en neerslachtige stemming. Volgende gesprekken met Hendrik's raadsliden gaven Peckius de overtuiging, dat deze heftige bedreigingen slechts dienen moesten om den aartshertog in zijn besluit te doen wankelen, maar dat de meesten de staatkunde des Konings ten sterkste afkeurden. 'Indien deze oorlog doorgaat, zijn wij allen verloren,' zeide de hertog van Epemon tot den nuntius.

Aldus had alle schijnvertooning tusschen de beide koningen zoo goed als opgehouden; maar toch was het nog een groot raadsel, waar en wanneer de vijandelijkheden zouden beginnen en of zij wel beginnen zouden. Hendrik maakte herhaaldelijk de opmerking, dat de openbare meening in zijn voordeel was. Weinigen toch, zoo in als buiten Frankrijk, geloofden dat hij werkelijk den vrede breken wilde en zijne toebereidselen ernstig gemeend waren. Aldus zou hij zijne vijanden onverwittigd en onvoorbereid vinden⁽¹⁾. Zelfs Aerssen, die hem bijna dagelijks zag, was somtijds misleid, in weerwil van Hendrik's krachtige betuigingen dat hij besloten had in alle gevallen en overal oorlog te maken, mits Mijneheeren de Staten hem hielpen, zooals het behoorde, daar hun eigen bestaan op het spel stond.

'Om Gods wil,' riep de Koning uit, 'laten wij toch het gebit in den mond nemen! Zeg aan uwe meesters, dat ik geheel bereid ben, en dat hunne traagheid mij doet knarsetanden.' Hij vroeg of hij op de Staten vertrouwen kon en of Oldenbarnevelt in het publiek in verbond met hem zou willen treden. De ambassadeur antwoordde, dat, wat de zaak van Cleef en Gulik betrof, zijne instructiën eene volledige samenwerking beloofden⁽²⁾, dat Oldenbarnevelt ten dien aan-

(1) Peckius aan aartshertog Albert 19 April en 26 Maart, 1610. (HSS.)

(2) Dat de staatkunde van Oldenbarnevelt ten aanzien der duitsche zaak zich zelve gelijk bleef, blijkt nog uit den geheimen brief van den franschen gezant in Den Haag, De Russy, aan Koning Hendrik, van 5 December 1609 (HS. der *Bibliothèque Nationale* te Parijs, *Coll. Harlay*):

'J'ay pris occasion de satisfaire V.M. en ce qu'elle m'escrit par sa dernière, de sentir du Sieur Barnevelt, en cas que V.M. voulust assister les Princes Allemands de son auctorité et de sa puissance, et que le Roy d'Angleterre n'y voulust ou ne pust rien contribuer que des parolles, ce que les Estats en ce cas sont délibéréz de faire. Je luy demandai ce qu'il espéroit de l'assistance du dict Roy. Sur quoy il m'a dict, que les Estats n'avoient jamais faict grand compte de l'assistance du Roy d'Angleterre, et m'a faict ressouvenir que M. Janin, luy et moy avions une fois faict ce jugement que l'on gagneroit assez s'il demeueroit neutre en ceste querelle. Je luy dis en riant, que néanmoins les Etats disoient, qu'ils feroient ce que les Roys se résoudroient de faire, joignant tousjours le Roy d'Angleterre avec Vostre Majesté; que, si le dict Roy ne contribuait pour la défensive de ces Princes que des promesses et parolles, que les Estas en feroient de mesme et V.M. voulust les ensuivre, ces Princes seroient mal assistez. A quoy il me fist responce, que les Estats avoient jugé estre nécessaire de conjoindre les deux Roys ensemble pour d'autant plus obliger le Roy d'Angleterre à suivre V.M., de laquelle la bonne volonté et le pouvoir estaient assez connus. Mais, quand le Roy d'Angleterre n'y contribueroit de sa part, que les Estats feroient pour les Princes ce que V.M. ferait.....

Depuis, déduisant à M. le Prince Maurice et le Comte Guillaume ce que le Sieur Barnevelt et moy avions dict ensemble, le Prince m'a dict que ce n'estait qu'un homme qui avait parlé à moy, et non tout l'Estat. Je luy répliquay, que M. d'Arssens, leur Ambassadeur, donnait la mesme assurance à V.M. de leur part.....' *Vert.*

zien volkomen vastberaden was en steeds verlangde, ingelicht te worden omtrent de lichtingen en andere militaire voorbereidselen in Frankrijk⁽¹⁾.

‘Deel hem mede,’ zeide Hendrik, ‘dat deze voortgang hebben, juist zoo als reeds meermalen meegedeeld is, maar dat wij alle zaken hangende houden, totdat ik met uwe ambassadeurs zal gesproken hebben, bij wie ik verwacht raad en aanmoediging te zullen vinden om verder te gaan, dan de zaak van Gulik. Deze alleen zou zulk een groot verbond en zulke bovenmatige uitgaven niet noodig maken. De Koning erkende evenwel, dat de zaak der hertogdommen eene geschikte aanleiding en een uitmuntend voorwendsel aanbood, om de lastige bureu voor goed van zijne grenzen en van die der Staten te verdrijven. Zoo zouden de vorsten in hun bezit verzekerd worden en de Republiek zoowel als hij zelf bevrijd van de aanhoudende onrust, die de Spanjaarden door hunne lage kuiperijen verwekten. Over die algemeene aangelegenheden wenschte hij zich met de gezanten te beraden. Hij kon geene troepen werpen in Gulik, zonder door Luxemburg te trekken. De aartshertogen zouden dit niet gedoogen; en zoo zou er een *casus belli* ontstaan. Een veldtocht aan de Maas zou den vorsten meer voordeel verschaffen, dan alleen het zenden der beloofde hulptroepen. Van den kant van Koning Jacobus was geen naijver te vreezen, indien de oorlog het gevolg zou zijn van de weigering des aartshertogs om het fransche leger te doen doortrekken naar de hertogdommen, daar hij zich toch niet met zijn leger van zijn rijk kon laten afsluiten, door een vijandelijke landstreek. Toch zou hij zich niet in beweging stellen, zeide hij, zonder de toestemming en de werkdadige hulp van de Staten, op wie hij als zijn voornaamsten steunpilaar bouwde.

De lichtingen voor den krijgstoht naar Milaan wachtten slechts op de persoonlijke bijeenkomst van den maarschalk De Lesdiguières met den hertog van Savoye. Op de berichten omtrent de getrouwheid van dien vorst kon geen staat gemaakt worden. Hij liet zich wel in met de spaansche ambassadeurs - daarvan was Hendrik overtuigd - en deze boden hem 300000 kronen jaarlijks aan, met het bezit van Piombino, Monaco en twee plaatsen in het Milaneesche, indien

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 9 Maart 1610 (HS.)

hij zijn verdrag met Frankrijk wilde verbreken. Maar men dacht, dat hij enkel het vertrek dezer gezanten afwachtte, om zijne schikkingen met Lesdiguières te treffen. ‘Hij weet, dat hij Spanje niet vertrouwen kan en mij wel,’ zei de Koning. ‘Ik heb een grooten slag geslagen, met den Koning van Spanje zoo in de klem te brengen, alleen door een handvol troepen in Italië. Maar ik verzeker u dat niemand, buiten de Staten en mij, iets duurzaam kan tot stand brengen. Of de hertog al dan niet stand houdt, zal geen invloed hebben op onze eerste groote plannen. Om Gods wil smee ik de Staten, geen tijd meer te verliezen, maar op mij te vertrouwen. Ik zal hen nooit misleiden, noch verlaten’⁽¹⁾.

Vijfentwintigduizend man voetvolk en vijfduizend ruiters waren reeds marschvaardig en hadden metterdaad eene beweging naar de luxemburgsche grens begonnen, gereed om met het staatsche leger en dat der ‘possedeerende’ vorsten samen te werken tot den veldtocht aan Maas en Rijn. Verder zouden 12000 man fransche troepen onder Lesdiguières zich bij den hertog van Savoye voegen en zou een even talrijk leger in de Pyreneën bijeenkomen, om aan de spaansche grens te ageeren en de oproerige beweging aan te wakkeren, die door de uitdrijving der Mooren veroorzaakt werd. Deze buitensporige maatregel, waardoor Spanje honderdduizenden zijner nijverste, welvarendste en ontwikkeldste onderdanen voor altijd verbande, was op dat tijdstip tot uitvoering gebracht en zou ten eeuwigden dage eene eerste plaats innemen onder de gedenkstukken der menschelijke dwaasheid⁽²⁾. Vijfentwintigduizend moorsche huisgezinnen kwamen te Bayonne aan en de Onderkoning van Canada werd geraadpleegd, omtrent de middelen om hen naar die landstreek te doen overgaan, hoewel de emigratie daarheen hen minder uitlokte dan die naar Virginië. Onder die omstandigheden mocht Hendrik redelijkerwijze onderstellen, dat een rijk, inwendig zoo beroerd, veeleer met vrucht kon aangetast worden, dan zelf geschikt zijn om heerschzuchtige plannen te volvoeren.

Gelijk reeds is opmerkt, was Sully niet gunstig gestemd voor al deze combinatiën, hoewel hij het later, toen hij zijne beroemde ‘Mémoires’ aan zijne geheimschrijvers in den pen gaf, deed voorkomen als had hij ze toegejuicht en er zelfs aanleiding toe gegeven. Gedurende dit aan gebeurtenissen zoo rijke voorjaar deed hij zijn best, om het geheele plan van aanval te bepalen op Luxemburg en de Maasstreek en de

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 26 Maart 1610 (HS.)

(2) VAN METEREN, XXXIe Boek, 693, 694. Mem. de Bassompierre I, 454, 455.

bewegingen in het Milaneesche en in Provence slechts als eene bijzaak en afleiding te doen beschouwen; terwijl Villeroy en zijne vrienden den hertog van Savoye als het hoofdelement van den oorlog beschouwd wilden zien. Sully wantrouwde den hertog, dien hij veil achtte voor spaansch of fransch geld en onvatbaar om eene eerlijke en edelmoedige staatkunde te volgen. Hij was overtuigd, dat Villeroy, Epernon, Jeannin en andere papisten in Frankrijk in 't geheim naar Spanje overhielden, en dat de geheele partij der Koningin het er op toellegde om de aanzienlijke macht, waarover Hendrik thans beschikken kon, te verdeelen, ten einde hem in moeilijkheden te wikkelen en hem in het dilemma te brengen van tusschen eene nederlaag of een nadeeligen vrede te kiezen⁽¹⁾. Een krachtige aanval op de aartshertogen in de Spaansche Nederlanden en de hertogdommen zou leiden tot de uitdrijving der Spanjaarden uit al de provinciën en de vestiging der Nederlandsche Republiek op een onwankelbaren grondslag. Ongetwijfeld zou daardoor de zaak der Hugenooten in Frankrijk en van het Protestantisme in Bohemen, Moravië en Oostenrijk versterkt worden. Daarom was het natuurlijk, dat de vurige Hugenoot de plannen der katholieken, met wie hij dagelijks zitting in den raad had, verdacht. Eens vroeg hij den Koning in het bijzijn van Villeroy kortaf, of Zijne Majesteit het met al die voorbereidselen tot den oorlog ernstig meende. Hendrik werd toornig en beklagde zich, dat iemand, die hem tot in het diepste zijner ziel kende, aan hem twijfelde. Maar Sully kon niet gelooven, dat het in de Nederlanden en in de Italië gelijktijdig tot een ernstigen oorlog komen zou.

Niet minder dan de Koning, verlangde hij naar de tegenwoordigheid van Oldenbarnevelt te Parijs; en hij verzocht den staatschen ambassadeur voortdurend, om op zijne komst aan te dringen. ‘Gij weet,’ schreef Aerssen aan De Russy, den franschen ambassadeur in Den Haag, ‘dat alleen de advocaat volledige kennis bezit van den in- en uitwendigen toestand van ons gemeenebest’⁽²⁾.

Sully kende zijn meester zoo goed als iemand; maar het viel moeilijk, Hendrik's cameleontische kleuren op dit tijdstip te bepalen, Den ambassadeur, die twijfel opperde omtrent 's Konings oprechtheid, verzekerde de hertog, dat Hendrik nu ernstig op de Spanjaarden gebeten was, ter zake van Condé. Zonder dat zou Anhalt, of de ‘possedeerende’ vorsten, of de

(1) Aerssen aan Carew. 10 Maart 1610 en aan Oldenbarnevelt, 25 Dec. 1609, 24 en 31 Jan., 7 en 9 Febr., 9 en 24 Maart 1610. Aerssen aan Digart, 3 Febr. 1610 (HSS.)

(2) Aerssen aan Russy, 10 Maart 1610 (HS.)

zaak van Cleef, al even weinig in staat geweest zijn om hem tot den oorlog te doen besluiten, als in vroeger tijd de zaak van de Nederlanden. Maar het machtsvertoon, dat nu voorgenomen werd, zou de geheele spaansche partij 'eene neusbloeding bezorgen' en dus van goede uitwerking zijn voor den openbaren vrede. Daarom verlangde hij, hoewel hij zijn naam niet genoemd wilde hebben, dat Oldenbarnevelt zelfkomen zou, met de ruimste volmacht, opdat alle heen en weer schrijven vermeden zou worden en er geene geheimen zouden uitlekken. De Koning was te ver gegaan om zich nog te kunnen terugtrekken, tenzij dat de koelheid der Staten hem daartoe aanleiding mocht geven. De advocaat moest komen, op alle vragen voorbereid, en weten te zeggen, hoeveel de Staten aan geld en manschappen zouden bijdragen en of zij, met den Koning tot eenigen bondgenoot, den oorlog wilden aanvaarden. Hij moest met den toom over den hals komen. Hendrik vreesde slechts, dat de Staten hem in den steek zouden laten; anders was hij niet bang voor Rome. Sully drong er op aan, dat de Provinciën nu met kracht tot den oorlog besluiten zouden, zonder zich door nevenbeschouwingen te laten afleiden. Zoodoende konden zij hun nationaal bestaan voor altijd bevestigen; maar lieten zij deze gelegenheid voorbij gaan, dan zou dit hun ondergang zijn en de nakomelingschap zou hen terecht misprijzen⁽¹⁾. De Koning van Spanje was nu van troepen en middelen zoo geheel ontbloot en zoo in het nauw gebracht door de Mooren, dat hij in de eerste tien maanden geen enkel man naar de Nederlanden kon zenden.

Inmiddels trachtte de nuntius, met tierren en kuipen, hemel en aarde te bewegen. Hij beschuldigde den Koning, de ketterij te beschermen, weerspannigheid en wanorde in de geheele Christenheid te bevorderen en daden te plegen tegen de Kerk en tegen zijn geweten. Een nieuwe legaat werd dagelijks verwacht met de handteekening van den Paus op een nieuw verbond, dat men den Koning zou verzoeken mede te onderteekenen, opdat hij niet verder zou gaan op een weg, waarvan, hoewel weinig met zekerheid bekend was, het ergste vermoed werd. De geestelijken te Parijs en in het geheele rijk hielden de heftigste predikatiën tegen de regeering en tegen de protestanten. Hendrik oordeelde dat zij oproerigheid zaaiden en beval den Seneschals en anderen beambten, een einde aan die onstuimige redevoeringen te maken, de sprekers

(1) Een *Sou* is ongeveer f 0,025.

openlijk te berispen en hen te noodzaken, zich bij hunne teksten te bepalen.

De toerustingten waren nu zoover gevorderd, dat er niets meer noodig was dan, gelijk Aerssen zeide, ‘de honden los te maken en te laten loopen.’ Nieuw-gelichte soldaten stroomden aanhoudend naar de aangewezen plaatsen, daar de soldijen met den 15^{den} Maart zouden ingaan, tegen 8 sous per dag voor een gewoon infanterist en 10 voor een korporaal. Zij trokken bij kleine troepen van tien op, werden in de herbergen aan de wegen gehuisvest en waren op straffe des doods verplicht, alles te betalen wat zij verteerden⁽¹⁾.

Het werd moeilijk, langer op de komst der buitengewone ambassadeurs te wachten, toen ten laatste het bericht kwam dat zij op weg waren. Aerssen verkreeg voor hun gebruik het Hotel Gondy, waar te voren don Pedro de Toledo gehuisvest was geweest, het prachtigste der bijzondere paleizen te Parijs, onlangs door de Koningin aangekocht. Het werd raadzaam geacht, dat dit gezantschap een even statig vertoon zou maken als dat van koninklijke of keizerlijke gezanten. Op Hendrik's last, en voor Zijner Majesteits rekening, liet hij de vertrekken met nieuwe meubels voorzien, daar de baron de Gondy zijn huisraad reeds lang verbruikt had. Hij sloeg zes vaten wijn en evenveel vaten bier in, daar de dranken in de herbergen, volgens den spaarzamen gezant, duur en slecht waren.

Hij kocht een rijtuig met fluweel bekleed voor de gezanten en een met fijn laken voor de voornaamste personen van het gevolg; terwijl hij met zijn eigen rijtuig hen tot Amiens te ontmoet zou rijden. Met minder konden zij het niet doen, zei hij, en de nieuwe rijtuigen zouden in Parijs wel van nut zijn. Hij had 500 kronen betaald voor de twee, die na gebruik weder met een gering verlies verkocht konden worden. Hij kocht verder vier appelgrauwe paarden, wat voldoende was, aangezien niemand met meer dan twee paarden in de stad reed; hij betaalde daarvoor 312 kronen, een lage prijs voor een tijd, waarin iedereen aan het koopen was. Hij nam knappe koetsiers in dienst tegen twee kronen per maand en trof, in een woord, alle schikkingen, die het gemak der ambassadeurs en de eer van den Staat konden bevorderen⁽²⁾.

De Koning was hoe langer hoe ontevredener geworden

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 22 en 25 Dec. 1609 en 24 Jan. en 24 Maart 1610; dez. aan Digart, 11 Maart 1610 (HSS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 24 en 30 Maart 1610. Aerssen aan van der Mijle, 26 Maart 1610 (HSS.)

over het uitblijven van het gezantschap, dat hij kortweg toeschreef aan de zucht der Staten, om zich van alle deelneming aan zijne groote plannen te verschoonen; maar hij zeide, ‘dat hij tot niets kon besluiten zonder Mijneheeren de Staten, de eenige mogendheid met wie hij kon overeenkomen, en die genoeg macht en ervaring bezat om die plannen tot uitvoering te helpen brengen. Zijn leger lag daar nutteloos, zoolang de gezanten wegbleven,’ en andermaal klaagde hij luide dat Oldenbarnevelt niet mede zou komen. Het deed hem echter genoeg te hooren, dat de gezanten spoedig verwacht werden; hij ging zelf naar het Hotel Gondy, om zich te overtuigen dat de toebereidselen den gezanten waardig waren⁽¹⁾.

Zijne ongerustheid had nieuw voedsel gevonden in de ernstige voorvallen te Utrecht en in zijne bijzondere berichten uit de Nederlanden. De Russy twijfelde, zooals bleek uit zijne dépêches, aan de gezindheid der Staten om den Koning in een oorlog tegen Spanje bij te staan, op grond dat zij vreesden voor de afkeuring van den Koning van Engeland, die reeds naijverig was op de macht en grootheid der Republiek. Peckius beweerde dat de aartshertogen van de Staten de verzekering ontvangen hadden, dat deze niets ondernemen zouden in strijd met het Bestand. De prins van Anhalt, die, als aanvoerder van het leger der Duitsche Vorsten, met warmte het plan van een algemeenen oorlog voorstond, die het gevolg der Cleefsche expeditie zijn zou, kwam geregeld in tegenspraak met den Staatschen ambassadeur te Parijs, aangezien Aerssen volhield dat de Staten door de ondervinding van een drieënveertigjarigen oorlog geleerd hadden, niet te vertrouwen op duitsche vorsten, dan na officieele verbintenissen. En wie stond hun borg voor hulp van die zijde, indien zij door Spanje wegens hunne medewerking in de cleefsche zaak werden aangevallen? Anhalt liet het niet ontbreken aan betuigingen van sympathie voor Hendrik's plannen tegen Spanje, maar zeide dat de Koning en de Staten een oorlog voor dertig of veertig jaren op het oog hadden, terwijl de vorsten in één jaar volbrengen konden wat zij doen wilden⁽²⁾.

Grooter dwaling kon zeker niet begaan worden, indien men de hier geuite meening beschouwt in het licht der volgende gebeurtenissen. Villeroy trok van deze gesprekken partij, om den naijver tusschen de vorsten en de Staten aan te wakkeren,

(1) Dez. aan denz., 26 Maart 1610 (HS.). Zie verder het Rapport der buitengewone gezanten, in het aangehaald HS.

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 5 April 1610 (HS.).

tot bevordering zijner eigene bedoelingen en terwijl hij voorgaf groot belang te stellen in het welslagen van 's Konings plannen.

Inmiddels had de aartshertog Albert krachtig en duidelijk geantwoord op de bedreigingen des Konings en de roerende vermaningen van Peckius om de prinses terug te zenden. Daar haar verblijf in Brussel de hoofdoorzaak van den dreigenden oorlog zijn zou, ware het beter, zeide hij, eene echtscheiding te bewerken, of door middel van den Connétable de toestemming van den prins te verkrijgen tot den terugkeer van zijne vrouw naar haren vader. De aartshertog wilde zijn best doen een dezer plannen te bevorderen. 'Maar,' voegde hij er bij, 'indien men door snoeverijen en dreigementen ons denkt te dwingen tegen onze beloften en daarmede tegen onzen goeden naam en onze eer te handelen, dan zullen wij bepaald niets doen. Mocht de Koning ter zake van dit misverstand tot den oorlog besluiten, dan zullen wij dien tegen hem aannemen. In dat geval, evenwel, zullen wij ons niet langer verplicht rekenen de prinses in ons huis te houden⁽¹⁾, maar middelen beramen om haar, die van al de onheilen de oorzaak zijn zou, van ons te verwijderen⁽²⁾.

De buitengewone gezanten, die wij te Atrecht verlieten, waren nu op fransch gebied aangekomen. Den 17^{den} April bereikten zij Amiens, waar Aerssen hen, met zijne drie rijtuigen, reeds gedurende acht dagen afwachtte. Aan de poort der stad, vonden zij eene wacht opgesteld om hen met militaire eerbewijzen te ontvangen en bood een officieel ambtenaar verontschuldiging en wegens de afwezigheid van den gouverneur, die met het meerendeel der bezetting naar Champagne had moeten optrekken, waardoor 's Konings bevelen voor hunne plechtstatige ontvangst niet naar de letter konden opgevolgd worden. De magistraat kwam intusschen, in plechtgewaad en voorafgegaan door dienaren, die zilveren staven droegen, de ambassadeurs welkom heeten. Een advocaat hield eene toespraak, uit naam der stedelijke overheid, zeggende dat haar door den Koning uitdrukkelijk gelast was hen als de vertegenwoordigers zijner beste vrienden te ontvangen en hun alle eer te bewijzen. Hij prees het wijze bestuur van Hunne Hoogmogenden en de onversaagdheid der Republiek, die uit het gelukkig beleid van hun langdurigen en hevigen oorlog gebleken waren⁽³⁾.

- (1) Wij moeten hier van Motley's vertaling afwijken. In het oorspronkelijk luidt deze zinsnede als volgt: ... En tel cas nous nous tiendrons aussi pour desobligez de tenir plus en nostre maison lad. Princesse' *Vert.*
- (2) De aartshertogen aan Peckius, 22 April 1610, bij HENRARD.
- (3) 'Rapport ofte verhael.' Zie het aangehaalde HS.

De gezanten antwoordden met complimenten, waarop de magistraat hun, overeenkomstig het gebruik, eenige flesschen hippocras aanbood.

Na de rijtuigen van den prins van Oranje, waarmede zij tot dusver de reis gemaakt hadden, te hebben teruggezonden,⁺ trokken zij den volgenden dag op Parijs aan. Te St. Denis, waar zij des middags van den derden dag kwamen, werden zij ontvangen door de Bonoeil, den inleider der ambassadeurs, dien de Koning daarheen had gezonden om hen te verwelkomen en hen te verwittigen dat zij onderweg⁺ ontvangen zouden worden door den hertog van Vendôme, den oudste van 's Konings wettige kinderen. Voordat zij Parijs bereikten, kwam hun dan ook een schitterende optocht van bijna vijfhonderd edellieden te paard tegemoet, met den hertog aan het hoofd, en vergezeld door De Brissac en Boisdaulphin, maarschalken van Frankrijk. Deze drie stegen onmiddellijk van hunne paarden af, terwijl de ambassadeurs hunne rijtuigen verlieten. De hertog heette hen daarop plechtig en hartelijk welkom en zeide dat hij door den Koning, zijn vader, gezonden was om hen te ontvangen als de waardige gezanten van de beste en trouwste vrienden, die hij op aarde bezat.

De ambassadeurs betuigden hun dank voor de groote en buitengewone eer, die hun werd bewezen, waarop zij uitgenoodigd werden in een koninklijk rijtuig plaats te nemen, dat voor dit doel hierheen gezonden was. Na vele plichtplegingen werd die uitnoodiging aangenomen en reden zij, met den hertog van Vendôme, door Parijs naar den Faubourg St. Germain. Aan het Hotel Gondy gekomen, werden zij door den hertog, ondanks alle tegenwerpingen, de trap op geleid naar hunne vertrekken. 'Dit is eene ongewone eer,' schreven de gezanten aan de Staten, 'en die nooit te voren aan iemand bewezen is, zoodat ook onze benijders met wrok vervuld zijn.' En Petrus Peckius was van dezelfde meening: 'Iedereen mort hier over de ontvangst der Staatsche gezanten, wijl zulk eene eer nog nooit aan eenig gezant, hetzij van Spanje, Engeland of een ander land bewezen is'⁽¹⁾.

Er waren nog verscheidene staatslieden in leven, zoowel in Frankrijk als in de Republiek - de Koning en Villeroy, Oldenbarnevelt en Maurits - die zich herinnerden, hoe het plechtige gezantschap, dat zesentwintig jaren te voren van Den Haag naar Frankrijk was getogen om de souvereiniteit

(1) Peckius aan aartshertog Albert, 22 April 1610, bij HENRARD.

van wege de Staten aan Hendrik's voorganger aan te bieden, op schandelijke wijze vier weken lang te Rouaan als gevangen behandeld en daarop naar de Nederlanden teruggezonden was, zonder zelfs tot een gehoor bij den Koning te worden toegelaten. Minder dan een menschenleeftijd had volstaan, om dien in waarheid wonderbaarlijken ommekeer in de lotgevallen der Nederlandsche Republiek te bewerken⁽¹⁾.

De president Jeannin kwam hen den volgenden dag bezoeken en hun zijne diensten aanbieden, en evenzoo de ambassadeur van Venetië en de zaakgelastigde van Engeland.

Den 22sten kwamen de koninklijke rijtuigen hen van het hotel⁺ Gondy afhalen, voor hunne eerste audientie op het Louvre. Daar werden zij aan de deur ontvangen ^{+22 April 1610} door eene eerewacht, met slaande trom en het geweer presenteerende, en het geleiden naar een vertrek in het paleis had met de meeste plechtigheid plaats. Daarop werden zij aangediend bij den Koning, die zich in eene der galerijen bevond, omringd door een staf van prinsen en hooge hofbeambten. Zoodra de nederlandsche heeren naderden, verwijderden deze zich en lieten den Koning alleen. De gezanten maakten hun compliment en Hendrik begroette hen eerbiedig en hartelijk. Nadat hij hen verzocht had hunne hoeden weder op te zetten, hoorde hij met aandacht hunne toespraak aan.

De inhoud hunner woorden kwam overeen met die, welke bijna gelijktijdig door de buitengewone gezanten der Staten te Londen gesproken werden. Beide toespraken, zooals zij later op schrift gebracht werden, droegen den onmiskenbaren stempel derzelfde hand, die de geheele staatkundige machine leidde. Op sommige plaatsen was de zinsbouw dezelfde; en werkelijk had de advocaat de voorschriften voor de beide gezantschappen op denzelfden dag opgemaakt en geteekend.

De afgevaardigden erkenden in de warmste bewoordingen de voorbeeldelooze genegenheid, die Hendrik aanhoudend aan de Nederlanden betoond had, gedurende den geheelen loop van hun oorlog. Zij konden geen woorden genoeg vinden om hunne dankbaarheid daarvoor en voor de hulp, hun in de onderhandelingen voor het bestand bewezen, naar behooren uit te drukken. Zij verontschuldigten de vertraging hunner zending, eensdeels door de late ontvangst der spaansche bekrachtigingen, ten andere door de inbreuken, door de aartshertogen op sommige artikelen van het bestand gepleegd, maar voornamelijk door de groote onheilen, die de overstromingen in hun land veroorzaakt hadden, en de onlusten in

(1) Zie Gesch. d. Vereenigde Nederl., I, Hoofdst. 2.

de stad Utrecht, die nu zoo behoedzaam en gelukkig gedempt waren.

Het hoofddoel hunner zending was, hun eerbiedigen dank te betuigen en de verzekering te geven, dat nooit eenige staat ontvangen weldaden dieper in het geheugen gegrift had, dan de Republiek die van Zijne Majesteit, of beter gezind kon zijn om de persoon, de kroon en de familie des Konings tegen iedereen te verdedigen. Zij gaven hunne vreugde te kennen over de wijsheid en den moed, waarmede de Koning de bescherming der rechten van Brandenburg en Neuburg op de Gulik-Cleefsche landen op zich had genomen, waardoor een einde werd gemaakt aan de aanmatiging van hen, die de wet wilden stellen aan de geheele wereld. Zij zegden de medewerking der Staten in deze belangrijke onderneming van hun bondgenoot toe, in weerwil der groote verliezen, in den laatsten oorlog geleden, en der vermindering van inkomsten ten gevolge van de overstromingen; zij zouden nooit eene overweldiging, zoo onrechtvaardig als die door den Keizer beoogd werd, dulden, noch nalaten Zijne Majesteit in zijne edelmoedige plannen te ondersteunen. Zij hadden ook in last te vernemen, of Zijne Majesteit de sluiting van een nauw verbond tot wederkeerige hulpverleening tusschen Frankrijk, Engeland, de Vereenigde Provinciën en de Duitsche Vorsten goed zou keuren.

De Koning, die met gespannen aandacht toegehoord had, bedankte de gezanten ernstig en hartelijk voor hunne betuigingen van genegenheid jegens hem. Hij verzocht hen te bedenken, dat hij steeds een goed vriend voor hen geweest was, en dat hij hen nooit verlaten zou; dat hij de Spanjaarden altoos gehaat had en altoos haten zou; en dat de zaken van Gulik niet slechts voor het tegenwoordige, maar ook voor de toekomst moesten geregeld worden. Hij verzocht hun, hunne voorstellen op schrift te brengen en in overleg te treden met de leden van zijn raad, opdat de zaken open en zonder terughouding konden behandeld worden. Hij wilde met de Nederlanders altijd omgaan als met zijn eigen volk, geen achterdeur openhouden en alle zaken uitstorten als bij zijne beste en trouwste vrienden.

Na dit gehoor, volgden de bijeenkomsten tusschen de ambassadeurs en Villeroy, Sully, Jeannin, den kanselier en Puysieux elkander dagelijks op.

Na kennis te hebben genomen van de schriftelijke verklaring der gezanten, die eene omschrijving was van Oldenbarnevelt's instructiën en onder andere een eerbiedig vertoog tegen de ontworpen Fransche Oostindische Compagnie bevatte, hetwelk inhield dat die slechts de Spanjaarden bevoor-

deelen en de Staten groot nadeel toebrengen zou, beklagde 's Konings raad zich, dat het stuk in te algemeene bewoordingen vervat was en niets dan complimenten inhield. De ambassadeurs, daarentegen, over elk punt en elk artikel uitweidende, beweerden dat hunne instructies veel meer dan bloote betuigingen inhielden. De ministers verlangden te weten, wat de Staten bereid waren metderdaad te doen in de zaak van Cleef, die zij met zooveel warmte aanbevolen hadden. Zij vroegen, of het staatsche leger, tot bescherming der vorsten, naar Dusseldorf zou optrekken zoodra de Koning zich te Mezières in beweging stelde, en deden onderzoek naar den krijgsvoorraad, dien de magazijnen der Staten hun zouden kunnen verstrekken.

De gezanten zeiden dat zij geene bepaalde voorschriften omtrent die punten hadden en dus geen afdoend antwoord daarop geven konden. Meer dan ooit, miste Hendrik nu den grooten advocaat; had hij kunnen komen, met den toom om den hals, gelijk Hendrik zoo dikwijls verlangd had, dan waren de zaken spoedig afgedaan. De alleenheerschende Koning kon maar niet begrijpen, dat Oldenbarnevelt niet was de onbeperkte gebieder over de Vereenigde Provinciën, maar slechts de zegelbewaarder van eene der zeven en Hollands afgevaardigde ter Staten-Generaal. Zijn gezag, hoe uitgestrekt ook, was dit alleen wijl het zijdelings werkte en zoo zorgvuldig verborgen bleef.

Villeroy en Sully stelden daarop voor, dat De Béthune, een bloedverwant van den grooten financier, onverwijld naar Den Haag zou gezonden worden, om met prins Maurits en Oldenbarnevelt in 't bijzonder de krijgskundige vraagstukken van den aanstaanden veldtocht te bespreken. Er werd overeengekomen, dat de gezanten hun vertrek zouden uitstellen tot na de terugkomst van Béthune.

Inmiddels had de Koning met den nuntius de hevigste woordenwisselingen. Ubaldini verweet hem, dat hij alle vermaningen van Zijne Heiligheid in den wind sloeg en op het punt stond om de Christenheid in ellende en oorlog te dompelen ter wille van de prinses van Condé. Hij bracht hem onder het oog, dat hij zich niet alleen den Koning van Spanje en de aartshertogen aldus tot doodelijke vijanden maakte, maar dat ook de Staten-Generaal en de Koning van Engeland zulke wanhopige plannen niet zouden begunstigen. De Koning gaf ten antwoord, dat hij op zijne eigene krachten vertrouwde, niet op die zijner naburen; en, mochten de Hollanders zich niet voor hem verklaren, dan zou hij toch zijne plannen ten uitvoer brengen. Op den 15^{den} Mei zou hij zich zelf

aan het hoofd stellen van zijn leger, al moest daarvoor de kroning der Koningin tot October worden uitgesteld; en hij kon den Koning van Spanje of de aartshertogen niet als zijne vrienden beschouwen, zoolang zij hem geene bewijzen van vriendschap gegeven hadden. Op de vraag van den nuntius welke bewijzen hij verlangde, antwoordde hij onbewimpeld dat de prinses aan den Connétable, haar vader, moest teruggegeven worden; in welk geval de zaak van Gulik in der minne zou kunnen geschikt worden; en mocht de oorlog daar voortgang hebben, dan zou hij er niet meer dan 4000 man heen zenden⁽¹⁾.

Zoo zou deze wonderbare vorst, in weerwil zijner machtige voorbereidselen, zijner dringende aanzoeken om de komst van Oldenbarnevelt en zijner met dien staatsman, Aerssen en Sully overlegde plannen, bereid zijn het zwaard weder op te steken, zijne vrienden te verlaten en zijne vijanden, vooral den aartshertog, te omhelzen, in plaats van de volgende week Brussel te gaan beschieten, waarmede hij gedreigd had, wanneer slechts de schoone Margaretha, door tusschenkomst van haar waardigen vader, in zijne armen zou gevoerd worden. Hij gaf nog aan den nuntius de hoop te kennen, dat de aartshertog oogluikend hare ontvoering zou toelaten, waartoe hij de noodige schikkingen door De Préaux te Brussel deed maken. Maar Ubaldini, die wel wist dat de aartshertog daar niet in treden zou, gevoelde dat de oorlog onvermijdelijk was.

Tegelijkertijd had pater Cotton, die al te geneigd was de geheimen van de biecht te verraden, als er wat te verdienen viel, een langdurig onderhoud met den ambassadeur der aartshertogen. De heilige man zeide dat de Koning hem bekend had, den oorlog alleen te voeren ten einde de prinses naar Frankrijk terug te krijgen, zoodat, nu daaromtrent geen twijfel meer bestaan kon, de biechtvader Peckius smeekte, onverwijld op middelen bedacht te zijn om Z.H. den aartshertog over te halen tot den geheimen terugkeer der prinses naar haar land, ten einde grooter kwaad te voorkomen. De Jezuïet had andere begrippen van eer en plicht dan de aartshertog. Hij voegde er bij, dat de Koning met Paschen zoozeer op zijn zieleheil was bedacht geweest, dat hij licht zijne genegenheid voor de prinses zou hebben vergeten, indien zij die niet door hare brieven, waarin zij hem ‘mijn hart’ en ‘mijn ridder’ noemde en andere verliefde benamingen gaf, had aangevuurd. Pater Cotton stelde een geschrift op, dat hij Peckius in 't geheim

(1) Peckius aan den aartshertog Albert, 28 April 1610, bij Henrard.

ter hand stelde, ten betooge dat de aartshertog het met zijn eer en geweten kon overeenbrengen, die ontvoering toe te laten. Maar hij smeekte den ambassadeur, dat om Gods wil Zijne Hoogheid dit nooit aan iemand zou meedeelen⁽¹⁾.

Terwijl Hendrik dus raad belegde met zijne getrouwsten en met de diepzinnigste staatslieden van Europa, omtrent het binnen veertien dagen aanvangen van een grooten algemeenen oorlog, overlegde hij in 't geheim met zijn biechtvader om te beproeven, wat hij toegaf dat zijn eenige doel was, door het middel van Jezuïeten-lijm te verkrijgen van den voornaamste zijner vijanden. In waarheid, het wantrouwen van Oldenbarnevelt en zijn medestanders was gerechtvaardigd. Een stap vooruit bij hun machtigen maar veranderlijken bondgenoot zou een stap naar den afgrond kunnen zijn.

⁺ Op den 1sten Mei bracht Sully een langdurig bezoek bij de gezanten. Hij drong er ernstig op aan, dat zij van de omstandigheden zooveel mogelijk partij zouden trekken. Er waren genoeg lieden, zeide hij, die gaarne den Koning eene andere richting zouden zien nemen; want menig invloedrijk persoon in zijne omgeving was geheel Spaanschgezind. Het had den Koning leed gedaan, van den prins van Anhalt, hoewel slechts in algemeene termen, te moeten hooren, dat hij op zijne jongste reis door de Nederlanden eenige verandering van gezindheid, eenige verkoeling bij Hunne Hoogmogenden had waargenomen. De hertog ried hen aan, oplettend te werk te gaan, en niet te vergeten dat deze aangelegenheden hun nader aangingen dan iemand anders; zij moesten wel overtuigd zijn, dat, indien zij de zaak niet met warmte aanvatten, de Franschen zich evenmin bloot zouden geven. Sully sprak met ernst en gevoel; het was duidelijk dat hij zoowel als zijn meester teleurgesteld was, door den behoedzamen en beperkenden inhoud der voorschriften, die aan de gezanten waren medegegeven. ^{+1 Mei 1610}

De meening was inderdaad algemeen verspreid, en werd tot zekere hoogte door Aerssen en zelfs door Sully gedeeld, dat de krijgstoerusting des Konings eigenlijk slechts eene vertooning waren, en dat, indien de prins en met hem de prinses van Condé naar Frankrijk terugkeerde, de geheele oorlogswolk overwaaien zou. Er werd zelfs beweerd, dat

(1) Peckius aan den aartshertog Albert, 28 April 1610, bij Henrard.

De kanselier Sillery verzocht ook Peckius, zijn meester te bewegen, de koopwaar over te geven, die hij in zijne bewaring had, en aldus den fakkel uit te dooven, die op het punt stond de geheele Christenheid te doen ontvlammen. Wie den aartshertog daartoe kon overhalen, zou het heilzaamste werk doen, dat sedert honderd jaren verricht was. (Peckius aan Albert, 30 April 1610)

Hendrik een geheim verbond met den vijand zou gesloten hebben, krachtens hetwelk hij, hoewel oogenschijnlijk gereed het Huis van Oostenrijk met overmacht aan te vallen, het in werkelijkheid de hand zou reiken, onder voorwaarde van de hertogdommen in geschil bij zijn eigen rijk te mogen inlijven en den prins en de prinses van Condé van Spanje terug te krijgen. Hij werd aldus verdacht van zijne vrienden en bondgenooten te verraden, op eerlooze wijze en om de laagste beweegredenen. De verspreiding dier schandelijke geruchten voorkwam zeker voor een poos, dat de vijand de noodige maatregelen nam tegen den inval, die hem dreigde; maar zij deden ook zijne vrienden argwaan opvatten, terwijl de Koning zelf er over verwoed en er door in het hart getroffen werd⁽¹⁾.

Den nuntius vroeg hij eens, hoe men in Rome en Italië dacht over de mogelijkheid van den oorlog. Ubaldini antwoordde dat de best ingelichten meenden, dat de prinses van Condé het middelpunt der vijandelijkheden zou zijn; men dacht dat hij haar terug verlangde te hebben. 'Ik verlang haar terug te hebben,' riep Hendrik, met een zwaren vloek schuimbekkende van woede uit, 'en ik zal haar terughebben. Dat zal niemand beletten, zelfs niet Gods stedehouder op aarde.' Maar de betichting van verraad drukte hem neer en verbitterde hem elk uur.

De gezanten gaven aan Sully te kennen, dat zij niets wisten van eenige verandering of verkoeling hunner lastgevers, waarvan Anhalt gesproken had, en de hertog nam zijn afscheid. Men zal zich herinneren dat Villeroy getracht had oneenigheid tusschen Anhalt en de Staten te verwekken, door misbruik te maken van particuliere gesprekken tusschen dien prins en den nederlandschen ambassadeur.

Zoodra Sully vertrokken was, begaf Van der Myle zich naar Villeroy, om uit zijn naam en dien zijner ambtgenooten om een afschiedsgehoor te verzoeken, aangezien het doel hunner zending vervuld was. Maar de secretaris van staat drong er, evenals Sully, bij hen op aan, dat zij van de bestaande gelegenheid meer gebruik zouden maken. De zaak van Cleef ging, zeide hij, den Koning slechts weinig aan, maar Zijne Majesteit had die hoofdzakelijk ter harte genomen ten behoeve van de Staten en voor hunne zekerheid. Zij waren derhalve verplicht hunne beste krachten aan te wenden, al was het ook dat er niet meer van hen verlangd werd, dan zij bij machte waren na te komen. Van der Myle gaf de verzekering, dat Hunne

(1) Mém. de Sully, VII, liv. XXVII, 399.

Hoogmogende niets zouden verzuimen, om den Koning getrouw en overeenkomstig hunne belofte bij te staan.

⁺Den 5^{den} Mei bracht Villeroy den ambassadeurs een brief van den Koning aan de Staten-Generaal, met een antwoord op schrift op de mondelinge verklaringen, ^{+5 Mei 1610} door de gezanten aan Zijne Majesteit gedaan. De brief des Konings hield eene beleefde erkenning in der dankbaarheidsbetuigingen van ‘zijne waarde en goede vrienden en bondgenooten’ en eene warme goedkeuring van hun wijs besluit om de zaak van Brandenburg en Neuburg te ondersteunen. Voor de bijzonderheden gedroeg hij zich aan de vertrouwelijke gesprekken, door hem met de gezanten gehouden. Daaruit zou blijken, van hoe groot gewicht hij het achtte, dat deze zaak nu geregeld werd op zoodanige wijze, dat er geene tweede poging vereischt zou worden, als de omstandigheden wellicht minder gunstig zouden zijn, en dat hij zijn eigen leven wilde in de waagschaal stellen, aan het hoofd van zijn leger, om dat doel te bereiken. Hij betuigde den ambassadeurs zijne hooge tevredenheid over hunne verzekeringen van dankbaarheid en genegenheid en prees zeer het besluit der Staten om den keurvorst en den palztgraaf in de zaak der hertogdommen bij te staan. Hij beschouwde dit als een bewijs van hun goed oordeel en wijsheid en van de overtuiging, dat zij meer dan eenige andere staat belang hadden bij het verleenen van dien bijstand, zoowel wegens de zekerheid, die de nabuurschap van goedgezinde vorsten geven zou, als wegens het gevaar dat wellicht anderen zich in die landen nestelen zouden. De Koning verzocht daarom, dat de Staten zoo spoedig mogelijk de troepen in beweging zouden stellen, die zij naar aanleiding van Béthune's zending hadden aangeboden. De Koning zou van zijn kant hetzelfde doen, met de meeste zorg en spoed, opdat Mijneheeren de Staten geen tegenspoed zouden ondervinden op plaatsen, die voor hen van zoo groot belang waren. Hij verzocht hun ook wel in aanmerking te nemen, dat niet slechts eene eerste poging gevorderd werd om de vorsten in het bezit der Hertogdommen te stellen, maar het evenzeer noodig was te voorzien in den duurzamen uitslag der onderneming en te waken tegen elken toeleg, die te eeniger tijd beproefd mocht worden om die vorsten weder uit te drijven. Anders zouden al hunne pogingen te vergeefs zijn. Daarom stemde Zijne Majesteit toe in het nieuwe verbond, dat de Staten voorstelden aan te gaan, met de vorsten en rijken, in de memorie der ambassadeurs opgenoemd, tot wederkeerig hulpbetoon tegen alle onrechtvaardige kuiperijen, aanslagen en overweldigingen.

Aangezien de Koning niet nauwkeurig ingelicht was omtrent

de inbreuken, door de aartshertogen op het Bestand gepleegd, verlangde hij die aangelegenheid voor 't oogenlik niet te bespreken, hoewel hij zich steeds verplicht achtte tot al hetgeen van hem als een der garanten van dat verdrag kon gevorderd worden.

Wat het vertoog der ambassadeurs aangaande den indischen handel betrof, zoo verklaarde Zijne Majesteit geene bedoeling te hebben om den Staten afbreuk te doen, door aan zijne onderdanen de vergunning tot het oprichten eener Compagnie voor dien handel in zijn rijk te geven. Hij had tot nu toe elk besluit in die zaak uitgesteld, alleen uit eerbied voor de Staten, maar hij kon niet weigeren, aan de rechtmatige vorderingen zijner onderdanen toe te geven, wanneer deze daarop met evenveel klem bleven aandringen, als tot dusver het geval was. Het recht en de vrijheid, waarop zij aanspraak maakten, waren aan allen gemeen, zei de Koning, en hij was toch verplicht voor de belangen zijner eigene onderdanen evenveel zorg te dragen, als voor die zijner vrienden en bondgenooten⁽¹⁾.

Welk een groot verschil in toon en uitdrukkingen, tegenover de Republiek gebezigd door hare groote en goede vrienden en bondgenooten, de Koningen van Frankrijk en Groot-Brittannië! Het was natuurlijk dat Hendrik, in de hoop dat de Staten aan zijne zijde zouden staan bij zijn algemeenen aanval op het Huis van Oostenrijk, hen in zijne vaste overtuiging wilde doen deelen, dat niemand meer dan de Republiek er belang bij had, dat geen spaansch en katholiek vorst zich in de hertogdommen nestelde. Maar, terwijl hij hen daardoor verplichten wilde tot het volvoeren der eerste onderneming, nam hij tevens met hartelijkheid en bijna met dankbaarheid het voorstel aan tot een nauw verbond der Republiek met hem en met de protestantsche vorsten, dat Jacobus zoo hoogmoedig verworpen had. Erger kon zij moeilijk worden beleedigd, dan de Koning van Engeland het deed, toen hij op dat gewichtig oogenblik zijne ongerijmde aanspraak op soevereine rechten over de Nederlanden te berde bracht. Hij wilde met hen geen verdrag aangaan, zeide hij; maar mocht hij het van belang achten met zijn koninklijken broeder van Frankrijk te onderhandelen, dan zou hij hun waarschijnlijk de deur niet voor 't aangezicht sluiten.

Ook Hendrik's antwoord op de vertoogen der ambassadeurs betreffende den indischen handel was even gematigd, als dat van Jacobus omtrent de haringvisserij hooghartig en beslis-

(1) Brief des Konings van 5 Mei 1610, in het 'Rapport' enz (HS).

send was. Het is intusschen vermakelijk, te zien hoe de Hollanders met edele verontwaardiging volhielden dat de zee even vrij was als de lucht, wanneer het gold sardijnen te vangen op de Schotsche kust, terwijl zij op hetzelfde oogenblik hunne beste bondgenooten en de geheele wereld uitsloten van hun Oostindisch monopolie. Maar Isaïc le Maire en Jacobus le Roy hadden geenszins voor niets zoolang ten huize van Zamet in Parijs verkeerdt; en Aerssen had nog niet, zooals hij zelf onderstelde, ‘der Fransche Oostindische Compagnie den nek gebroken.’ Zekere hollandsche vrijbouter, Simon Danzer genaamd, geboren in Dordrecht, die achtereenvolgens in dienst van Spanje, Frankrijk en de Staten geweest was, maar overal geplunderd had, oefende op dit oogenblik wellicht grooter invloed op den Oostindischen handel uit, dan eenig vorst of gemeenebest.

Die geduchte zeeschuimer had nu vier snelzeilende en goed gewapende schepen in de vaart, waarmede hij van Protestanten en Katholieken, Turken en Christenen gelijkelijk tol hief, met groote onpartijdigheid. De Koning van Spanje had hem brieven van amnestie en vrijgeleide gezonden, met ruime geldelijke aanbiedingen om in zijnen dienst te treden. Een aanbod van den Koning van Frankrijk had dat van zijn koninklijken broeder en vijand overtroffen, toen hij Danzer had aangezocht om de zeeën schoon te vegen onder de witte vlag.

De staatsche gezant gaf zijnen meesters in bedenking, of het dien machtigen en ervaren vrijbouter wel vrij stond, de Spanjaarden of Franschen te dienen, en of er geen middel bedacht kon worden om hem op een anderen weg te brengen. ‘Hij is nu met zijne fraaie schepen te Marseille,’ schreef Aerssen. ‘Hij wordt sterk aangezocht door de Spanjaarden en door de directeuren der nieuwe Fransche Oostindische Compagnie - particulieren die oorlogschepen uitrusten. Wordt hij niet bevredigd door 's Konings aanbiedingen, dan zal hij zich waarschijnlijk bij den Koning van Spanje aansluiten, die hem 1000 kronen per maand aanbiedt. Geld gierigheid kwelt hem, maar hij is noch spaanschgezind noch papist; en ik vrees dat hij met zijne schepen in dienst dier Oostindische Compagnie zal gaan en zoo terugkeeren tot de vrijbouterij, waarvan al het kwaad op onze hoofden zal neerkomen. Indien de Staten mij brieven van kwijtschelding voor hem zenden wilden, in navolging van den Koning van Frankrijk, onder voorwaarde dat hij naar Zeeland terugkeeren zal en de zee geheel vaarwel zeggen, dan zou er wel iets aan te doen zijn. Ankers steekt hij te Marseille weer in zee en zal hij ons meer kwaad berokkenen dan ooit. Le Maire doet zooveel kwaad

als hij kan en men beraadslaagt hier dagelijks met hem⁽¹⁾.

Zoo zette de vlugge Simon Danzer zijn zeeschuimers-beroep voort van Marseille tot de Molukken; van Java tot Mexico, en ontglipte hij zoowel aan Filips en Hendrik, als aan Oldenbarnevelt. Van een losbandig maar dapper scheepskapitein, wat hij in dienst der Staten geweest was, was hij nu een zeeroover van beroep geworden en had hij zijn hoofdkwartier opgeslagen te Algiers. Zijn engelsche deelgenoot Warde koos zijn verblijf hoofdzakelijk te Tunis; en beide werkten in 't geheim samen met de turksche Pachas. Met hunne aanzienlijke vloot, waarvan een schip alleen zestig kanonnen voerde, waren zij de schrik der Middellandsche Zee, persten zij schattingen af van den handel van alle natiën en verkochten zij licenten aan de voornaamste regeeringen van Europa. Toen hij door den opgezamelden buit rijk was geworden, was Simon niet ongenegen eene eerzame loopbaan te kiezen, waartoe hem de weg altoos open stond, aangezien Frankrijk, Engeland, Spanje en de Vereenigde Provinciën om strijd trachtten hem door hooge aanbiedingen van rang en soldij aan hunne nationale marine te verbinden. Hij kon echter zijn plan om op zijne lauweren te gaan rusten niet volvoeren, daar hij te Parijs vermoord werd door iemand dien hij vroeger afgezet en te gronde gericht had⁽²⁾.

Toen Villeroy zelf de brieven des Konings aan de ambassadeurs overhandigde, werd hem door dezen gevraagd, wanneer en waar Zijne Majesteit het nader verbond zou willen tot stand brengen. De secretaris van staat - die in zijn hart alles behalve voor die nauwe verbintenis was met eene republiek die hij haatte en met ketters die hij op den brandstapel wenschte - antwoordde kortweg, dat de Koning ten allen tijde gereed was, indien zij de noodige volmachten konden toonen. Bij zijn vertrek, zeide hij dat de Staten het oog op alles moesten houden, om dat gelegenheden als deze nooit terugkwamen; en eindelijk, dat Zijne Majesteit de gezanten den volgenden dag voor een afscheidsgehoor ontvangen zou.

Den volgenden morgen haalden de maarschalk De Boisdaulphin en De Bonoeil met koninklijke rijtuigen de ambassadeurs aan het Hotel Gondy af en geleidden hen naar het Louvre. Op hun weg ontmoetten zij De Béthune, die uit Den Haag teruggekeerd was met brieven voor den Koning en voor hen zelve. In de wachtkamer hadden de gezanten gelegenheid hunne brieven te lezen, daar Zijne Majesteit liet zeggen dat

(1) 'Rapport' enz. (HS.) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 6 Sept., 2 Nov. en 2 Dec. 1609 (HSS.)

(2) VAN METEREN, XXXIe boek, f°. 673, XXXIIe boek f^o, 584, 639. Wagenaar, X, 51.

hij hen wel met ongeduld verwachtte, maar wenschte dat zij die stukken voor de audientie lezen zouden. Zij vonden den Koning niet in een goede luim. Hij was wel tamelijk tevreden over den algemeenen inhoud der brieven, die De Béthune overgebracht had, maar beklagde zich ernstig over het verlangen der Staten, dat gedurende den aanstaanden veldtocht de kosten van onderhoud der 4000 Franschen in staatschen dienst door de koninklijke schatkist zouden gedragen worden. Hij verklaarde dat dit voorstel eene “kleine betuiging van ondankbaarheid” was, dat Mijneheeren de Staten “kleine gierigaards” waren en dat zulk eene handelwijze “een streek van zuinigheid” was, dien hij van hen niet verwacht had⁽¹⁾.

Wat Engeland betrof, bestond er een groot verschil, zeide hij. De Engelschen namen, wat hij gaf. Hij deed veel voor zijne vrienden, zeide hij, en was altoos bereid dubbel weer te geven wat zij voor hem deden. Indien de Staten evenwel bij hun verlangen volhardden, dan zou hij zijne troepen terugroepen. Al voortgaande werd de Koning hoe langer hoe opgewondener en toonde hij zich bepaald ontevreden door woorden en gebaren. Dit was niet te verwonderen, want wij zagen hoe dringend hij verlangd had dat de advocaat in persoon, “met den toom over den hals,” komen zou, en nu had deze zijn schoonzoon en twee anderen gezonden, die door beperkte voorschriften gebonden waren. En bovenal, terwijl hij plan had op een algemeenen oorlog en daarbij rekende op den ruimsten onderstand van de Staten, ziet, daar begonnen deze te kibbelen over de betaling van twee regimenten, die tot hun eigen leger behoorden.

Er waren intusschen redenen voor die behoedzaamheid, behalve de ongegronde hoewel niet geheel hersenschimmige vermoedens omtrent 's Konings goede trouw, waarop wij reeds zinspeelden. Het moet niet vergeten worden dat, al had Hendrik in 't breede zijne geheime plannen met den ambassadeur der Staten besproken, met last den advocaat er van te onderrichten en diens medewerking in te roepen, geen woord daarvan officieel aan de Staten-Generaal was overgebracht, evenmin als aan het buitengewone gezantschap, waarmede hij thans onderhandelde. Er bestond geen aanvallend of zich verdedigend verbond tusschen het Koninkrijk en de Republiek, noch tusschen de Republiek en eenige andere mogendheid. Het zou daarom op dit tijdstip voor den eersten minister der Staten eene schuldige overijling geweest zijn, hen schriftelijk tot medewerking te verbinden in een algemeenen aanval

(1) Ibid. - - ‘petit témoignage d'ingratitude’ - ‘petits avaricieux’ - ‘petit avarice.’

tegen het Huis van Oostenrijk, waarvan het onmiddellijke gevolg zou geweest zijn de verbreking van het bestand en de hernieuwing der zoo kort te voren geeindigde vijandelijkheden met de aartshertogen⁽¹⁾. Dat dit in de toekomst wel te voorzien was, scheen zoo duidelijk als dat op den dag de nacht volgt; maar voor de Staten had het uur nog niet geslagen om den handschoen toe te werpen.

Nog geen twee maanden geleden had de Koning, bij het verdrag van Hall met de Duitsche Vorsten, zoowel de Staten-Generaal als den Koning van Groot-Brittannië van de gemaakte schikkingen uitgesloten en daarom namen de Staten thans in beraad of zij zouden toestaan dat de hulp, die zij aan die vorsten zouden verleen, vermengd werd met het fransche contingent⁽²⁾. De gelegenheid om als eene soevereine mogendheid met de vorsten te onderhandelen was voor de Staten uitlokkend, maar het scheen hun onredelijk toe, dat Frankrijk van hen in dezen oorlog partij zou trekken zonder verdrag en voordeel behalen zou door het bondgenootschap, terwijl zij de kosten droegen. Hendrik, aan den anderen kant, vergat, nu hem dit gelegen kwam, alles wat de prinses van Condé, zijn haat tegen Spanje en zijne plannen ten opzichte van Oostenrijk betrof, om het te doen voorkomen alsof de oorlog alleen gevoerd zou worden uit genegenheid voor de Staten-Generaal en om hen tegen alle gevaren te verzekeren.

De ambassadeurs beantwoordden 's Konings verwijten eerbiedig en trachtten hem tot bedaren te brengen. Zij hadden bijzondere brieven over deze onderwerpen aan hunne regeering geschreven, zeiden zij, waarin al de gerezen bezwaren uiteengezet waren, maar hadden Zijne Majesteit niet met voorbarige besprekingen daarover willen lastig vallen. Zij twijfelden geenszins of Hunne Hoogmogenden zouden deze groote zaak zoo leiden, dat de Koning geen reden van klagen had.

Daarop begon Hendrik te spreken over de berichten, door Béthune uit Den Haag medegebracht, meer bijzonder over het zenden van staatsche troepen naar Dusseldorf en de voorziening in het onderhoud van het fransche leger. Hij geloofde

- (1) Dat de nederlandsche gezant te Parijs dit ook zoo begreep, bleek overtuigend uit zijn brief van 2 April 1610 aan Oldenbarnevelt (*R.A.*):

‘Il se dispute’ - schreef hij - ‘par où l'on doit commencer la guerre..... Quant à moy, je persiste au dessein de Clève, soutenant que les autres entreprises seraient plus aisées si on les veut poursuivre après le succès de ceste petite guerre. Je n'ose point parler autrement, car je ne say pas sy nostre public trouvera asses de cause ou aura asses de volonté de rompre sa nouvelle trefve, estant le plus foible, le plus proche du péril, et n'ayant faict nulle ligue pour cest effect avec ses voisins.....’
Vert.

- (2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 22 Febr. 1610 (HS.)

niet, zeide hij, dat de aartshertogen hem den doortocht voor zijne troepen over hun gebied weigeren zouden, inzoover het leger der Staten hen tegemoet zou trekken. In geval van tegenstand, evenwel, was hij vast besloten zijn slag te slaan, en dan zou hij van zich doen spreken. Zijn kwartiermeestergeneraal, wien hij een onderzoek naar de door te trekken passen had opgedragen, had bericht dat het onmogelijk zijn zou den voortgang van Zijne Majesteit te stuiten; hij wist ook dat de markies Spinola, indien hij de bezettingen in de steden hield, niet meer dan 8000 man in het veld brengen kon. De hertog van Bouillon was evenwel van oordeel, dat zijne verbindingslijnen wel konden worden afgesneden, en dat Spinola met dat doel over ongeveer 16000 man voetvolk en 4000 ruiters kon beschikken⁽¹⁾. Indien de doortocht door de aartshertogen werd toegestaan, wilde de Koning magazijnen voor zijne troepen oprichten, langs den geheelen weg dien zij door de Spaansche Nederlanden en aangrenzende streken nemen zouden, en zich overal vestigen en versterken tot bescherming van zijn krijgsvoorraad en tot dekking van een mogelijken terugtocht. Hij was nog niet met zich zelven eens, zeide hij, of hij den doortocht dadelijk aanvragen, dan of hij wachten zou totdat hij zich met zijn leger in beweging had gesteld. Hij helde er toe over het verzoek onmiddellijk te doen, om tijd te winnen, en in de overtuiging dat hij geen antwoord, hetzij toestemmend of afwijzend, ontvangen zou.

De Koning liet al die bijzonderheden daar en kwam er rond voor uit, dat de cleefsche zaak eene veel wijdere strekking had, dan men algemeen geloofde. Daarom moesten de Staten wel overleggen wat er te doen stond om het geheele werk te voltrekken, zoodra die zaak tot een gewenscht einde gebracht zou zijn. Het was ten hoogste noodig dat hij over dat onderwerp in 't bijzonder beraadslagen kon met Zijne Excellentie prins Maurits en met eenige leden der Staten-Generaal, die hij wenschte bij het leger te zien afgevaardigd. “Want wat zal het beteekenen,” zei de Koning, “of wij den aartshertog Leopold uitdrijven, zonder dat wij de vorsten in zekerheid stellen voor de toekomst? Niets is gemakkelijker, dan de vorsten in 't bezit te stellen: allen zullen voor onze macht het veld ruimen. Maar, twee maanden nadat wij den vijand verjaagd hebben, zal hij terugkeeren, en op zijne beurt de vorsten verjagen. Ik kan niet altoos gereed staan, om mijn rijk te verlaten en zulke groote legers bijeen te brengen. Ik word oud en mijn

(1) ‘Rapport’ enz. (HS.)

leger kost mij buitendien 400000 kronen per maand, hetgeen voldoende zou zijn om de gezamenlijke schatten van Frankrijk, Spanje, Venetië en de Staten-Generaal uit te putten.”

Hij voegde er bij, dat indien de Staten de tegenwoordige gelegenheid verzuimden, zij het zich later bitter beklagen en ze nimmer terugkrijgen zouden. De Paus was zeer verbitterd en zond zijne ambassadeurs overal heen. Nog den voorgaanden Zaterdag was een nieuwe nuntius, voor Frankrijk bestemd, uit Rome vertrokken. Wanneer Mijneheeren de Staten afgevaardigden naar het kamp wilden zenden, met onbeperkte volmachten, dan zou hij vast staan en onveranderlijk blijven, maar indien zij zich in deze zaak terughielden, dan waarschuwde hij hen dat hij verwoed worden zou. De Staten moesten de gelegenheid aangrijpen, herhaalde hij. Die zou spoedig voorbij zijn en moest bij de haren vastgehouden worden. Het was niet genoeg goed begonnen te zijn: men moest ook goed eindigen. *Finis coronat opus*. Het was gemakkelijk om over een verbond te spreken; maar een verbond werd niet gesloten om met de armen over elkaar te zitten, maar om een goed werk te doen. De Staten moesten niet dulden dat de Duitschers meer geestkracht en moed zouden toonen, dan zij zelven. En nogmaals drong hij er ten sterkste op aan, dat Zijne Exc. en sommige afgevaardigden van de Staten met onbeperkte volmachten bij hem zouden komen. Hij twijfelde er niet aan, of in dat geval zou er iets duurzaam tot stand worden gebracht.

“Er zijn drie redenen,” ging hij voort, die mij nopen vrij uit te spreken. Ik spreek tot mijne vrienden, die mij dierbaar zijn, ja, dierbaarder dan zij het zichzelf zijn. Ik ben een groot Koning, en zeg wat ik verkies. Ik ben oud en ken bij ondervinding den loop der wereldsche zaken. Ik zeg u, dat het er vooral op aankomt dat gij u vast en goed besloten op alle punten bij mij voegt.’ - Hij verzocht den ambassadeurs, aan hunne meesters omstandig verslag te doen van al wat hij gezegd had en de reis zoo spoedig te maken als mogelijk was, ten einde de Staten over te halen tot de groote onderneming en tot het gehoor geven aan zijne wenschen. Hij vorderde van hen niet slechts lichamelijke vlugheid, maar ook medewerking in den geest.

Na een oogenblik gezwegen te hebben, ging hij voort: ‘Ik zal niet altijd hier zijn en gij zult ook niet altijd een prins Maurits bezitten en eenige anderen, die zulk eene volledige kennis van zaken hebben. Mijneheeren de Staten moesten handelen, zoolang zij er nog zijn. Toekomenden Dinsdag wordt de Koningin te St. Denis gekroond; den volgende Donderdag

zal zij haar intrede in Parijs doen; Vrijdag daarop vertrek ik. Tegen het einde dezer maand ga ik bij Mézières de Maas over.'

Hij voegde er bij dat hij onverwijld naar Holland schrijven zou, dat Zijne Exc. en de Staten zich gereed moesten houden om hun leger met het zijne te vereenigen. Hij droeg den ambassadeurs op, aan Hunne Hoogmogenden de verzekering te geven, dat hij hun trouwste vriend en beste nabuur was en blijven zou. Hij voegde hun daarop eenige beleefde en hartelijke woorden toe, omhelsde ieder hunner en zeide hen allen vaarwel.

De volgende dag ging voor de ambassadeurs om met het⁺ afleggen en ontvangen van afscheidsbezoeken; en op Zaterdag den 8sten Mei verlieten zij Parijs, begeleid tot buiten de poort door den maarschalk De Boisdaulphin en eenige ruiters. ^{+8 Mei 1610}

⁺Zij overnachtten te St. Denis, namen de reis over Calais en Rotterdam en kwamen den 16^{en} in Den Haag aan. ^{+16 Mei}

Ik zal geene verontschuldiging behoeven te maken voor de gedetailleerde beschrijving der handelingen van dit gezantschap en der gesprekken van Hendrik IV. Woordelijk werden ze door de afgevaardigden op de plaats opgeteekend en zorgvuldig weergegeven in hun verslag aan de Staten-Generaal; en daaraan heb ik ze ontleend.

Het was een gedenkwaardig oogenblik. De groote Koning - want groot was hij, ondanks zijne dwaasheden en ondeugden - stond daar voor eene stoute onderneming, waar de wereld, half ongeloovig, half met bekommering vervuld, naar staarde. Hij vertrouwde op zijn eigen geest en dapperheid in de eerste plaats, en daarbij op het brein van Oldenbarnevelt en het zwaard van Maurits. En zijn vertrouwen was niet misplaatst. Maar men verlieze den dag niet uit het oog, waarop de treffende woorden gesproken werden, die hier voor het eerst wereldkundig worden gemaakt. Het was Donderdag, 6 Mei. 'Ik zal hier niet altijd zijn,' zeide toen de Koning 'Ik zal niet altijd gereed staan om uit mijn rijk te trekken De volgende week Vrijdag vertrek ik.' Welk een heldenpathos in Hendrik's houding, op dit beslissende oogenblik! Hoe treurig klinken die laatste woorden zijner toespraak aan de ambassadeurs!

De teerling werd geworpen. De Koning zond aan aartshertog Albert een brief, dien de hertog van Sully ontworpen had. 'Mijn broeder,' schreef hij, 'daar ik aan mijne beste vrienden en bondgenooten de hulp niet kan weigeren, die zij mij gevraagd hebben, tegen hen die hun het recht op de hertogdommen en graafschappen Cleef, Gulik, Mark, Berg, Ravens-

berg en Ravenstein betwisten willen, zoo zend ik hun mijn leger. Daar mijn weg leidt door uw land, wensch ik u daarvan kennis te geven en te weten of ik als vriend dan wel als vijand zal binnenkomen.' Zoo luidde het ontwerp, zooals het aan het oordeel van den Secretaris van staat onderworpen werd; 'en zoo zal het verzonden worden,' zegt Sully, 'tenzij dat Villeroy er verandering in brenge, waarin hij veel lust scheen te hebben'⁽¹⁾.

Hendrik had zich vergist toen hij onderstelde, dat de aartshertog zijn brief onbeantwoord zou laten. Een antwoord kwam en de gevraagde vergunning werd niet geweigerd. Want, al was geheel Frankrijk in krijgsbeweging, al stroomden allerwege de regimenten van uur tot uur naar de hun aangewezen plaatsen en al was de storm op het punt van los te barsten, de aartshertogen hadden geene voorbereidselen tot tegenstand gemaakt en vleiden zich met de hoop dat er niets meer dan een vertoon van macht beoogd werd⁽²⁾.

6000 nieuw gelichte Zwitsers, 20000 man fransch voetvolk en 6000 ruiters wachtten tot Hendrik zich te Mézières aan hun hoofd stellen zou. In Holland stonden 12000 man voetvolk en 2000 ruiters, met inbegrip van de fransche en engelsche regimenten - een prachtig leger, onder bevel van prins Mau-

(1) Mém. de Sully, VII, 375.

Werkelijk bracht Villeroy de noodige veranderingen in dezen brief, eer hij afgezonden werd, en kwam ook hierin weder het aanmerkelijke verschil aan den dag, dat er bestond tusschen de buitenlandsche staatkunde, door Hendrik IV metterdaad gevolgd, en die, welke hij met Sully besprak. Na eene herinnering aan de vredesgezindheid, waarvan de Fransche Regeering zoo herhaaldelijk en nog in het vorige jaar de blijken had gegeven, en de mededeeling dat Hendrik de verplichting op zich genomen had om aan de in zijn oog wettige erven van de Gulik-Cleefsche landen eenige hulp te doen toekomen, luidt deze brief verder als volgt, 'Partant, ayant pour ce faire à passer par quelques endroicts et villages des pays de vostre obeissance, je desire scavoir si je ne puis pas le faire, comme amy, qui ne veut commettre aucun acte d'hostilité, et qui n'a d'autre dessaing en ce passage que de porter à mes diets alliés l'assistance à laquelle ma foy euvers eux et la justice de leur cause m'obligent, ainsy que vous fera entendre plus particulièrement le Sr. de Berny' (*Lettres-Missives de Henri IV*, VII, 896.)

Wat betreft het antwoord, door den aartshertog op dezen brief gegeven: daarvan zeggen de *Oeconomics Royles*: 'La responce en substance fut, Monseigneur, je suis 'vostre tres humble serviteur; en ceste qualité je vous supplie de passer en mes pays, car ny portes ny vivres ne vous y seront refusez.' ... De brief, die werkelijk den 13den Mei door den aartshertog aan Hendrik in antwoord op den zijnen geschreven werd, luidt zoo geheel anders, dat wij ons niet weerhouden kunnen dien hier uit de Belgische archieven af te schrijven. Hij levert een nieuw bewijs, hoe weinig onvoorwaardelijk vertrouwen Sully's gedenkschriften verdienen.

'Monseigneur, Il est tout certain que V. Mté a tesmoigné au monde en plusieurs manières, combien elle a aimé et procuré le repos et paix publique, depuis la conclusion de celle de Vervin. Je vous dois aussy une particulière obligation de ce qu'il vous a plu vous employer si sérieusement pour la Trefve, faite entre nous et les Etats des Provinces Unies Ce présupposé, respondant à la demande que m'a faict V. Mté par sa lettre du 8 de ce mois et par le Sr. de Berny, si, ayant à passer par quelques endroits et villages de mon obéissance, Elle le pourra faire, je lui dirai que ouy, pourveu qu'Elle le face en sorte que mes subjects et supposts n'en recoivent mauvais traitement ni dommage.....' *Vert.*

(2) Mém. de Sully, VII, 360. noten.

rits - gereed om naar Dusseldorf op te rukken. Het leger der vorsten, onder prins Christiaan van Anhalt, telde 10000 man. De laatste bezwaren van den anders weinig schroomvalligen Karel Emanuel waren opgegeven en de hertog was gereed om met de troepen onder maarschalk Lesdiguières, 25000 man sterk, in het Milaneesche te ageeren; terwijl de maarschalk De la Force reeds het bevel aanvaard had, over zijne troepen in de Pyreneën sterk 12000 man voetvolk en 2000 ruiters. Sully had zijn prachtig uitgerusten artillerietrein naar de grenzen gezonden. 'Nooit was in Frankrijk eene artillerie gezien, en misschien zal er daar nooit meer een gezien worden die vollediger en beter is uitgerust,' zei de hertog, denkende dat het geschut den hoogsten graad van verdelgingsvermogen reeds bereikt had in het eerste tiental jaren der zeventiende eeuw. Zijn zoon, de markies De Rosny, kreeg den post van grootmeester der artillerie en stelde zich aan het hoofd daarvan. Sully zelf zou volgen, als hoofdintendant der financiën, en zou eene kas van achtmillioen meebrengen.

De Koning had zijne gemalin Maria de Medicis tot regentes benoemd, met een raad nevens haar, bestaande uit de kardinaals De Joyeuse en Du Perron, de hertogen van Mayence, Montmorency en Montbaron, de maarschalken De Brissac en De Ferraques, voorts Châteauneuf, Harlay, Nicolay, Châteaueux, De Liancourt, De Pontcaré, De Gèvres, De Villemontec en De Maupéon.

De nieuwe nuntius werd uitgenoodigd, zijne geloofsbrieven in het kamp te komen aanbieden. Hendrik wilde niet dat hij te Parijs zou komen, overtuigd dat hij daar door overreding en kuiperijen trachten zou een verlammen invloed op de onderneming uit te oefenen. Sully's belofte aan Ubaldini dat Zijne Heiligheid Koning zou gemaakt worden, had, hoe vleierend ook voor Paulus V, niet belet dat diens zendelingen als Hendrik's aanklagers optraden, wegens zijn afschuwelijk plan om de ketterij aan te blazen en de rebellie te steunen⁽¹⁾.

De Koning hoopte dat de schroomvalligheid, die het buitengewone gezantschap der Staten getoond had, wel zou overwonnen worden door nadere bijeenkomsten in het kamp. Hij had op treffende wijze zijn eerbied jegens de Staten en het vertrouwen, dat hij in hen stelde, aan den dag gelegd. 'In de ontvangst uwer ambassade,' schreef Aerssen, 'heeft de Koning zoozeer den vrijen teugel gelaten aan zijne genegenheid, dat hij den grootsten Koning niet beter eeren kon,

(1) Mém. de Sully, VII, 357.

dan hij u deed'⁽¹⁾. Hij waarschuwde de Staten intusschen, dat Hendrik in hunne voorstellen niet weergevonden had, wat het gemeen belang hemzelf had ingegeven. 'Hij zegt mij echter in vertrouwen,' zei Aerssen, 'dat hij zich zonder u tot niets verbinden wil, ja, dat hij zonder uwe medewerking zijne taak moeilijk vervullen kan, en dat het alleen om onzentwille was dat hij zich in dien toestand gebracht en die groote uitgaven gemaakt had'⁽²⁾.

Aerssen zou het, zooals hij zeide, aan Van der Myle en zijn ambtgenooten overlaten, om Oldenbarnevelt het groote ongenoegen des Konings te beschrijven over de brieven, die door De Béthune waren overgebracht. Maar hij ried in vertrouwen aan, dat de Staten de fransche regimenten zouden uitrusten en marschvaardig houden, indien zij Hendrik's vriendschap niet wilden verliezen. Hij voegde er bij, dat de Koning, sedert het vertrek van het gezantschap, met kracht en ernst had aangedrongen op eene bijeenkomst in het Guliksche, op een te bepalen tijdstip, met prins Maurits, graaf Lodewijk Willem, Oldenbarnevelt en drie of vier van de voornaamste leden der Staten-Generaal⁽³⁾.

De crisis was daar. De Koning stond, geheel gewapend en toegerust, met vertrouwde bondgenooten aan zijne zijde, en met de beschikking over eene buitengewone macht, gereed om met onweerstaanbaar geweld het Huis van Oostenrijk aan te vallen, dat, zooals hij zeide en ook de Staten inzagen, aan de geheele wereld de wet wilde stellen. Niets bleef meer over, schreef de gezant, dan 'de honden los te maken en te laten loopen.'

Hoeveel toebereidselen hadden Spanje en het Keizerrijk, de Paus en de Ligue gemaakt, om, al was het slechts voor 't oogenblik, den overweldigenden aanval af te slaan? Geen enkel. Spinola in de Nederlanden, Fuentes in Milaan, Bucquoy, Lobkowitz en Lichtenstein in Praag, konden ter nauwernood over de krachten beschikken, die in vredestijd onmisbaar waren; en al de mogendheden, behalve Frankrijk en de Staten, stonden aan den rand van een bankroet. Zelfs Jacobus van Engeland - die sidderde bij het samenvakken der donderwolken die zich over de Christenheid uitgebreid hadden, op het oogenblik zelf waarop hij meende bewezen te hebben dat de getroffen vrede eeuwig duren zou - zelfs Jacobus durfde niets te ondernemen, in het belang van zijn geliefd Spanje, tegen de plannen van den Koning, dien hij

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 26 April 1610 (HS.)

(2) Dez. aan denz., 11 Mei 1610 (HS.)

(3) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 11 Mei 1610 (HS.)

vreesde, en van de Republiek, die hij haatte. Zweden, Denemarken, de Hanze-steden stemden overeen met Frankrijk, Holland en Savoye en het protestantsche deel van Duitschland, in bevolking en rijkdom het voornaamste deel van het geheele Keizerrijk. Door welk leger, welke leus, welken talisman, kon het Huis van Oostenrijk, de zaak van het Pausdom, van den dreigenden ondergang gered worden?

Eene snelle en beslissende overwinning scheen voor de bondgenooten zoo verzekerd, als iets op dit ondermaansche zeker kan zijn. Op den 14^{den} of 15^{den} Mei zou Hendrik, zooals hij den staatschen gezanten had medegedeeld, zich aan het hoofd van zijn leger stellen. Dat was het tijdstip, door hemzelf voor zijn vertrek bepaald.

En nu was de helft van Mei aangebroken.

Te midden der oorlogstoerusting, waarvan Parijs weergalmde, hadden ook de voorbereidselen tot de kroning der Koningin voortgang gehad. Het werd van het grootste belang geacht dat die kroning zou plaats hebben, niet alleen om bij voorbaat de kuiperijen van Condé tegen te gaan, die, door Spanje gesteund, de wettigheid van den dauphin zou willen betwisten, maar misschien nog meer met het doel om die ‘verfoeilijke aanslagen’ van de vertrouwelingen der Koningin, waarvan Sully sprak, te bedekken en in de hand te werken - plannen, te verfoeilijk om zelfs op dat tijdstip te worden genoemd, en waarover de geschiedenis gedurende meer dan twee en eene halve eeuw nauwelijks durfde spreken.

Een zekere sterrenwichelaar, Thomassin genaamd, had, zeide men, den Koning gewaarschuwd om op zijne hoede te zijn tegen de helft der maand Mei. Hendrik had den waarzegger bij den baard gevat en hem eenige keeren door de kamer doen dansen⁽¹⁾. Tot den hertog van Vendôme, die zijn angst te kennen gaf met het oog op Thomassin, zeide Hendrik: ‘Die astroloog is een oude gek en gij zijt een jonge gek.’ Eene zekere profetes, Pasithea genaamd, had aan de Koningin verklaard dat de Koning zijn zevenenvijftigste jaar niet kon overleven. Zij deelde zeer in het vertrouwen van Maria de Medicis, die verlangd had dat zij dit jaar naar Parijs zou terugkomen⁽²⁾. Hendrik streed merkbaar om zich los te maken uit dat onzichtbare en gevaarlijke net, waarin hij voelde, dat hij geraakte; hij bracht die waarzegster in verband met al wat hij het meest verafschuwde in de omgeving der Koningin en zwoer een duren eed dat zij haar tronie niet meer aan het hof ver-

(1) L'Estoile, III, 433. Mém. de Sully, VII, 381.

(2) Mém. de Sully, VII, 175.

toonen zou. ‘Mijn hart zegt mij, dat mij bij deze kroning een groot onheil overkomen zal. Concini en zijne vrouw halen de Koningin over, om die dweepster te ontbieden. Als zij kwam, zou ik met mijne vrouw maar over haar moeten twisten. Indien ik meer hooren moest van de samenspanningen mijner gemalin met Spanje, zou ik woedend worden.’ En de Koning verzekerde daarop zijn trouwen minister, dat al de jaloezie der Koningin op de prinses van Condé slechts gehuicheld was, om duistere oogmerken te bedekken. Naar de meening van Concini en zijn vrouw, die haar beheerschten, moest er eene bepaalde en in 't oog loopende oorzaak van tweedracht zijn, die het publiek voor goede munt kon aannemen. Hendrik klaagde, dat zelfs Sully en zoovele anderen aan jaloezie toeschreven, wat inderdaad een gevolg van de ergste kwaadwilligheid was. En te midden dier openbaringen, door hem op lateren leeftijd meegedeeld, legt de minister zichzelf een angstwekkend stilzwijgen op, zeggende dat er dingen zijn, te laag en te verschrikkelijk om geuit te worden.

Hendrik gevoelde een onoverwinnelijken afkeer van die kroning, waarop de Koningin haar hart gezet had. Roerend was de verlaten toestand waarin hij verkeerde, nu hij op het punt stond tot de stoute onderneming over te gaan, waarvan hij het middenpunt uitmaakte, het voorwerp der levendigste belangstelling voor geheel de wereld. Zijn haard in het Louvre bezat geene huisgoden: integendeel, in dat prachtige oude paleis school gevaar achter elken voorhang. Een naamlooze angst vergezelde zijne voetstappen door die holklinkende gangen.

En tot overmaat van kwelling schreef de man, die waarschijnlijk de vader van eenige kinderen der Koningin was, niet alleen herhaalde losbarstingen van ijverzucht tegen haar gemaal voor, maar haalde haar over om alle spijs en drank, die deze haar aanbood, argwanend af te wijzen. De Concinis poogden zelfs, met ongeëvenaarde kwaadwilligheid, haar te bewegen om hare maaltijden in hunne keukens te doen bereiden⁽¹⁾.

Als uit zijn huis verdreven, bracht Hendrik het grootste deel van zijn tijd door op het Arsenaal. Daar wandelde hij uren lang door de lanen van het park, om met den groeten krijgsman-financier zijne uitgestrekte onuitvoerbare plannen te bespreken. Bij zijne zonderling vereenigde hoedanigheden van een held, een krijgsman, een wellusteling, een geleerde en een schoolknaap, zou het moeilijk vallen in de geheele geschiedenis een menschelijker en aantrekkelijker, maar tevens minder achtenswaardig karakter aan te wijzen.

(1) Mém. de Sully, 177, 178.

Bezocht door een ijselijk voorgevoel, door donkere vermoedens met en zonder grond, was hij vooral afkeerig van de kroning, waartoe hij in een oogenblik van zwakheid zijne toestemming had gegeven. In Sully's kabinet gezeten, in een stoel dien de hertog voor hem had doen maken, trommelend op zijn brillehuis of opspringend en zich weer neerwerpend, kon hij uren lang zijne ziel uitstorten bij zijn eenigen vertrouwden minister. 'Ach, mijn vriend, wat staat mij die plechtigheid tegen,' zeide hij, 'ik weet niet waarom, maar mijn hart voorspelt mij, dat mij een ongeluk overkomen zal. Mijn God! Ik zal hier moeten sterven en de stad niet uit kunnen gaan. Ik zie wel dat hun laatste toevlucht mijn dood is. Verdoemde kroning! gij zult oorzaak van mijn dood zijn.' Zoo menigmaal gaf hij lucht aan die sombere voorgevoelens, dat Sully hem ten laatste verzocht tegenbevel te geven, al waren er ook reeds groote toebereidselen voor de plechtigheid gemaakt. 'Ja, ja,' riep de Koning uit, 'houd op met die kroning; laat er mij niet meer van hooren. Dan zullen al die indrukken wel overgaan. Ik zal de stad kunnen verlaten en niets te vreezen hebben.'

Hij deelde daarop zijn vriend mede, dat hem wenken gegeven waren dat hij bij de eerste plechtige feestviering het leven zou verliezen, en wel in een rijtuig. Sully was werkelijk meermalen, als hij met hem in een rijtuig zat, verbaasd geweest over zijn ongedurigheid en angst bij den lichtsten schok, terwijl hij hem zoo stoutmoedig te midden der geweren en kanonnen en ontbloote zwaarden gezien had. Drie dagen achtereen begaf de hertog zich naar de Koningin en smeekte hij haar met hartstochtelijken aandrang, aan 's Konings verlangen gehoor te geven en voor het oogenblik van de kroning af te zien. Te vergeefs. Maria de Medicis bleef koud als marmer voor zijne smeekingen⁽¹⁾.

De kroning werd vastgesteld op Donderdag, den 13^{den} Mei, twee dagen later dan bepaald was, toen de Koning met de staatsche ambassadeurs onderhandelde. Op den volgenden Zondag zou de gekroonde vorstin haar plechtigen intocht houden. Hendrik zou ook zijn vertrek twee dagen uitstellen en des Maandags naar het leger afreizen.

Inmiddels gaf de voorbereiding der kroning aanleiding tot allerlei teleurstellingen. Hendrik had er zijn hart op gezet, dat de gewettigde kinderen van hem en de schoone Gabriëlle deel aan de feestelijkheden zouden nemen op gelijken voet

(1) Mém. de Sully, VII, 383.

met de prinsen van den bloede. Zij hadden geen recht om de leliën van Frankrijk op hunne kleederen te dragen; en daarom verzocht de Koning ‘den graaf’ - zooals Soissons, de broeder van den prins van Conti en de oom van Condé, altoos genoemd werd - zijne vrouw voor deze gelegenheid van de onderscheidingsteekenen geen gebruik te doen maken, en ook de overige prinsessen van den bloede daartoe over te halen zoodat de hertogin van Vendôme zich dan niet eene zekere minderheid zou behoeven te laten welgevalen⁽¹⁾. De graaf gaf echter ten antwoord, dat hij zich liever de oogen uit het hoofd liet rukken, dan in eene schikking te treden die zooveel schande over hem brengen zou, en beduidde aan de Koningin dat dit evenzeer eene belediging voor hare kinderen, de hertogen van Orleans en Anjou, zijn zou. Hij weigerde rondweg, voor zich en zijne vrouw, om anders te verschijnen, dan met de attributen die hun toekwamen. De Koning, van zijn kant, weigerde toe te geven. Hij poogde den graaf over te halen door schitterende aanbiedingen, als van het bevel over de voorhoede van het leger, van het stedeouderschap gedurende 's Koning afwezigheid, of 30000 kronen in eens en eene verhooging zijner jaarwedde, indien hij wilde bewerken dat zijne vrouw voor deze gelegenheid de *fleurs de lis* opgaf. In het tegenovergestelde geval zou Zijne Majesteit hem nooit meer met een goed oog aanzien. De graaf aarzelde geen oogenblik, maar verliet Parijs en weigerde bij de feestelijkheid tegenwoordig te zijn.

De Koning was woedend; want de afwezigheid van Soissons bij eene plechtigheid, die een opzettelijk vertoon moest zijn tegen de door Spanje begunstigde plannen van den eersten prins van den bloede, was een krenking van zijn trots en een slag voor zijne staatkunde. Het was echter onbegrijpelijk dat Hendrik op zulk een oogenblik een zoo geheel onnoodigen en niets beteekenenden misslag beging. Condé had hij reeds tot vluchten genoodzaakt, tot kuiperijen met den vijand, rebellie en openlijken toeleeg ter versterking van zijn huiselijken vrede; en nu zou hij een zijner aanzienlijkste onderdanen van zich vervreemden, alleen om zijn bastaarden op ééne lijn te stellen met het Koninklijke Huis! Het was vermakelijk, dien voorgestelden ruilhandel op te merken van een stukje borduursel op het hofkostuum eener dame, tegen een opperbevel in het leger of het stedeouderschap over het Koninkrijk bij het uitbreken van een algemeenen europeeschen oorlog. Maar,

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 11 Mei 1610 (HS.)

van zijn standpunt, lag er iets idealisch en ridderlijks in de weigering van Soissons om die kenteekenen eener zuivere en hooge afkomst, de trotsche leliën van den Heiligen Lodewijk, af te staan en zich daar door eer en geld toe te laten omkoopen.

De kroning had op Donderdag den 13^{den} Mei plaats, met al de pracht en luister die bij groote hoffeesten pasten, maar die tegen de sombere gemoedsstemming van den monarch scherp afstaken. De vertegenwoordigers der groote mogendheden vielen bij den optocht zeer in 't oog; de nederlandsche ambassadeur was een der voorsten. Die van Spanje en Venetië stredden als gewoonlijk om den voorrang en werden handgemeen; deze strijd duurde eene poos en liep eenigszins in het voordeel van den Venetiaan af⁽¹⁾. Toch werd de plechtigheid voltrokken en Maria de Medicis gekroond als Koningin van Frankrijk en regentes van het Koninkrijk, zoolang de Koning met het leger afwezig bleef.

Intusschen werden de geheimzinnige waarschuwingen ernstiger en bepaalder, dan het gebabbel den van waarzegger Thomassin of het geijl der onwijze Pasithea geweest was. Toen graaf Schomberg eens bij Sully op het Arsenaal at, had mad^{le} De Gournay hem verzocht, te bewerken dat zekere mad. d'Escomans ten gehoor bij den Koning zou worden toegelaten. Deze persoon, die vroeger in rechtstreeksche betrekking had gestaan met de markiezin van Verneuil, zij, die van Hendrik's maitresses hem het het diepst haatte, verzekerde dat een man uit de landstreek van den hertog van Epernon zich in Parijs ophield als agent eener samenzwering tegen 's Konings leven. Daar die vrouw geen besten naam bezat, kon zij geen gehoor krijgen, hoewel zij de levendigste begeerte aan den dag legde om het leven van haren vorst te redden. De Koningin zeide, dat zij een slecht vrouwspersoon was, die van de geheele wereld kwaad sprak en haar misschien ook beschuldigen zou⁽²⁾.

De noodlottige Vrijdag brak aan. Hendrik reed uit om de voorbereidselen voor den plechtigen intocht der Koningin in Parijs op te nemen, die den volgenden Zondag zou plaats hebben. Maar waartoe de tragische, bekende gebeurtenis te verhalen? Het rijtuig werd in de nauwe straat de la Féronnière opgehouden; François, Ravaillac sprong op het wiel en stootte den monarch zijn mes in het hart. De hertog van Epernon,

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 15 Mei 1610. (HS.)..... 'le Jendi se battirent longuement à coups de poings les ambassadeurs d'Espagne et de Venice, pour l'excellence et l'illustrissime. Le Vénétien eut l'avantage. Ce seroit une belle comédie, sans cette sanglante tragedie, que ne cesserais oncques de pleurer'

(2) Mém. de Sully, VII, 387, 389.

die naast Hendrik zat, spreidde zijn mantel over het lijk heen en deed het rijtuig terugkeeren naar het Louvre.

‘Zij hebben hem vermoord, *è ammazato*,’ riep Concini uit, op den drempel van de slaapkamer der Koningin⁽¹⁾.

Die slag had meer uitgewerkt dan een groot leger had kunnen doen; en Spanje heerschte voortaan in Parijs. Het Huis van Oostenrijk had, zonder eenige oorlogstoerusting te maken, gezegevierd en de groote godsdeinstige en staatkundige strijd was weder een half dozijn jaren uitgesteld.

De geschiedenis heeft geen rechtstreeksch belang bij het oplossen der raadselen, waarmede deze ontzettende moord vergezeld ging. De vrouw, die getracht had 's Konings leven te redden, klaagde nu Epemon als moordenaar aan; zij werd aangehouden, verhoord, van krankzinnigheid beschuldigd, weder vrijgesproken en eindelijk, hoewel zij hare verklaringen zeer duidelijk toelichtte, voor het leven opgesloten. De hertog vorderde zelfs dat zij onmiddellijk ter dood zou worden gebracht. De stukken van het rechtsgeding werden zorgvuldig verborgen gehouden. Men deed het voorkomen alsof de moordenaar, die op de pijnbank gelegd en door vier paarden vaneengescheurd werd, niets geopenbaard en het bestaan van medeplichtigen ontkend had.

De groote schuldigen waren te alvermogen, om bereikbaar te zijn voor nederige aanklagers of voor, wel is waar overtuigde, maar machteloze rechtbanken. Het onderzoek was geheimzinnig, bekrompen, ellendig. Toch weet men dat de moordenaar, even vóór zijne terechtstelling op de Grève, aan den griffier Voisin eene verklaring voorgezegd heeft, die door dezen in een wellicht met opzet onleesbaar gemaakt geschrift is opgenomen. Hoewel twee en een halve eeuw voorbij zijn gegaan, zegt men, dat het oorspronkelijke geschrift nog bestaat, dat het in zijn geheel ontcijferd is, en dat er de namen in voorkomen van de Koningin en den hertog van Epemon⁽²⁾.

Zesentwintig jaren vroeger was de grootste man van Europa, het hoofd eener om haar bestaan strijdende republiek, door het pistool van Balthazar Geraerts gedood. Toch had-

(1) MICHELET, 197.

Het is niet waarschijnlijk, dat de bescheiden betreffende het onderzoek ooit meer het licht zullen zien, daar zij van den beginne af zoo zorgvuldig verborgen zijn gehouden, in 't bijzonder de bekentenis, door Voisin opgeteekend - die waarschijnlijk zoo verschrikt was toen hij alles vernam, dat hij ze niet leesbaar durfde te schrijven. In het Bijvoegsel zal men eenige brieven van bevoegde personen vinden, die doen zien welke verschrikkelijke vermoedens toen rezen, zoo dat men het zelfs niet waagde ze uit te spreken.

(2) Mém. de Sully, VII, 397, 386-446. - Daniel, Histoire de la France, XII 644-650. XIII 51-53. - Zie ook meer bijzonder MICHELET, Henri IV et Richelieu, Ch. XII en XIII, *passim*.

den Spanje en Rome de aanleggers en bewerkers van dien moord, de overwinning niet behaald, die zij verwacht hadden. De jeugdige republiek, door Oldenbarnevelt bestuurd en eensgezind met den zoon van den vermoorden stadhouder, was berekend voor de taak, die haar plotseling werd opgelegd. In plaats van te wanhopen, had zij volharding getoond. In plaats van verwarde raadslagen, had er eenheid van hart en hand geheerscht. Liever dan zich te buigen voor Rome en Filips, had zij de souvereiniteit, zonder eenige bijgedachte, aan Frankrijk en Engeland aangeboden; en, na door beiden te zijn afgewezen, met ongeloofelijke inspanning eene eerste plaats verworven onder de onafhankelijke rijken der wereld.

En nu was Frankrijk door een anderen dweper, het misdadige maar onverschrokken werktuig van priesters en van een groote samenzwering, van zijn hoofd beroofd. Geene staatsomwenteling kon zulke onmetelijke gevolgen hebben, als deze daad, door Ravallac in één oogwenk volbracht.

Op den 14^{den} Mei stond Frankrijk, hoewel in geestelijke zaken den Paus gehoorzaam, nog aan het hoofd van het Protestantisme in Europa, in verbond tegen het trotsche Huis van Oostenrijk, welks lot één was met dat van het Catholicisme. De rijken aan de Oostzee, de meerderheid der duitsche stammen, het Koninkrijk Groot-Brittannië, de groote Republiek der Nederlanden, de noordelijke staten van Italië, die allen stonden aan de zijde van den krijgsman-Koning. Venetië, dat tot dusver, om de woorden van een veteraan der diplomatie te bezigen, ‘elk verbond, waarin protestansche elementen aanwezig waren, vermeden had, als ware het een Medusa-hoofd geweest’⁽¹⁾, had den doortocht van troepen tot ondersteuning der aangevallen mogendheid vormelijk verboden. Savoye had zich, na lang geaarzeld te hebben, geheel voor de groote onderneming verklaard. Zelfs de Paus, die Hendrik's machtige persoonlijkheid vreesde en begon te gelooven, dat voor zijne bijzondere belangen de bescherming van den Franschen Koning boven die van den Spaanschen te verkiezen was, wankelde in zijne trouw jegens Spanje, daar hij onder den invloed kwam van de beloften van Frankrijk. Was hij al niet bij machte om den grooten kruistocht tot stilstand te brengen, het bleef twijfelachtig welke zijde hij ten laatste kiezen zou; want zooveel was zeker, dat de Katholieke Ligue, onder Maximiliaan van Beieren, haar lot niet onder alle omstandigheden aan dat van het Huis van Oostenrijk verbinden wilde.

(1) Carleton's Letters (London, 1757), p. 384.

De groote onderneming, die zich het eerst ontvouwd had bij de Cleefsche gebeurtenissen en op grillige wijze vermengd was met de idylle der prinses van Condé, had in het hoofd van haren ontwerper een buitengewonen omvang gekregen. Weinig staatkundige droombeelden in de geschiedenis zijn met zooveel juistheid bekend geworden, als het ‘groote plan’ van Hendrik IV om de wereldkaart te herzien, toen hij in de helft van Mei gereed stond het zwaard uit de scheede te trekken. Spanje moest beperkt zijn tusschen de Middellandsche Zee en de Pyreneën, maar ontving als vergoeding de beide Indiën, Amerika en het Oosten; het keizerschap zou aan Oostenrijk worden ontnomen, om het te geven aan Beieren; in Italië zou een statenverbond zijn, met den Paus als Koning aan het hoofd; over de geheele Christenheid moest een aantal republieken of koninkrijken verspreid worden - eene wereldconfederatie, met Zijne allerchristelijkste Majesteit als dictator en beschermheer en een grooten raad van Amphictionen als scheidsgericht in alle geschillen, ten einde in 't vervolg elken oorlog te voorkomen - zoo luidde in 't kort zijn groot plan. Het was menschlievend gedacht en verheven, hoewel volkomen onuitvoerbaar. En al die reusachtige denkbeelden verdwenen op één enkel oogenblik, door een stoot met een tafelmes, van een man, die op het wiel van een rijtuig sprong.

Erbarmelijk was de toestand van Frankrijk, den dag na den dood des Konings en vele jaren daar na. Niet alleen werk het rijk als uitgewischt uit de rij der natiën, voor zooveel de buitenlandsche betrekkingen aanging, maar het hield bijna op een Koninkrijk te zijn. De oude monarchie van Hugo Capet, van den Heiligen Lodewijk, van Hendrik van Navarre, verviel tot eene democratie van woelige, ijverzuchtige, twistzieke, roovende en stelende grooten. De Koningin-Regentes werd heen en wedergeslingerd door den stroom der winden en golven, die elk uur afwisselden aan het onstuimige hof.

Niemand beweerde aan den Staat te denken. Een ieder dacht slechts aan zichzelf. De koninklijke schatkist werd geplunderd met eene vlugheid en roekeloosheid, als zelden in eenig land gezien is. De millioenen, die Sully zoo zorgvuldig opgezameld had, en die door den grooten minister tooneelmatig voor de oogen van zijn souverein uitgespreid waren, de schatten in de Bastille, die Hendrik bestemde voor het onderhoud der legers, waarmede hij de wereld dacht om te keeren - alles verdween, binnen weinige weken, in den verslindenden muil van hovelingen, minnaars en partijgangers⁽¹⁾.

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 29 Juli 1610 (HS.)

De Koningin stortte over haren geliefden Concini het goud uit als water, opdat deze het markiesaat van Ancre en de betrekking van eersten edelman van het hof van Bouillon zou kunnen koopen, zich daarna in staat stellen om het gouvernement van Picardië te aanvaarden en vervolgens zijn markiesaat te verheffen tot een hertogdom. Condé, die niet langer reden had om buitenslands te blijven, kreeg van de vreesachtige Maria de Medicis het prachtige hotel Gondy ten geschenke, dat kort te voren de nederlandsche ambassadeurs gehuisvest had, en waarvoor de Koningin 65000 kronen, behalve 25000 kronen voor de stoffeering, betaalde. Hij kreeg bovendien 50000 kronen om zijne schulden te vereffenen en 50000 als jaarwedde⁽¹⁾.

Hij had de dubbele som gevorderd en lag ook weldra met Koningin overhoop, in weerwil van hare verkwistende goedheid.

Epernon, Hendrik's ware moordenaar, trad de raden der ministers zoowel als de gerechtshoven met voeten⁽²⁾, joeg het Hof den schrik op 't lijf met de bedreiging om Metz onafhankelijk te verklaren, zooals Balagny vroeger met Kamerijk gedaan had, smoorde voor altijd het proces van Ravaillac, terwijl zij, die durfden spreken van zijne medeplichtigheid aan den misdaad, door zijn toedoen ter dood gebracht of levenslang gekerkerd werden, en schreed zegevierend voort over vrienden en vijanden in Frankrijk, ofschoon hij zoo door de jicht geplaagd werd dat hij ternauwernood een trap op kon loopen.

Het driemanschap verviel nu. Sully's invloed was voor altijd gebroken. De beide anderen wierpen de maskers af en Villeroy en de kanselier toonden zich wat zij in 't geheim altijd geweest waren - de nederige loontrekkende dienaren van Spanje⁽³⁾. De vormelijke zittingen van den raad betekenden niets meer; zij waren plechtig en treurig, in rouw gehuld over het groote nationale verlies. Maar in de bijzondere bijeenkomsten in het kabinet op het Louvre, waar de nuntius en de Spaansche ambassadeur met Epernon, Villeroy, Jeannin en Sillery raadpleegden, heerschte een heldere en opgewekte

(1) I. Simons aan Prats, 6 Aug. 1610, bij Henrard.

(2) Peckius aan aartshertog Albert, 28 Jan. en 2 Febr. 1611 (*HSS: Belgisch Archief*); Aerssen aan Oldenbarnevelt, Januari - Maart 1611 (*HSS: Ned. R.A.*)

(3) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 16 Nov. 1610: 'Estant plus que notoire, que Messrs le Chancelier et de Villeroy sont de tous points Espagnols, et de long temps pensionnaires d'Espagne.' - Dez. aan denz., 6 Dec. 1610: 'La faiblesse de la Reine lui permet (Villeroy) de lever le masque Villeroy, qui seul possède toutes les affaires du royaume, avec une jalousie incroyable de tous les grands et petits Rome gouverne tout, et l'Espagne a grande part aux affaires....'

toon, want daar waren de spaansche huwelijken en de vernedering der Nederlanders aan de orde.

De regeeringloosheid groeide inmiddels tot een waren chaos aan. De prinsen van den bloede waren evenmin als de overige grooten te bevredigen. Condé, die zich kort na Hendrik's dood met de prinses verzoende, was onuitputtelijk in zijne verzoeken om geld en aanzien en plaatsen van verzekering. Soissons, die te voren het stedeouderschap over het koninkrijk had kunnen verkrijgen alleen door de lelies van de japon zijner vrouw op te offeren, twistte nu om dat ambt met zijn ouderen broeder Conti, die het recht van zijn leeftijd gelden deed maar door Soissons voor doof, zwakhooftig en dom werd uitgemaakt, zoodat zij in tegenwoordigheid der Koningin elkander met hunne dolken te lijf wilden⁽¹⁾. Bij gelegenheid dat Condé zijn verzoek, om in 't bezit der citadellen van Blaye en Château Trompette te worden gesteld, zag afgeslagen, zette hij zijn hoed op het hoofd terwijl de Koningin sprak en verliet hij woedend den raad terwijl hij uitriep dat Villeroy en de kanselier verraders waren en dat hij hun beiden een goed pak slaag zou doen geven. Guise, Lorraine, Epemon, Bouillon en andere groote heeren verschenen nooit in de straten van Parijs zonder een geleide van drie-, vier- of vijfhonderd beredene en gewapende mannen. De Koningin gaf, in hare verwarring, bevel tot de wapening van 50000 parijsche burgers en tot het spannen van kettingen over de straten, om haar en haren zoon te beveiligen tegen de woelzieke edelen⁽²⁾.

Sully wist niet meer aan welken heilige zich te wijden; en, gedwongen om zijne hooge ambten op te geven geraakte hij voor een poos in de zonderlingste verhoudingen tot de oudste vijanden zijner partij en van hem zelf. De onophoudelijke wentelingen van den kaleidoscoop deden zien hoe voormalige Ligueurs en Lotharingers zich met de Hugenootten verbonden tegen de Kroon, terwijl prinsen van den bloede, erfelijke hoofden der Hugenootten, partijgangers en loontrekkers van Spanje werden.

Het is duidelijk dat omstandigheden als deze den toestand der Nederlandsche Republiek moeilijk en gevaarvol maakten. Sully zeide aan Aerssen en aan Van der Mijle, die kort na den dood des Konings weder naar Parijs gezonden werd, dat er nu honderd uren noodig waren om eene enkele zaak af te doen, terwijl onder Hendrik honderd zaken in een uur gedaan

(1) Aerssen aan Maldere, 8 Aug. 1610 (HS.)

(2) Dez. aan denz 14 Dec. 1610 (HS.)

werden. Maar Sully's zon was nu ondergegaan en hij had zelden meer bijeenkomsten met de ambassadeurs⁽¹⁾.

Villeroy en de kanselier hadden hun ouden wrok jegens den eenmaal alvermogenden minister bot gevierd en zijn ondergang gezworen. De secretaris van staat had nu de uitsluitende leiding van Frankrijks betrekkingen met het buitenland en de nederlandsche ambassadeurs konden zich niet bedriegen omtrent den volledigen ommekeer, die had plaats gehad. 'Gij zult,' zei Villeroy tot Aerssen en Van der Mijle 'de raadslieden der kroon in eene stemming vinden om alles te doen in lijnrechten strijd met de plannen van den vorigen koning.' En wel mocht de oude ligueur en loontrekker van Spanje wijzen op dat hoofdpunt eener staatkunde, waarvan hij in 't geheim de ziel was. Hij weende, toen hij François Aerssen voor de eerste maal ontving; maar, na die 'nutteloze tranen,' zoo als de gezant ze noemde, deed hij al spoedig blijken, dat er van Frankrijk niets meer te verwachten was voor het groote plan, dat daar opgevat en zoo omstandig uitgewerkt was⁽²⁾.

Villeroy was thans zesenzestig jaar oud; en gedurende tweeënveertig jaren en onder vier koningen was hij secretaris van staat geweest. Hij had eene zwakke gezondheid, regelmatige gewoonten en eene groote geschiktheid, routine en ondervinding in staatkundige kuiperijen. Hij was niet zoo tuk op geld als vele zijner tijdgenooten en ook niet onedelmoedig; maar hij was gehecht aan het gezag, aan den Paus en het Huis van Oostenrijk. In 't openbaar was hij zeer teruggetrokken en oefende hij met goed gevolg de kunst van zwijgen uit; en zoo was hij ten laatste tot de hoogte opgeklommen, die hij vurig begeerde: het werkelijke voorzitterschap van den raad, van waar hij degenen die hij het diepst haatte aan zijne voeten zag.

Bij het eerste onderhoud dat Aerssen had met de Koningin-Regentes, smolt zij weg in tranen en kon zij nauwelijks een verstaanbaar woord uitbrengen. Voor zoover de gezant begripen kon, gaf zij haar voornemen te kennen om 's Konings plannen uit te voeren, de oude bondgenootschappen te handhaven en de beide godsdiensten te beschermen. Intusschen was niets ongerijmder, dan zulke *phrases*. Villeroy bestuurde thans uitsluitend de buitenlandsche aangelegenheden van het rijk en hij verzekerde aan Aerssen dat Frankrijk eerder

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 14 Juni 1610 (HS.) - Rapport Van van der Mijle, enz. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 14 Juni 1610. (HS.)

hulp bij de Staten zou aanvragen, dan dat het hun die, voor welke onderneming ook, verleen zou. ‘Zonder eenigen twijfel,’ schreef de gezant, ‘is de Koningin geheel en al in de macht van Spanje en van de priesters.’ Villeroy, dien Hendrik gemeenlijk den paedagoog van den raad noemde, toonde zich diep bekommerd, zeide te wenschen dat hij dood was en riep herhaaldelijk uit: ‘Arm Frankrijk, hoeveel zult gij nog te lijden hebben!’ In het openbaar sprak hij slechts van vereeniging en van de noodzakelijkheid om de plannen des Konings te volvoeren, terwijl hij der volgzame Koningin dezelfde houding voorschreef. Maar voor zich zelf was hij vast besloten die plannen voor altijd te niet te doen; en hij gaf der Republiek eenvoudig den raad, zoodra mogelijk eene minnelijke schikking met den Keizer over de zaak van Cleef te treffen, eene schikking die schadelijk voor Frankrijk en de ‘possedeerende’ vorsten en gevaarlijk, zoo niet noodlottig, voor de Staten zou geweest zijn. Niets dan ziekelijke raadgevingen,’ zeide hij, ‘konden nu van Frankrijk verwacht worden, dat zijne kracht verloren had en niets meer doen kon dan zuchten’⁽¹⁾.

De fransche raad verwierp niet slechts elk denkbeeld om voor de vorsten iets meer te doen, dan bepaald was bij het verdrag van Hall - d.i. een contingent van 8000 man voetvolk en 2000 ruiters te leveren - maar sommigen beweerden uitdrukkelijk dat dit verdrag door den vorigen koning persoonlijk gesloten en met hem vervallen was⁽²⁾. Naar hunne meening ware het nu Frankrijks plicht, zich zoo spoedig mogelijk aan die verkeerde plannen te onttrekken, vrede te maken met het Huis van Oostenrijk en de vriendschap te bezegelen door de dubbele huwelijken⁽³⁾.

Bouillon, die op dit tijdstip Sully een haat toedroeg, zoo groot als de vurigste katholiek doen kon, verzekerde den nederlandschen gezant, dat de regeering, onder een schoonen schijn, trachtte de Staten te misleiden; eene waarheid, waarvan die geslepen staatsman juist niet door de verzekeringen van den intrigeerenden hertog behoefte overtuigd te worden, te minder daar Bouillon zelf het bedriegelijkste spel speelde⁽⁴⁾.

(1) Aerssen aan Oldenbarneveld, 19 en 26 Mei en 5 Juni 1610. Dez. aan Malderee, 25 Mei 1610. (HSS.)

(2) ‘Rapport’ van Van der Myle (HS.) Villeroy gronde zich daarop, ‘dat Hare Maj. hierinne niet gehouden ware, de beloften van d’overleden Coninck personeel zijnde’.

(3) Aerssen aan prins Maurits, 14 Juni 1610 (HS.)

(4) Bij zekere gelegenheid, was Aerssen twee uren achtereen bezig om eene verzoening tusschen de beide hoofden der protestanten te bewerken, maar Bouillon was zoo onredelijk in zijne eischen, dat hij van alle verdere pogingen afzag. Door het verlies van Sully in den koninklijken raad, had de Republiek alles verloren, waarop zij aan het Fransche Hof vertrouwen kon. ‘Alle anderen,’ zeide hij ‘waren huichelaars of heiligen die geene mirakelen deden.’ (Aerssen aan Oldenbarneveldt, 29 Mei en 11 Juni 1610.)

Er zouden geene troepen gezonden worden, zeide hij; en in geen geval zou men het eens kunnen worden over een aanvoerder, waarbij de godsdienst-quaestie in aanmerking kwam. Mocht hem het bevel worden aangeboden, dan zou hij het niet aannemen, zei de hertog. Hij verkoos niet te dienen onder den prins van Anhalt; en op dat oogenblik zou hij ook om geene reden ter wereld het hof willen verlaten. Aerssen bemerkte evenwel, dat Bouillon, als eerste maarschalk van Frankrijk, als protestant en zwager van prins Maurits, zich zelf gerechtigd achtte tot het opperbevel over de troepen, indien deze gezonden werden, en dat hij verontwaardigd was over het denkbeeld dat dit iemand anders zou aangeboden worden⁽¹⁾. Hij ried daarom de Staten met nadruk aan, dat zij om geld in plaats van manschappen vragen en juist het bedrag opgeven zouden, dat kon geacht worden in waarde overeen te komen met het aantal troepen, dat aanvankelijk bepaald was.

Het is een der buitengewoonste verschijnselen in de geschiedenis, dat Frankrijk in één oogwenk, door éénen messteek, op den achtergrond geraakte, terwijl de Republiek, die door dit land in bescherming genomen maar altoos ondergeschikt gehouden was, al bouwde het op haar machtigen bijstand, zich nu voorop stelde en op hare krachtige schouders den last torste eener bijna wanhopige zaak. Hendrik had de Staten-Generaal 'zijn rechterarm' genoemd, maar hij had wel zorg gedragen dat zij hem altoos volgden en onder zijne leiding bleven. Zij maakten een wezenlijk bestanddeel uit van zijne groote plannen; maar Frankrijk bleef de groote voorzienigheid, de leidende, alles omvattende geest, die de wereld zou vernieuwen en besturen. Nu was hij niet meer en Frankrijk en zijne staatkunde gingen eene snelle ontbinding tegemoet.

Oldenbarnevelt trachtte den zinkenden staat moed in te boezemen en te steunen. Onze moed groeit aan, in weerwil van het groote onheil, schreef hij. Hij vermaande de Koningin, eensgezindheid in haar rijk te bewaren, en verzekerde haar dat Mijneheeren de Staten stand zouden houden tegen ieder, die hen mocht aanranden. Hij bood uit hun naam de geheele macht der Republiek aan, om wraak te oefenen tegen hen, die den moord bewerkt hadden, en den jeugdigen

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 31 Maart 1610 (HS.)

Koning en de Koningin-moeder te beschermen tegen ieder, die aanspraak op hun gezag maken mocht. Hij verklaarde verder, in duidelijke bewoordingen, dat de Staten de zaak der vorsten niet zouden opgeven⁽¹⁾. Dit was de eerste verzekering van den advocaat aangaande de gezindheid der Republiek - zoolang deze door zijn raad bestuurd zou worden - om de zaak van den jeugdigen koning, hulpeloos en onbekwaam als hij was en geleid door eene zwakke en slechte moeder, te steunen tegen roekelooze grooten, die alles aanwendden om de eenheid en onafhankelijkheid van Frankrijk te vernietigen en het te doen opgaan in een groep van Spaansche gewesten.

Cornelis van der Mijle werd andermaal naar Parijs afgevaardigd, met eene zending van rouwbeklag, om van wege de Staten-Generaal het diep terneergedrukte koninklijk op te beuren. Hij had op den 7^{den} Juni, in gezelschap van Aerssen, een langdurig onderhoud met Villeroy. Als gewoonlijk, begon die minister met overvloedig tranen te storten, en hij zeide dat, wat de Cleefsche zaak betrof, het voor Frankrijk onmogelijk was de plannen van den vorigen koning ten uitvoer te brengen. Hij hoorde daarop aan wat de ambassadeurs te zeggen hadden en ging voort zijne droefgeestigheid door weenen te toonen⁽²⁾. Zijne tranen droogde hij voor een oogenblik om te trachten in eene lange rede te betoogen, dat Frankrijk gedurende de minderjarigheid des Konings niet in staat was om de staatkunde van diens vader te volgen. Het zou zelfs een te drukkende last zijn, het tractaat van Hall na te komen. De vrienden der kroon, zeide hij, hadden geene reden om dit te bevorderen; en het zou veel beter wezen op vredesvoorstellen bedacht te zijn. Aartshertog Albert was voornemens in den strijd niet tusschen beide te komen, indien de Koningin zich daarvan eveneens onthield. En de krachten van Leopold waren te zwak om stand te houden tegen het leger der vorsten, gesteund door dat van de Staten; Gulik was niet sterk en had weinig bezetting. Hij gaf derhalve in overweging, dat de Staten de zaak alléén ter hand zouden nemen, om Frankrijk te verlichten. De krachten van dit land waren ondermijnd en afgesneden door het verfoeilijk moordtuig.

Kruipender en schandelijker staatkunde was zeker door den minister van een groot rijk nooit verdedigd. Wel mocht het

(1) 'Rapport van het gebesogneerde in de legatie die ick van wege H.H.M. de Staten-Generaal der Vereen. Ned. gedaan hebbe aan den Coninck en de Coningin Regentin, 1610.' (HS., Ned. R.A.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 7 Juni 1610. (HS.)

schijnen, dat het mes van Ravaillac niet alleen de krachten, maar tevens de eer en het geweten van Frankrijk afgesneden had.

Maar de gezanten, die in hun hart wisten dat zij niet zoozeer met een franschen als wel met een spaanschen secretaris van staat te doen hadden, waren niet geneigd de dupen zijner tranen en vriendelijke woorden te zijn. Zij herinnerden hem, dat de Koningin-Regentes en hare ministers, na den dood des Konings, zoowel aan de Staten-Generaal als aan de vorsten de verzekering hadden gegeven, dat zij het tractaat van Hall zouden uitvoeren. Zij hadden nu geene machtiging om over onderhandelingen te spreken. De zaak der Hertogdommen was geene bijzondere aangelegenheid van de Staten en de secretaris van staat wist toch wel dat zij hunne hulp slechts hadden toegezegd onder voorwaarde, dat Zijne Majesteit met zijn leger den weg zou wijzen, dien zij zouden hebben te volgen⁽¹⁾. Dit verschildte veel van hetgeen nu gezegd werd, dat zij alles alleen doen zouden, wat geheel bezijden de quaestie was. Frankrijk had een machtig leger, zeiden zij, en het zou beter zijn dit te gebruiken, dan zichzelf zoo geheel uit te wisschen. De bewering, dat de aartshertog onthouding toegezegd had, was maar verzonnen om Frankrijk van de zaak af te brengen.

- (1) De medewerking van Frankrijk werd door Oldenbarnevelt officieel buiten twijfel gesteld. Hij zond den 30sten Mei een brief of nota aan De Russy, over den geschiksten weg, dien het fransche hulpleger kon nemen, om zich met dat der Staten op duitsch grondgebied te vereenigen, waarbij tevens de mogelijkheid voorzien werd dat een gedeelte der hulp van Frankrijk geconverteerd werd in geldelijke ondersteuning. Wij schrijven een uittreksel uit dat stuk hier af, zooals wij het in de *Bibliothèque Nationale* te Parijs (*Coll. Harlay*) gevonden hebben:

‘Le passage de Metz vers Mayence, Binch ou Bacharach sur le Rhin, et là passant le Rhin; le costoyant devers l'Oëst jusques à Dusseldorp, ne differera pas plus de quatre ou cinq journées du chemin qu'il faudroit faire tenir à l'armée marchant à Calais seulement. Et ce passage par l'Allemagne serait sûr, sans aucun péril, et conserverait; la réputation, vigueur et courage. Ce passage a esté pratiqué par M.M. les Estats, lorsque soubz la conduite de feu M. le Comte Philippe de Nassau ils envoyèrent de la cavallerie et infanterie au feu Roy, par et au travers du Luxembourg, à Sedan. Auquel tems le général de Vere, retournant par Metz, passa le Rhin, et le costoya du costé de l'Oëst jusques soubz l'obéyssance de MM. les Estats, sans que les ennemis le pussent empecher, quoiqu'ils se missent en devoir de le faire; et néanmoins le dit général n'eut pas la moitié de cavallerie et d'infanterie, qui est promise aux Princes,

On pourroit aussi prendre le passage avec plus de vigueur et autorité absolue par la Moselle, passant la revière environ Trèves; les troupes françoises prenant l'un de ces deux passages, pourroient estre rencontrées par celles de M.M. les Estats et des Princes, soit à Andernach et Couflans, du costé de l'Oëst du Rhin, soit jusques à Trèves, au jour préfix, duquel il faudroit convenir. Et si on désire que ces troupes servent avec utilité aux Princes, est nécessaire de se saisir et servir de l'un desdits passages par l'Allemagne, et y employer pour cest effect ceux qui y ont leur garnison ou rendez-vous plus proche.

En cas qu'on ne pust ou voullust envoyer toute la cavallerie et artillerie, promise à Hall, avec l'équipage convenable et les autres commodités pour employer les gens de guerre en la campagne, la dépense pourroit estre convertie et envoyée en argent, pour suppléer au défaut. Aultrement, et cela ne se faisant point, les Princes seront en très mauvais estat, n'estant la solde des gens de guerre que pour contée un tiers de la dépense de six mois’ *Vert.*

Villeroy antwoordde met eene verwijzing naar de engelsche zaken. Koning Jacobus, zeide hij, behandelde hen trouweloos. Diens eerste brief na den moord was goed geweest, maar uit de volgende scheen te blijken dat Engeland den voet op Frankrijks keel wilde zetten om het te dwingen zijn bondgenootschap te zoeken. De britsche ministers hadden hun besluit te kennen gegeven, het verbond, dat bij het leven des Konings nagenoeg gereed was, niet te voltrekken, tenzij dat de Koningin de verplichting wilde aangaan om aan Groot-Brittannië het derde deel der subsidiën, door Frankrijk aan de Staten voorgeschoten, terug te geven, dat voor engelsche rekening was uitbetaald⁽¹⁾.

Op die wijze trachtten de fransche bewindslieden de Staten in onmin te brengen, zoowel met Engeland als met Frankrijk. Er was bij het tractaat van Hamptoncourt, door Sully tijdens zijne zending in Engeland bij de troonsbestijging van Jacobus gesloten, overeengekomen dat een derdedeel der subsidiën, door Frankrijk aan de Vereenigde Provinciën verstrekt, in mindering zou worden geleden van de schuld wegens soortgelijke ondersteuning die Engeland onder Elizabeth aan Hendrik IV verleend had. De Staten waren omtrent dit tractaat in het geheel niet geraadpleegd, en zij erkenden ook geene de minste verplichting in dit opzicht. De Republiek had de meeste erkentelijkheid betoond voor de hulp in geld en manschappen, die Frankrijk zoowel als Engeland haar in den strijd voor haar nationaal bestaan verleend had; maar steeds had men begrepen dat beide rijken zich die uitgaven getroost hadden uit een welbegrepen eigenbelang. Het was bespottelijk te onderstellen, dat Frankrijk en Engeland alleen uit belangelooze welwillendheid het nederlandsche volk zouden hebben bijgestaan, in den strijd tegen den doodvijand van beide kronen⁽²⁾. Hendrik verklaarde dat hij wel is waar in geestelijke zaken Rome aanhing, maar dat hij zijne kracht en ware bondgenooten vond in de Vereenigde Provinciën, Duitschland en Engeland. Voor de Staten had hij zestienmillioen ponden uitgegeven, zeide hij, en daarmee de volmaakste welwillendheid van de Staten jegens zijn persoon verworven. Dat was de beste koop, dien hij ooit gesloten had, en hij zou dien tot elken prijs gestand doen; want, met hen verbonden, achtte hij zich in staat aan al de souvereinen van Europa tegelijk het hoofd te bieden.

Maar nu werd het eene vaste grondstelling van den raad

(1) 'Rapport' enz. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 25 Dec. en 7 Juni 1610 (HS.)

der Koningin-Regentes - voor zoover de vereeniging van staatslieden die onder de leiding van den nuntius en den spaanschen ambassadeur in het Louvre samenkwamen een raad kon genoemd worden - de Staten te noodzaken om dat *Tiers*, op drie- à viermillioen ponden geschat, terug te betalen, dat Frankrijk aan hen uitgeschoten had voor rekening van Groot-Brittannië.

Villeroy deelde den beiden ambassadeurs bij dit onderhoud mede, dat, indien Engeland voortging met de Koningin-Regentes op deze wijze te bejegenen, zij genoodzaakt zou zijn naar andere bondgenooten om te zien. Het was niet twijfelachtig naar welke zijde Maria de Medicis zich dan keeren zou. Intusschen drong de secretaris van Staat er bij de gezanten op aan, dat zij 'hunne bemiddeling zouden leenen, om het verschil uit te maken.' Dit uitmaken van het verschil was natuurlijk zooveel als eene rekening vast te stellen, die zij niet verschuldigd waren.

De bedoeling van den minister met dit onderhoud was, de Staten over te halen om de geheele Cleefsche onderneming alleen op hunne schouders te nemen en Frankrijk er ten eenen male buiten te laten. De Koningin-Regentes wenschte zich voor goed aan de zaak der 'posseederende' vorsten te onttrekken. De gezanten gaven Villeroy echter kortaf te kennen, dat zij niets van dien aard doen zouden. Hij smeekte hen de vorsten toch niet in den steek te laten en tevens de lasten van Frankrijk te vermeerderen op zulk een rampzalig oogenblik. En zoo gingen zij uit elkander.

Den volgenden dag vonden zij den secretaris van Staat gedrukker en flauwer dan ooit. Hij sprak op neerslachtigen toon over de hulp voor de groote onderneming en mat de zwarigheden op dien weg breed uit; en, nadat hij alles omvergeworpen had wat den vorigen dag nog overeind stond, trachtte hij eene geheele verandering van staatkunde te verontschuldigen, alleen door dien noodlottigen moord⁽¹⁾. Hij hing een treurig tafereel op van den raad en van Frankrijk. Hij, de onloochebare leider der regeeringsstaatkunde, beweerde niets te kunnen doen gelijk hij het verlangde; en hij eindigde met onder een vloed van tranen den gezanten te verzoeken, hunne vragen schriftelijk bij de Koningin in te dienen. Dit geschiedde, met de gewone formaliteiten en toespraken van beide zijden; het was eene laffe vertooning, waardoor niemand misleid werd.

(1) 'Rapport' van Van der Myle.

Daarna deelde Bouillon hun mede, dat er wel kans bestaan had, dat Hendrik's verbintenissen door de Koningin-Regentes zouden zijn nagekomen; maar nu had de onverpoosde aandrang van den nuntius en de ambassadeurs van Spanje en de aartshertogen zoo veel uitgewerkt, dat niets zekers meer te verwachten was. De raad was voornemens op het voorstel der aartshertogen in te gaan, om zich wederkeerig van inmenging in de guliksche zaak te onthouden⁽¹⁾.

Niets was armzaliger dan de onbeholpen houding der tegenwoordige bestuurders van het vroeger zoo machtige koninkrijk, wanneer zij voor een oogenblik van hunne bijzondere plannen van bevordering en berooving opzagen, om ook eens op de staatszaken te letten. In hun hart waren zij overtuigd dat Frankrijk den ondergang nabij en het verbond met de Nederlandsche Republiek, Groot-Brittannië en de Duitsche Protestanten het eenige behoud voor dat land was. Maar zij beefden voor den Paus, die sedert den dood van den geduchten Hendrik IV weder stoutmoedig was geworden. Zijne Heiligheid, den Koning van Spanje, den Keizer of de katholieke grooten in Frankrijk te beledigen, stond gelijk met een kruistocht tegen de Kerk te ondernemen. De jezuïet Garnier verkondigde openlijk, 'dat deelneming aan de Cleefsche onderneming eene even groote zonde was, als een dolksteek te geven in het lichaam Onzes Heeren.' Toen het parijsche parlement de beruchte verhandeling van den jezuïet Mariana, waarbij de moord van in den ban verklaarde vorsten door hunne onderdanen gerechtvaardigd werd, in 't openbaar voor de Notre Dame wilde doen verbranden, kwam de bisschop tegen de uitvoering van dat besluit in verzet. Het parlement, dat door Epernon verhinderd was den waren schuldige aan den moord des Konings aan te wijzen, bezat ten minste kracht genoeg om zijn vonnis te voltrekken over een boek, waarbij de daad in bescherming werd genomen; en de raad der Koningin moest zich vergenoegen met het tot bedaren brengen van de woede der Jezuïeten over deze uitoefening van het wettelijk gezag⁽²⁾. De raad ontdekte nu ook in eene schaamteloze en cynische onttrekking aan het verdrag van Hall zooveel meer moeilijkheden, dan eene oppervlakkige en langzame naleving daarvan kon opleveren, dat hij ten laatste besloot de 8000 man voetvolk en 2000 ruiters, die aan de 'posseederende' vorsten beloofd waren, werkelijk toe te staan. De beste wijze om ook dit luttele gedeelte, dit armzalige overblijfsel, van Hen-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 11 Juni 1610. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 Aug. 1610. (HS.)

drik's schitterende plannen op niets te doen uitloopen was, de zaak zoo in te richten, dat het hulpleger zwak aangevoerd en zoo laat te velde gebracht zou worden, dat de geheele onderneming van de zijde van Frankrijk slechts als ter loops geschieden zon. De fransche grooten hadden wel iets anders te doen, dan een kruistocht naar Duitschland te ondernemen om, met behulp der kettersche republiek, de 'posseederende' vorsten te bevestigen. Zij vochten, in hun eigen smadelijk vertreden land, om hun aandeel in den buit, plunderden Frankrijk eer het dood was.

Soissons was in 't algemeen voor de Cleefsche onderneming gunstig gestemd; Epernon verzette er zich heftig tegen. Hij overlaadde Villeroy in den vollen raad met smaadrezenen, wanneer deze een woord, hoe onoprecht ook, wilde aanvoeren voor het nakomen der verbintenissen, die door den Koning aangegaan en met het grootzegel van Frankrijk voorzien waren. De hertog van Guise, die zich door de Koningin verlaten zag en hevig tegengewerkt werd door Soissons, koos de zijde van diens dooven en onwijzen broeder; en voor een korten tijd voegde Sully zich bij deze vreemde combinatie van het huis van Lotharingen met de hoofden der voormalige ligueurs, die hem vreugdevol in hun midden opnamen en hem alle zekerheid beloofden. Bouillon, vermogend door zijn rang, zijne bezittingen en zijn gezag onder de protestanten, zwoer toen openlijk dat hij Sully zou ten onder brengen en de geheele regeering omverwerpen.

Geen bedroevender schouwspel, geen noodlottiger toekomst voor de zaak der godsdienstige gelijkheid, die voor eene poos in Frankrijk geheerscht had, dan die heftige verwijdering tusschen de leiders der Hugenooten, terwijl hunne tegenstanders alles mede sleepten. In den raad zocht Bouillon opzettelijk twist met Sully, balde de vuist tegen hem en zou hem geslagen hebben, indien de tegenwoordigheid der Koningin dit niet belet had. Den volgenden dag bemerkte hij dat de Koningin tegen hemzelf zoowel als tegen Sully aan het kuipen was, dat zij niets om hem gaf en Sully en hem uitsloot van hare geheime beraadslagingen. Daarop bood hij Sully zijne vriendschap weder aan en verkondigde hij aan de geheele wereld, dat de Hugenooten van alle staatszaken werden uitgesloten. Zijne plannen van wraakoefening werden voor het oogenblik gesmoord door het eenstemmig besluit van den raad om hem, als den eersten maarschalk van Frankrijk, die zijne bezittingen aan de grenzen had en zelf den hervormden godsdienst beleed, het opperbevel over de expeditie op te dragen. Wel mocht gezegd worden, dat winden en

stroomen niet veranderlijker waren dan de staatkunde der Koningin⁽¹⁾. De nederlandsche ambassadeur werd door Villeroy in 't geheim aangezocht om met Bouillon in besprek te treden en hem het bevel over de Guliksche expeditie aan te bieden. De hertog wendde bezwaren voor, maar brandde van verlangen om dien post te verkrijgen en stemde ten laatste toe. Alles was beslist. Aerssen deelde het mede aan Villeroy en aan de Koningin was kennis gegeven van de aanneming door Bouillon, toen eensklaps de maarschalk De la Châtre voor het opperbevel werd aangewezen, omdat hij katholiek was. Nu barstte de hertog van Bouillon in woede uit tegen de Koningin, tegen Soissons en Epemon en den geheelen raad. Zijn eenige hoop was nog gevestigd op Condé; maar zoodra Condé op het Louvre kwam, bood hij zijn persoon en zijne diensten aan de Koningin aan. Hij werd door Soissons en Epemon met open armen ontvangen en zij wisselden betuigingen van eene eeuwige vriendschap, die weinige weken duren zou. Zoo schaarden zich al de prinsen van den bloede, al de neven van Hendrik van Navarre, behalve de onwijze Conti, aan de zijde van Spanje, van Rome, van Maria de Medicis en Concino Concini, terwijl de zoon van den *Balafré*, de hertog van Mayenne en al hunne aanhangers gemeene zaak maakten met de Hugenooten. Geen sprekender voorbeeld had zelfs dit wispelturige land opgeleverd van de schaamteloosheid, waarmede de godsdienst misbruikt werd door staatkundige eerezucht.

In die dagen was Parijs vervuld met geruchten van een algemeenen moord op al de Hugenooten, ter bezegeling van het verbond, dat tusschen een Condé en eene Medicis gesloten was⁽²⁾. Frankrijk zou al zijne oude bondgenootschappen vaarwel zeggen en zich openlijk tot aanval en verwerping met Spanje vereenigen. Een verdrag als dat, te Bayonne door de vorige Medicis als regentes van Frankrijk gesloten, zou nu, op Villeroy's raad, door Maria de Medicis geteekend worden. En inmiddels zou de drieënzeventigjarige maarschalk De la Châtre, een geloovig papist, onbekend met de taal en de gesteldheid van het land dat hij ging bezetten, die van den weg daarheen evenveel wist als van een weg naar Indië, zoodat Aerssen hem daaromtrent voorlichten moest, samenwerken met Oldenbarnevelt en Maurits van Nassau in de onderneming tegen de hertogdommen⁽³⁾. Onder zulke schitterende omstan-

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 Aug. 1610. (HS.)

(2) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 Sept. 1610 (HS.)

(3) Aerssen aan prins Maurits, 14 Juni en 23 Juli 1610. Dez. aan Oldenbarnevelt, 1 Juli 1610 (HSS.)

digheden zou de eerste stap gedaan worden, die, in Hendrik's groote plan, strekken moest tot schraging van het protestantisme in half Europa en van de godsdienstige gelijkheid in de christelijke wereld.

Cornelis van der Mijle nam afscheid van de Koningin bij het eindigen zijner korte zending en moest zich tevreden stellen met eene flauwe betuiging dier gezette Toskaansche van haar vriendschap jegens de Vereenigde Provinciën. Villeroy herhaalde, dat het fransche hulpleger alleen uit genegenheid voor de Nederlanden zou gezonden worden, daar de tegenwoordige regeering in geen opzicht door de beloften van den overleden koning gebonden was⁽¹⁾. Hij ontweek het voorstel der Staten tot hervatting van een nauw verbond, door aan te voeren dat hij over dat onderwerp aan 't onderhandelen was met de britsche regeering, die als voorwaarde stelde de uitbetaling van het *tiers*, door den Koning aan de Staten voorgesloten.

Van der Mijle wisselde hartelijke wenschen met Jeannin en met den waterzuchtigen hertog van Mayenne, die zich op het oogenblik van het afscheidsgehoor des ambassadeurs in zijn stoel naar zijn voormaligen deelgenoot in de Ligue dragen liet. Het ontbrak, bij volslagen gemis aan iets wezenlijks, niet aan beleefdheden van de zijde van elke der partijen, waarin het Hof der Medicis verdeeld was. Zelfs Epernon trachtte den vertrekkenden gezant een vriendelijk woord toete voegen: hij verzekerde hem dat hij zooveel voor de zaak doen zou als een goed Franschman, die zijn vaderland lief had, doen kon. Hij voegde er op iets norscheren toon bij, dat hij wel wist hoe slecht hij aan de Staten was voorgesteld, maar dat de duivel zoo zwart niet was als hij wel scheen. Men moest vóór alles, zeide hij, zorg dragen voor zijn eigen huis; en hij wist zeer goed dat de Staten en alle verstandige menschen evenzoo handelden.

(1) 'Rapport' van Van der Myle.

Vijfde hoofdstuk

Gesprekken der nederlandsche afgevaardigden met Jacobus. - Prins Maurits aanvaardt het bevel over de troepen. - Overgaaf van Gulik. - Matthias tot Koning van Bohemen gekroond. - Dood van Rudolf. - Jacobus' droombeeld van een spaansch huwelijk. - Benoeming van Vorstius in de plaats van Arminius te Leiden. - Onderhoud tusschen Maurits en Winwood. - Toenemende verbittering tusschen Oldenbarnevelt en Maurits. - Plannen van spaansche huwelijken in Frankrijk.

Het is eene verkwikking, uit de atmosfeer van ijverzuchtige verdeeldheid, van gejaagde kuiperijen en aanslagen, waarin het ongelukkige Frankrijk verkeerde, over te gaan naar de koelere en kalmere kringen de nederlandsche staatkunde.

Zoodra de Staten de tijding van den Koningsmoord ontvingen, begrepen zij welk eene groote verantwoordelijkheid op hunne schouders zou rusten⁽¹⁾. Het strekt eeuwig tot eer der Republiek, van Oldenbarnevelt die haar bestuurde en van prins Maurits die het zwaard voerde, dat zij volkomen berekend waren voor de taak die hun werd opgelegd.

Op de beurs van Antwerpen werden openlijke weddingschappen aangegaan, dat Maurits eveneens binnen eene maand vermoord worden zou. Niets scheen waarschijnlijker; en de Staten smeekten den stadhouder, dat hij toch voor zijn leven zorg zou dragen. Maar op zulke waarschuwingen was hij

- (1) Oldenbarnevelt ontving die tijding te midden der beslommingen, die de regeling der Utrechtsche aangelegenheden hem veroorzaakte. Even als in Engeland, schijnt het bericht van Hendrik's dood ook hier te lande den 17den Mei ontvangen te zijn. Op dien dag schreef de advocaat naar Utrecht aan Ledenberg en De Bie:
 'De schandelycke doot des Coninx van Vrankrijck neemt wech het geheele fundament waerop onse partij totte handelinge verstaan heeft. Duytslant in 't geheel loopt daarmede pericle; wij moeten 'tselve extraordinaris behartigen, off 't sal op onsen kop komen. Arbeyt dat die van Utrecht hen tytelyck in alles met Mijneheeren de Staten-Generael accommoderen.'
 Vert.

niet gewoon acht te slaan; en in de bestuurslichamen der Republiek was ook geen verwarring of laagheid te vreezen⁽¹⁾.

Wij hebben de krachtige woorden van aanmoediging en sympathie vernomen, die volgens de voorschriften van den advocaat tot de Koningin Regentes en de ministers te Parijs gericht werden; en wij hebben den invloed dier woorden opgemaakt uit dat zonderlinge gevoel van schaamte dat de spaansche loontrekkers, die Frankrijk regeerden, weerhield hunne maskers op zoo cynische wijze af te werpen, als zij eerst voornemens waren te doen.

Niet minder mannelijk en staatkundig was de taal, tegenover den Koning van Groot-Brittannië en zijne ministers op last van den advocaat gevoerd. Het bericht van den moord werd door de buitengewone gezanten te Londen ontvangen op Maandag, den 17^{den} Mei, omstreeks 3 uur. Jacobus kwam den 21^{en} van eene jachtpartij te Whitehall terug en gaf onmiddellijk zijn voornemen te kennen, om voor die gelegenheid de afgevaardigden der Staten tot een banket in het paleis uit te noodigen⁽²⁾.

Deze werden nu door Oldenbarnevelt aangeschreven om verslag te doen van het bezoek van het buitengewoon gezantschap der Staten bij den overleden koning. Daardoor zou Jacobus kennis dragen van de gemeenschappelijke besluiten, die tot ondersteuning der vorsten genomen waren. Hij moest ernstig en uitdrukkelijk vermaand worden de vorsten bij te staan, niet slechts met de beloofde 4000 man, maar met eene veel grootere macht, in overeenstemming met de eischen voor de veiligheid der christelijke wereld, die door deze onverwachte gebeurtenis in gevaar was gebracht. De Staten gaven hem de verzekering, dat zij met al wat in hun vermogen was de belangen van Frankrijk, van de ‘possedeerende vorsten’ en van de geheele Christenheid zouden helpen handhaven, ten einde aan de verwachtingen van hen die deze snoode daad gepleegd hadden den bodem in te slaan.

‘Dit is de gelegenheid,’ zeiden de gezanten in hun brief aan den Koning, ‘om aan de geheele wereld te toonen dat het in uwe macht ligt, Frankrijk, Duitschland en de Vereenigde Nederlanden te redden uit de klauwen van hen, die op de wereldheerschappij aanspraak maken.’ Zij drongen er op aan dat hij de zaak ‘snel, op vrijgevege en koninklijke wijze, behandelen zou, ten einde met den tijd te woekeren en niet toe te laten dat de vijand zich versterken zou;’ en zij

(1) VAN REES en BRILL, Vervolg op Arend, III, 406.

(2) ‘Rapport der buitengewone ambassadeurs in Engeland’ (HS.)

stelden zich borg dat de Staten-Generaal hem met al hunne macht zouden bijstaan⁽¹⁾.

Toen de gezanten dien brief aan lord Salisbury voorlazen, vonden zij bij den groot-thesaurier weinig tegemoetkoming of sympathie. Er was blijkbaar naijver aan het Engelsche Hof ontstaan over de vertrouwelijke en innige verstandhouding, die met Hendrik aangeknoopt was, en daarop werd ook in deze bijeenkomst gezinspeeld. Cecil gaf wel in vormelijke bewoordingen zijne tevredenheid te kennen over de vriendschappelijke taal der Staten en zijn vertrouwen in hunne oprechte genegenheid jegens zijn soeverein, maar gaf tevens duidelijk te verstaan dat er tusschen den overleden Koning en de staatslieden der Republiek meer verhandeld was, dan eene der beide partijen wel aan den Koning van Groot-Brittannië bekend had of uit de thans overgelegde brieven en papieren kon afgeleid worden. Hij verlangde door de gezanten nader ingelicht te worden, vooral wat die punten hunner instructie betrof, die op een algemeene vredebreuk doelden. Zij waren echter niet voorbereid tot het geven van meer inlichtingen, dan in de stukken zelve voorkwamen. Onderstelde men, dat door den Franschen Koning voorstellen gedaan waren tot een algemeene vredebreuk, b.v. ter zake van de vlucht van Condé of de zaak van Savoye, dan moesten zij antwoorden, dat de gezanten in Frankrijk in last gehad hadden elke verbintenis voor de Staten afhankelijk te maken van een volledig en rijp overleg met Zijne britsche Majesteit en zijn raad, zoowel als met de Vergadering der Algemeene Staten; en het was de bedoeling van den overleden Koning geweest om de zaak met prins Maurits en graaf Lodewijk Willem vertrouwelijk te bespreken, eer men tot een eigenlijk besluit zou komen. Het bleek echter den afgevaardigden duidelijk, dat hunne mededeeling weinig voldeed, en dat het vermoeden bleef bestaan dat iets belangrijks geheim werd gehouden. Cecil bleef koel en gedwongen en het bleek, niet dat de dood van Hendrik aan het Engelsche Hof diepe droefheid veroorzaakt had. ‘De Koning van Frankrijk,’ zeide de lord thesaurier, ‘wilde een *coup de maître* slaan; maar wie alles hebben wilde kon ook licht alles verliezen. Zulke plannen hadden niet gemaakt of uitgevoerd moeten worden zonder een voorafgaand overleg met Zijne britsche Majesteit’.

Alle pogingen der ambassadeurs om den lord thesaurier en andere leden der regeering te bewegen, aan de ondersteuning

(1) ‘Rapport der buitengewone ambassadeurs in Engeland’ (HS.)

in de Cleefsche zaak meerdere uitbreiding te geven, bleven vruchteloos. De engelsche troepen, die in staatschen dienst waren, konden gevoegd worden bij de macht, die de Republiek zelve zenden wilde. Meer dan dat kon niet verwacht worden, zoolang geene voldoende schikkingen met het Regentschap in Frankrijk getroffen waren. Het voorstel der Staten tot het aangaan van een nauw algemeen verbond werd koel afgeslagen. 'Daartoe kan niet besloten worden,' zei Cecil, 'de dood van den Koning van Frankrijk heeft in al die zaken groote verandering gebracht'.

⁺Op dienzelfden dag gebruikten de gezanten het middagmaal bij den Koning. Zij alleen zaten met Zijne Majesteit aan tafel en allen hielden hunne hoeden op. De Koning was gul, heusch, spraakzaam en theologiseerend. ⁺24 Mei 1610

Hij gaf zijn leedwezen te kennen over den dood van den Koning van Frankrijk en zeide dat de gevaarlijke leerstellingen, waarvan zulke lage misdaden de gevolgen waren, moesten worden uitgeroeid. Hij deed verschillende vragen aangaande de Vereenigde Nederlanden, meer bijzonder omtrent de laatste onlusten in Utrecht en de houding van prins Maurits in dit geval. Hij prees het moedige gedrag der Staten-Generaal, waardoor die onlusten met kracht onderdrukt waren, maar meende dat zij gestrenger met de aanleggers der samenspanning hadden moeten handelen. Hij beval eenheid onder de provinciën zeer aan.

Daarna bracht hij het gesprek op de godsdienstige twistvragen in de Nederlanden. Daar hij vernomen had, dat de geschilpunten de voorbeschikking en hare gevolgen betroffen, zeide Jacobus: 'ik heb dat onderwerp bestudeerd, zoo goed als iemand, en ben tot de slotsom gekomen dat daaromtrent niets met zekerheid kan gezegd worden. Ik was vroeger deze meening niet toegedaan, maar wil wedden dat mijne zienswijze de beste is, al wensch ik er mijne zaligheid niet aan te verbinden. Mijneheeren de Staten zouden wel doen met hunne leeraren te gelasten, over dit punt te zwijgen. In mijne geschriften heb ik ook nauwelijks gewaagd het onderwerp der rechtvaardigmaking te behandelen, omdat dit ook scheen af te hangen van de voorbeschikking'⁽¹⁾.

- (1) ... 'Verstaende datter verschil was in 'tpoint van de Predestinatie en 'tgene daarvan dependeerde, verclaerde S.M. dat hij dat stuck soowel als iemand anders hadde geëxamineert, en bevonden hadde dat men daerinne nyet seekers conde statueeren: dat hy selfs daerinne nyet altyt van één gevoelen hadde geweest; dat hij wel wilde wedden dat zijne opinie de beste was, maer niet dat hy syne salicheit daeraen wilde hangen; dat d'Heeren Staten wel soudon doen en de Doctoren en Leeraers gebieden van de materie te swygen; dat Syne Majt. selfs het stuck van de Justificatie in syn geschriften qualyck hadde durven roeren, omdat 'tselfe oock scheen aen de Predestinatie te hangen....' (*Rapport.*)

Na dit gezegd te hebben op den toon van iemand die meende het onderwerp der voorbeschikking en rechtvaardigmaking te hebben uitgeput, stond de Koning op, nam zijn hoed af en dronk, op de gezondheid van Mijneheeren de Staten-Generaal en Z.E. prins Maurits en op den goeden afloop der Cleefsche zaak.

Na den maaltijd was er afscheidsgehoor in de galerij. De Koning, omringd door zijne geheime raden en hooge staatsdienaren, zeide de gezanten hartelijk vaarwel; en als een blijk van hulde aan hunne regeering sloeg hij hen tot ridders zijner orde, even als hij dit gewoon was te doen met de ambassadeurs van Venetië. De opperkamerheer bood hem het zwaard aan en Jacobus raakte daarmede elk der gezanten op den schouder. ‘Ten respecte van de H.M. Heeren Staten,’ schreven deze, ‘syn wij genoodzaakt geweest ons met dese eere te laeten beswaeren.’

Het was blijkbaar, dat de Staten-Generaal evenmin van Engeland als van Frankrijk veel te verwachten hadden. Frankrijk, door Concini en door Spanje bestuurd, zou alles aanwenden om de plannen der Republiek tegen te werken; en terwijl het voor den vorm en met weerzin de letter van het tractaat van Hall nakwam, wilde het door geheime kuiperijen de geringe militaire hulp onschadelijk maken, die De la Châtre aan prins Maurits toevoegen zou⁽¹⁾. Het nauwe verbond van Frankrijk met het Protestantisme was in rook vervlogen. Daartegenover rees nu de katholieke Ligue in vollen glans uit het graf van Hendrik op; en Spanje zoowel als de Paus sloot zich bij Maximiliaan van Beieren aan, sedert de grootsche plannen van den Franschen Koning met hem ten grave gedaald waren. De hertog van Savoye, in zijne eigene strikken gevangen, zag zich genoodzaakt zijn zoon naar Spanje te zenden om op zijne knieën vergiffenis voor de zijnen af te smeken⁽²⁾ en moest zijne eierzuchtige plannen omtrent Milaan en de huwelijksverbintenis met Frankrijk boeten door den kelk der vernedering tot op den bodem te ledigen. Venetië schrok terug voor de stelling waarin het zich bevond, zoodra de glans van Hendrik's verleidelijke staatkunde verdoofd was; terwijl Jacobus van Engeland, die zich geluk wenschte met de verdwijning van het tooneel van den man dien hij bewonderde en haatte, geen troost veil had voor de Staten-Generaal, die thans werkelijk alleen stonden. Het schrale voorrecht van den ridder-

(1) ‘Pendant que vous battez Juliers, on combat secretement vos desseins en ceste cour. (Aerssen aan prins Maurits, 22 Aug. 1610).

(2) Mém. de Sully, VIII, noten. - Mém. de Nevers, II, 880.

slag en een preek over de voorbeschikking was al wat hij den gezanten aanbieden kon, in plaats van een bondgenootschap, dat hij ontweek, en van een militairen bijstand, dien hij kortaf weigerde. De ‘possedeerende’ vorsten, voor wier zaak het zwaard getrokken werd, waren te twistziek en te lafhartig om veel meer dan een lastpost te zijn, zoowel in het kabinet als in het veld.

En de Staten-Generaal waren voor hunne taak opgewassen. Snel en met schranderen blik maten zij de staatkunde en de macht van het Keizerrijk, Spanje en den Paus. Als de Republiek er niet geweest was, zou niets belet hebben dat het betwiste gebied eene provincie ware geworden van Spanje; en zijn reusachtig uitgebreide macht tegenover Engeland zou dreigender zijn geworden, dan in de dagen der Armada. Indien de Republiek gewiefeld had, zou zij spoedig opgehouden hebben te bestaan. Maar de Republiek weifelde niet.

⁺Den 13^{en} Juli aanvaardde prins Maurits te Schenkenschans het bevel over de staatsche troepen, sterk 13000 man voetvolk en 3000 ruiters, met 30 stukken ^{+13 Juli 1610.} geschut. De engelsche en fransche regimenten in staatschen dienst waren daaronder begrepen, zonder meer. Maar de Staten, zei Oldenbarnevelt terecht, ‘deden zevenmaal meer, dan zij op zich genomen hadden.’ Met die snelheid en juistheid van beweging die zijne militaire operatiën kenmerkte, trok Maurits op Gulik aan en sloeg hij het beleg voor die belangrijke vesting. De aartshertogen te Brussel, die wenschten zich zoo lang mogelijk buiten den strijd te houden, verzetten zich niet tegen het vervoer van zijn krijgsmaterieel langs den Rijn, dat van Rijnberg uit had kunnen verhinderd worden. De bijzonderheden van het beleg, even als van alle belegeringen, door den prins geleid, hebben voor den lezer ongeveer hetzelfde belang als de oplossing van een meetkundig vraagstuk; Maurits kon geen fout in zijne berekeningen maken. Intusschen was het beleg nog niet geheel ten einde gebracht voor de aankomst van De la Châtre. De maarschalk verscheen den 11^{en} Augustus, aan het hoofd van 8000 man voetvolk en eenige ruitery. Maurits ontving hem met beleefdheid en er heerschte oogenschijnlijk de meeste overeenstemming tusschen beiden. Maar wat de practische uitkomsten aanging, had De la Châtre even goed in Frankrijk kunnen blijven: in een staatkundig opzicht was zelfs zijne afwezigheid verkieslijker geweest, dan zijne tegenwoordigheid.

Maurits zou liever gezien hebben dat de maarschalk nog wat langer onder weg was gebleven. Hij had Gulik bijna tot onderwerping gebracht; twee weken later gaf de plaats

zich over. Er werden billijke voorwaarden door den overwinnaar toegestaan. Noch in de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst, noch in de stedelijke regeering, zou verandering gebracht worden. De citadel en al wat zij bevatte zou overgegeven worden aan de vorsten van Brandenburg en Neuburg. Aartshertog Leopold vertrok met de zijnen weder naar Praag, om de plannen, die hij had ten opzichte van de kroon van Bohemen, zoo goed als hij kon ten uitvoer te brengen, toen het eerste gedeelte zijner plannen jammerlijk mislukt was; en de sergeant-majoor Frederik Pithan van het regiment van graaf Ernst Casimir van Nassau werd tot gouverneur van Gulik aangesteld, in 't belang der 'possedeerende' vorsten⁽¹⁾.

Zonder het verlies van een enkel menschenleven⁽²⁾, had dus de Republiek, geleid door haren volleerden staatsman en ongeëvenaarden veldheer, eene groote overwinning behaald, den protestantschen vorsten het volledig bezit dier schoone gewesten verzekerd, op den duitschen grond den Keizer hare wetten gesteld, Groot-Brittannië en Frankrijk als het ware op sleeptouw genomen, in plaats van die staten nederig te volgen, en alléén volbracht, wat zij gemeend had met beide vereenigd te zullen doen.

De Koning van Engeland oordeelde dat er genoeg gedaan was, en haastte zich om tot een vergelijk te komen. Hij wilde zijn ambassadeur spoedig de gelegenheid geven 'om zijne tong en pen even goed te gebruiken, als Cecil en zijne soldaten hunne zwaarden en houweelen gebruikt hadden.' Hij had geene sympathie voor de zaak van het Protestantisme en begreep de strekking der beweging in de hertogdommen niet. 'Ik wensch slechts, mij op geschikte wijze te onttrekken aan dien strijd, waarin de voornaamste belanghebbenden zoo weinig voor zich zelve doen,' zeide hij⁽³⁾.

⁺De la Châtre keerde met zijne troepen naar Frankrijk terug, veertien dagen na zijne aankomst. Een voorstel, door den maarschalk gedaan, om de provinciën door Frankrijk in bewaring te doen houden, totdat het besluit omtrent de wettige soevereiniteit genomen zou zijn, werd onverwijd afgeslagen⁽⁴⁾. Maurits van Nassau had zulk eene zege niet behaald voor de Republiek en het Protestantisme, om die slechts af te staan aan Concini en Villeroy, ten voordeele van Spanje. +8 Sept. 1610

(1) VAN REES en BRILL, Vervolg op Arend, III, 410, sq.

(2) In de bekende Memorie van Oldenbarnevelt lezen wij echter, dat Gulik werd ingenomen 'nyet sonder verlies van het leeven van veele officieren en soldaten....' *Vert.*

(3) De Koning aan graaf Salisbury, 1610 (*Hatfield-Archieven*). Zie het Bijvoegsel.

(4) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 8 Sept. 1610 (HS.)

Gulik werd veiliger geacht in de hoede van den sergeant Pithan. Tegen het einde van September waren de staatsche troepen weer in hunne eigene kwartieren terug.

Met uitstekend gevolg had de Republiek den korten en schitterenden veldtocht ten einde gebracht, maar de staatslieden konden zich niet ontveinzen dat die uitkomst slechts tijdelijk was. Die kostbare gewesten, dubbel begeerlijk om zich zelve en om hunne ligging, zouden niet lang in vrede onder de bescherming der kettersche Staten en het *Condominium* van twee protestantsche vorsten worden gelaten. Keizerlijken, Katholieken en Spanjaarden vreesden, dat het sterrenbeeld der Zeven Provinciën met eene achtste mocht vermeerderd worden. En zulk een toeleg was niet te dulden. Het was reeds wel, dat de Paus, de Keizer en de Koning, als het ware op hun eigen gebied, door de opkomende Republiek waren uitgetart; dat deze in Duitschland in het gezicht des Keizers schikkingen voorgeschreven, Frankrijk als haar ondergeschikte bejegend en den Britschen Koning genoodzaakt had goed te keuren wat hij het meest haatte.

Maar Leopold had zijne onderneming niet alleen begonnen met het doel om Gulik te verrassen en den voet te zetten in de hertogdommen. Zijn veldtocht was een gedeelte van een veruitziend plan, waarin hij den Keizer, zijn neef, had medegesleept. De arme Rudolf was eindelijk in verzet gekomen tegen zijne drie broeders en zijn neef Ferdinand. Vredelievend en traag van aard, liefhebber van de tafel en van zijn prachtige verzamelingen van edelgesteenten, gehecht aan zijn paardenstoet, wilde hij een rustig leven leiden, ver van het geraas van den oorlog en het gewoel der zaken. Daar hij bij toeval Keizer van half Europa was, mocht hij zich aan die begeerte niet overgeven. Zijn dom vollemaans-gezicht had niets vorstelijks, noch op het doek, noch op de munt, zelfs al waren zijne slapen met den conventioneelen lauwerkrans omvlochten. Zijne minder rustige broeders Matthias en Max hadden hem, op zijne kroon na, alle gezag ontroofd, terwijl de sombere figuur van Ferdinand van Stiermarken, den Jezuïeten-leerling en bewonderaar van Filips II, op den achtergrond een onheilspellende schaduw wierp over den troon en het rijk.

De broeders trachtten Rudolf te overreden, dat hij meer gemakken zou vinden in Insprück, dan in Praag, en dat hij rust noodig had, na het inspannende werk der regeering. Zij zeiden, dat hij verstandig handelen zou met de kroon van Bohemen aan Matthias te geven, aangezien dat Koninkrijk een kiesrijk was en de kroon anders gevaar zou loopen van in andere handen dan die der Habsburgers te geraken. Wanneer

Bohemen eenmaal aan Matthias en zijn nakomelingen verzekerd was, dan bleef er nog slechts over, hem tot Roomsche Koning uit te roepen. Anders zou er groot gevaar en nadeel ontstaan voor Hongarije en andere erfelijke staten dier samengestelde monarchie, die de macht van het groote Habsburgsche Huis uitmaakten.

De ongelukkige Keizer was ten hoogste beleedigd. Hij was door zijn broeder beroofd van Hongarije, Moravië en Oostenrijk, terwijl Matthias nu te Praag stond aan het hoofd van een leger, naar het heette om de bekrachtiging op het vredesverdrag met Turkije te verkrijgen, maar metterdaad om de plechtige overdracht dier Staten en de toezegging van Bohemen af te dwingen. Kon duidelijker de dwaasheid blijken van zulk een stelsel van keizerlijke regeering? En nu zou de arme Rudolf uit het Hradschin verdreven en met of zonder zijne verzamelingen naar Tyrol worden weggezonden⁽¹⁾.

Het kostte den krijgshaftigen bisschop van Straatsburg en Passau weinig moeite om den bedrogen man tot wraak aan te sporen. Het was tusschen hen beiden overeengekomen, dat Leopold, met een leger dat deze zou trachten te werven, zich in Gulik werpen zou als 's Keizers vertegenwoordiger, de hertogdommen in geschil bezetten en in bewaring houden totdat de Keizer beslist had aan wien zij toebehoorden, om daarna naar Bohemen terug te keeren, Matthias te verpletteren, zich van Praag meester te maken en Rudolf uit zijne gevangenschap te bevrijden. Leopold zou, als belooning voor die diensten, de kroon van Bohemen ontvangen, tot Roomsche Koning verkozen en tot erfgenaam des Keizers verklaard worden, voor zoover Rudolf in staat was dit laatste te doen⁽²⁾. Het eerste deel van dit programma was slechts ten deele uitgevoerd. Hij had Gulik genomen en de bevelen van den Keizer afgekondigd, maar was uit die stelling verdreven door de wijze staatkunde van Oldenbarnevelt en de volleerde krijgskunst van Maurits. De Republiek had dus met overleg en moed eene daad gepleegd, waaraan een wereldbelang verbonden was. Want van de uitkomst van den aangevangen strijd, die in de hertogdommen nog lang zou voortduren en zich over bijna geheel de Christenheid uitstrekken zou, hing het bestaan der Vereenigde Nederlanden en het lot van het Protestantisme af.

De uit het veld geslagen Leopold trok zich terug, aan het hoofd zijner huurlingen, 9000 man voetvolk en 3000 ruiters

(1) VAN METEREN, Boek XXX en XXXII.

(2) Bekentenissen van Teynagel, Hagenmüller, Welser en graaf Zollern. Zie ook VAN METEREN XXXII, 655.

sterk⁽¹⁾. Hij trok, door den Elzas en langs den Donau, over Linz naar Praag, plunderde de inwoners en perste ze af, overal waar hij kwam. Zoo voerde hij strijd met de verbitterde bevolkingen, om op den 15^{en} Februari 1611 zijne intrede in Praag te doen. In volle wapenrusting te paard gezeten, nam de krijgshaftige bisschop op het groote plein voor de hoofdkerk den eed van het volk af, als keizerlijk commissaris. Maar de strijd op de straten duurde voort, terwijl de arme Rudolf neerzat in het Hradschin. Op den derden dag werd Leopold de stad weer uitgedreven. Hij vatte toen post op de hoogten,

- (1) De voorstelling van den schrijver maakt eenige toelichting noodig.

De aartshertog Leopold had, van den aanvang zijner avontuurlijke onderneming af, getracht zich zoo goed mogelijk in Gulik te versterken, maar ook spoedig ondervonden, dat zijne eigene krachten daarvoor ver van toereikend waren. De geldelijke hulp, in den beginne door Spanje en door een enkelen katholieken rijksvorst verleend, had weldra opgehouden te vloeien en vruchteloos was naar alle zijden aanzoek om meerdere ondersteuning gedaan. *Ritter* heeft ons nog een der brandbrieven meegedeeld, door Leopold aan den aartshertog Ferdinand gericht: daarin heerschte reeds, vóór dat het jaar 1609 ten einde was, een toon van twijfel aan den goeden afloop der zaak. Van de Vorsten als leden des Duitschen Rijks en van de Raden des Keizers was evenmin medewerking voor Leopold te verwachten. Zij wilden geen maatregelen nemen tegen de ‘possedeerende’ vorsten, omdat de geheele onderneming uitsluitend zijn werk in geheim overleg met Keizer Rudolf geweest was, en zij weigerden eene zaak te helpen ontwarren, die door zijn toedoen alleen zoover gekomen was. Dat bij die houding de vrees voor de wapeningen der Unie, in verbond met Frankrijk, de Nederlandsche Republiek en Engeland, deel had, is waarschijnlijk.

Was echter het vermoeden, dat het Huis van Oostenrijk zich de Guliksche Landen toeëigenen wilde, de voorname grond geweest waarop Frankrijk en de Republiek zich in de duitse zaken gemengd hadden, in Duitschland zelf had de vrees daarvoor den grootsten tegenstand verwekt tegen de keizerlijke staatkunde. Die vrees dreigde ook het machtige Huis van Saksen, dat tusschen de vijandige partijen in het Rijk eene zekere middenstelling innam, van den Keizer geheel te vervreemden. Keizer Rudolf zag zich dan ook tot de verklaring genoodzaakt, dat het Huis van Oostenrijk geene aanspraken op de Guliksche Landen maakte; en Leopold moest zich over zijne handelingen verontschuldigen. Kort daarop had de bisschop-aartshertog Gulik voor goed verlaten, om naar Praag de overtuiging mede te brengen, dat die landen voor de Habsburgers verloren waren.

Verre dus van dat Leopold zijne verovering tot het laatst zou verdedigd hebben, en eerst door het Staatsche leger met dat der Protestantsche Unie vereenigd daaruit verdreven zou zijn, had hij, vóór dat die legers zich in beweging stelden, zijn belang reeds geheel van de Guliksche zaken onafhankelijk gemaakt. Met zijne eigene medewerking was den 7en Juli het Huis van Saksen door den Keizer met de landen in geschil beleend. En nu moge die uitspraak de vreemde bondgenooten der Unie al niet weerhouden hebben van voort te gaan met hetgeen zij zich ten doel stelden, voor het Rijk was daarmede de lang verbeide beslissing gevallen; Saksen mocht nu zelf zorgen dat het tot zijn recht kwam. De Keizer en het Huis van Oostenrijk hadden wel andere belangen voor te staan, dan de bescherming der rechten van een rijkslid op eenig grondgebied aan de uiterste grens van het rijk.

Rudolf had gelijktijdig een leger doen werven in het Passausche: in plaats van daarmede Gulik te ontzetten, werden die troepen op de Oostenrijksche en Moravische grenzen opgesteld, als eene bedreiging tegen Matthias. De beraadslagingen, door de Vorstenvergadering te Praag gehouden, bleven zonder invloed op den loop der Gulik-Cleefsche zaak; zij vermocht niet, het hoofd der Ligue te bewegen, zich aan die zaak te laten gelegen liggen. En, alsof alles aantoonen moest dat de strijd, in de hertogdommen gevoerd, aan den strijd in het Duitse Rijk en aan de partijen in Duitschland vreemd was, werd de verovering van Gulik door de Protestantsche Unie de inleiding tot een vredesverdrag dier unie met de Katholieke Ligue. (Vg. GINDELY. *Rudolf II und seine Zeit II*, Hoofdstuk 2 en 3, en RITTER, *Sachsen und der Jülicher Erbfolgestreit*. Aus den Abhandlungen der K. Bayr. Akademie der Wissenschaften, 1873). *Aanteekening van den vertaler.*

van waar hij de stad beheerschte met zijn geschut; en eene zwakke stem uit het Hradschin verkondigde toen den volke, dat die Passausche bende met haar bisschoppelijken aanvoerder zich daar bevond op 's keizers last. De drieënige stad - de oude en nieuwe stad en het Jodenkwartier - werd aangemaand om afgevaardigden naar het paleis te zenden en 's Keizers besluiten te vernemen. Maar er verscheen niemand. De Bohemers en vooral de inwoners van Praag, die meerendeels protestantsch waren, wisten zeer goed, dat Leopold voor de zaak van het Pausdom en van Spanje streed.

En nu verscheen Matthias op het tooneel. De Stenden, die van hem voor 't oogenblik althans betere verwachtingen koesterden dan van den zwakken Rudolf, waren reeds met hem in besprek getreden. Daarbij was in den herfst, na Leopold's nederlaag in de hertogdommen, eene soort van overeenkomst tusschen Matthias en den Keizer getroffen, en de wezenlijke koning had zich voor hem die het in naam was gebogen, door tusschenkomst van zijn broeder Maximiliaan. Zevenduizend [†]man van Matthias' leger verschenen nu, onder het bevel van Colonitz, voor Praag; en de Passauers [†]9 Oct. 1610 trokken af, na drie maanden soldij van den Keizer te hebben ontvangen. Leopold trad voor een wijle van het tooneel af. Zijn kanselier en raadsman in de hertogdommen, Franz Teynagel, die gevangen genomen en gepijnigd werd, bekende den geheimen toelag des Keizers ten gunste van den bisschop; en men geloofde dat de Paus, de Koning van Spanje en Maximiliaan van Beieren gunstig voor dien toelag gestemd waren. Dit was waarschijnlijk, daar Leopold geen geheim maakte van zijn besluit om het Protestantisme ten doode toe te bestrijden en de hertogdommen, zoo mogelijk, voor Rome en Oostenrijk te behouden⁽¹⁾.

- (1) De aartshertog Leopold werd in al zijne handelingen door eene verterende eerezucht gedreven. Het ontbrak van zijne zijde niet aan aanzoeken en smeekingen, aan den Koning van Spanje, aan de Koningin, zijne zuster, aan haar biechtvader, om hulp en nog eens hulp. Nadat hij Gulik had moeten opgeven, ging hij toch met die aanzoeken voort, al wist hij zelf niet wat hij met die zoo vurig begeerde hulp zou aanvangen, totdat de zaak der opvolging voor het Keizerschap aan zijne rustelooze werkzaamheid een bepaalder richting gaf. Maar, al vaardigde Leopold gezanten op gezanten naar Madrid af, al deed hij een beroep op alle aandoeningen, waarvoor het Spaansche vorstenpaar vatbaar was, en al smeekte hij hun '*um der fünf heiligen Wunden Christi willen*,' dat er raad geschaft worden zou, voor het tegenwoordige en voor de toekomst, zijne eerezucht vond nergens weerklank; en den Spaanschen Ambassadeur bij den Keizer werd uitdrukkelijk gelast, den woelzieken en avontuurlijken bisschop, zooveel in zijn vermogen was, tegen te werken.

GINDELY heeft, uit de Archieven van Simancas, overtuigend de houding der Spaansche Regeering tegenover Leopold aangetoond. Die houding kon voor niemand een geheim zijn, want haar ambassadeur Zuniga liet het te Praag niet aan openlijke tegenwerking van den bisschop-aartshertog ontbreken. En evenzoo ging het ten opzichte van Maximiliaan van Beieren. Ook hem poogde Leopold in zijne plannen tot het spelen eener groote rol in Duitschland te betrekken. Maar Maximiliaan liet zich daardoor geen oogenblik van de afwachtende houding afbrengen, die hij als hoofd der Ligue had aangenomen. En Leopold zag zich ook van die zijde vertalen, op het tijdstip dat Montley hier beschrijft, even als reeds geruimen tijd daarvoor. - *Vert.*

Rudolf en Matthias hadden zich beiden verbonden om den hervormden godsdienst toe te laten. De bekende ‘Majesteitsbrief,’ onlangs door den Keizer verleend, en het vergelijk tusschen de katholieke en protestantsche Stenden waren wetten van het land geworden. De boheemsche geloofsbelijdenis, een godsdienst uit de stellingen der Hussieten, Lutheranen en Calvinisten samengesteld⁽¹⁾, werd geduld. In een land waar het negentiende deel der bevolking protestantsch was, bezaten de Protestanten de vergunning om kerken te bouwen en zonder overlast te lijden God te dienen. Maar die voorrechten waren afgedwongen; en het was duidelijk dat zij zouden herroepen worden, zoodra dit mogelijk was. Het Huis van Oostenrijk, dat in Spanje, Italië en Duitschland regeerde, was ter wille van zijn bestaan aan den roomschen godsdienst gebonden. Toelating van andere eerediensten was in zijne oogen eene nederlaag en eene misdaad tevens.

Zoo was de groote strijd, later bekend als de Dertigjarige Oorlog, in werkelijkheid begonnen en namen de Nederlanden, ondanks het bestand, daaraan half onbewust een voornaam deel. Op dat oogenblik schenen de kansen wanhopig voor het Huis van Oostenrijk te staan, zoo diep was de kloof, die de godsdienstige verdeeldheid tusschen troon en onderdanen gegraven had. Maar vroeg of laat zou de macht van Spanje, Italië en Zuid-Duitschland de schaal zeker naar de katholieke zijde doen overhellen.

Intusschen wisten de Boheemsche Stenden, dat het Keizerlijk Huis het er op toelagde om het beginsel van verkiezing voor het keizerschap te niet te doen en tevens de kroon van Bohemen ten eeuwigen dage te behouden. Zij waren ook tot de ontdekking gekomen, dat bisschop Leopold door Rudolf was uitverkoren tot aanvoerder der reactionnaire beweging tegen het Protestantisme. Zij konden op dat oogenblik niet weten, of zijn plannen gevaarlijk, dan wel hersenschimmig zouden blijken te zijn. Zoo verscheen, dan Matthias in Praag, op uitnoodiging van de Stenden, geheel met het voorkomen van een overwinnaar. Rudolf ontving zijn broeder met gedwongen beleefdheid en noodigde hem uit zijn intrek in het Hradschin te nemen. Dit voorstel werd door Matthias niet aangenomen, die evenwel een kolonel met geschut zond om het paleis te bezetten en te bewaken. De Passauer gevan- †23 Maart 1611

(1) GINDELY, Gesch. d. dreissigj. Krieges, I, 60-62.

genen werden vrij gelaten en er was eene algemeene verzoening⁽¹⁾. [†]Eene maand later, begaf Matthias zich in plechtigen optocht naar de kapel van den heiligen [†]23 Mei 1611 Wenceslaus, dat prachtstuk van middeleeuwsche bouwkunst, met hare sombere gewelven en met de kostbaarste steenen versierde wanden. Aan de Stenden van Bohemen, die in hunne schitterende czechische kleeding op den grond geknield lagen, werd gevraagd, of zij Matthias, Koning van Hongarije, tot hun wettigen Koning begeerden. Driemaal antwoordden zij: ja. Daarop zette kardinaal Dietrichstein de historische kroon van Wenceslaus op 's Konings hoofd en zwoer Matthias de wetten en voorrechten van Bohemen, met inbegrip der jongste charters die aan de Protestanten vrijheid van godsdienst toestonden, te zullen handhaven. Aldus werd een tijdelijk, geveinsd bestand tusschen de godsdienstige partijen en eene bedriegelijke verzoening tusschen den Keizer en zijne broeders tot stand gebracht. De verlaten Rudolf sleepte de weinige maanden die hij nog te leven had in het Hradschin voort en stierf in het begin van het volgende jaar. Het Huis [†]van Oostenrijk bleef onverdeeld, Matthias volgde zijn broeder op en Leopold's hersenschimmen vervlogen in de lucht. De [†]20 Jan. 1612 toekomst zou uitwijzen, of de Majesteitsbrief en het Compromis duurzaam zouden zijn.

Terwijl de zaken in Duitschland onmiddellijk na den gulikschenveldtocht zich aldus toedroegen, waren de betrekkingen der Republiek met Engeland en Frankrijk gevaarlijker geworden dan zij ooit geweest waren. Het was eene zware taak voor Oldenbarnevelt, die al de geestkracht van een staatsman vorderde, om vat te houden op gouvernementen, zoo veranderlijk als deze beide geworden waren, sedert den dood hunner groote vorsten. Het was voor Willem de Zwijger niet zoo bezwaarlijk geweest zijn koers te houden, in weerwil van al de verkeerdheden, tekortkomingen en inconsequenties, die hij van Elizabeth en Hendrik had te verduren gehad. Genie, hoe grillig en geneigd tot afdwalen het ook zij, is althans veruitziende; en het had geene omstandige betoogen gekost, om dien beiden souvereinen te doen inzien, dat de afscheiding hunner staatkunde van die der Nederlanden onmogelijk was, zonder schade voor de Republiek en onberekenbare gevaren voor henzelve.

Maar thans hielden Frankrijk en Engeland beide naar Spanje over, met eene kortzichtigheid, die niet te genezen was.

(1) VAN METEREN, 655-659

Als een moedig en ruimziend staatsman, deed Oldenbarnevelt al wat hij doen kon. Genoodzaakt door de betrekking, waarin hij geplaatst was, om bewondering of altans eerbied voor te wenden, waar geen andere aandoening dan verachting werd opgewekt, was zijn dagelijksch brood zuur genoeg. Het was volstrekt noodig de luimen te verdragen van allen, die hij wist dat zijne staatkunde tegenwerkten en zijn ondergang wenschten; want dit was de eenige weg om zijn land te dienen en het te behoeden voor dreigende gevaren. Zoolang hij trouw door zijne ondergeschikten gediend en niet bedrogen werd door hen wie hij zijn hart schonk, kon hij zijnen buitenlandschen vijanden het hoofd bieden en de staatkunde van wankelende bondgenooten in het rechte spoor houden.

De houding van Jacobus tegenover Spanje was erbarmelijk. Want zeven jaren lang was hij de slaaf van één denkbeeld: een spaansch huwelijk voor zijn zoon. Vruchteloos waren de redeneeringen zijner bondgenooten. Aan het Parlement werd voorgehouden, dat eene familieaangelegenheid den Koning alleen raakte, en dat het eene onbeschaamdheid was zich daarin te mengen. Het Parlement had slechts één plicht: hem raad te geven als hij dien inriep en geld als hij het noodig had, zonder naar de redenen te vragen. Het was al veel indien hij de aanvragen in persoon deed. Zij hadden met zijne zaken of met de algemeene staatkunde niets te maken. De verborgenheden der regeering vormden eene wetenschap, die buiten hun bereik lag, en waarmede zij zich niet te bemoeien hadden. '*Ne sutor ultra crepidam*,' zei de pedante vorst⁽¹⁾.

Op dat eene punt draaide Jacobus' geheele staatkunde. Spanje had hem in zijn macht. De infante, met een huwelijks gift van twee millioen, werd nu eens beloofd, dan weer teruggehouden, om als eene pop te dienen tot vermaak of verbittering van een ondeugend kind. Gondemar, de spaansche ambassadeur, hield hem als onder betoovering. Aarzelde hij soms in zijn verzet tegen de Staten, of viel hij hen niet hard genoeg over hunne staatkunde in de hertogdommen - gaf hij eens sympathie te kennen voor de Protestanten in Bohemen, of waagde hij het eene hand te verzetten of zijne beurs te openen voor zijne dochter en den ongelukkigen Keurvorst van De Paltz - kortom, deed hij één stap op den weg, dien Engeland steeds bewandeld had en houden moest, van beslist weerstand tegen de spaansche heerschzucht - dan werd oogenblikkelijk de infante geweigerd en Jacobus viel andermaal op zijne knieën.

(1) RAPIN, III, 186, 187.

Toen, eenige jaren later, de groote Raleigh terugkeerde van zijn transatlantischen tocht, klaagde Gondemar hem aan als den grootsten vijand van Spanje. De gebruikelijke vormen werden in acht genomen, de staf werd gebroken en het edelste hoofd van Engeland viel op het blok, ten gevolge van een verouderd vonnis van veertien jaren geleden.⁽¹⁾

Het is noodig dien eenigen leiddraad vast te houden op de kronkelpaden van Jacobus' staatkunde. De onbeschaamdheid, de laagheid en de bedriegerijen van dien koninklijken misdadiger zijn daardoor alleen te verklaren. Evenwel kwam Filips op zijn sterfbed er voor uit, dat hij nooit ernstig gemeend had zijne dochter aan den engelschen prins uit te zullen huwelijken⁽²⁾.

Theologische ijdelheid en nijd vormden den bijkomenden beweeggrond van Jacobus' staatkunde jegens de Nederlandsche Provinciën. De diplomatie zijner regeering ten aanzien der Republiek bestond veelal slechts uit een godgeleerden strijd van de zwaarmoedigste soort. Op dit tijdstip was Conradus Vorstius tot hoogleeraar aan de Leidsche Hoogeschool beroepen, in de plaats van Arminius, en de woede van Petrus Plancius en de geheele orthodoxe partij kende geene grenzen. Vorstius, te Keulen geboren, was hulpleeraar in Genève geweest, waar hij in vriendschap met Beza verkeerd had. Hij had een werk geschreven tegen den jezuïet Belarmino, dat door hem aan de Staten-Generaal was opgedragen. Maar hij werd thans beschuldigd van arminianisme, socianisme, pelagianisme, atheïsme en wat dies meer zij. Hij verdedigde zich schriftelijk tegen al die aantijgingen en beleet te gelooven in de Drieëenheid, de goddelijkheid van Christus en de verzoening⁽³⁾. Maar hij had bovendien een boek geschreven over de Natuur van God; en de toorn van Gomarus, Plancius en Bogerman was niets bij de woede van Jacobus, toen deze van die verhandeling kennis kreeg. Hij had er naauwelijks een oog ingeslagen of hij kreeg er een afschuw van; en hij schreef oogenblikkelijk aan Sir Ralph Winwood, zijn ambassadeur in Den Haag, om aan te dringen op de uitzetting uit het land van dat godslasterlijke monster. Wie anders dan Jacobus wist iets van de natuur van God, en had hij niet een boek daarover in het Latijn geschreven, tot leering van alle schepselen?

Sir Ralph hield dientengevolge eene lange redevoering in de Vergadering der Staten, waarin hij zeide, dat Vorstius als

(1) RAPIN, III, 122

(2) RAPIN, VII, 201.

(3) VAN REES en BRILL, III, 470.

opvolger van Arminius aan te stellen, van kwaad tot erger vervallen was, en hun tevens een catalogus overhandigde, door den Koning opgesteld, van de godslasteringen, ketterijen en atheïsmen van den hoogleeraar. 'Hoewel die man' zeide de ambassadeur met zijne steile welsprekendheid, 'middel heeft gevonden om in de volle vergadering der Staten van Holland de vuilnis zijner ketterijen te bedekken en op te sieren en daarmee de goê gemeente te verblinden,' was het noodig tegen zoodanige benoeming met kracht op te komen, en er op aan te sporen dat zijne werken openlijk op de pleinen van alle steden verbrand zouden worden.

De hoogleeraar werd niet tot de uitoefening zijner betrekking toegelaten; maar hij bleef te Leiden, zooals Winwood klaagde, 'geëerd en erkend als een zeldzaam sieraad der Akademie, in de plaats van den overleden Scaliger.' 'De vriendschap des Konings,' zei de gezant, 'is onvereinigbaar met de ketterij van Vorstius'⁽¹⁾.

De Advocaat, ontstemd door de vijandige gezindheid, die Engeland zoo hevig aan den dag legde bij de benoeming van een hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, op hetzelfde oogenblik dat hij al zijne scherpzinnigheid noodig had om de verhouding met Frankrijk op een eenigszins goeden voet te doen blijven, deed wat hij kon om tegen die stroomen op te zeilen. Zijne bijzondere brieven aan zijn ouden vertrouwden vriend Noël de Caron, de ambassadeur der Staten te Londen, doen de verlegenheid kennen, waarin hij verkeerde, en de edele vaderlandsliefde die hem bij die samentrekkende stormen leidde. Wij zullen in 't vervolg zien dat die briefwisseling, zoowel als die welke hij met den opvolger van Aerssen te Parijs onderhield, een belangrijk licht werpt op de staatkunde der Republiek en op zijn eigen lot. De lezer, die belang stelt in de ingewikkelde onderwerpen, waaruit weldra een bloedige oorlog ontstaan zou, op uitgebreider schaal zelfs dan die, welke kort te voren geschorst was, gelieve daarom eene bijzondere aandacht te wijden aan stukken, die thans voor het eerst uit het eeuwenoude stof der nationale archieven zijn opgedolven, al werd daarnaar ook in de gedenkschriften van de gewichtigste staatszaken herhaaldelijk verwezen. Het is belangrijk genoeg, de oogenschijnlijke alledaagschheid der omstandigheden op te merken, waaruit de ernstigste gebeurtenissen gevolgd zijn. Maar die omstandigheden waren in

(1) WINWOOD'S Memorials, III, 294, 304, 309, 317.

waarheid draden van ijzer, die rechtstreeks leidden naar de grondvesten der aarde.

‘Ick wenschte te verstaen,’ schreef de advocaat aan Caron⁽¹⁾, ‘van wien de Eertsbisshop van Cantelberch de advysen van Doctor Vorstius ontfangen heeft, om te mogen onderzoeken wat daarmede gemeent wordt.’

Men zal zich herinneren, hoe Whitgift van oordeel was dat Jacobus rechtstreeks door den Heiligen Geest werd beziel; en daar hij hem hield voor den gezalfden Hoogepriester van Engeland, was het natuurlijk dat hij den Koning ondersteunen zou in zijn eisch om eveneens door de Nederlanden als *Pontifex maximus* erkend te worden.

‘Wij zijn in Hollant besich,’ ging Oldenbarnevelt voort, ‘om alles te onderzoeken ende des Lants ende Kercken besten te vorderen, daertoe ick voor alsnoch de Heeren Edelen ende Steden alhier wel geresolveert vinde, hoewel eenige dispariteit mach wesen *in modo*. D. Vorstius, hebbende veele jaren professor en minister theologiae geweest tot Steynfort, hebbende oock by verscheydene boecken jegens de Jesuiten geschreven gethoont zijne geleertheit, bovendien de reputatie van suyper in leere en moderaet te wesen, is beroepen totte vacerende professie theologiae in de Universiteyt tot Leyden. Deselve wordt by veele middelen gecontremineert. Men is oock besich om alles te onderzoeken, ende tot 's Lants ende Kercken besten te ordonneren. Hebt geen ander gevoelen, en geloofst geen andere tydinge. Denckt oock op 't gepasseerde in Vlaenderen, u best bekend. Ick en jugere nyet in dese zaecke; wilt van gelycken uw jugement suspenderen.’

Die toespeling van den advocaat had betrekking op den gedenkwaardigen loop der zaken in Vlaenderen, toen de hevigste predikers en voorstanders der hervormden, mannen die geen knecht of meid in dienst zouden genomen hebben, die niet bewijzen kon goed orthodox te zijn, na veel onrust en oproer verwekt te hebben, achter elkander waren overgelopen naar Spanje en den katholieken godsdienst.

Eenige weken later deelde Oldenbarnevelt aan Caron⁽²⁾ afschriften mede van de laatste redevoeringen van Winwood en het antwoord der Staten in zake Vorstius, dat is te zeggen, van de jongste tweespraak tusschen den Koning en den advocaat over de voorbeschikking. Want, even als Jacobus altijd woord voor woord de redevoeringen van zijn gezant dicteerde, zoo diende Oldenbarnevelt den Staten, op dit tijd-

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 12 Sept. 1611 (Ned. R.A., HS.)

(2) Ibid. 3 Oct 1611 (R.A., HS.)

stip, tot hoofd en mond. Droog was die strijd zeker; en den lezer zal dan ook zooveel mogelijk de inhoud der stukken gespaard worden. Met enkele gedeelten der vertrouwelijke briefwisseling van den advocaat moet hij echter bekend zijn, voor het juiste begrip der volgende gebeurtenissen.

‘Sondeert wel bij den heere UE. bekend,’ schreef Oldenbarnevelt, ‘ende oock elders, wat de eyntelycke meeninge aldaer is, alsoo de cours van de propositie nyet wel accordeert met 't gene ick uyten mont van den Coninck tot andere tyden selfs hebbe verstaan. Nae het rapport vande leste Gesanten, en kan ick nyet wel gelooven dat de Coninck in 't stuck van de predestinatie ende dependentien van dien soo precys soude alle andere opinien als van Calvinus ende Beza condemnieren. Der Landen dienst is daeraen gelegen, dat men de eyntelycke intentie van Zyne Majesteit mach weeten.’

En dit was juist zoo treurig, dat 's Konings besluiten van dag tot dag veranderden. Het was vermakelijk te zien hoe hij, op dit oogenblik, in Holland elke meening veroordeelde die niet was die van Calvin of Beza, terwijl hij de belijders van dit geloof in Engeland op zoo onbarmhartige wijze vervolgde. Maar Vorstius was een mededingend schrijver, die met Zijne Majesteit dezelfde onderwerpen behandelde; en letterkundige naijver vloede met godgeleerden nijd in eene gevaarlijke vermenging samen. Had een man, zoo beziel en verstandig als de advocaat, op den troon gezeten, dien Jacobus tot leerstoel gebruikte, dan zou de geschiedenis der wereld een anderen loop hebben genomen.

‘Ick duchte,’ ging Oldenbarnevelt voort, ‘dat eenige van onse precysste ons dit spel aldaer berocken; ende indien de ordinaris autoriteyt alsoo mach gecontremineert worden, sal by sommigen wel in 't hooft komen den cours te willen gebruycken, in Vlaenderen by Uw tyt gepractiseert. Let op alles, ende gaet discretelyck en moderatelyck’.⁽¹⁾

De advocaat wendde alles aan, om de opkomende golven tot bedaren te brengen. Hij gaf in de luimen van den Koning toe en vleide hem zelfs, ofschoon Winwood hem steeds bij zijn souverain als heerschzuchtig, aanmatigend en kwalijk gezind afschilderde⁽²⁾. Hij ried matiging en onderlinge verdraagzaamheid aan, daar hij wel begreep dat die nuttelooze godgeleerde geschillen over afgetrokkene en onoplosbare gewetensvragen een afgrond openden, waarin de Republiek

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 3 Oct. 1611 (R.A., HS.)

(2) WINWOOD'S Memorials, III *passim*.

verzwolgen kon worden. Zoo iemand, dan werkte Oldenbarnevelt met het licht der ondervinding en eene aangeboren schranderheid, voor het heil van zijn land en de verdediging van een constitutioneel stelsel, dat, hoe uiterst gebrekkig ook, het eenig wettelijke en daarenboven het vrijzinnigste was, dat destijds bestond. Moedig, standvastig en geduldig stond hij op dien moeilijken post, die elken dag met verwoedheid werd aangevallen, en verdedigde het burgerlijk gezag tegen het priesterschap. Hij begreep als door instinct dat, waar een deel der burgers van een land aan de hoede der regeering ontsnappen kan om een ander hoofd, dan den wettelijken souverein te gehoorzamen, de maatschappelijke wanorde, de anarchie, nabij is.

‘Wij worden noch gequelt mitte kerkelycke geschillen,’ zoo schreef hij eenige weken later aan Caron⁽¹⁾. Boven veele libellen, die in druck uytgegeven worden, heeft men oock de brieven van syne Majesteit ende de propositien van den Heere Wynwood gedrukt onder de gemeente verspreit; tot wat einde kan UE., als zulcx by experientie eertyts selfs besocht hebbende, oordeelen. In de zaecke D. Vorstii is de waarheyt, dat hy is beroepen wettelyck, al in Julio 1610, dat hij in Maio II. jegens zes predicanten in de Vergaderinge van Mijneheeren de Staten gehoord zijnde, in deselve maent als professor aengenomen ende in dienste gestelt is, sonder dat hij nochtans eenige publique lessen heeft gedaen..... Wilt bij goede gelegentheyt dit wel ende ten besten doen verstaen, geloovende en doende gelooven dat op Syner Majesteits brieven en de propositien van den Heere Wynwood wel gelet is, ende gelet zal worden, ende dat ich by alle middelen daertoe arbeyde. UE. kent de constitutie van desen Staet, en kan alles ten besten doen verstaen. Veele vromen en verstandigen in desen Staet houden hen verseekert, dat Syne Majesteit, nae zijne Co. overgroote wysheit, voorsichticheit ende affectie tot behoudenis van den welstant deser Landen, nyet goet vindt dat zijne brieven nochte de voors. propositien van den Heere Wynwood alzo in druck onder het gemeene volck worden verspreit. Gelooft voorts, en doet gelooven nae uw vermogen, dat Mijneheeren de Staten van Holland de behoudenis van de ware christelycke gereformeerde religie, soowel in de Universiteyt tot Leyden, als in alle steden en dorpen, begeeren te conserveren en manteneren, ende dat alleenlyck dispute is opte hooge poincten van de predestinatie

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 17 Nov. 1611 (R.A., HS.)

ende aenleve van dien, daarvan moderater en soberder leere bij eenige gevordert wordt. Veele meenen dat in Engellant 'tselve oock stichtelyck wordt gepractiseert. Wilt my de vrientschap doen en oversenden de Engelsche Confessie van 1572, en de correctien ofte veranderingen daerop tot desen jaere toe gevolcht.'

Maar de vlam werd grooter, aangeblazen vooral door vlaamsche predikanten, die door Oldenbarnevelt bijzonder gewantrouwd werden, en die hem zeer vijandig waren. Zijne gematigde raadgevingen waren als olie in het vuur. Hij werd door ijveraars en lasteraars reeds als ontrouw aan den hervormden godsdienst afgeschilderd.

Houdt seeker ende verseekert,' schreef hij aan Caron⁽¹⁾, 'dat ick in 't stuck van de religie zijn, ende deur Godts genade blijve sal, die ick altyts zijn geweest, en doet gelycke verseekeringe van myn swager en broeder; nyet weynig verwondert wesende, dat eenige extraordinaris puriteynen, meest Vlamingen en Vriezen, die voor weynich jaeren in 't Landt noch goed noch bloet gehadt hebben, ende noch nijet veel hebben, ook weynich preuen van constantie en dienste voor het Vaderlandt gedaen hebben, onder een gepretendeerde zèle, aldaer jegens wel beproefde in alles, crediet konnen winnen. Te meer syl. metterdaet, in 't kerkelycke ten minsten, een extraordinaris autoriteyt willen usurperen, daerjegens Zijne Majesteit, met zeer gewichtige redenen, zijne goede meeninge, in Godes woort ende alle rechten en wetten gefundeert, soo dickwyls verclaert heeft.'

Het was Oldenbarnevelt's toeleg, bij deze en volgende gelegenheden den Koning beleefd onder het oog te brengen waar hij zich in zijne eigene geschriften en woorden tegensprak, waardoor hij onbewust een doodelijken haat bij dien vorst tegen zich opwekte. Het was gemakkelijk aan te toonen, dat Jacobus, door het aanmoedigen eener vooruitstrevende secte van de Hervormde Kerk in hare pogingen om zich aan het toezicht der regeering te onttrekken en eene zelfstandigheid meester te worden die in Engeland geheel vernietigd was, zich te buiten ging aan dogmatisme en inconsequentie. Een Koning-hoogepriester, die zijn oppersten wil aan bisschoppen en leeraren zoowel als aan hoven en parlementen voorschreef, zou aldus op de vreemdsoortigste wijze medewerken om in een ander land de meerderheid van de Kerk boven den Staat door te drijven.

'Wilt u verseekeren, en op myn woort verseekering doen,' zeide de advocaat, 'dat alhier, ende naemtelyck by my, de

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Jan. 1612. (HS.)

conservatie van de ware gereformeerde religie in soo goede recommandatie is, als die oyt in den oorloge is geweest.’

Hij ging daarna over tot het behandelen der hevige klachten over zekere geschriften van Vorstius; en even oprecht als hij jegens dien hoogleeraar gehandeld had, verbond hij zich tegenover zijn aanklagers om de zaak te doen onderzoeken. ‘Indien de man in quaestie,’ schreef hij, ‘auteur soude wesen, ofte toestaen hetgene eenigen hem toedichten, *de Filiatione Christi*, ofte diergelycken, weest verseekert dat hy hier geen voorstandt en sal hebben.’ Hij beklaagde er zich evenwel over, dat de beslissing der zaak werd vooruitgelopen door het in druk verspreiden van brieven daaromtrent van hooge personen in Engeland. Daardoor werden zijne eigene pogingen om recht te doen tegengewerkt. Wanneer de hoogleeraar blijken mocht schuldig te zijn aan geschriften, die atheïstisch en godslasterlijk waren, dan zou hij uit zijne betrekking worden ontslagen; maar de beweging, daarover in Engeland gemaakt, deed meer kwaad dan goed.

‘Groot zijn de traversen, die mij gedaen worden,’ zeide hij, ‘deur 't uytstroyen van extract des briefs van den Eertsbisschop, houdende dat Zijne Majesteit Mijneheeren de Staten voor vyanden soude verclaeren, indien sy den man nyet en wilden wechsenden.’ En werkelijk, indien het daartoe komen moest, dat een Koning van Engeland oorlog met eene naburige en bevriende republiek zou aangaan, omdat een hoogleeraar in de godgeleerdheid niet op staanden voet verwijderd werd van eene hoogeschool, waarvan Zijne Majesteit niet eens curator was, dan werd het tijd om nauwkeuriger te letten op de bevoegdheden der regeeringen en op het staats- en volkenrecht. Niet dat het zwaard van Jacobus zoo spoedig dreigde getrokken te worden, maar al was hij zelf vredelievend, toch konden zijne uitvallen en zijn geschrijf hartstochten opwekken, die slechts door stroomen bloeds te verzadigen waren.

‘Die traversen,’ ging Oldenbarnevelt voort, ‘by het doen drucken en onder de gemeente verspreyden van de protestatie van den Heere Wynwood ende veele onbehoorlycke libellen, zijn groot, want den aert van dese luyden en kan zulcx nyet wel verdraegen. Maer ik hope dies nyettegenstaende hem te doen deparkeren, volgende Zijner Majesteits begeerte. Wilt my adviseren en oversenden wat by de vier theologanten, opt boeck Vorstii *de Deo* ende zyne verclaeringe opte pointen van Zyne Majesteit overgesonden, aldaer is geoordeelt; oock of aldaer geene naedere Confessie als van den jaere 1562 is gedruckt, ende of in den jaere 1603, opte gedane instantie,

de negen poincten van den jaere 1595 zyn aengenomen en gedrukt. Indien jae, wilt my 'tselve mede overzenden, opdat in 't beslichten van de geschillen daerop alhier mach worden gelet⁽¹⁾.

Zoo blijkt dus dat de geest van verzoening, de kalme maar ernstige begeerte om vastheid te brengen in de betrekkingen tusschen kerk en Staat, en daaraan de kennis der verschijnselen in andere landen dienstbaar te maken, Oldenbarnevelt's voorname beweegredenen waren. Toch werd hij steeds in 't geheim voor een ongeloofige, een atheïst, een dwingeland uitgemaakt, omdat hij weerstand bood aan de voorschriften der geestelijkheid in de Provinciën en aan die van vreemde vorsten.

‘Men heeft alhier,’ schreef hij, ‘altyts voor een van de meeste infractiën der Landen vry- en gerechtigeden gehouden, dat de voorgaende Princen hen gestelt hadden in 't stuck van de religie in de tutele van den Paus en de Spaensche Inquisitie, en dat zy daerom opte clachten van de goede ondersaeten in dat stuck geene ordre conden stellen; weshalven nyet vreemt gevonden moet worden, dat men alhier nyet geerne in gelycke blasme soude vallen. Dat men de overicheyt (die men tot het aennemen van de reformatie soo serieuselyck heeft gesommeert, op heur ampt ende consciencie, om het stuck van de religie ter harten te nemen) nu ignoranten wil maeken, de kennisse benemen, ende by andere oogen doen sien, en kan by veelen nyet verstaen, ofte begrepen worden recht of reden te wezen. *Intelligenti pauca*’.

Inmiddels had De Refuge zich op reis naar Den Haag begeven, om daar het bericht omtrent de dubbele huwelijken over te brengen. Hij was in Rotterdam ziek geworden⁽²⁾ en zijne boodschap en instructiën waren onbekend gebleven, zonder de mededeelingen van Aerssen. Algemeen hield men het er voor, dat hij een nieuw verbond aan de Staten moest voorstellen, op den grondslag van belangrijke concessiën aan den Roomsche-Katholieken godsdienst. Daaruit werd aan het Engelsche Hof groote naijver geput; en de laster viel den advocaat op nieuw aan. Hij was aan Spanje verkocht, de hervormde godsdienst zou in de Provinciën uitgeroeid, en het Pausdom en de Heilige Inquisitie in haar plaats gesteld wor-

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Jan. 1612. (HS.)

De belangrijke brief, waarvan ik deze uittreksels mededeel, was naar de bedoeling van den schrijver bestemd om verbrand te worden. ‘*Lecta vulcano*,’ had de advocaat aan den voet geschreven. Maar de brief werd niet verbrand; en, hoe onschuldig en verstandig hij ook schijne, maakten Oldenbarnevelt's vijanden er een gebruik van, dat zijn dood verhaast heeft.

(2) Oldenbarnevelt aan Caron, 28 Jan. 1612. (HS.)

den. Dit was lijnrecht het tegenovergestelde van de werkelijke voorschriften, die de buitengewone ambassadeur uit Frankrijk medebracht. De zaak van Vorstius was ook nog in denzelfden toestand; de advocaat was bereid daarin rechtvaardig te handelen, maar verzette zich met kracht tegen het streven van Jacobus om ze te onttrekken aan de rechtsbevoegdheid der Staten.

‘Ick blyf verwondert,’ zeide hij, ‘van de partialiteyt ende calumnieuse voorstellen deur U verhaelt, en kan nyet bedencken wat men daarmede meent of voorheeft. Ick achte zeer weynich het voorstel dat men zegt alhier gebracht te zullen worden by den Heere van Refuge. Want, of men zulcx wilde proponeren, gelooft en doet Syne Majesteit ende Heeren van Syner Majesteits Raede (op mijn woordt) gelooven, dat 'tselve nyet en sal opereren, noch van veranderinge ofte toelatinge in de religie voor de Roomschesinden⁽¹⁾. Indien aldaer yet tot laste Vorstii gemaekt of uytgegeven wort, wilt my 'tselve oversenden, en gelooft dat wy noch heretique noch schismatique jegens de Evangelische suivere leere sullen voorstaen. Maer men kan hier nyet anders begrypen of de kennisse en judicature daervan compt Myneheeren de Staten van Hollant toe, in wiens dienste hy wettelyck, vier maenden vóórdat Syne Majesteit de minste swaricheyt heeft gmoveert, is aengenomen geweest, en ongeveer een jaer te voren wettelyck beroepen, mit kennisse en voorschryven van Syne Exc. ende Raden van State van Hollant. 'Tselve is by vyf of zes meest Vlamingen en Vriesen gecontremineert, sonder de wettelycke overicheyt te erkennen, maer hebben buyten'slants, eerst in Duytslant en daernae aldaer, hulpe gesocht, jae syn soo vermetel dat zyl. selfs een van hen totte plaetse hebben gedesigneert. Of zulcke cours aldaer gehouden ware, laet ick aldaer oordeelen dengenen die zulcx toecompt, wat daerjegens behoort. Ick verhope dat men ons oock het onderzoek en oordeel van dit stuck sal vrylaten, zonder ons, jegens de fondamenten van de reformatie en jegens der Landen en Steden vry- en gerechtigeden, te willen maeken executeurs van 'tgene bij anderen geoordeelt wordt, gelyck de man alhier⁽²⁾ ons noch wil obtruderen.’

De zaak van Vorstius sleepte zich langzaam voort; en het

(1) Deze zinsnede is in den engelschen tekst weggelaten.

Verder lezen wij nog in denzelfden brief: ‘Soo de Heer van Refuge van nieuwe handelinge opening doet, verseekert aldaer, nyettegenstaende alle andere advysen, dat zulcx plattelyck zal worden afgeslagen.’ *Vert.*

(2) Die man is Winwood.

is vreemd, dat zulk eene aangelegenheid, die slechts voor godgeleerden, voor de hoogeschool en voor de studeerende jongelingschap belang had, het onderwerp werd van een aanhoudende en scherp diplomatiek twistgeschrijf tusschen twee groote natiën, die beide gewichtige en dringende zaken te behandelen hadden. Maar men moest den Koning tot vriend houden en men was geneigd om den hoogleeraar in bescherming te nemen. In Maart werd hij, in de Vergadering van Holland, gedurende drie of vier uren gehoord tot wederlegging der tegen hem ingebrachte klachten, ‘nae zeer serieuze vermaeninge van te letten voor Godt den Heere Almachtich en voor zyne hooge Overheyt te staen’⁽¹⁾. Hoewel velen van oordeel waren dat hij zich krachtig verdedigd had, werd hem gelast die verdediging op schrift voort te zetten, zoowel in het Latijn als in het Nederduitsch. Hij moest verder volledig alles wederleggen wat tegen hem ingebracht was of in de drie volgende maanden tegen hem ingebracht zou worden, in woord, geschrift of brief, hetzij in Engeland, Duitschland, de Nederlanden of elders. Anderhalf jaar werd hem daarvoor toegestaan binnen welken tijd hij niet in Leiden, noch in Den Haag, maar in eene andere hollandsche stad zijn verblijf houden moest, zonder lessen te geven of op eenige wijze zijn beroep uit te oefenen. Het was aan te nemen, dat den ongelukkigen doctor in de godgeleerdheid daarmede werk genoeg verschaft werd, ook zonder dat hij lessen gaf of predikte. De rechtsbevoegdheid werd gered en de onafhankelijkheid van het burgerlijk gezag tegenover de aanmatigheden der geestelijkheid door de geestkracht van den advocaat staande gehouden. Men had Jacobus met betuigingen van dankbaarheid overladen; maar zijn eisch, om een nederlandschen hoogleeraar met zijn koninklijk fiat van den leerstoel en uit het land te verdrijven, afgewezen. Indien de Provinciën in zulk eene zaak afhankelijk waren van den Britschen Koning zou het de grootste dwaasheid geweest zijn nog op onafhankelijkheid aanspraak te maken. Oldenbarnevelt had zijn land moedig gediend, in eene schijnbaar geringe zaak, die door menschenlijke dwaasheid van zeer veel belang was geworden. Maar groot was de woede, die daardoor tegen hem in de gemoederen van geestelijken en vorsten werd opgewekt.

Na de gevoerde onderhandelingen uit Wesel terugkeerende, [†]had sir Ralph Winwood een belangrijk onderhoud met prins Maurits te Arnhem. Zij deelden elkander daarbij [†]7 April 1612

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 28 Maart 1612. (HS.)

vertrouwelijk hunne meening over den advocaat mede, en versterkten elkander in hunne vermoedens en hun naijver ten aanzien van dien staatsman.

De ambassadeur zeide den prins dank, uit naam des Konings, voor zijne zorgvolle en ijverige pogingen in het belang van den waren godsdienst, zoo kennelijk gebleken uit de vervolging van Vorstius met zijn aanhang. Hij zeide: ‘Ik ben uitdrukkelijk gelast te verklaren, dat Zijne Majesteit, na vergelijking van den toestand alhier met de berichten, die hij van elders krijgt, en met den aard en de gezindheid van hen, die in vreemde landen de staatszaken leiden, tot geene andere slotsom kan komen dan deze: Er wordt eene algemeene samenzwering gesmeed tot onderwerping en bederf van den godsdienst, terwijl Zijne Majesteit oordeelt, dat op haar behoud alleen de welvaart zijner rijken en van deze Provinciën berust. Daarom,’ zoo ging Winwood voort, ‘heeft Zijne Majesteit, uw hoog aanzien en bekwaamheid en zijn vertrouwen op uw geloof en genegenheid in aanmerking genomen, mij gelast vrij met u over dezer dingen te spreken en uwe meening te vernemen omtrent de geschikteste en zekerste wijze om die samenspanningen te keer te gaan en die kwaadwillige plannen te verijdelen.’

De prins toonde zich dankbaar voor de eer, die de Koning hem aandeed door zulk eene gunstige meening omtrent hem te koesteren, waarin Z.M. zich nooit zou bedrogen vinden. ‘Ik ben het met Zijne Majesteit eens,’ zeide de prins, ‘dat het hoofddoel, waarnaar door soortgelijke praktijken, zooals de verbintenis tusschen Frankrijk en Spanje, gestreefd wordt, is den waren godsdienst uit te roeien, en alle landen onder hun gezag te brengen, waarin die godsdienst beleden wordt. Het eerst komen zonder twijfel deze Provinciën aan de beurt. Ik meen dat de middelen om die plannen te niet te doen daarin zouden moeten bestaan, dat de Koning volhardde bij zijn besluit om den godsdienst te beschermen, en dat hij een algemeen bondgenootschap moest stichten tusschen de vorsten en republieken van de religie - Denemarken, Zweden, de Duitsche Vorsten, de hervormde kantons van Zwitserland en de Vereenigde Provinciën. Van dat bondgenootschap zou Zijne Majesteit niet slechts de leider, maar het hoofd en de beschermheer moeten zijn. De Hervormden in Frankrijk zouden ook moeten gevrijwaard worden tegen de gevaren, waarmede het verbond met Spanje hen bedreigt.’ ‘Dit,’ herhaalde Maurits met nadruk, ‘is het eenige middel, om aan de vereenigde aanslagen van Frankrijk en Spanje den nek te breken.’ En hij weidde over deze punten in 't breede uit.

Daarop vroeg Winwood met kwaadaardige arglistigheid,

‘of zulk een algemeen bondgenootschap waarschijnlijk kon heeten, nu deze Provinciën, die tot dusver als een voornaam lid der Hervormde Kerk aangemerkt werden, begonnen te wankelen in het ware geloof?’ En, met een duidelijke vingerwijzing naar Oldenbarnevelt, liet hij er op volgen: ‘Degeen, die de provincie Holland alleen bestuurt, wordt, zooals U. Exc. weet, algemeen geoordeeld de beschermer van Vorstius en van de arminiaansche ketterijen te zijn. Hebben de Fransche Hervormden iets van deze Provinciën te verwachten, wanneer die man geheel van Frankrijk afhangt?’

Aldus werd lucht gegeven aan den nationalen, godgeleerden en persoonlijken naijver des Konings jegens Holland's advocaat; de ambassadeur trachtte tevens het venijn der verdenking in 's prinsen gemoed ingang te doen vinden en zijn naijver op zijn grooten mededinger aan te wakkeren. Het geheime onderhoud deed zien, hoe diep de staatkundige haat tegen den advocaat zoowel bij Jacobus als bij Maurits ingeworteld was; en zeker kon niets ongerijmder zijn, dan zich den Koning voor te stellen als den leider en het hoofd van een protestantsch bondgenootschap. Kort tevoren had hij het nog aan zijn minister gezegd, dat zijn eenige streven was, ‘zich op geschikte wijze aan de geheele zaak te onttrekken.’ Maurits zal dan ook moeilijk ernstig hebben kunnen blijven, toen hij zulk eene rol aan ‘meester Jacobus’ toedacht.

‘Het is waar,’ zeide Maurits, ‘dat Oldenbarnevelt alle zorg voor de religie van zich heeft afgeworpen, en dat sommige hollandsche steden, waar hij oppermachtig is, even nalatig zijn; maar zoolang vele goede steden in Holland en al de andere provinciën rechtzinnig blijven, zou het voorstel onmiddellijk met voldoening worden aangenomen. Ik erken dat de beantwoording Uwer tweede vraag meer moeilijkheden oplevert; want ik weet dat Oldenbarnevelt geheel van Frankrijk afhangt. De president Jeanin kwam eens gedurende de onderhandelingen over het bestand, toen er tusschen hem en mij eenig verschil bestond, bij mij, en verzocht uit naam van den Koning van Frankrijk dat ik Oldenbarnevelt goed bejegenen zou, daar de Koning hem in zijne bescherming had genomen. De brieven van den ambassadeur der Staten in Frankrijk aan Oldenbarnevelt (en aan hem schrijven al de gezanten hunne belangrijke brieven) heeft hij, in het oorspronkelijk, aan Villeroy in handen gespeeld.’

De prins aarzelde dus niet, den advocaat te beschuldigen van dien lagen en verradelijken streek jegens Aersen, die door een ondergeschikt ambtenaar gepleegd was, met het waarschijnlijk doel om hem te benadeelen.

Maurits voer hevig uit tegen de verdachte handelingen van Oldenbarnevelt en noemde hem gevaarlijk voor den Staat. ‘Wanneer één man, die alle zaken alleen leidt, verstandhouding heeft met de ministers van Spanje en den aartshertog, en dat zonder eenige volmacht, dan kan hij de zaken zoo besturen dat deze Provinciën onvermijdelijk aan de genade van Spanje worden overgeleverd. Daarom moet er bijtijds een goed besluit genomen worden om dezen staat voor een plotselingen ondergang te bewaren; maar dit moet met voorzichtigheid en overleg geschieden.’

De prins voegde er bij, dat hij zijn neef Lodewijk Willem tegen Mei naar Den Haag had genoodigd, ten einde de middelen te bespreken om de Provinciën te behouden, onder Zijner Majesteits bescherming, en met behulp der engelsche troepen in staatschen dienst, die volgens Maurits ‘de kern en bloem van zijn leger’ uitmaakten.

Tot zulke uitweidingen liet de prins zich verleiden. Hij beschuldigde den advocaat achter zijn rug, en zonder den minsten schijn van bewijs, van laag bedrog jegens zijne vrienden en van hoogverraad. Oldenbarnevelt verkeerde in gevaar; want machtige en doodelijke vijanden verbonden zich tegen hem. Zou hij zich nog lang kunnen staande houden op de verraderlijke hoogte van het gezag, waarop hij zijn land met zooveel nauwgezetheid diende, maar ook dagelijks meer het mikpunt werd voor laster en haat?

De ambassadeur deelde den prins het voornemen des Konings mede, om hem de Orde van den Kouseband te vereeren, ‘Indien Zijne Majesteit mij zulk eene hooge eer waardig keurt,’ zeide de prins, ‘zullen ik en mijn huis eeuwig aan hem en zijne koninklijke nakomelingschap verplicht zijn. Ik geloof niet, dat de Staten er zich beleedigd door zullen gevoelen; maar daar ik in hun dienst sta, zou ik die onderscheiding niet mogen aannemen zonder hunne toestemming.’

Winwood gaf ten antwoord, dat, daar de Koning wist in welke betrekking de prins jegens de Staten stond, hij niet twijfelde of Zijne Majesteit zou hen daarin kennen en hun mededeelen dat hij toonde de vriendschap tusschen zijne rijken en deze provinciën op prijs te stellen, door den veldheer te eeren, die hen even trouw en ijverig als gelukkig en voorspoedig gediend had.

Aan den Koning schreef Winwood: ‘Uwe Majesteit kan twee muren met één troffel pleisteren, (*una figelia duos dealbare parietes*), de plannen omverwerpen van hen, die in hun eigen belang trachten uwe genegenheid van deze provinciën af te keeren, en het goedgezinde volk aan u verbinden, dat

geene zekerheid voor hen, hunne vrouwen en kinderen kent, dan onder Uwer Majesteits bescherming. Misschien zullen de voorstanders van Vorstius en Arminius elkander influisteren dat Uwe Majesteit zich eene partij in deze landen wil vormen, door de ware religie te ondersteunen en de genegenheid van hun eersten veldheer te winnen. Maar Uwe Majesteit gelieve zich door niets te laten weerhouden van verdiensten te eeren, waar zij die aantreft; en de vermoedens der kwaadwilligen zullen in rook vervliegen⁽¹⁾.

Winwood ontzag zich niet, de Engelsche Regeering te verzekeren, dat het Oldenbarnevelt's plan was, 'het Koninkrijk en de Provinciën van elkander los te maken, om de laatste des te eerder in de armen van Spanje te kunnen werpen'. Hij voegde er bij, dat de thans begonnen onderhandeling met graaf Maurits moest worden voortgezet, maar onder geheimhouding, uithoofde van den post, dien hij in den staat bekleedde.

Kort daarop had de ambassadeur een onderhoud met Oldenbarnevelt. Hij verzekerde den advocaat, dat Zijne Majesteit geen genoegen kon worden gegeven, dan door de verbanning van Vorstius. 'Indien de stad Leiden dat hoorde,' gaf Oldenbarnevelt ten antwoord, 'vrees ik dat de magistraat hem in de stad houden zou.'

'Indien de stad Leiden Vorstius houden zou,' hernam Winwood, 'ten spijt van Zijne Majesteit, bezit de Koning de middelen om, zoo hij dit wil, haar, zonder het zwaard te trekken, tot rede te brengen, zoodat de magistraat op de knieën om vergiffenis zou moeten vragen; en ik zeg hetzelfde van Rotterdam.'

Zulk een overmoed van een ambassadeur jegens den eersten minister eener groote republiek was niet te dulden; en Oldenbarnevelt was daarvoor ook de man niet. Hij antwoordde met verontwaardiging: 'Ik ben aan vrijheid gewoon en kan zulke taal niet aanhooren. De Koning van Spanje zelfs heeft het nooit gewaagd, zoo te spreken'⁽²⁾.

'Ik begrijp u,' zeide de ambassadeur; 'gij voert dat argument aan als *a majori ad minus*. Maar weet wel, dat de Koning van Groot-Brittannië de gelijke van den Koning van Spanje is, en dat hij tot motto heeft: *Nemo me impune*

(1) Winwood aan den Koning, 7 April 1612 (*Cecil papers*: Hatfield-Achierven). Zie het Bijvoegsel.

(2) Winwood aan den burggraaf Rochester, 7 April 1612. (Hatfield-Archieven.) Zie het Bijvoegsel.

laccessit.’ En zoo gingen zij woedend van elkander, terwijl Winwood er nog bijvoegde: ‘Wat ik u ook in Zijner Majesteits naam voorstel, het is nooit naar uw zin.’

Aan lord Rochester berichtte hij, dat ‘de man erg verstoord en gebelgd was op Zijne Majesteit. Men wil weten,’ zoo besloot de ambassadeur, ‘dat hij, in Engeland zijnde, bij gelegenheid der troonsbestijging van Zijne Majesteit, eene beleediging ondervonden heeft, die een angel bij hem heeft achtergelaten, en die nu met hevigheid uitbarst.’

De zaak was van meer gewicht, dan zij oppervlakkig scheen. Afhankelijkheid van de eene natie van wat eene andere voorschrijft, is altijd van ernstigen aard. Van niet minder gewicht waren de vraagstukken der onderwerping van alle burgers, geestelijken en leeken aan de wetten des lands en der meerderheid van den Staat over de Kerk. En het ernstigste van alle was dat der souvereiniteit, hetwelk nu voor de eerste maal, niet slechts theoretisch, maar in de practijk gerezen was. Met vuur en hartstocht zou weldra de vraag behandeld worden, of de Vereenigde Provinciën een bondgenootschap of eene éénheid waren, een verbond van soevereine en onafhankelijke staten, bij verdrag tot zekere bepaalde doeleinden samengevoegd, of wel een tot een lichaam vereenigd geheel. Bij den advocaat en de voornaamste rechtsgeleerden des lands heerschte daaromtrent nauwelijks eenige twijfel. Of het een redelijk dan wel een ongerijmd stelsel was, een krachtige of een slappe regeeringsvorm, zij waren overtuigd dat de Unie van Utrecht, de eenige band, die de Provinciën te zamen hield, eene overeenkomst was tusschen soevereinen⁽¹⁾.

Oldenbarnevelt noemde zich zelf steeds een dienaar en ambtenaar der Staten van Holland. Aan hen legde hij zijn eed af, voor hen sprak, werkte en dacht hij, van hen ontving hij zijn mager loon. In de Vergadering der Algemeene Staten, het tooneel zijner belangrijkste werkzaamheid, was hij de vertegenwoordiger van Holland, zoo het heette handelende naar de voorschriften dier provincie, maar tevens de minister van buitenlandsche zaken en als het ware de eerste minister voor al de bondgenooten, met dezer algemeene instemming. Dat stelsel ware onhoudbaar geweest en de groote aangelegenheden van oorlog en vrede hadden nooit met zulk een goeden uitslag kunnen bestuurd worden, indien niet het overwicht van Holland, dat rijker, machtiger en in alle opzichten

(1) Vg. de ‘Gedenkstukken van Oldenbarnevelt en zijn tijd,’ deel III. bl. XXXV-XXXVIII en N°. 199.

belangrijker was dan de zes andere provinciën te zamen, aan het bondgenootschap, zij het dan ook onwettig, vele attributen der eenheid verleend had. Meer nog door gewoonte dan door overweldiging, beschouwde Holland zich, en werd het beschouwd, als ware het de Republiek zelve. En hoewel Oldenbarnevelt steeds in den naam van Holland handelde, met de bescheidenste titels en jaarwedden, was hij gedurende langen tijd in alle burgerlijke zaken het hoofd van den geheelen staat. Die verhouding had goede vruchten gedragen, zoolang de oorlog duurde, en nog meer bij de onderhandelingen over den vrede; maar het was onvermijdelijk dat daarover gemord zou worden, zoodra het ophouden der krijgsbeweging op eenigszins groote schaal aanleiding gaf tot een dieper doordringen in den aard eener staatsregeling, die gedeeltelijk overgeërfd en gedeeltelijk geïmproviseerd was, en van beide oorzaken de gewone gebreken bezat.

Het militaire belang, de geestelijke macht en de invloed van vreemden, door middel van diplomatische kuiperijen, werkten weldra samen tot eene verklaarde vijandschap tegen Oldenbarnevelt en zijne vermeende heerschzucht. Een weinig later zou de nationale geest, in tegenstelling met het provincialisme en den plaatselijken geest, tegen hem aangevuurd worden, en blijken het geduchtste wapen tegen hem te zijn.

Wij willen niet vooruitloopen op wat later ontwikkeld zal worden; maar dit verdiende te worden aangestipt tot juist verstand der gebeurtenissen. Oldenbarnevelt beschouwde zich niet als de dienaar of ambtenaar van Hunne Hoogmogende de Staten-Generaal, hoewel hij menigmaal als hun meester handelde, maar als de gehoorzame dienaar der Edelmogende Staten van Holland, die hij nagenoeg volkomen beheerschte.

Wat op het oogenblik het meeste drong, was weerstand te bieden aan de aanmatigingen der geestelijkheid en de overheid te verdedigen. De twistvragen, die de openbare meening als tot razernij vervoerden, hadden voor hem slechts in zoover belang, als zij een hoofdpunt van practisch burgerlijk bestuur golden.

De verbolgenheid zijner geheime en openlijke vijanden nam snel toe. De nijd, de naijver, de staatkundige en godsdienstige haat vooral, die laagste en doodelijkste der booze geesten in een partijgangersoorlog, gonsden om hem heen en staken hem bij elken tred. De volgelingen van Maurits konden hun leider niet beter hun hof maken en zekerder op bevordering of belooning rekenen, dan wanneer zij Oldenbarnevelt met minachting bejegenden. De omvang en de kracht van lastertaal

zou men niet naar waarde kunnen schatten, zonder kennis van de loopbaan van Hollands advokaat.

‘Ick bedancke U van de advisen,’ schreef hij aan Caron, ‘en wensche van herten dat Syne Majesteit, nae zyne Co. wysheit en goedertierenheit, in de zaeken den staet deser Landen aengaende, alleenlyck beliefd te gelooven Mijneheeren de Staten of heure ministers, ende nyet de zyne, of andere gepassioneerde die of by misverstant of malitie hare advisen formeren, en dickwyls flatteren. Ick hebbe twintich jaren gearbeit om by alle wegen Syner Majesteits goede gratie tot my en de mynen te meriteren, ende hebbe zeer vele brieven over meer als twaelf of vyftien jaren daarmede Syne Majesteit my vereert en zyne Co. faveur beloofd heeft. Des my te meer verdriet, dat, deur valsche en gepassioneerde rapporten en advisen, (omdat ick Myneheeren de Staten, het Vaderlant en de ware Christelycke religie goet en getrouw wil blyven) ick en de mynen alsnu getraduceert worden. Edoch ick hope dat Godt de Heere Almachich myn oprecht gemoet secunderen, ende Syne Majesteit haest clærlyck doen sien sal het ongelyck, dat men my en de mynen doet. Het voorstaen van de resolutien van Myneheeren de Staten van Holland en Westvriesland is myn ambt, devoir en eedt, ende ick verzeeker U dat die met veel meerder inzichten genomen worden, als Syne Majesteit kan gelooven. U za! dit dienen tot Myneheeren der Staten van Hollant en myne defensie jegens onbehoorlijcke calumnien, sonder dat myn devoir toelaet anderen cours te gebruyken’⁽¹⁾.

Hij kwam daarna terug op de zaak van Vorstius en deelde den gezant mede, dat de kweeling, daardoor veroorzaakt, ongeloofelijk was. ‘Dat men onze steeden en hare regeerders’, zeide hij, ‘mit onrecht diffameert, en is nyet nieuws, maar ick verseeker U veel ondienstelycker, als de diffamateurs gelooven, voor het gemeene beste.’

Eenige bijzondere vereerders van Arminius, wien het griefde te hooren dat hij ‘voor een viant Godes gedecriëert’ werd, hadden den grooten ketter bij Jacobus verdedigd en daardoor den koninklijken toorn geladen niet alleen op den overledene en op zich zelve, maar ook op de Staten van Holland.

Aan den anderen kant werd nu ook de orthodoxe partij stouter in hare eischen. Het waren bittere vijanden van Oldenbarnevelt, wien hij in zijne brieven naar Engeland steeds en wellicht met opzet den naam van Puriteinen gaf, daar hij

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 21 Mei 1612 (H.S.).

wist dat die naam alleen Jacobus in woede deed ontsteken⁽¹⁾. ‘De Puriteinen,’ schreef hij, ‘van de dertich ten minsten twintich Vlamingen of andere uytheemsche, meest gepassioneerde yveraers, meenen de zaecke van de Kercke te regeren. Laet Syne Majesteit dit voorstel confereren met Zijn *Conincklyck geschenck*, met syne salutare verclaringe tot Londen in den jare 1603 aen Doctor Reinoldus en de zynen gedaen, ende ook by syne admonitie aen den Keyser, Coningen, Souvereinen, Princen ende Republiquen verhaelt, ende zal dan best den schadelycken grondt van die luyden verstaen, die men jegens der Landen en Steeden vry- en gerechticheden geloof geeft.’

Een minder verlicht staatsman dan Oldenbarnevelt was, zou het gemakkelijk gevonden hebben de inconsequentie des Konings aan te toonen, die de ondergeschiktheid der regeering aan de kerk en het oppergezag der puriteinen over beide voorstond. Er was slechts weinig logica toe noodig, om zulk eene staatkunde ongerijmd te kunnen noemen; maar koningen zijn evenmin als gouvernementen geneigd de logica op zichzelf toe te passen. Zoolang Jacobus de paedagoog kon spelen tegenover keizers, koningen en republieken, kon het hem weinig schelen of hij op de eene plaats leerstellingen verkondigde, die hij op eene andere voor godslastering had uitgemaakt. Voor mindere stervelingen mocht het inconsequentie heeten, indien zij in Engeland wilden doen ophangen wien zij in Holland het hoogste gezag toekennen wilden; maar wat zou zijne onfeilbaarheid beteekenen, indien hij nog consequent moest zijn bovendien? Één ding was zeker: de advocaat had hem als glas doorzien en Jacobus had dit begrepen. Die noodlottige waarheid overschaduwde al de betuigingen van eerbied, waarmede Oldenbarnevelt zijne onmeedoogende wederleggingen deed vergezeld gaan. Het was gevaarlijk om den toorn van dezen despootgodgeleerde op zich te laden.

Prins Maurits had aanvankelijk deel genomen aan de uitnoodiging, door de curatoren van Leiden aan Vorstius gericht, en zijn eigen ‘hoftrumpetter’ Uytenbogaert gelast, er bij den hoogleeraar op aan te dringen, dat hij zijne diensten aan de Hoogeschool leenen zou⁽²⁾. Nu hij echter zag met welke koelheid Oldenbarnevelt de hevige vertoogen des Konings opnam, onttrok hij den hoogleeraar zijne bescherming.

‘Graaf Maurits, die een wijs en verstandig vorst is,’ zei Winwood, ‘en zeer genegen tot Zijner Majesteits dienst, voor-

(1) Motley heeft hier een beeld aan de stierengevechten ontleend, zeggende ‘that the very word was a *scarlet rag* to James’

(2) Bayle, *in voce*. - Winwood's Memorials, III, 294.

ziet de ellende, waartoe deze landen waarschijnlijk vervallen zullen, en kwijnt weg van verdriet.'

De groote stadhouder was waarschijnlijk nooit gezonder en gezetter geweest, dan op dit tijdstip. Maar sir Ralph's verbeelding was in 't spel. Hij had ook ontdekt, dat het plan van den advocaat 'geen ander was, dan den Staat zóódanig te besturen, dat de Provinciën ongevoelig weder in de macht van Spanje vallen zouden'⁽¹⁾.

Verachtelijker denkbeeld was nooit in eens menschen brein opgekomen. Iedere daad, ieder woord, iedere gedachte van Oldenbarnevelt was er een wederlegging van. Maar hij weigerde, op een koninklijk bevel een hoogleeraar met minachting te bejegenen, die door de groote Universiteit, door de Staten van Holland en den stadhouder plechtig en eenstemmig tot een belangrijken leerstoel beroepen was; en dat was genoeg voor den diplomaat en hoveling. 'Hij, en hij alléén', schreef Winwood hartstochtelijk, 'heeft zich tegen Zijner Majesteits plannen met kracht en macht verzet.' Vroeger had de abassadeur zich over de onverzadelijkheid van Maurits beklagd en dezen hevig gegispd wegens de moeilijkheden, die hij in de onderhandeling over het Bestand gebracht had door zijne buitensporige eischen om geld en bezittingen. En in die beschuldigingen was hij even onrechtvaardig en roekeloos geweest, als thans wat Oldenbarnevelt betrof.

Het scheen het doel van Jacobus en zijne agenten te zijn, behendig tweedracht in de Provinciën te zaaien, de vijandschap tusschen den stadhouder en den advocaat aan te vuren en de krachten te verlammen, die de Republiek in de hertogdommen ontwikkelen wilde. Indien de Koning rechtstreeks van het spaansche kabinet voorschriften ontvangen had om Spanje's spel te spelen, had hij het niet beter kunnen doen. Maar was Gondemar hem ook niet overal op de hielen en stond de infante niet steeds in 't verschiets?

Zonderling genoeg waren het, op 't zelfde oogenblik, spaansche huwelijken waar en de staatkunde van Engeland en die van Frankrijk omdraaide.

Hendrik was ook niet afkeerig geweest van het denkbeeld, dat de dauphin eene spaansche infante en een der spaansche prinsen eene zijner dochters huwen zou. Maar aan het spaansche voorstel was de voorwaarde verbonden, dat de vriendschap tusschen Frankrijk en de Nederlanden zou verbroken en de oproerige ketters aan hun lot zouden overgelaten worden; en die voorwaarde was hem met zooveel overmoed opgedron-

(1) Winwood, III, 343.

gen, dat hij het geheele plan verworpen had. Hendrik was er de man niet naar om iets onteerends te doen, ter wille van een anderen vorst. Hij wist ook zeer goed dat hij de vriendschap der Provinciën noodig had, dat tusschen Frankrijk en Spanje oprechte vriendschap onmogelijk was, en dat het schooljongenswerk zou zijn, Spanje die prachtige bezitting tusschen zijn eigen rijk en Duitschland te laten hernemen, waaruit het door de Hollanders met zijne hulp verbonden verdreven was. Maar Hendrik was nu dood; en in zijne plaats regeerde eene Medicis, wier eenige streven was, zich aangenaam te maken bij Spanje.

De behendig speurende en ervaren Aerssen wist dat er tot deze spaansche huwelijken besloten werd en dat de onvermijdelijke voorwaarde, die door den Koning geweigerd was, aan zijn weduwe zou opgedrongen worden. Hij lichtte de Staten-Generaal daarvan in en de Fransche Regeering kwam te weten dat hij dit deed. Zijne positie werd nu spoedig onhoudbaar, niet zoozeer omdat hij de berichten gegeven had, als wel omdat die berichten en de gevolgtrekkingen, daaruit afgeleid, juist waren.

Het was de staatkunde van den advocaat, vriendschappelijke betrekkingen te bewaren tusschen Frankrijk en Engeland en tusschen die twee staten en de Vereenigde Provinciën. Om die reden onderwierp hij zich aan de vermaningen en bedreigingen der engelsche ambassadeurs. Daarom ook hield hij steeds de noodzakelijkheid in 't oog, de eenheid van Frankrijk te behouden en de Fransche Regeering te ondersteunen, hoewel hij genoeg redenen had om sympathie te gevoelen voor de partijen, die zich tegen die Regeering verzetten. Maurits was van een ander gevoelen. Hij was vermaagschapt met verscheidene der oproerige prinsen: Bouillon was zijn zwager, de zuster van Condé zijns broeders vrouw. Een neef van hem, de keurvorst van De Paltz, koesterde toen reeds eene buitensporige hoop op de keizerlijke kroon. Zoo was het niet onnatuurlijk dat hij eene eerezucht en sympathiën gevoelde, die hij moeilijk kon bekennen, en daarentegen wrok jegens den man, door wien die geheime drijfveren, in het welbegrepen belang der Republiek, bestreden werden.

Aerssen, die, met het instinct van het eigenbelang, zich reeds aan Maurits begon te hechten als aan een wagen, die tegen de helling opgetrokken wordt, was niet ongezind den man los te laten, wiens vriendschap hem wel is waar het eerst naar boven geholpen had, maar wiens macht nu misschien aan 't verminderen was. Daarbij gevoelde hij een diepen haat tegen de Fransche Regeering. Bij Hendrik IV vermocht hij alles. Zijn positie

was buitengewoon geweest, en hij had te Parijs meer invloed bezeten dan eenig ander ambassadeur. De verandering mishaagde hem natuurlijk, al kende hij de redenen daarvan wel. Het was voor den nederlandschen ambassadeur onmogelijk populair te zijn aan een hof, waar Spanje den hoogen toon voerde, zelfs al had hij vernederingen willen verduren. Men kende en vreesde hem; en er bestond geen twijfel of hij had sympathie voor de ontevredene prinses. Echter verlangde hij geenszins, de plaats op te geven die hij bekleedde, of aan de wereld te toonen dat zijn invloed aan 't afnemen was.

‘De Koningin gelast mij U mede te deelen,’ zeide de fransche ambassadeur aan de Staten-Generaal, ‘dat de taal, door den heer Aerssen gevoerd, haar verbaasd heeft en haar zoo heeft geëergerd, dat zij vragen moest of deze kwam van Mijneheeren de Staten of van hem zelf. Hij heeft Hare Majesteit echter verzekerd, dat hij gelast was redenen aan te voeren, die ver verwijderd waren van de verwachting, welke zij koesterde, van uwe dankbaarheid jegens Zijne allerchristelijkste Majesteit en haar zelve; en zoo ziet Hare Majesteit zich genoodzaakt, daarover openlijk haar beklag in te dienen’⁽¹⁾.

Eenige maanden later deelde Aerssen het spaansche huwelijksplan aan de Staten-Generaal mede: ‘Zij hebben met zoovele eeden verklaard dat het valsch was,’ zeide hij. Hij berichtte hun dat Refuge met eene bijzondere zending naar Den Haag ging, ‘daartoe aangewezen vóór dat Aerssen het huwelijksplan ontdekt had.’ Hij moest Hunne Hoogmogenden voorhouden, dat de huwelijken nog geenszins gesloten waren, en dat, indien zij het werden, Hunne Hoogmogenden daarbij geen belang hadden, aangezien Hunne Majesteiten voornemens waren de grondstellingen en bondgenootschappen van den overleden Koning te handhaven. Huwelijken, zoo luidde zijn instructie, waren louter persoonlijke overeenkomsten, die buiten aanmerking bleven waar het de belangen der kroon gold. ‘Intusschen weet ik,’ schreef Aerssen, ‘dat deze onderhandelingen in Engeland anders opgevat worden en de Koning zich daarover zeer beklagd heeft, daar hij zegt dat zulk eene onderhandeling niet voor hem verborgen had moeten blijven. Hij dringt meer dan ooit aan op de terugbetaling van het aan hem verschuldigde, en vooral van de sommen die men voorgeeft dat aan Uwe Hoogmogenden in Zijner Majesteits naam zijn verstrekt.’

Aldus blijkt het hoe nauw de spaansche huwelijken samenhangen met de onmiddellijke geldelijke schikkingen tusschen

(1) Rede van De Russy, van 19 April 1611 (H.S., R.A.)

Frankrijk, Engeland en de Staten, zonder nog te gewagen van de grootere staatkundige gevolgen.

‘De prinsen en meeste edelen hier,’ ging Aerssen voort, ‘gelooven dat deze dubbele huwelijken groote veranderingen in de Christenheid zullen te weeg brengen, indien zij aan de bedoeling der bewerkers beantwoorden, hoeveel moeite zich deze ook geven om te doen gelooven dat er geene nieuwigheden te verwachten zijn. De huwelijken werden aan den vorigen Koning voorgesteld en door hem goedgekeurd, gedurende de onderhandelingen voor het Bestand; en Jeanin deelt mij daar juist mede, dat, indien don Pedro de Toledo in die omstandigheden met meer wijsheid gehandeld had, de Vereenigde Provinciën daarop met volkomen zekerheid hadden kunnen bouwen. Wat hij daarmede bedoelt, kan ik niet begrijpen, want don Pedro stelde het huwelijk van den dauphin (Lodewijk XIII) met de infante voor onder voorwaarde dat Hendrik alle vriendschap met U.H.M. opgeven en U openlijk noch bedektelijk bijstaan zou. Gij moest geheel verlaten worden, als voorbeeld voor al degenen die het gezag van hun wettigen vorst afwerpen. Maar Zijne Majesteit antwoordde edelmoedig dat hij geene voorwaarden aannam en hij U.H.M. beschouwde als zijne beste vrienden, die hij niet kon en wilde verlaten. Daarop brak don Pedro de onderhandelingen af. Ik zou niet weten waarom de Koning van Spanje nu de huwelijksonderhandeling hervatten maar de voorwaarden opgeven zou, tenzij dat zijne eerezucht en plannen door het bestand verslapt zijn. Dit kan ik niet aannemen; en ik vrees integendeel dat hij partij wil trekken van de besluiteloosheid, zwakheid en lafhartigheid van dit Koninkrijk om, met behulp zijner dienaren hier, zijne vroegere doeleinden te bereiken’⁽¹⁾.

Zeker schetste de ambassadeur Frankrijks toestand met ware en treffende kleuren en had hij gelijk met te melden, wat hij het eerst vernomen had, en wat van zoo groot belang voor de Staten was. Toch stond het bij Oldenbarnevelt vast, dat van dien staat van zaken het beste, niet het slechtste, behoorde gekozen te worden, en Frankrijk niet gedwongen moest worden om zich onherroepelijk in de armen van Spanje te werpen.

Een weinig later schreef Aerssen: ‘Refuge zal u voorhouden, dat die huwelijken op de vriendschap van Frankrijk jegens u evenmin als op zijne subsidiën van eenigen invloed zullen zijn, en dat aan Spanje bij het verdrag niets zal wor-

(1) Aerssen aan de Staten-Generaal, 8 Nov. 1611 (HS., R.A.)

den toegestaan ten uwen nadeele. Maar welke fraaie verklaringen zij ook geven mogen, dit is zeker dat het of uw nadeel zal uitloopen; alle prins en edelen hier deelen in die overtuiging. De hervormden gelooven, dat de onderhandeling alleen tegen den godsdienst van U.H.M. gericht is en eene geheele scheiding tusschen de twee godsdiensten en de twee landen tengevolge zal hebben⁽¹⁾.

Refuge verscheen kort daarna en deed aan de Staten-Generaal mededeeling van de voorgenomen huwelijken tusschen den Koning van Frankrijk en de spaansche infante en van den prins van Spanje met Madame, juist zooals Aerssen vier maanden te voren voorspeld had. Met een grooten omhaal van complimenten en vriendschapsbetuigingen, werd aan H.H.M. gezegd dat deze mededeeling vóór alle andere mogendheden aan hen geschiedde, als een bewijs der bijzondere genegenheid van Frankrijk jegens hen. 'Gij hebt zooveel belang bij het geluk van Frankrijk,' zeide Refuge, 'dat het verdrag, waarbij dit verzekerd wordt, ook uw geluk bevorderen zal'⁽²⁾. Hij bleef evenwel in gebreke den aard der zegeningen te omschrijven, die voor de Republiek uit deze nauwe verbinding tusschen haar ouden vriend en haar doodvijand zouden voortvloeien. Hij zou dit ook moeilijk hebben kunnen doen.

Aerssen meldde nader: 'De secretaris van Staat don Rodrigo de Calderon wordt hier dagelijks uit Spanje verwacht. Hij zal waarschijnlijk de huwelijksartikelen medebrengen, die, naar men zegt, tot hertoe geheim zijn gehouden. Hij is een sluw onderhandelaar; en 'sKonings hoofdplan bij dit verbond is, U.H.M. te benadeelen, wat De Villeroy nu ook bekend, hoewel hij zegt dat daarin van deze zijde niet zal getreden worden. U.H.M. moogt wel alle ooren en oogen openhouden; want dit zijn veel meer dan bijzondere overeenkomsten. Ja, er is niets privaats in, dan alleen de vereeniging der personen die het aangaat. Al de voorwaarden zijn van staatkundigen aard en raken rechtstreeks of zijdelings ook den staat van U.H.M. Ik behoud mij het geven van nadere inlichtingen voor, wanneer het U.H.M. behagen zal mij bij monde te hooren'⁽³⁾.

Want de Staten hadden thans in beraad genomen, of Aerssen op zijn post blijven zou of zou worden teruggeroepen. Het was niet zeker of hij zelf van zijn gezantschap wenschte ont-

(1) Aerssen aan de Staten-Generaal, 11 Januari 1612 (HS.)

(2) Refuge aan de Staten-Generaal, 28 Febr. 1612 (HS.)

(3) Aerssen aan de Staten-Generaal, 6 Maart 1612 (HS.)

heven te worden, al dan niet. Maar zeker was het, dat de Staten op dit tijdstip, bij de gevaren, waarmede de spaansche huwelijken dreigden, een ambassadeur noodig hadden, die alles wilde aanwenden om Frankrijk te weerhouden van ongemerkt tot hunne vijanden over te gaan. Aerssen's taal was raadselachtig en Oldenbarnevelt werd daardoor eenigszins in verlegenheid gebracht.

‘Ik heb ingevolge uwe herhaalde aanzoeken,’ schreef de advocaat hem, ‘Mijneheeren de Staten gepolst aangaande uwe terugroeping, en bevind dat sommigen meenen dat gij geneigd zoudt zijn te blijven, indien daarop aangedrongen werd. Dit kan ik uit uwe brieven niet opmaken. Meld mij ronduit wat gij wilt en houd u verzekerd van mijne vriendschap’⁽¹⁾.

Oprechter kon men niet spreken; maar de gezant was, zooals nader blijken zal, minder openhartig dan Oldenbarnevelt. De zaak was van het grootste gewicht, niet alleen voor de staatszaken, maar ook voor gebeurtenissen die invloed hadden op het lot van beroemde personen.

Inmiddels was door de Staten van Holland een besluit genomen omtrent de vraag, of de ambassadeur Aerssen al dan niet zijne betrekking zou blijven bekleeden⁽²⁾. Bij meerderheid van stemmen was besloten, ter zijner beoordeeling te ⁺laten, of hij daar in het algemeen belang langer dienen kon. Zoo ja, dan kon hij zijne betrekking +11 Mei 1611 nog een jaar behouden; zoo neen, dan kon hij zijn afscheid nemen en terugkomen. In geen geval zou zijne jaarwedde verhoogd worden.

De Staten hadden dus, onder de leiding van den advocaat, de volmaaktste welwillendheid betracht jegens een diplomaat, wiens stelling niet door zijn eigen toedoen, maar veeleer tot zijne eer, door den loop der omstandigheden ernstig bedreigd werd.

(1) Oldenbarnevelt aan Aerssen, 2 April 1611 (HS.)

(2) BRILL en VAN REES, 512, sq.

Zesde hoofdstuk

Vestiging van het Condominium in de hertogdommen. - Geschillen tusschen de Neuburgers en Brandenburgers. - Bezetting van Gulik door de Brandenburgers, bijgestaan door de Staten-Generaal. - Verontwaardiging in Spanje en aan het hof der aartshertogen. - Subsidiën naar Brussel gezonden. - Spinola trekt op Aken aan en neemt Orsoy en andere plaatsen in bezit. - Overgaaf van Wesel. - Onderhandeling te Xanten. - Tractaat tot verdeeling van het grondgebied tusschen Brandenburg en Neuburg. - Bevel tot schorsing uit Spanje. - Uitstel en oneenigheid.

Het *Condominium* was in vrede gevestigd.

Drie of vier jaren gingen voorbij, in wier verloop al het nadeel uitkwam eener onverdeelde gemeenschappelijke souvereiniteit van twee naijverige vorsten over hetzelfde grondgebied. Brandenburg, als Calvinist, en ook om andere redenen, inniger met de statenregeering verbonden en meer door haar begunstigd dan zijn mededinger, won veld in de hertogdommen. De paltzgraaf van Neuburg, hoewel even als zijn vader Lutheraan, helde naar het Catholicisme over en wekte daardoor achterdocht op in de Nederlanden. De vermoedens werden zekerheid, toen hij de zuster van Maximiliaan van Beieren en van den keurvorst van Keulen huwde; het kon toch niet anders, of die nauwe verbintenis met de hoofden der Katholieke Ligue voorspelde geen goeds voor de zaak, waarvan de Staten-Generaal de groote voorstanders waren. Kort daarop ging de paltzgraaf, een man van rijpen leeftijd en met groote talenten, openlijk tot de oude kerk over. Sedert was de sympathie der Staten geheel aan de zijde van Brandenburg. De stadhouder, die de Guliksche en Cleefsche Lan-

den gezamenlijk bestuurde, was gestorven en opgevolgd door den jongeren zoon van den Keurvorst, een achttienjarig jongman. Deze koos Cleef voor zijne verblijfplaats en liet zijn medestadhouder alleen te Dusseldorf resideeren.

Het verschil van godsdienst was oorzaak, dat de naijver tusschen de voorstanders van Neuburg en die van Brandenburg aanwakkerde, en dat op het onverwachtst door de Brandenburgers een poging beproefd werd om hunne tegenpartij en een deel der bezetting uit Dusseldorf te verdrijven. De poging mislukte, maar zette kwaad bloed. Met beter gevolg werd zij daarop in Gulik herhaald; de Neuburgers werden uitgedreven en de Brandenburgers bleven alleen in het bezit van de stad en de citadel, de aanzienlijkste sterkte in het geheele land. De Neuburgers wreekten zich, door zich uitsluitend van Dusseldorf meester te maken⁽¹⁾. Hier waren evenwel geene versterkingen van eenig belang, daar de stad niets meer dan een aangenaam vorstelijk verblijf en eene bloeiende marktplaats aanbood. De Staten-Generaal, die hunne voorliefde voor Brandenburg niet verborgen, legden eene bezetting van 1000 man voetvolk en eenige ruitery in de citadel van Gulik; zij gaven voor, daarin een waarborg te zien voor het behoud van den vrede, dien zij met zooveel moeite hadden verkregen.

Verklaarbaar was de gebelgdheid der Spaansche Regeering over deze schending der onzijdigheid. Gulik, halverwege tusschen Luik en Keulen gelegen, en dat geheel de vruchtbare landstreken van het hertogdom beheerschte, scheen een wingewest geworden te zijn van de gehate kettersche Republiek. De toegang uit Duitschland naar de Spaansche Nederlanden was in de macht van hun geduchtsten vijand.

De Spanjaarden aan het hof van den aartshertog gaven aan hunne woede den vrijen teugel. De bezetting van Gulik was een smet op zijn naam, zeiden zij. Was het niet genoeg, dat de Vereenigde Provinciën een bestand ten nadeele en oneere van Spanje aangegaan en het bij de onderhandelingen met zooveel overmoed bejegend hadden? Mocht hun nu nog toegestaan worden, in onzijdig grondgebied te vallen, de goede trouw te schenden en in alles hun eigen wil te volgen? Wat bleef hun nog te doen over, dan een rechterstoel op te richten in Holland, ten einde aan geheel Noord-Europa de wet te stellen? Daar zij zich zelve alle gezag aanmatigden over de betwiste landstreken, wilden zij nu naar hun goedvinden daar-

(1) BENTIVOGLIO, Relazine della Mossa d'arme che siqui in Fiandra d'anno 1614 per Laver le Provincie Unite occupato la Terra e Castello di Giuliers, etc. (*Opere*, 1747).

over beschikken, om ze eindelijk onbeschoornd in hun bezit te nemen. Dat waren de fraaie vruchten van het bestand, zeiden zij honend tot den uit 't veld geslagen aartshertog. Het had aan Spanje's kroon alle aanzien, die ziel eener monarchie, ontnomen. En om nu haar vernedering te voltooien, was op de troepenmacht in Vlaanderen zooveel bezuinigd, dat de monarch eer een winkelier geleek, dan een koning. Het was als lagen de Zuidelijke Nederlanden in het hart van Spanje, in plaats van omringd te zijn door hunne ergste vijanden. De ketters hadden zich van de regeering van Aken meester gemaakt; van het weinig beduidende Mülheim hadden zij eene bloeiende versterkte stad gemaakt, Keulen ten spijt; en op allerlei manieren waren de Katholieken in die streken door hen benadeeld. Was het wonder, nu het leger in Vlaanderen, dat vroeger de schrik der ketters was, sedert het bestand zoo was verzwakt, dat er door de Vereenigde Provinciën mede gespot werd? De zuinigheid moest elders betracht worden, niet hij het leger in de Zuidelijke Nederlanden. Uit Indië vloeiden goud en edelgesteenten, uit andere rijken praal en titels aan de spaansche kroon toe. Vlaanderen was haar wapenplaats, de kweekschool harer soldaten, haar bolwerk in Europa; en daarom moest het worden bewaard.

Er was reden voor die klachten. Het leger der aartshertogen was tot 8000 man voetvolk en een weinig ruitery ingekrompen. De Republiek, daarentegen, onderhield in vreedstijd, behalve de fransche en engelsche regimenten, 20000 man voetvolk en 3000 ruiters.

Zoodra het spaansche kabinet officieel kennis kreeg van de bezetting van Gulik, zond het eene subsidie van 400000 kronen naar Brussel. Op last van den aartshertog werden door Spinola onverwijld waalsche en duitsche troepen gelicht, zoodat het leger tegen het midden van den zomer aangroeide tot 18000 voetknechten en 3000 ruiters. Daarmede verscheen de groote veldheer omstreeks half Augustus in 't veld:*

op den 22^{en} dier maand was het leger gekampeerd in de vlakten tusschen Maastricht en Aken. Zoowel te Brussel als in Den Haag was men in de grootste onzekerheid omtrent de bedoelingen dezer militaire beweging⁽¹⁾. *22 Aug. 1614

- (1) Den 8sten Augustus hadden de Staten-Generaal opheldering aan den aartshertog gevraagd. 'U.D. believe' - schreven zij - 'by brenger dezes, ons sinceerelycke te doen verstaen, oft Sy met hare voorgenomen expeditie, jegens het tractaet van bestandt, de Vereenichde Landen of degeenen die in onsen dienste syn, yet vyandelyck te doen geresolveert syt.' Maar het antwoord was ontwijkend.

De agent Valkenberg, die de overbrenger dezer brieven was, had in last om overal, waar het van nut kon zijn, in de Zuidelijke Provinciën de lijsten der gestalsterkte van het nederlandsche leger te vertoonen, ten einde te doen zien hoe wel gewapend men hier was, en daardoor te intimideeren. (Tresel aan Ledenberg, Den Haag 10 Aug. 1614). - *Vert.*

Daar de Staten een aanval op Gulik vreesden, versterkten zij het garnizoen dier belangrijke plaats met 3000 voetknechten en een regiment ruitery, zoodat het zeer onwaarschijnlijk werd, dat Spinola op die wel verdedigde vesting een aanval zou wagen. Daarbij was er niet alleen geene oorlogsverklaring, maar elke partij gaf aan hare bevelvoerende officieren den strikten last om zich van alle aanvallende bewegingen tegen de andere te onthouden. En nu begon het zonderlingste militaire schouwspel, dat ooit vertoond werd. Maurits, aan het hoofd van 14000 man voetvolk en 3000 ruiters, bleef in de onmiddellijke nabijheid van zijn grooten tegenstander en mededinger, zonder dat er een schot gewisseld werd. Het was een schijn-veldtocht, het voorspel van een vreeselijken strijd en van tragische gebeurtenissen, die op hetzelfde tooneel, en ook op ruimer veld, gedurende een geslacht zouden aanhouden. Met dien cynischen handel in menschenlevens, die een hoofdtak van industrie dezer eeuw zou worden, was een begin gemaakt.

Na gedurende eenige dagen in den omtrek van Aken gezworven te hebben, trok Spinola op die rijksstad aan. Deze was eene der eerste duitsche steden geweest, die den hervormden godsdienst omhelsd hadden; en tot op het laatst der zestiende eeuw was de regeering daar in handen van hare belijders gebleven. Sedert hadden de Katholieken alles op het spel gezet om meer macht in het stedelijk bestuur te verkrijgen en hadden zij, in 't geheim door aartshertog Albert gesteund, de Protestanten onderdrukt en hen met gevangenneming en uitbanning vervolgd, totdat een nieuwe ommekeer in 1610 losbrak en den toorn van Spinola wekte⁽¹⁾. Het was zeker niet in strijd met de opvatting van die tijden, dat in eene stad, waar de meerderheid der bevolking Protestansch was, de Protestanten ook de meerderheid in den raad hadden. De omgeving van den aartshertog scheen dit echter niet te kunnen dulden, te minder wjl een troep van 600 Duitschers, die naar men zeide van het staatsche leger afkomstig was, onlangs in de stad was gekomen. Aken, meerendeels in de vlakke gelegen, was slechts weinig versterkt en werd beheerscht door eene nabijzijnde rij heuvels. Het had geene andere bezetting, dan de 600 Duitschers. Spinola stelde een batterij of twee op de heuvels; en binnen drie dagen gaf de

(1) GROTIUS, Hist. LXVI, p. 472. WAGENAAR X, 74, 75, 76.

stad zich over. Hoewel de inwoners een bloedbad en plundering verwacht hadden, ging er geen enkel leven verloren. Ingevolge de strenge bevelen van den aartshertog, werd aan personen noch bezittingen schade toegebracht. De 600 Duitschers moesten de plaats ruimen, en 1200 andere Duitschers kwamen in hunne plaats, om de katholieke minderheid te beschermen, in wier handen thans de regeering der stad werd gesteld.

Daarop het gebied van Cleef binnentrekkende, nam Spinola achtereenvolgens Orsoy, eene belangrijke plaats aan den Rijn, Düren, Duisburg, Caster, Grevenbroek en Berchem in. Hij legde bezettingen in die plaatsen, sloopte daarna de vestingwerken van Mülheim, tot groot genoegen van den aartsbisschop van Keulen, trok den Rijn bij Rijnberk over en verscheen teensklaps voor Wesel. Deze bloeiende stad had vroeger tot het hertogdom Cleef behoord. Aan de samenvloeiing van den Rijn en de Lippe gelegen, beheerschte zij beide rivieren; zij was machtig en protestantsch geworden, had zichzelf tot eene vrije rijksstad verheven en erkende hare hertogen niet als souvereinen, maar slechts als beschermheeren. +7 Sept. 1614

De hervormde godsdienst werd er met zooveel ijver beleden dat de stad 't Genève van den Rijn genoemd werd, de wieg van het Calvinisme in Duitschland. De Staten-Generaal hechtten aan haar behoud zooveel waarde voor de zaak van het Protestantisme, dat zij de overheid hadden aangezocht om een nederlandsch garnizoen in te nemen. Maar deze weigerde. Indien zij toegestemd had, zou de stad behouden zijn gebleven, want het gold bij dezen buitengewonen veldtocht als regel, dat de partijen geen oorlog tegen elkander of op elkanders gebied voerden, maar tegen neutralen en op neutraal gebied. Wanneer de katholieke troepen onder Spinola of zijn generaals toevallig met de Protestanten onder Maurits of de zijnen in aanraking kwamen, wisselden zij geene schoten of slagen, maar slechts beleefdheidsbetuigingen; de een ontweek den ander en stond hem met volmaakte wellevendheid het bezit dier plaatsen af, die hij de eerste geweest was om te belegeren.

De inwoners van Wesel waren niet weinig verwonderd dat zij aangevallen werden, daar zij zich als rijksburgers beschouwden. Te laat betreurden zij het, dat zij geen garnizoen van Maurits hadden willen innemen, waardoor de aanval van Spinola zou zijn voorkomen geworden⁽¹⁾. Er bleef hun niets

(1) Schönbergk, Geheimraad van den keurvorst van Brandenburg te Cleef, schreef nog den 27sten Augustus aan Oldenbarnevelt: 'J'ay esté à Wesel, pour encourager le Magistrat et voir leur ville. Ils ont eu peur d'aller seulement avec moy alentour des ramparts, craignant se démontrer trop partiaux en se fortifiant. Ils ne sont aussy nullement résolus de prendre des gens de Brandebourg en leur ville, et disent librement, si l'armée de Mrs. les Estats n'arrive au mesme instant que celle de l'ennemy, et se loge d'un costé à leur porte, que pour eulx ils ne se peuvent ny osent défendre contre un Spinola, qui prend les forteresses au premier abord. En somme, nous allons perdre ceste ville ... Vert.

anders over, dan zich na drie dagen tijd over te geven. De hoofdbepaling der capitulatie was, dat Wesel weder tot zijn vorigen toestand terugkeeren zou, zoodra de Staten Gulik zouden willen opgeven. Spinola nam nog Xanten, en legde daar bezetting in, maar ging niet verder.

Daar zijn leger door het bezetten der genomene steden zeer verzwakt werd, weigerde hij een aanval te wagen op de belangrijke plaatsen Rees en Emmerik. En nu de katholieke bevelhebber zich terugtrok, trad de protestantsche vooruit. Maurits maakte zich van Emmerik en Rees meester en legde daar garnizoenen in en bezette daarna nog Goch, Kranenburg, Gennep en verscheidene plaatsen in het graafschap Mark. En hiermede liep de vriendschappelijke veldtocht af⁽¹⁾.

Spinola vestigde zich in de onmiddellijke nabijheid van Wesel; de prins kampeerde bij Rees. De beide legers waren geen twee uren van elkander verwijderd. De hertog van Neuburg - want de paltzgraaf was zijn vader in het hertogdom en in zijn aandeel in het *Condominium* opgevolgd - voegde zich nu met 4000 voetknechten en 400 ruiters bij Spinola. De jonge prins van Brandenburg voerde 800 ruiters en een regiment voetknechten van den keurvorst aan Maurits toe.

En nu begonnen onderhandelingen, die even los en oppervlakkig gevoerd zouden worden als de veldtocht bedriegelijk geweest was. De geheele protestantsche wereld was van verontwaardiging vervuld over het verlies van Wesel⁽²⁾. De Staten hadden reeds voorgesteld om Gulik in de handen eener onzijdige mogendheid te stellen, indien de aartshertog den ondernomen krijgstoet wilde staken. Maar Albert, trotsch op de inneming van Aken, wilde zich in zijn loop niet

(1) BAUDARTIUS, VI, 42, 43. WAGENAAR, X, 76, 77.

(2) Men heeft het verlies van Wesel later ook op rekening van Oldenbarnevelt gesteld. De punten, ten zijnen laste aangevoerd, komen in de Verhooren, door het Utrechtsch Genootschap uitgegeven, voor onder ns. 153-165. Eene merkwaardige toelichting tot hetgeen daar beweerd wordt, levert een brief van den advocaat van 4 October 1614 aan Rensing, die als afgevaardigde van den keurvorst van Keulen herhaaldelijk in Den Haag was geweest. Aan dezen scheef Oldenbarnevelt o.a.: 'Men seyt alhier dat in 't leger advisen syn, dat UEd. lest uyten Hagen reysende, te Weesel aengekomen weesende, aldaer geseyt soude hebben dat voor henl. alhier nyet een peert gesadelt soude worden. Ick en kan 't selve nyet gelooven, en indien sulcx geschiet soude syn, ware seer qualyck gedaen. Wordt 'tselve ten onrechte geseit, (dan) moet die calumnie of veracht, of by de bequaemste middelen aen Syne Exc. en de gecommitteerden van Mijneheeren de Generale Staten in 't leger vertoont worden.' ... *Vert*

gestuit zien. Laat hen eerst de stad in bewaring geven, zeide hij.

Beide oorlogvoerende partijen, verzadigd van den behaalden krijgsroem bij het innemen van weerlooze onzijdige plaatsen, stemden toe in het voeren van onderhandelingen te Xanten. In deze stad, in het hertogdom Cleef gelegen, halverwege tusschen de beide legerkampen, vergaderden de britsche ambassadeurs sir Henry Wotton en sir Dudley Carleton, de ambassadeurs van Frankrijk, De Refuge en De Russy, de kanselier Petrus Peckius en de raadsheer Visser van wege de aartshertogen; verder zeven afgevaardigden van de Vereenigde Provinciën, drie van den keurvorst van Keulen, drie van Brandenburg, drie van Neuburg en twee van den keurvorst van De Paltz, als vertegenwoordigers der Protestantsche Unie⁽¹⁾.

In de eerste bijeenkomsten waren de gezanten van den aartshertog en den keurvorst van Keulen niet tegenwoordig; maar zij werden van den loop der onderhandeling dagelijks onderricht. De belangrijkste vraag was, van den aanvang af, hoe men van het *Condominium* af zou komen. Er kon geen vrede of overeenstemming bestaan bij gezamenlijk bezit. Het geheele gebied behoorde in twee deelen gescheiden te worden, zoodat elk der ‘posseederende’ vorsten uitsluitend regeeren zou in het hem aangewezen deel. Elke zes maanden zou dan eene ruiling van grondgebied tusschen beide kunnen plaats hebben. Wesel en Gulik zouden in handen blijven van hunne tegenwoordige bezitters, of wel, indien Gulik ontmanteld werd, zou Wesel in zijn *status quo* hersteld worden⁽²⁾.

De Staten begeerden het laatste alternatief het meest, daar zij verbitterd waren over het verlies van Wesel, die protestantsche sterkte, met eene uitsluitend calvinistische bevolking, die nu in de macht van katholieken was.

Maar de Spaansche ambassadeur te Brussel kwam er tegen op, dat die kostbare verovering, die zonder verlies van menschenlevens of andere opoffering behaald was, aan de ketters zou worden teruggegeven, voordat ten minste de regeering te Madrid geraadpleegd zou zijn en de Koning zijne volledige toestemming zou hebben gegeven.

‘Van hoe groot gewicht de aanwinst van Wesel voor Uwer Majesteits zaken in Vlaanderen is, blijkt uit den spijt Uwer vijanden,’ zoo schreef Guadaleste aan Filips. ‘Zij zien met ergernis uw koninklijk vaandel geplant op de belangrijkste plaats aan

(1) WAGENAAR, X, 78-80.

(2) BENTIVOGIO, Relazione, etc.

den Rijn, die het vereenigingspunt worden kan voor al de legers uit Vlaanderen.

‘Daar geene aanwinst grooter dan deze te achten is, moet Uwe Majesteit zich daarvan niet ontdoen, zonder de zaak rijpelijk overwogen te hebben. De aartshertog en zijne ministers vreezen, dat, indien wij weigeren Wesel terug te geven, de Vereenigde Provinciën het bestand verbreken zullen. Ik voor mij geloof, en velen met mij, dat zij veeleer gezind zijn om aan het bestand vast te houden, in de hoop van door onderhandeling te verkrijgen wat zij niet door geweld nemen kunnen. Maar gesteld, Wesel werd teruggegeven, en daarmee aan de vurige begeerte van de Vereenigde Provinciën en van Uwer Majesteits andere vijanden voldaan: welke zekerheid zou er dan bestaan dat de Provinciën toch niet een inval beproefden? Staat het voorbeeld van Gulik niet versch voor den geest? En van hoeveel grooter belang is Wesel! Gulik ligt niet eens aan hunne grenzen, terwijl Wesel den hoofdtoegang tot hen beheerscht. Uwe Majesteit kent nu de goede bedoelingen der Republiek en van hare vrienden. Zij hebben een verdrag tusschen Brandenburg en Neuburg bewerkt, niet om overeenstemming, maar om tweedracht te bevorderen, niet om het land tot rust te brengen, maar om grooter oproerigheid dan ooit te voren te doen ontstaan. En zij hebben dat alleen gedaan in de hoop, dat de Vereenigde Provinciën van nadere onlusten dezelfde voordeelen zouden plukken, als zij reeds zoo schaamteloos bij vorige gelegenheden deden. Ik wil hiermede niet zeggen dat Wesel nooit zou behooren te worden teruggegeven, wanneer de omstandigheden dat zouden meebrengen, en indien Uwe Majesteit dien maatregel zou goedkeuren, na het verdrag van Xanten te hebben bekrachtigd. Maar het zou dan moeten geschieden na rijp overleg met Uwe Majesteit, aan wiens roemrijke wapenen deze schitterende uitkomsten te danken zijn’.

Het verdrag, zooals het ten laatste vastgesteld werd, verwierp het beginsel van beurtelingsch bezit en nam eene vaste verdeeling aan van het betwiste grondgebied tusschen Brandenburg en Neuburg.

De twee dealen zouden zoo gelijk mogelijk gemaakt, en voor de eerste keuze zou door de beide vorsten geloot worden.⁺ Zoo vielen aan de eene zijde het hertogdom Cleef, het graafschap Mark en de heerlijkheden Ravensberg en Ravenstein, met eenige baroniën in Brabant en Vlaanderen, en aan de andere zijde de hertogdommen Gulik en Berg met hunne dependentiën. Elke vorst zou uitsluitend in het hem aangewezen gebied verblijf houden. De troepen der andere partij zouden teruggeroepen en de vestingwerken, sedert

⁺December 1614

de maand Mei aangelegd, geslecht worden; en allen, die uit het land getrokken of verdreven waren, moesten in betrekkingen of bezittingen hersteld worden. Er werd tevens bepaald, dat geene plaats van het geheele land in de handen eener derde mogendheid gesteld mocht worden⁽¹⁾.

Deze artikelen werden geteekend door de ambassadeurs van Frankrijk en Engeland, de afgevaardigden van het keurvorstendom De Paltz en de Vereenigde Provinciën, die aldus hunne lastgevers verplichtten tot de uitvoering van het verdrag. Dit knoopte zich aan de vroegere overeenkomsten tusschen de beide kronen, de Republiek en de duitsche protestantsche vorsten. Graaf Zollern, dien wij als gezant van Keizer Rudolf met zooveel aanmatiging bij Hendrik IV zagen optreden, werd door Matthias met eene even vruchteloze zending naar het Congres te Xanten afgevaardigd. Hij wilde de teekening van het verdrag beletten, tenzij met volledige medewerking der keizerlijke regeering, en herhaalde hier het ijdele voorstel dat de Keizer de landen in bewaring houden zou, totdat de vraag omtrent de souvereiniteit beslist was. De ‘trotsche en ruwe’ ambassadeur was thans niet gelukkiger in zijne zending dan de vorige keer; en hij vertrok naar Brussel, om daar zijne vertoogen, bedreigingen en kuiperijen te herhalen.

Want het verdrag, dat met zooveel zorg opgesteld was en oogenschijnlijk de ingewikkelde vraagstukken oploste, die dreigden de Christenheid in lichter laaie te zetten, zou een een machteloos en geheel onbevredigend einde nemen.

De ondertekeningen waren gemakkelijker verkregen, dan de bekrachtigingen. De uitvoering ging met onoverkomelijke bezwaren gepaard, waarover bij de onderhandeling met een pennestreek heen gesprongen was. Reeds bij den eersten stap, de militaire ontruiming, struikelde men.

Maurits en Spinola zouden beiden hunne strijdkrachten terugtrekken en zich verbinden, in 't vervolg geene troepen te brengen noch eenigen inval te doen in het betwiste gebied. Maar Spinola nam die verbintenis als absoluut op, de prins slechts als een gevolg en voor den duur van het verdrag van Xanten. De gezanten, die hun misnoegen over het langdurige geschil omtrent dit punt niet konden weerhouden, maakten zich gereed om te vertrekken, toen een koerier uit Spanje aankwam, die, in plaats van eene bekrachtiging, een formeel bevel tot schorsing van het verdrag medebracht. De artikelen mochten niet uitgevoerd, geene veranderingen hoegenaamd

(1) WAGENAAR, X, 78, 79.

gemaakt worden, en vooral mocht Wesel niet worden teruggegeven⁽¹⁾, zonder nadere onderhandeling met Filips en zijne uitdrukkelijke toestemming.

Zoo begon de geheele onderhandeling zich op te lossen in eene onbevredigende schijnvertooning. De stevige slagboomen, bestemd om den dreigenden godsdienstoorlog en den dynastieken haat tegen te houden, versmolten tot herfstdraden; en de groote strijd der demons, niet langer door de kunstgrepen der diplomatie te bezweren, kondigde zijne naderende komst aan. De vooruitzichten werden voor Europa donkerder dan ooit.

Geheel ontmoedigd en misnoegd, verlieten al de ambassadeurs Xanten; en het verdrag was eer eene bijzaak geworden, dan dat het eene oplossing of zelfs een begin van vergelijk gaf.

‘Het verdrag kon niet voorkomen worden’, schreef de aartshertog Albert aan Filips, ‘daar het alleen van den wil der onderteekenaars afhing. De belofte om Wesel terug te geven kan ook niet geschonden worden, indien Gulik teruggegeven wordt; want ongetwijfeld zou zulk eene overtreding den grootsten naijver opwekken bij Frankrijk, Engeland, de Vereenigde Provinciën en al de leden der Protestantsche Unie. Wie kan betwisten, dat de belanghebbenden ook voor de uitvoering van het verdrag zorgen moeten? Of Uwe Majesteit wil het bestand handhaven, en in dat geval moet Wesel teruggegeven worden, òf zij wil het bestand verbreken, wat het noodzakelijk gevolg zou zijn van het houden van Wesel. Maar de redenen, die Uwe Majesteit bewogen hebben om de wapenen neer te leggen, bestaan nog. Onze zaken staan volstrekt niet beter; en het behoud van Wesel is ook niet van zoo groot belang dat wij daarvoor Vlaanderen in een nog wreederen oorlog wikkelen zouden, dan die eerst zoo kort geleden geschorst is. Wij zijn de teruggaaf verschuldigd voor de rechtbank der goede trouw. Het is een groot voorrecht wanneer de rechtvaardigheid en het nut in onze handelingen samengaan. Zie welke groote voordeelen wij behaald hebben, hoe goed de zaken van Aken en Mülheim geleid, en hoe volkomen die van Neuburg hersteld zijn. De katholieke zaak, één met die van het huis Oostenrijk, heeft veel op de zaak der ketters gewonnen. Wij moeten die voordeelen goed gebruiken en geen grootere najagen. De fortuin is grillig, ontvlieft ons wanneer wij het meest op haar vertrouwen en schept

(1) In een brief uit Den Haag van dien tijd lezen wij: ‘De treffelyckste burgers van Wesel zoeken hier in de goede steden van Holland al huizen te huren, om de hare binnen Wesel te verlaten, als wezende buiten hope van het voltrekken van het Xanten'sche tractaet.’ (Rijzenburg aan Ledenberg, 12 Jan. 1615.) *Vert.*

er behagen in, haar spel te drijven met de beste stervelingen.’

Zoo schreef de aartshertog, met gevoel, eervol van zijn standpunt, en met eene verstandige inachtneming der belangen van Spanje en van de katholieke zaak. Na een uitstel van maanden, kwam eindelijk uit Madrid eene goedkeuring van de overeenkomst, maar onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat de Vereenigde Provinciën zich verbinden zouden, om nooit troepen naar de hertogdommen te zenden of daar te onderhouden. Daarop volgde eene langwijlige briefwisseling tusschen Brussel, Den Haag, Londen en Parijs. Maar de moeilijkheden namen elk oogenblik toe; het was een weefsel van Penelope, zei een der gezanten. Practische zaken verdwenen onder gerekte haarkloverijen. Neuburg vertrok naar zijne staten, en liet de zorg voor zijne belangen in de hertogdommen aan den aartshertog over. Zelfs graaf Zollern verliet Brussel, na daar zes maanden gekibbeld te hebben. Prins Maurits verdeelde zijn leger nu over de betwiste landstreek, Spinola handelde evenzoo en liet in Wesel eene bezetting van 3000 man voetvolk en 300 ruiters. De stad Gulik en de citadel werden door Maurits voor de Protestanten gehouden. Zoo werden de hertogdommen gezamenlijk bezet door de legers van Katholieken en Protestanten, terwijl zij in naam bezeten en beheerd werden door de vorsten van Brandenburg en Neuburg. En zoo zou de toestand blijven, totdat de Dertigjarige Oorlog uitbreken en eene oplossing van al die groote vraagstukken geven zou.

Zevende hoofdstuk

Verhevene stelling der Republiek. - Frankrijk gehoorzaamt haar. - Haat van Carleton. - Positie en karakter van Aerssen. - Vordering van het 'Tiers.' - Terugroeping van Aerssen. - Naijver tusschen Maurits en Oldenbarnevelt, die de souvereiniteit van de Provinciën voorstaat. - De strijd tusschen Kerk en Staat gevoegd bij de andere elementen van verdeeldheid in de Republiek. - De godsdienst een noodzakelijk punt in het burgerlijk leven.

De Republiek had zich op zulk eene verhevene stelling geplaatst, als voor eenig gemeenebest of koninkrijk bij mogelijkheid te bereiken was. Zij had de staatkundige en krijgsbewegingen der gezamenlijke Protestanten geleid en voorgeschreven. Zij had de verschillende elementen van het groote germaansche verzet tegen Rome, Spanje en Oostenrijk tot een gebracht. Eene korte tusschenpoos had den algemeenen en onvermijdelijken strijd afgebroken. En inmiddels had de Republiek zich op vijandelijk grondgebied gelegerd.

Frankrijk, dat tot nu toe bevelen gegeven had, moest thans gehoorzamen. Engeland, aarzelend en ontevreden, nu eens dreigend, dan weder vleierend, zag zijn invloed in de Nederlanden opgewogen door het genie van den grooten staatsman, die allesbehalve in naam het hoogste gezag uitoefende. De haat der Britsche Regeering, hoewel metterdaad heviger dan ooit, kon zich thans alleen lucht geven in godgeleerde pamfletten, door den Koning opgesteld in den vorm van diplomatieke voorschriften, en bijna wekelijks den Staten-Generaal naar het hoofd geworpen door zijn ambassadeur Dudley Carleton.

Weinig menschen koesterden zulk een diepen haat jegens Oldenbarnevelt, als Carleton.

Ik zal zoo beknopt, maar zoo getrouw mogelijk, de gebeurtenissen trachten te beschrijven, die een der treurigste onheilen van de nieuwere geschiedenis hebben veroorzaakt. Het weefsel was oogenschijnlijk uit verschillende elementen samengesteld; maar hoe meer het ontward wordt, des te duidelijker ontdekt men de weinige eenvoudige vezels, die de meeste menschelijke lotwisselingen uitmaken en de stof leveren voor de treffendste schilderijen der menschelijke geschiedenis.

Het godsdienstige element, dat op het eerste gezicht alles schijnt te doordringen en te beheerschen, is in werkelijkheid eer de dampkring die omgeeft en kleurt, dan wel het wezen van het treurspel dat geschetst moet worden.

Persoonlijke, soms lage naijver; begeerte naar geld, aanzien en macht; burgerlijke en militaire heerschzucht; strijd tusschen de Kerk en den Staat om elkander wederkeerig te onderdrukken; botsing tusschen den voorzichtigen en krachtigen maar eenzelvigen provincialen geest aan den eenen kant en den vurigen maar gevaarlijken geest van centralisatie aan den anderen; strijd tusschen eene aristocratie, in den plebeïschen vorm van handels- en staatkundige vereenigingen, en eene democratie, die zich schaarde onder den naam en het zwaard van een oud doorluchtig geslacht; - al die beginselen en hartstochten waren in roering in de vijf treurige jaren, waarmede wij ons nu hebben bezig te houden, zooals zij zich gemengd hadden en altijd mengen zullen in alle staatkundige combinatiën van het groote schouwspel, dat men de menschelijke geschiedenis noemt. Wellicht is Oldenbarnevelt's lot, als leering en waarschuwing, ernstiger aandacht waard, dan de meeste staatkundige tragedien van latere eeuwen.

François Aerssen bleef, zooals wij zagen, nederlandsch ambassadeur na den dood van Hendrik IV. Op menige voorgaande bladzijde hebben wij zijne zienswijze, zijne gesprekken, zijne staatkundige kuiperijen leeren kennen, gedurende een gedenkwaardig tijdvak der geschiedenis van de Nederlanden en van Frankrijk. Hij was ongetwijfeld een der bekwaamste diplomaten in Europa. Ervaren in verschillende talen, vertrouwd met klassieke studiën, met de geschiedenis en het volkenrecht, man van de wereld en met hare gebruiken bekend, gewoon met waardigheid en tact op vriendschappelijken voet om te gaan met vorsten, uitstekende staatslieden en letterkundigen; begaafd met eene gladde tong en eene vlugge hand en buitengewoon scherp van oog en oor, uitnemend geschikt voor de behandeling van geheime en ingewikkelde zaken - was hij in staat geweest, gedurende een tijdvak

van bijna twintig jaren, der Republiek onschatbare diensten te bewijzen aan het hof van Hendrik den Grooten. Hij was van fatsoenlijke maar niet van hooge afkomst, de zoon van Cornelis Aerssen, griffier der Staten-Generaal, en dus niet een Hollander maar een Belg van geboorte, door Oldenbarnevelt vroegtijdig in de diplomatieke loopbaan gebracht, waarin hij nu door de gunst van dien beschermer en door zijne eigene groote talenten den hoogsten rang bekleedde.

Hij had het vertrouwen van Hendrik IV genoten, zoozeer als iemand zeggen kon dat bezeten te hebben; en zijne vriendschappelijke betrekkingen en zijn vertrouwelijke omgang met den Koning gaven hem staatkundige voorrechten boven al zijne ambtgenooten bij hetzelfde hof.

Getrouw volgde hij de voorschriften op van den advocaat van Holland; hij erkende altijd dankbaar het voorrecht van op zijn moeilijken weg geleid en gesteund te worden door Oldenbarnevelt's machtig en werkzaam verstand. Ik heb zelden naar brieven van den advocaat verwezen, omdat iedere plaats, iedere meening, iedere onderhandeling van den gezant doortrokken is van zijn geest. En Aerssen's briefwisseling is vervuld van erkentelijkheid, eerbied, innige gehechtheid aan den advocaat en getuigt van hooge waardeering van diens verstand en karakter.

Er kan omtrent de uitstekende talenten van Aerssen geen twijfel bestaan. Of zijn hart even gezond was als zijn hoofd, of zijne betuigingen van gehechtheid al of niet van zuiver gehalte waren, zou de tijd leeren. Tot nu toe had Oldenbarnevelt niet aan hem getwijfeld en had ook hij geene reden gehad om zich tegen Oldenbarnevelt te keeren.

Maar het Frankrijk van Hendrik IV, waarin de nederlandsche gezant zoo veelvermogen was, bestond niet meer. Een zwakker oog dan het zijne kon met één blik bespeuren, dat het machtige koninkrijk en de vaste bondgenoot der republiek, voor langen tijd, tot eene Spaansche Provincie geworden was. De dubbele spaansche huwelijken (van Lodewijk XIII met de Infante Anne en van zijne zuster met den Infant, den toekomstigen Filips IV) waren nu zeker, want het mes van van Ravaillac had gestrekt om die tot stand te doen komen. De voorwaarde voor die huwelijken was lang bekend: het was de opzegging van het verbond tusschen Frankrijk en Holland, de ter dood veroordeeling van de jeugdige republiek, in zoover Frankrijk de macht daartoe had. Had don Pedro de Toledo anderhalf jaar tevoren niet die voorwaarde met ophef aangekondigd? Had Hendrik den voorgestelden koop niet met verachting afgewezen? En was François Aerssen niet de eerste

geweest om aan zijne meesters mee te deelen, hoe de vrucht nu reeds gerijpt was op Hendrik's graf? Gelijk wij zagen, had hij die kuiperijen ontdekt lang vóórdat zij wereldkundig werden. Het Fransche Hof wist dat en zijne positie was daardoor onhoudbaar geworden. Zijne vriendschap met Hendrik kon hem van geen nut zijn bij de gladde en vadsige Florentijnsche, die lijdelijk den moord op haar echtgenoot aangezien, maar er werkelijk voordeel van getrokken had.

Het werd voor den gezant tijd om heen te gaan. Zoo oordeelden de Koningin-Regentes en Concini, Villeroy en Sillery en de overige oude dienaren des Konings, die nu loon trokken van Spanje. Maar Aerssen oordeelde zoo niet. Hij was aan zijn post gehecht. Hij was gewikkeld in de spanningen van Bouillon, Condé en andere ontevreden tegen de Koningin-Regentes; plannen, die bij voortduring afwisselden, zuiver persoonlijk waren en tot geen beginsel waren terug te brengen. Het was bloot een strijd van de fransche grooten om geld en hooge posten aan den Koningin-Regentes te ontwringen; en wanhopige pogingen stelde zij van hare zijde in het werk om zooveel mogelijk uit de algemeene schipbreuk te redden voor haar heer en meester Concini.

Het zou belachelijk zijn aan den hertog van Bouillon het verlangen toe te schrijven om de zaak der Protestanten op dit tijdstip te steunen tegen Spanje, terwijl hij samenwerkte met Condé, die juist door Spanje als het hoofdwerktuig voor de vernietiging van Frankrijk en de onwettigverklaring van de kinderen der Koningin gebruikt werd. Evenmin hechtten eerlijke en oprechte Protestanten, die hunne zaak onder alle omstandigheden aanhingen, zooals Duplessis-Mornay en zijne volgelingen, eenige waarde aan plannen die op eene scheuring van Frankrijk berekend waren, onder voorwendsel van het Protestantisme te redden. Maar Bouillon, de grootste van alle fransche visschers in troebel water, was de zwager van prins Maurits van Nassau; en Aerssen begreep instinctmatig dat de tijd gekomen was, om zich een vasten ankergrond in het vaderland te verzekeren.

De ambassadeur had daarbij een persoonlijke grief. Verscheidene zijner geheimste brieven aan de Staten-Generaal, waarin hij zich geheel vrij en krachtig uitliet over de algemeene gesteldheid van Frankrijk, en vooral omtrent de spaansche huwelijken en het tractaat van Hamptoncourt, waren in Den Haag afgeschreven en in copie aan de fransche Regeering gegeven. Er was geen lager verraad jegens een gezant denkbaar; geen wonder dus dat Aerssen zich daarover bitter beklagde. In 't geheim verdacht hij er Oldenbar-

nevelt, maar ten onrechte van, hem dien streek gespeeld te hebben; en dit vooral legde de kiem tot dien doodelijken haat, die zulke wrange vruchten zou dragen.

‘Een groot verraad is tegen mij gepleegd, dat mij diep gegriefd heeft’, schreef hij aan Malderee. ‘Al de brieven, die ik in de laatste maanden aan den Heere van Oldenbarnevelt gezonden heb, zijn in hun geheel of bij uittreksels aan dit hof medegedeeld. Vandaag maakte Villeroy daarvan bij ons onderhoud gebruik; en ik kon bijna niet antwoorden. De brieven waren uitvoerig, beredeneerd en lieten niets overmeld, ten einde een juist oordeel te vormen over de voornemens en kuiperijen van dit hof. Aan mijzelf en aan den dienst kon geen grooter nadeel worden toegebracht. Allen die mij tot nog toe voorlichtten, prinsen en aanzienlijken, zullen mij thans ontwijken... Wat kan neteliger zijn dan een oordeel uit te spreken over de streken van hen, die dezen staat regeeren? Deze eene slag heeft mij geheel afgemaakt. Want ik bewoog mij onder hen allen en trok van alles partij, zonder eenige reserve. Oldenbarnevelt kende daardoor de gesteldheid van dit koninkrijk, zoo goed als ik. In een welgeordend gemeenebest zou het hem, die aldus gespot had met den goeden naam van een ambassadeur, het leven kosten. Ik geloof dat het den Heer Van Oldenbarnevelt leed zal doen, maar dit zal mij nooit het vertrouwen weergeven dat ik verloren heb. Was iemand naijverig op mijne positie aan dit hof, ik verdiende veeleer het medelijden van hen die de zaken van naderbij zagen. Indien iemand mijn val begeerde, om zich zelf daardoor te verheffen, dan had hij zulke streken niet noodig gehad. Ik heb sedert lang mijn ontslag aangevraagd van dit gezantschap, dat nu niet anders dan doornen voor mij zal opleveren. Hoe zou ik langer kunnen onderhandelen, nu mijne vertrouwelijke brieven gelezen zijn? Villeroy's klerk l'Hoste was niet zoo schuldig als hij, die mijne brieven heeft openbaar gemaakt; en l'Hoste werd ter dood gebracht. Vier maanden achtereen heb ik mij hierover bij den heer Van Oldenbarnevelt beklagd.... Geduld! ik verzucht, zonder eenige hoop dat recht zal gedaan worden. Ik troost mij daarmede dat het einde van mijn dienstdtijd nadert, maar had wel gewenscht dat mijne zending onder even aangename omstandigheden geëindigd ware, als waarmede zij begonnen is. Hij, die mij zal opvolgen, zal bevinden dat die lage streek hem niet veel helpen zal.... Ik bid u, tracht uit te vinden van waar en wien dit komt.’⁽¹⁾

(1) Aerssen aan Malderee, 26 Febr. 1611 (HS.)

De positie van een gezant kon niet erger benadeeld worden. Ongetwijfeld had Aerssen reden om verontwaardigd te zijn, daar hij in de meening verkeerde dat het zijn chef was die van zijn ijverig dienstbetoon gebruik had gemaakt, om zijn invloed te ondermijnen en een smet te werpen op zijn karakter. Er werd door den nieuwen franschen gezant te 's Gravenhage, De Russy, met Aerssen's vijanden gekuipt, om het bij zijne eigene regeering te doen voorkomen, alsof hij moedwillig op hartstochtelijke en onredelijke wijze op de vorderingen van zijn land bij het hof, waar hij geaccrediteerd was, aandrong. Niet dikwijls in de diplomatische geschiedenis is de ambassadeur van een vrijen staat berispt of verplaatst, omdat hij had beweerd en volgehouden dat zijne eigene regeering gelijk had. Het was natuurlijk, dat de Fransche Regeering verstoord was over het heldere licht, waarin hij hare verderfelijke kuiperijen met Spanje ten nadeele der Republiek gesteld had, niet minder dan over de volharding, waarmee hij zich verzette tegen haar ongerijmden eisch om een derde gedeelte der subsidiën terug te krijgen, die de overleden Koning voor den nederlandschen onafhankelijkheidsoorlog had overgehad. Maar de schromelijkste onrechtvaardigheid, die de eigene regeering van den gezant kon begaan was, in vereeniging met den vreemden staat, een smet op zijn karakter te werpen, wegens de aan haar zelve bewezene trouw.

Van zulk een wreede trouweloosheid was Aerssen het slachtoffer; en hij verdacht geheel ten onrechte den advocaat als de bewerker daarvan.

De vordering van het 'Tiers' was na Hendrik's dood uitgevonden. Zooals gezegd werd, was dat tiers niet eene gift van Engeland aan de Nederlanden, maar eene leening, door Engeland aan Frankrijk gedaan, of juister gezegd eene belofte om niet op de teruggaaf van dat deel eener oude schuld aan te dringen. Jacobus, die altoos geld noodig had, had de betaling dier som wel dikwijls van Hendrik verlangd, maar nooit verkregen. Nu de Koning dood was, wendde hij zich tot de regentes; en deze sprak de Nederlanden om betaling aan. Aerssen kwam, als de agent der Republiek, met kracht tegen zulk eene vordering op. Het geld was door den Koning als eene vrije gift geschonken, als zijne bijdrage tot een oorlog, waarin hij van nabij betrokken was, al verkeerde hij oogenschijnlijk in vrede met Spanje. Wat de bijzondere schikkingen tusschen Frankrijk en Engeland betrof, zei de gezant, daardoor was de Republiek in geen geval gebonden. Zij was geene partij in het

tractaat van Hamptoncourt en kende de bepalingen daarvan niet eens⁽¹⁾.

Nu Hendrik dood was, hadden hovelingen en staatslieden te over den Koning meer dan eens hooren zeggen, dat de Nederlanden zich verbonden hadden tot de betaling van het Tiers. Zij overreedden Maria de Medicis, dat deze hem evenzoo had hooren spreken, en dat zij met Aerssen de zaak uit de hoogte behandelen moest. De ongelukkige Koningin, die altoos geld noodig had om hare gunstelingen te bevredigen en de vijandschap der prinsen af te koopen, drong er met klem bij de Staten op aan - ofschoon zij van de geheele zaak ongeveer evenveel afwist als van de financiën van Prester John of van den Lama van Thibet.

‘Nadat ik met de ministers gesproken had, had ik een onderhoud met de Koningin,’ schreef Aerssen. ‘Ik wist dat men haar de les gelezen had, om op de betaling van het Tiers aan te dringen. Daarom sprak ik in 't geheel niet over die zaak, maar wel in 't breede over de fransche regimenten in onzen dienst. Zij was verlegen en wist niet goed wat zij zeggen zou. Eindelijk, zonder een enkel woord te antwoorden op wat ik gezegd had, kleurde zij en vroeg mij of ik geen last had te spreken over de schuld aan Engeland; waarop ik in den reeds aangeduiden zin sprak. Zij viel mij in de rede, met te beweren dat zij zich zeer goed herinnerde, hoe de overleden Koning van meening was dat wij het Tiers aan Engeland moesten betalen en daarover dikwijls met haar gesproken had. Indien hij nog leefde, zou het hem zeer verwonderen dat wij weigerden; en zoo al meer.

- (1) Den 26en Febr. 1611 schreef Aerssen aan Malderee: ‘Ils me disent qu'ils ont tous la mémoire assez fraîche pour se souvenir que le feu Roy avait parlé souvent et était résolu d'obliger Mess. les Etats à reconnaître ce qui a été fourny au nom du Roy de Grande Bretagne, se contentant de ne nous rien demander des deux tiers payés pour sa part. S'il vivait, il s'ébahirait de cette excuse... Ma repartie était que nous avons reçu ce secours pour pur don, employé par nos voisins en notre guerre par raison d'état, pour notre défense et occupation de leur ennemy, qu'en l'envoyant on ne nous a point parlé ni d'obligation ni de restitution.’
- En den 28en Aug. 1610 schreef hij aan Oldenbarnevelt: ‘- - - Je n'ay pas jugé cette demande moins éloignée de la volonté du feu Roy, que de raison. Ce Tiers n'a jamais été distingué des autres deux; ou ne nous a point dit qu'il a été fourny au nom du Roy de la Gr. Bretagne. Nos acquits, desquels on s'est contenté, n'en font nulle mention, et nous avons employé cette somme comme les autres, qui ont fait accroître la dépense de nos préparatifs, sans que ayons jamais fait estat d'en rien rendre, ni eux de le prétendre. Le traité fait en Angleterre a été négocié entre le Roy et M. De Sully. Vous, Monsieur, qui lors y étiez présent, n'y intervintes jamais, pour ouyr la distinction de ces payements, quand la protestation a été faite contre la continuation de ce traité. Elle ne vous a point esté insinuée, et d'icy on ne s'est pas départy d'en continuer le payement, de manière que nous devons et de faict pouvons ignorer qu'il n'ait rien esté traité entre ces deux couronnes qui nous ait pu concerner. On me reproche là dessus notre ingratitude de ne vouloir pas seulement avouer par écrit, qu'avons reçu ce tiers au nom des Anglais. Je les renvoye à l'inspection de nos acquits.’

‘Soissons beweert ook al, dat dit 's Konings bedoelingen waren. Het is opmerkelijk, dat iedereen nu de geheimen van den overleden Koning kent, als men het maar gelooven wil. Toch had hij de gewoonte niet, om de geheele wereld in zijn vertrouwen te nemen. De Koningin gelooft wat men haar voorzegt; zij is eene goede vorstin, maar zij weet niets van de zaken. Als zij zegt dat zij het zich herinnert, dan is men wel verplicht te zeggen dat men haar gelooft. Maar ik, die den Koning zoo vertrouwelijk gekend en zoo voortdurend gezien heb, weet dat hij niet anders kan gezegd hebben, dan dat het Tiers betaald werd in voldoening zijner schulden aan en voor rekening van den Koning van Engeland, en niet dat wij dat zouden teruggeven. De kanselier deelt mij mede, dat de Koningin mijne weigering als eene belediging beschouwt; en Puysieux zegt dat zij die niet kan verdragen’⁽¹⁾.

Aerssen van zijne zijde hield vol, en zijne volharding vond daarin haren steun, dat hij het onderwerp volkomen kende, wat zelden het geval was met hen, met wie hij het te behandelen had. De Koningin, over zijne houding ten hoogste verstoord, werd van dat oogenblik af zijn bitterste vijand en besloot, zooals gezegd is, hem van zich te verwijderen.

Aanvankelijk begeerde de gezant ook niet te blijven. Na Hendrik's dood, Sully's ongenade en de geheele omkeering die in Frankrijk plaats had, gevoelde hij dat hij van geen nut meer zijn kon. ‘Onze vijanden’, zeide hij, ‘genieten thans de voordeelen, die ik te voren bezeten heb; en ik vind overal

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 13 April 1611 (HS.)

Bij den advocaat klopten, op hunne beurt, de fransche en engelsche gezanten over dezelfde zaak aan. De wijze, waarop Oldenbarnevelt hunne vertoogen opnam, kan blijken uit zijn volgend schrijven aan De Russey: ‘- - - J'ay reçu par les mains de M. vostre fils la vostre datée du 18 de ce mois, et entendu plus amplement de sa bouche vostre désir. Pour response, je vous advise que j'ay contribué et continueray de contribuer tout ce que je pourrai pour avancer la résolution sur vostre proposition touchant le Tiers. Mais, de vous pouvoir assurer que dedans le temps contenu en vostre lettre ou celui duquel M. vostre fils m'a fait ouverture la resolution sera prise, je confesse librement et rondement que je n'oserai entreprendre. Car comme ceste résolution se doit prendre par ung unanime consentement des Provinces, il peut avenir qu'en faisant ouverture des opinions de chaque province, on trouvera diversité, et en tel cas, suivant nostre ordre, il faudra besoin pour les accorder. Peut-estre aussi (comme je tiens fort apparent) qu' Mess. les Etats résoudront d'envoyer leurs commissaires tant en France qu'en Gr. Bretagne, pour traicter ceste affaire en la meilleure sorte qu'ils pourront avec Leurs Majestés respectivement, sans en faire ouverture devant que leurs commissaires auront eu l'honneur de voir Leurs Majestés. Il n'y a personne qui peut appréhender mieux que moy les difficultés à naistre, au préjudice de la Chrestienté, et principalement de cest Estat, si à l'occasion de ce différent naistront des malentendus entre Leurs Majestés ou ung d'eux, et Mess. les Etats; mais *ultra posse non est esse*. M. de Winwood, ambassadeur de Sa Maj. de la Gr. Betagne, a esté icy seulement sur le mesme sujet, mais je n'ay pu donner à luy response à son contentement, pour les raisons susdites, lesquelles je vous prie de pendre en bonne part...’

Deze brief berust in de *Coll. Harlay der Bibliothèque Nationale* te Parijs. - *Vert.*

koelheid ten onzen aanzien, die met den dag toeneemt'⁽¹⁾. Toch gaf hij slechts noode aan den aandrang van Oldenbarnevelt toe, dat hij althans vooreerst op zijn post blijven zou. Eerst later, toen de kuiperijen tegen hem openbaar werden en van zijn eigen dienstbetoon gebruik werd gemaakt om kwaad van hem uit te strooien en zijne terugroeping te verkrijgen, weigerde hij zijn ontslag te nemen, omdat hij anders zijne vijanden in de hand gewerkt en zijdelings zichzelf van ontrouw beschuldigd zou hebben. Maar zijn verborgen woede en wrok namen dagelijks toe. Hij was goed op de hoogte der samenspanning, die tegen hem gesmeed was, zonder dat hij den oorsprong daarvan ontdekken kon.

‘Ik twijfel niet,’ schreef hij aan Malderee, den uitstekenden diplomaat en raadsheer, die eerst onlangs van zijne zending naar Engeland was teruggekeerd, ‘of dat fraaie voorstel van De Russy is ook aan de provincie Zeeland verzonden. Dunkt u dit ook niet een toeleg, zoowel in Holland als aan dit hof gesmeed, om mij met oneer van mijn post te verwijderen? Wat heb ik gedaan, waarmee ik mij het ongenoegen der Koningin zou hebben op den hals gehaald? Sedert den dood des Konings, heb ik mij altoos tegen het Tiers verzet, omdat Hendrik mij nooit van teruggaaf gesproken had, de quitantiën eenvoudig de ontvangst vermelden en het geld gegeven werd voor het welzijn van Frankrijk en de Staten, onder de leiding des Konings. Maar men verwacht hier van mij dat ik De Villeroy zal gehoorzamen, die zegt dat het 's Konings bedoeling geweest is ons tot de betaling te noodzaken. Ik ben niet gewoon het gezag te gehoorzamen, wanneer het niet door de rede gesteund wordt. Het staat aan mijne meesters, te antwoorden en mij te verdedigen. De Koningin heeft geen reden tot klagen. Ik heb de belangen mijner meerderen gehandhaafd; maar dat is de oorzaak der klachten niet. Mijn ongeluk is, dat al mijne brieven uit Holland aan dit hof zijn meegedeeld en de meeste eene vrije voorstelling gaven van den handel en wandel van hen, die hier regeeren. De heer De Villeroy heeft zichzelf dikwijls afgeschilderd gezien; en nu zoekt hij in eene openbare onderhandeling de gelegenheid om zich te wreken...

‘Behalve die reden, die Villeroy heeft om mij de ooren te wasschen, heeft De Russy nog geschreven, dat ik aan mijne meesters hoop had gegeven dat zij van de vorderingen van dit gouvernement zouden kunnen ontheven worden. Ik heb

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 31 Aug. 1610 (HS.)

in een langen brief aan den heere Van Oldenbarnevelt mijne handelwijze gerechtvaardigd.^{'(1)}

Het was niet te verwonderen, dat de ambassadeur zich diep verontwaardigd gevoelde over de belediging, die men hem wilde aandoen. Hoe kon een eerlijk man anders dan foltering ondervinden wanneer hij door zijne meesters voor de oogen der wereld onteerd werd, hoewel hij nauwgezet zijn plicht vervuld en de rechten en waardigheid van zijn eigen land gehandhaafd had! Hij wist dat de aanklacht slechts een voorwendsel was, dat de beweegredenen zijner vijanden even laag waren, als de intrige zelve was; maar hij wist ook dat de wereld doorgaans partij trekt voor een gouvernement tegen het individu, en dat iemands goede naam zelden onbezwalkt blijft in een vreemd land, indien zijne eigene regeering, in plaats van hem te beschermen, de hand uitstrekt om hem eene wond toe te brengen.

‘Ik weet,’ zeide hij, ‘dat deze toeleeg gedeeltelijk in Holland en gedeeltelijk hier gesmeed is, om mij oneervol van mijn post te verwijderen. Daartoe heeft de mededeeling mijner brieven gestrekt, ten einde mij mijne beste vrienden te doen verliezen. Daartoe werd De Russy met mijne voorstellen bekend gemaakt, om eene klacht tegen mij van dit hof uit te lokken.

‘Maar toen ik dit ontdekt had, besloot ik aan mijne meesters de voortzetting mijner nederige diensten aan te bieden, voor zoolang en onder zoodanige voorwaarden als zij zouden goedvinden. Ik doe liever mijne natuurlijke en bijzondere neigingen geweld aan, dan dat ik aan de ministers van dit koninkrijk de gelegenheid zou geven om ons in minachting te brengen, en aan mijne vijanden die om mij te beledigen en mij door kwaadwilligheid te dwingen tot het verlaten van mijn post... Daar ik bereid ben mijn ontslag te nemen, en slechts eene eervolle belooning voor mijne werkzaamheid begeer, doet het mij waarlijk leed dat men zich zooveel moeite geeft om mij te doen vallen. Ik kan niet denken dat mijne meesters dit dulden willen. Zij zijn te voorzichtig en kunnen niet onkundig zijn van het verraad dat ten mijnen aanzien gepleegd is. Ik heb hunne zaak verdedigd. Indien zij de vruchten van mijn werk willen vernietigen, zou de blaam neerkomen op hen die hunne eerzucht stellen boven het algemeen belang... Welke gezant zal ooit met kracht durven spreken, indien hij niet door zijne regeering gesteund wordt!... Mijne vijanden hebben mijne handelingen verkeerd en mijne woorden als

(1) Aerssen Malderee. 20 April 1611 (HS.)

overdreven en harstochtelijk voorgesteld; maar ik heb geen hartstocht dan voor den dienst mijner meerderen. Zij zeggen dat ik eene neiging tot zwaarmoedigheid en wantrouwen heb; maar ik ben verontrust door het verbond, dat hier thans door de staatkunde van Villeroy met Spanje gesloten wordt. Ik ontdekte die intrige het eerst, terwijl zij dachten dat ze in den boezem van het driemanschap begraven was. Ik gaf, zooals het behoort, er kennis van aan Mijneheeren de Staten. En toen werden afschriften mijner geheime brieven aan de regeering hier gegeven. Dit is de bron van alle klachten tegen mij; die over het Tiers en andere zaken zijn slechts voorwensels. Om den slag af te weren, beweren zij nu dat al wat gezegd en gedaan is met den Spanjaard maar eene list geweest is. Wie zal dat gelooven? Heeft de Paus zich niet in de zaak gemengd?... Ik zeg u, dat men hier woedend is, omdat ik mijn oogen open heb. Ik zie te diep in hunne zaken; en dat komt hun ongelegen. Een nieuwe man zou hun beter passen.’⁽¹⁾

Zijne positie was onhoudbaar geworden. Echter bleef hij in Parijs van maand tot maand, en zelfs van jaar tot jaar, trotseerde zijne vijanden zoowel aan het hof der Koningin als in Holland, vierde zijn wrok bot tegen Oldenbarnevelt, als den vermoedelijken bewerker der kuiperijen tegen hem, en haalde daarentegen de banden nauwer aan die hem aan Bouillon en door dezen aan prins Maurits verbonden.

De ambassadeur verborg zijne woede tegen Oldenbarnevelt en zijn aanhang niet meer, toen zijne terugroeping eindelijk, zooals later verhaald zal worden, bepaald was. En zijn haat was onverzoenlijk. Met zijn sluw, levendig gelaat, zuivere trekken en rusteloos oog, een nauwsluitend kalotje dragend, dat hem het aanzien van een monnik gaf, maar met de gemakkelijke manieren van een man van de wereld, geheimzinnig, glad en wreed, een man van koud verstand, die niemand vreesde, weinigen liefhad en nooit vergaf of vergat, verteerd door eerezucht en brandend van wraakgierigheid, was François Aerssen een gevaarlijke vijand. De tijd zou weldra leeren, of hij ongestraft beleedigd kon worden.

Oldenbarnevelt stond, om gegronde redenen van staat, zijne terugroeping voor. Maar hij nam eene behoorlijke tusschenruimte van meer dan drie jaren aan; in dien tijd kon de gezant zijne zaken ten einde brengen en met overleg een post verlaten, waartoe de advocaat hem aanvankelijk benoemd had, en die voor de beide staatslieden zoovele jaren van

(1) Aerssen aan Malderee, 3 Mei 1611 (HS.)

wederkeerig voordeel en vertrouwen had opgeleverd. Hij bezigde geen heimelijke middelen. Hij maakte van de macht der Staten-Generaal geen misbruik, om hem plotseling en woest van zijn eervollen post te verdrijven en aldus een smet op hem te werpen. Vol eerbied en verzoenend was, van het begin tot het einde, de houding der regeering tegenover haar uitstekenden ambtenaar. De Republiek had te veel eerbied voor zich zelve, om met achtenswaardige agenten, die zij uit haar dienst moest ontslaan, te handelen als met boosdoeners, die op eene misdaad betrappt waren. Maar Aerssen geloofde dat het de advocaat was, die afschriften zijner brieven aan het Fransche Hof had gezonden, en die met overleg en voor een bepaald doel zijn invloed binnen- en buitenslands ondermijnd en zijn karakter bezoedeld had. Al zijne gevoelens van gehechtheid jegens zijn ouderen vriend en beschermer, indien zij ooit oprecht geweest waren, gingen nu in bitterheid over. Hij zou bereid geweest zijn om te ontkennen, dat hij ooit Oldenbarnevelt eerbied toegedragen, zijne diensten gewaardeerd, zijn verstand bewonderd of dankbaarheid voor zijne leiding gevoeld had.

Een hevige twist brak nu uit tusschen Aerssen en Cornelis Van der Myle. Daarop zal later de aandacht gevestigd worden, daar deze nauw verbonden is met de tragische gebeurtenissen van een volgend tijdperk. Inmiddels zette Oldenbarnevelt de staatkunde voort, die hij voor de Staten-Generaal tegenover Frankrijk had afgebakend.

Dit was ongetwijfeld een moeilijk vraagstuk. Het nieuwe Frankrijk kon niet anders dan een gevaarlijk bondgenoot voor de Republiek zijn. Het was in 't geheel onmogelijk, dat het een werkelijke bondgenoot zijn zon. En Oldenbarnevelt wist dat. Maar het was, volgens hem, beter voor de Nederlanden, dat Frankrijk voortbestond, dan dat het tot geheele ontbinding overging. Hoewel Frankrijk onder Spanje's invloed was en door een dubbel huwelijk met Spanje verbonden, was het toch beter dan Spanje zelf, in Frankrijk's plaats. Dit scheen tusschen twee kwaden de eenige keus. Indien de Staten-Generaal hun geheele gewicht in de schaal gelegd hadden ten voordeele der oproerige prinszen, tegen het gevestigde maar waggelende gouvernement in Frankrijk, dan ware het niet te voorzien geweest hoe spoedig Spanje in den letterlijken zin des woords te Parijs geheerscht zou hebben.

Daarom aarzelde Oldenbarnevelt niet in de keuze tusschen de wettige regeering en het oproer. Frankrijk, het onverdeelde Koninkrijk, waarmede de Republiek zoo lang in een nauw bondgenootschap verkeerd had en welks laatste monarch

zoo aanhoudend gunstig voor haar gestemd was geweest, was volgens den advocaat de eenige macht die erkend kon worden, hoe paus- en spaanschgezind zij ook was. Een bondgenootschap met de zelfzuchtige en veranderlijke oproerlingen, die het protestantisme bezigden als een middel om hun eigen doel te bereiken, kon slechts schijnbare, maar geene wezenlijke voordeelen opleveren.

Door deze staatkunde, die de breuk met Aerssen en de zijnen voltooide, werd de eerste aanleiding gegeven tot de onzinnige beschuldiging, alsof de advocaat met Spanje heulde. Geruchten als deze, die nu nog slechts flauw vernomen werden, zouden eerlang luide weerklinken en zijn goeden naam bezwalken. Maar de advocaat hoorde ternauwernood naar beschuldigingen, die zelfs zijne verachting niet waard waren. Hij regeerde metterdaad over de natie, door zijn invloed op de Staten van Holland. Tot dusver waren Oldenbarnevelt en de Staten-Generaal één.

Maar een ander groot man in den staat begon tegenover die macht van den advocaat ongeduldig te worden en besloot in stilte, haar niet langer te dulden. Maurits van Nassau was reeds te lang door het genie van den advocaat in de schaduw gesteld en had hem wellicht nooit vergeven, dat hij sedert den dood van Willem de Zwijger steeds zekere staatkundige voogdij over hem had uitgeoefend. Zoo lang als Oldenbarnevelt leefde, meende hij den leiband te gevoelen, waarmede deze zijne jeugdige voetstappen ondersteund had. Hij had ook den weinig aangenamen raad niet vergeten, dien de advocaat hem door de prinses-weduwe had doen geven.

De korte Gulik-Cleefsche veldtocht was de laatste groote staatkundige handeling, waarin beiden in schijnbare overeenstemming samenwerkten. Maar de naijver tusschen hen had zich reeds krachtig geopenbaard gedurende de onderhandelingen voor het bestand. De advocaat had de volstrekte noodzakelijkheid ingezien om een einde aan den oorlog te maken, zoodra de Republiek met haren voormaligen Souverein op den voet van gelijkheid onderhandelen kon. Door dien oorlog uitgeput, had Spanje er zich ten laatste toe vernederd met zijne oproerige provinciën te handelen als met vrije Staten, waarop het geen recht meer had. De partij van den vrede, door Oldenbarnevelt geleid, had gezegevierd, ondanks den onverzwakten tegenstand van prins Maurits en zijn aanhang.

Waarom had Maurits zich tegen het vredesverdrag verzet? Omdat het met zijne roeping gedaan was, omdat hij de grootste veldheer was van zijn tijd en zijn aanzien, zijne voor-

rechten en zijne persoonlijke macht oneindig grooter waren in den oorlog, dan zij in vreedetijd bij mogelijkheid konden zijn. Hij kon zich licht voorstellen dat iets dat zijn persoonlijk belang bevorderde, ook onmisbaar was voor de welvaart van het land.

De vermindering van inkomsten, die het gevolg van den vrede was, werd voor hem, zijn broeder en zijn neef rijkelijk door giften en pensioenen goed gemaakt; en het was aan de ijverige pogingen van den advocaat te danken, dat die aanzienlijke sommen toegestaan werden. Maar, hoewel in de eerste jaren van het bestand voor het uiterlijke vriendschap tusschen hen bleef bestaan, lagen naijver en wrok diep in Maurits' hart.

Toen Aerssen uit Frankrijk terugkeerde, wachtte het smeulende vuur slechts op zijne kunstige hand om te ontbranden. Het was, volgens hem, onmogelijk dat een staatkundig lichaam twee hoofden tegelijk hebben zou. Er was in de Nederlanden geen plaats voor den advocaat en den prins beide. Oldenbarnevelt was in alle burgerlijke zaken oppermachtig, de eerste magistraat, de hoogste rechter; maar hij stond op dat verheven standpunt door het overwicht van zijn verstand, wilskracht en ervaring, niet krachtens eene bepaling van het staatsrecht. De prins was in oorlogstijd generalissimus van al de legers der Republiek; maar volgens de constitutie was hij niet eens kapitein-generaal. Hij was slechts stadhouder over vijf van de zeven Provinciën.

Oldenbarnevelt verdacht hem van steeds op de souvereiniteit uit te zijn. Misschien waren zijne vermoedens onjuist; maar er bestonden redenen te over, waarom Maurits daarnaar verlangen zou.

Het zou geheel in overeenstemming zijn geweest met den kennelijken wensch van Hendrik IV en van andere machtige bondgenooten der Nederlanden. Moord alleen had zijns vaders verheffing tot souvereinen graaf van Holland belet. Het bondgenootschap der Provinciën had, na de afzwering van den Spaanschen Koning, republikeinsche vormen aangenomen, niet zoozeer omdat het volk, of de Staten, als vertegenwoordigers van het volk, na rijp beraad het republikeinsche stelsel verkozen hadden, als wel omdat zij geen machtig vorst als souverein konden krijgen. Zij hadden aangeboden de onderdanen te worden van het protestantsche Engeland of het katholieke Frankrijk. Die beide mogendheden hadden het aanbod smadelijk van de hand gewezen: daaromtrent bestond geen twijfel, al hadden ook beide daarover later diep leedwezen gevoeld. Maar de staatkundige

richting van provinciën en steden was republikeinsch. Zelfbestuur bestond overal: elke stedelijke regeering was eene kleine republiek op zich zelve. De dood van Willem de Zwijger, eer hij met het hoogste gezag over al de provinciën bekleed was, had die souvereiniteit weder onbeheerd gelaten. Berustte nu de souvereiniteit van de Unie, zooals die in 1579 te Utrecht gevestigd was, bij de Staten-Generaal?

In theorie begonnen zij daarop aanspraak te maken; maar Oldenbarnevelt ontkende het bestaan van zoodanig oppergezag, zoowel rechtens als metterdaad. Volgens hem, was het een verbond van souvereiniteiten, van zeven onafhankelijke Staten, die tot een zeker doel door een verdrag vereenigd waren. Bij het licht van latere gebeurtenissen en de ervaring van eeuwen gezien, was zulk eene staatsregeling onzinnig. De onafhankelijke en souvereine republiek Zeeland of Groningen, bijvoorbeeld, zou in onderhandelingen of in het veld een armzalig figuur gemaakt hebben, als zij voor eigen rekening had moeten optreden. Toch was voor de souvereiniteit der Algemeene Staten bezwaarlijk eenig charter, eenig voorschrift of voorbeeld aan te voeren. Al was zulk een eenheid voor het bestaan der Unie noodig, staatsrechtelijk was zij nooit vastgesteld. Metterdaad had de provincie Holland, die voor meer dan de helft de bevolking, den rijkdom en de kracht van het geheele bondgenootschap vertegenwoordigde, eene onrechtmatige oppermacht in de Algemeene Staten verworven. Maar hare onbetwistbare meerderheid veroorzaakte eene hooge mate van afgunst, haat en naijver in het land; en Hollands groote advocaat, die met het gewest vereenzelvigd was en daar zoo langen tijd het gezag gevoerd had, oogstte nu rijkelijk die kwaadwilligheid in.

Terwijl dus de theorie zoowel als de practijk ten aanzien der souvereiniteit zoo onzeker was, lag er voor Maurits niets schuldigs in dat hij die voor zich zelf begeerde. Hij trachtte ze niet door lage kunstgrepen of kuiperijen te verkrijgen. Het was natuurlijk, dat hij onder het dictatorschap van den advocaat weerbarstig werd. Indien een eenvoudig burger en rechtsgeleerde zich zelf tot despoot over de Nederlanden verheffen kon, hoeveel te eerder kon hij dan aanspraak op erfrecht maken, om een land te regeeren, waarmede zijn geslacht door tallooze opofferingen en heldendaden onafscheidelijk verbonden was - hij, met het edelste bloed van Europa in zijne aderen, wiens rechtstreeksche voorvader voor drie eeuwen Keizer, niet van eenige provinciën, maar van geheel Duitschland en de halve Christenheid geweest was; wiens onsterfelijke vader, naast God, de schepper en redder van het nieuwe

gemeenebest geweest en, na zich opofferingen getroost te hebben als nog nooit iemand voor een volk had gedaan, ten laatste zijn leven voor de verdediging van dat volk gelaten had; die zelf van jongsaf voor de groote zaak gestreden en de nationale legers van overwinning tot overwinning geleid had, totdat zijn land eene oefenschool voor de krijgskunde en een militaire staat van den eersten rang geworden was, terwijl de voormalige alleenheerscher zoo uitgeput en vernederd werd, dat deze tevreden was een bestand te kunnen sluiten, terwijl het hoofd van den opstand de voortzetting van den oorlog verre zou hebben verkozen.

Er lag niets misdadigs in, dat Maurits de souvereiniteit begeerde, of dat Oldenbarnevelt zich verzekerd hield dat hij dit deed. Er bestond geene reden, waarom de prins aan den republikeinschen regeeringsvorm gehecht zou zijn, wanneer althans eene erfelijke regeering op wettige wijze daarvoor in de plaats kon worden gesteld. Hij had trouw gezworen aan de wetten en privilegiën van elke der provincies, die hem tot stadhouder verkozen hadden, maar hij kon niet van verraad beschuldigd worden indien de naam en waardigheid van stadhouder door de Staten zelve veranderd werden in die van Koning of Souvereinen Vorst. Toch rekende de prins het den advocaat als een grief aan, dat deze hem voor zulk eene eerezucht vatbaar oordeelde.

De Republiek bestond feitelijk, maar zij bestond nog niet lang en had nooit een vormelijken doop ondergaan. Hare staatsregeling was zoo onbepaald en de meeningen der uitstekendste mannen omtrent haar liepen zoozeer uiteen, dat het moeilijk zou te zeggen zijn, hoe tegen haar hoogverraad kon gepleegd worden. Voornamelijk rechtsgeleerden waren van meening dat de souvereiniteit berustte bij elken staat afzonderlijk, anderen dat zij in de steden moest gevonden worden; terwijl metterdaad het oppergezag gedurende het tijdvak van den oorlog gevoerd werd door de Staten-Generaal, die het thans als een recht begonnen te vorderen. De Republiek was noch door ouderdom eerbiedwaardig, noch onveranderlijk door hare wetgeving. Zij was eene plotseling ontstane aristocratie van rechtsgeleerden, kooplieden, bankiers, die eene ontzaglijke taak volbracht en een bewonderenswaardige wijsheid en moed getoond hadden, maar die de onafhankelijkheid der Provinciën nooit bewerkt konden hebben, zonder het zwaard der Oranje-Nassaus en de tooverkracht van hun naam.

Zoo zou het ras tot eene hevige botsing komen in de Republiek. Het burgerlijk element streed met het militaire om den voorrang, de vrede met den oorlog, de rechten der Sta-

ten met het centrale gezag - en boven alles stond de naijver tusschen twee uitstekende mannen, wier wederkeerige haat door partijgangers werd aangewakkerd.

En thans voegde zich een ander element van tweedracht daarbij, machtiger dan al de overige: de vreeselijke, nooit eindigende strijd tusschen Kerk en Staat. De godsdiensthaat, die zich veertig jaren lang had lucht gegeven in bitterheid tusschen de oude en de hervormde kerk, nam nu eene andere gedaante aan. De godsdienst was in dit land, op dit tijdstip, meer dan ooit de atmosfeer van het dagelijksch leven. Maar, hoewel de vijandschap tusschen de twee godsdiensten in den grooten onafhankelijkheidsoorlog voortduurde, werd zij vooral tegen het einde daarvan door andere invloeden gewijzigd. De zucht naar vrijheid, het nationaliteitsgevoel, de gehechtheid aan oude staatkundige voorrechten, waren bij vele Katholieken even levendig als bij de Protestanten; en oprechte aanhangers der oude kerk hadden tegen Spanje gestreden ter verdediging hunner privilegiën.

Op dit tijdstip was waarschijnlijk de helft van de bevolking der Vereenigde Provinciën katholiek. Het was evenwel niet te ontkennen, dat de strijdzuchtige, zelfopofferende, innig geloovige en onversaagde geest van het Calvinisme de ziel, de beweegkracht van den grooten opstand geweest was. Zoo de Provinciën Spanje en Rome hadden moeten bestrijden zonder de hulp van het Calvinisme, slechts steunende op staatkundige geestdrift, dan hadden zij even goed het zwaard kunnen wegwerpen, om te vechten met de scheede.

Maar even zeker waren die vurige evangelisten, die zooveel martelingen doorstaan en zooveel wonderen bewerkt hadden, bewust van hunne macht en zouden zij die op heerschzuchtige wijze uitoefenen. Tegenover de oligarchie van handelsen rechtsgeleerde lichamen, waren zij de geduchtste aristocratie van Gods uitverkorenen, van alle tijden en in alle eeuwigheid voorbeschikt om voor te gaan aan en neder te zien op hunne verlorene medeschepselen. Het was onvermijdelijk dat die aristocratie, die zooveel uitgewerkt had, die haar levensadem aan een nieuw gemeenebest had ingeblazen, onverdraagzaam, hooghartig, dogmatiek zijn zou.

De kerk van Rome, die na haar tijdperk van macht onttroond was, zou het hoofd niet weder opheffen. Hoewel een zoo groot gedeelte der bevolking in 't geheim of openlijk aan dat geloof gehecht bleef, was de deelneming aan eeredienst en kerkelijke plechtigheden strafbaar. De godsdienstige gelijkheid was, behalve voor enkele individus, een onmogelijk denkbeeld. Er was slechts ééne kerk, die zichzelf het

uitsluitend bezit der waarheid aanmatigde, de kerk van Genève. Al wie de mogelijkheid van een anderen vorm en een ander geloof aannam was òf een atheïst, òf, wat nog erger geoordeeld werd, een papist, omdat papisten voor verraders werden aangezien, die het land aan Spanje verkoopen wilden. Een ongodvruchtig mensch was in dit land, op dit tijdstip, een onbekend verschijnsel. Godsdienst was evenzeer eene erkende noodzakelijkheid, als spijs en drank; en men zou eerder iemand ontmoet hebben zonder kleederen, dan zonder godsdienstige overtuiging. De advocaat, die steeds trouw bleef aan de nederige spreuk zijner voorouders '*Nil scire tutissima fides*', en die bijkans alleen onder zijne medeburgers de godsdienstige verdraagzaamheid voorstond, werd reeds van verraad en pausgezindheid verdacht, omdat men in den waan verkeerde dat, als hij de wet mocht stellen, hij zulk een gruwel als de openlijke uitoefening van den roomschen godsdienst zou toelaten.

Hij gaf op het gejouw en geschreeuw der menigte even weinig acht als op dat van ganzen op de markt. Maar de tijd zou komen, dat de trotsche en versmadende staatsman, die zich zoozeer de meerderheid zijner groote talenten en ongeëvenaarde ervaring bewust was, niet langer de stem van den laster, van dwaze of van machtige en verstandige vijanden, met minachting zou kunnen bejegenen.

Achtste hoofdstuk

De scheuring in de Kerk volbracht. - Strijd tusschen kerkelijken en wereldlijken om het gezag. - Geschil tusschen Arminius en Gomarus. - Woede van Jacobus I over de benoeming van Vorstius. - De Arminianen krijgen den naam van Remonstranten. - Haagsche Conferentie. - Contra-remonstrantie van zeven punten door de Gomaristen tegen de vijf der Remonstranten. - Godsdienststrijd door het geheele land. - Afscheiding te Rijswijk. - Maurits wenscht onzijdig te blijven maar wordt het hoofd der contra-remonstrantsche partij. - De groote meerderheid in de Staten van Holland remonstrantsch, de Staten-Generaal contra-remonstrantsch. - Sir Ralph Winwood verlaat Den Haag. - Drie legers in het veld te brengen tegen het Protestantisme.

De scheuring in de Kerk was een voldongen feit geworden en de godsdienststaat heerschte door het geheele land.

Het practische vraagstuk in de Kerk gold de aanstelling van predikanten, kerkvoogden, onderwijzers en andere dienaren. Door de schikkingen van 1591 was eene groote macht aan het burgelijk gezag in kerkelijke zaken toegekend, vooral bij benoemingen, die geschieden door eene commissie van vier lieden, door de magistraten, en vier, door de kerken aangewezen⁽¹⁾.

Oldenbarnevelt, die bovenal vrede in de kerk begeerde, had die ordonnantie willen vernieuwen; en in 1612 werd door

(1) WAGENAAR X, 59. Groot Plakkaatboek III, 459. Groot Utrechtsch Plakkaatboek I, 359.

de Staten van Holland besloten, dat alle steden en dorpen zich daarnaar voorloopig gedragen zouden, wanneer de magistraten het goedkeurden. De Staten van Utrecht maakten omstreeks denzelfden tijd een soortgelijke schikking.

Het was de strijd, die van den aanvang der geschiedenis geheerscht heeft en tot het einde zal voortduren, de strijd om het gezag tusschen de wereldlijke en geestelijke machten, de vraag of de geestelijkheid toezicht over den staat zou uitoefenen, dan wel de staat over de geestelijkheid.

Dit was de practische zijde van het dogmatisch geschil. De strijd tusschen Arminius en Gomarus, de theologische steekspelen die daaruit gevolgd waren tusschen zes kampvechters aan elke zijde, toegerust met de scherpste strijdbijlen die geleerdheid en hartstocht kunnen verschaffen, hadden tot dusver weinig opgeleverd. Niemand was door den strijd der meeningen, de wisseling dier verwoede slagen, overtuigd.

De⁺ Hooge Raad in Den Haag had verklaard dat het verschil van meeningen in de kerk niet van dien aard was, om de broederlijke eensgezindheid te verstoren. Maar ⁺¹⁶⁰⁸ Gomarus verklaarde luid, dat, indien de ketterij van Arminius niet ophield, er weldra door het geheele land een strijd van gewest tegen gewest, van dorp tegen dorp, van familie tegen familie ontstaan zou⁽¹⁾. Hij zou bevreesd zijn om in zulk een geloof te sterven en sidderde bij de gedachte dat iemand het wagen zou met zulk een lastertaal voor God's gericht te verschijnen. Zijn groote tegenstander intusschen, de geleerde en welsprekende, de muzikale, opgeruimde, gastvrije kettermaker was niet meer. Door den strijd uitgeput, stierf Arminius op negenenveertigjarigen leeftijd, vreedzaam en gelukkig met de meeningen, die door Gomarus en vele⁺ geestelijken en leeken in de Nederlanden zoo scherp aangevallen werden, en overtuigd dat de scheuring, ^{+Aug. 1609} waaraan naar zijne opvatting de orthodoxen schuldig waren, de zaak van het Protestantisme in geheel Europa verzwakken zou.

Met weinige uitzonderingen, waren de stedelijke regeeringen in Holland Arminiaansch, de predikanten Gomaristen, daar Arminius aan het burgerlijk gezag het recht toekende om in kerkelijke zaken te beslissen en Gomarus daarentegen de geestelijke zaken op geestelijke vergaderingen behandeld wenschte te zien. De curatoren der leidsche hoogeschool benoemden in Arminius' plaats Conradus Vorstius tot hoogleeraar in de godgeleerdheid. Die keuze deed de kelk der bitterheid overloopen;

(1) VAN REES en BRILL, III, 419, 422.

want er was geen stouter vrijdenker dan hij. Hij werd zelfs van socinianisme verdacht. Koning Jacobus gaf een gil, luid en schrill genoeg om Arminius in zijn graf te doen omkeeren. Jacobus schuimbekte van woede over de onbeschaamdheid der curatoren, die zulk een monster van ongeloofvigheid tot het professoraat beroepen hadden. Hij gaf bevel dat Vorstius' werken in 't openbaar verbrand zouden worden, zoowel voor de St. Pauluskerk als op de beide Universiteiten; en hij zou den hoogleeraar zelf met evenveel genot hebben doen verbranden als waarmede Torquemada of Petrus Titelmans hunne slachtoffers roosterden, als de tijd voor zoodanige feesten nog niet voorbij was geweest. Hij schreef de Staten van Holland aan, om Vorstius onverwijld af te zetten en uit het land te verwijderen, indien zij niet voor altijd zijne vriendschap verbeuren wilden.

Hoe konden zij eene pest als Conradus Vorstius dulden? Hadden zij niet genoeg aan het zaad, dat door Arminius, dien vijand Gods, uitgestrooid was. De Staten-Generaal behoorden dat godslasterlijke monster uit het land te jagen, of hij zou alle betrekkingen met hunne valsche kettersche kerken afbreken en maken dat de andere hervormden kerken in Europa evenzoo deden, en aan de engelsche jongelingschap verbieden, de Hoogeschool te Leiden te bezoeken⁽¹⁾.

Metterdaad heeft de hoogleeraar nooit de vergunning bekomen om in functie te treden, te prediken of te onderwijzen, zoo verschrikkelijk was het rumoer dat Plancius met de orthodoxe predikanten maakte, in navolging van den Koning. Hij leefde verscheidene jaren afgezonderd in Gouda, totdat de Dortsche Synode ten laatste zijne stellingen openlijk veroordeelde en hem van zijn professoraat ontsette.

Intusschen stelden de volgelingen van Arminius in eene bijzondere bijeenkomst eene Remonstrantie op, aan de Staten van Holland gericht, en verdedigden zij zich tegen het verwijt, alsof zij naar verandering in den eeredienst trachtten en oneenigheid en scheuring bewerken wilden⁽²⁾.

Deze remonstrantie van den bekenden Uytenbogaert, die door Gomarus met den naam van 'Hofrompetter' bestempeld was, werd in handen van Oldenbarnevelt gesteld, ter uitrei-

(1) CARLETON'S Letters.

(2) WAGENAAR X. 36, 37.

Wij achten het voor den nederlandschen lezer noodig, de vijf punten der bekende Remonstrantie van 14 Januari 1610 en de zeven der Contra-remonstranten aan het einde van dit deel op te geven. Men vindt ze bij UYTENBOGAERT 'Kerkelicke Historie' (1647). Vierde deel, f°. 10 en 11.

king aan de Staten van Holland. Van daar, dat de Arminianen Remonstranten genoemd zijn.

In de Haagsche Conferentie traden aan elke zijde zes predikanten op, terwijl de Staten van Holland tot een broederlijk vergelijk vermaanden. Zij besloten, tot nader orde, dat niemand meer zou behoeven te gelooven dan vervat was in de vijf punten.

Vóór de opening der conferentie, was intusschen door de gomaristische predikanten eene Contra-Remonstrantie van zeven punten opgemaakt, in tegenstelling van de vijf der Remonstranten⁽¹⁾.

Zij vorderden de bijeenroeping eener Nationale Synode, ten einde het verschil tusschen deze vijf en de zeven punten te beslechten, of de onderwerping daarvan aan de scheidsrechterlijke uitspraak van vreemde Universiteiten, waarnaar de partijen zich zouden behooren te gedragen.

Eene schetsteekening der twee groote partijen was onvermijdelijk; maar verder zullen deze spitsvondige abstractiën door ons niet uitgewerkt worden. De hoogte der theologische en bovennatuurlijke bespiegeling is voor ons niet begerlijk; de dampkring is daar te fijn voor gewone stervelingen. Wij trachten veeleer een objectief overzicht te geven van de merkwaardige gebeurtenissen op aarde, rechtstreeksche of zijdelingsche uitvloeisels van die hooge sferen.

Want in die dagen, en vooral in dit land, waren godgeleerdheid en staatkunde een. De vraag kan rijzen of die vermenging van elementen, die het voor het gemeenebest veiliger ware afgescheiden te houden, niet evenzeer strekte om het godsdienstig gevoel te verlagen en te besmetten, als om de staatkunde te verheffen. Ons geslacht schijnt het althans niet zeer wenschelijk toe, telkens in zaken van handel en staatkunde de plechtiger taal te gebruiken, die men zich gaarne voor zijne hoogste en heiligste behoeften voorbehoudt.

Koning Jacobus werd woedend bij de gedachte dat gewone menschen - het volk, het gemeen - het wagen zouden diepe vraagstukken van godgeleerdheid te onderzoeken, die zelfs zijn koninklijk verstand gekweld hadden. Oldenbarnevelt bezat genoeg bescheidenheid om te erkennen, dat hij geen helder inzicht had in de dingen, die buiten het bereik van het menschelijk verstand liggen. Maar de eerbare Nederlanders werden evenmin afgeschrikt door de bliksems, die van

(1) Zie UYTENBOGAERT, fo. 16.

den koninklijken leerstoel geslingerd werden, als dat zij de aarzelingen kenden, waardoor de groote advocaat bevangen was.

In de burgerhuizen, de boerenwoningen, de werkplaatsen, op pinken en Oost-Indievaarders, in winkels, wacht- en bierhuizen, op de beurs, de kaats- en maliebaan, bij doop- en trouwplechtigheden, bij feesten en begrafenissen, waar en wanneer ook de menschen elkander ontmoetten, heerschte de felle strijd tusschen Remonstrant en Contra-remonstrant, het wederkeerig bevechten met tegenstrijdige bijbelteksten. De smid liet zijn ijzer koud worden op het aanbeeld, de ketellapper zette een half verstelden ketel neer, de makelaar verzuimde zijn koop te sluiten, de scheveningsche visscher vergat zijn pinkje, om met vriend en vijand te redetwisten over de voorbeschikking en den vrijen wil en zich daarin tot in het oneindige te verdiepen. Gewest tegen gewest, stad tegen stad, familie tegen familie - het was één uitgestrekt tooneel van kibbelarij, van wrok, van wederkeerige haat en verdoeming.

Helaas! het voorgaande geslacht had, met al de kracht der eensgezindheid, dien wreeden geest der Inquisitie bestreden, waardoor ieder, die zich van het oude geloof losmaakte of aan vreemde tyrannie weerstand bood, tot den brandstapel, den bijl of levend begraven veroordeeld werd. Het was toen geen tijd geweest voor de mannen die voor het vaderland en de gewetensvrijheid streden, om elkander te bevechten en wederzijds haat en afkeer te voeden wat het vraagstuk der voorbeschikking betrof.

Het grootste deel der bevolking, vooral de lagere klassen en de meeste predikanten, waren contra-remonstrantsch; de regeeringspersonen en de patricische families veelal remonstrantsch. In Holland bezaten de Remonstranten den grootsten invloed: alleen Amsterdam hield met vier andere steden de tegenovergestelde zijde. Deze vormden dus eene geringe minderheid in de Staten van Holland; maar die werd gesteund door eene groote meerderheid in de Staten-Generaal. De provincie Utrecht was bijna uitsluitend remonstrantsch. De vijf overige provinciën waren beslist contra-remonstrantsch.

Het wordt hierdoor duidelijk hoe de invloed van Oldenbarnevelt, die tot dusver in de Staten-Generaal alvermogend geweest was en steunde op de volstreekte onderwerping van Holland aan zijn wil, begon te wankelen. De veldtocht tusschen Kerk en Staat begon, en daarmee tevens die tusschen de eenheid en de staatsche souvereiniteit.

Lang te voren was bij monde van den advocaat, maar

niet in een officieel staatsstuk, verklaard, dat Mijneheeren de Staten-Generaal de pleegvaders en natuurlijke beschermheeren der Kerk waren, aan wie het hoogste gezag in kerkelijke zaken toekwam⁽¹⁾. Daarentegen beweerden de contra-remonstranten, dat al de verschillende kerken ééne ondeelbare kerk vormden, boven de Staten - Provinciale en Generale - verheven en handelende onder den rechtstreekschen invloed van den Heiligen Geest.

Naarmate de scheuring toenam en de Algemeene Staten het standpunt verlieten, dat zij onder de leiding van den advocaat hadden ingenomen, veranderde het tooneel. Daar de meerderheid der provinciën contra-remonstrantsch was en dus ten gunste eener Nationale Synode gestemd, waren de Staten-Generaal als lichaam voor de Synode.

De geestelijkheid begreep dat, bij het bestaan van meerdere kerken, die alle onderworpen zouden blijven aan het burgerlijk gezag en haar macht voor die der burger-aristocratie zou onderdoen. Er moest slechts ééne kerk - die van Genève en Heidelberg - zijn, als de theocratie, die de Gomaristen vestigen wilden, niet verijdeld zou worden. Deze berustte op het goddelijke recht en kende geen ander hoofd dan den Heiligen Geest. Eenige jaren vroeger hadden de Staten-Generaal toegestemd in het houden eener Nationale Synode, maar onder voorwaarde dat daar de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en de Catechismus van Heidelberg zouden herzien worden. Hiertegen waren de orthodoxe onfeilbaren met kracht opgekomen, daar zodoende misschien de lage ketterij van Arminius zou worden goedgekeurd. Thans was het echter zeker dat de Algemeene Staten zich niet meer tegen eene onvoorwaardelijke Synode verzetten zouden, daar de meerderheid aan de zijde der geestelijkheid stond.

De leidsche magistraat had kort te voren het houden eener Synode bestreden, op grond dat de oorlog tegen Spanje niet ondernomen was ten behoeve van ééne secte, dat menschen van verschillende geloofsbelijdenis met gelijke dapperheid tegen den gemeenschappelijken vijand gestreden hadden, dat godsdienstdwang hatelijk was en dat geene Synode het recht had om Nederlanders tot slaven te maken⁽²⁾.

In de oogen van denkers, als Oldenbarnevelt en Hugo De Groot, was dat leerstelsel gevaarlijk voor den Staat; want het hield in dat de menschen niet door hun geloof of hunne werken zalig of verdoemd werden, maar verdeeld waren in

(1) BRILL en VAN REES III. 422. BAUDARTIUS I, 9, 10.

(2) BRILL en VAN REES III, 499.

twee klassen, die nooit tot een gebracht konden worden, en die elkander wederkeerig als vijanden moesten beschouwen.

En als vijanden begonnen de Nederlanders elkander werkelijk te beschouwen. Zij, die, als broeders vereenigd, gedurende twee geslachten heldhaftig voor de vrijheid gestreden hadden tegen eene bijna bovemenschelijke dwingelandij, maakten nu elkander voor demons uit en brachten zelfs den naam der vrijheid in minachting.

Waar de Remonstranten de meerderheid hadden, wekten zij haat en, afkeer op bij de rechtzinnigen door hun aanmatigend doordrijven der vijf punten. Een makelaar te Rotterdam, een contra-remonstrant, die op het punt van trouwen stond, zwoer dat hij zich eerder zou laten trouwen door een varken, dan door een predikant. Voor dat schitterende epigram werd hij door den rotterdamschen magistraat gestraft met het verlies zijner burgerrechten voor den tijd van een jaar en van het recht om zijn beroep uit te oefenen voor zijn leven⁽¹⁾. Een wijsgeerige ketellapper in dezelfde stad, die zich hevig tegen de vijf punten uitliet en tegen den magistraat, die ze duldde, werd vandaar verbannen. Een drukker in de nabuurschap, verontwaardigd over die daden van heerschzucht der bovendrijvende partij, deed het volgende kreupele rijm op de loten eener loterij plaatsen:

‘Zeg mij trekker frisch, ter eere van Oranje

Wat onderscheid er is, tusschen Rotterdams inquisitie en Spanje.’

Voor deze dichterlijke ontboezeming werd de prijs, dien de drukker uit de loterij had getrokken, verbeurd verklaard en hij zelf voor veertien dagen in de gevangenis gezet.

Zulke straffen waren zeker niet zoo streng, als onthoofd, verbrand of levend begraven te worden, wat het lot zou geweest zijn van ketellappers en drukkers en makelaars, die in de tijden van Alva zich tegen de heerschende kerk zouden verzet hebben; maar de demon der onverdraagzaamheid, al waren hem de klauwen uitgetrokken, bleef voortleven en nestelde zich onder de beide partijen in de Hervormde Kerk. Want de Remonstranten hadden de kerken in Rotterdam in bezit, en het distychon van onzen drukker is van beteekenis, daar het aanduidt dat de naam van Oranje met de Contra-remonstrantsche partij begon vereenzelvigd te worden. Tegelijkertijd werd al meer het praatje verspreid, dat Oldenbarnevelt door spaansch goud omgekocht was en zijn land aan Spanje verkoopen zou. De godsdiensthaat ging zoo ver, dat

(1) WAGENAAR X, 82, 83.

men zich niet schaamde zulken onzinnigen laster uit te strooien tegen een eerbiedwaardig staatsman, wiens geheele leven gewijd was aan de zaak der onafhankelijkheid van het vaderland en den strijd tegen Spanje. Alsof een man, die aannam dat al zijne medeschepselen door het berouw en de genade Gods zalig konden worden, noodzakelijk een verrader en een loontrekker van den doodelijken vijand van zijn land moest wezen!

En waar de Contra-remonstranten de kerken in bezit hadden en de stedelijke regeeringen bezetten, waren daden van heerschzucht aan de orde van den dag. Geestelijken, die verdacht werden van de vijf punten voor te staan, werden met stokken van den preekstoel verjaagd of voor de kerkdeur met steenen geworpen. Te Amsterdam werd Simon Goulart van het predikambt ontzet, daar hij de algemeene genade verkondigde en de verwerping der jonge kinderen bestreed⁽¹⁾.

Maar in 's Gravenhage vooral verkreeg de scheuring in godsdienst en staatkunde een noodlottigen omvang. Hendrik Rosaeus, een welsprekend godgeleerde, weigerde, uit afkeer jegens zijn ambtgenoot Uytenbogaert, alle gemeenschap met dezen en werd diens gevolg geschorst. Uitgesloten van de Groote Kerk, waar hij te voren den dienst verricht had, predikte hij elken Zondag in Rijswijk, in de nabijheid van de stad gelegen. Zevenhonderd Contra-remonstranten uit Den Haag volgden hun geliefden leeraar daarheen; en omdat de weg naar Rijswijk des winters modderig en vuil was, kregen zij den walgelijken bijnaam van 'Slijkgeuzen.' De ruwheid, waardoor deze benaming werd ingegeven, is weinig geschikt om sympathie voor de remonstrantsche partij op te wekken, zelfs al kon men aannemen, wat niet het geval was, dat zij de zaak der godsdienstige gelijkheid vertegenwoordigde. Want ook de beroemde De Groot verwierp het begrip, dat er twee godsdiensten gelijktijdig in een staat zijn kunnen. 'Verschil van openbaren eeredienst', zeide hij, 'is in Koninkrijken gevaarlijk, maar voor gemeenebesten in de hoogste mate vernielend'⁽²⁾.

Het was de strijd tusschen Kerk en Staat om de opperheerschappij. 'De Hervorming', zei De Groot, 'was niet teweeg gebracht door Synoden, maar door vorsten en regeeringen' Het was de oude voorstelling, hetzelfde tweesnijdende wapen: *Cujus regio, ejus religio*, dat uit het arsenaal der eerste hervormers in elk staatkundig-godsdienstig tuighuis der geschiedenis is overgegaan.

(1) WAGENAAR X, 82, 83, 86, 87. BRANDT II. 261.

(2) WAGENAAR X, 137.

‘Door een eeuwig Godsbesluit’, leerde Gomarus in overeenstemming met Calvijn, ‘is bepaald, wie zalig en wie verdoemd zal worden. Dat, volgens dit besluit, eenigen tot het geloove en de godvruchtigheid getrokken en, getrokken zijnde, voor afvallen bewaard worden. Dat God alle de anderen in de gemeene verdorvenheid der menschelijke natuur en in hunne eigene misdaden liggen liet’⁽¹⁾.

Maar Arminius zeide: ‘God heeft van alle eeuwigheid dit onderscheid onder de menschen gemaakt, dat Hij vergeeft dengenen die hunne zonden nalaten en hun geloof in Christus stellen, en hun het eeuwige leven schenken wil, maar dat hij straft al wie onboetvaardig blijft. Daarbij is het Gode aangenaam, dat de menschen zich bekeerden en, tot de kennis der waarheid gekomen zijnde, daarbij bleven, maar hij dwingt niemand’⁽²⁾.

Zietdaar het grondverschil van dogma. En omdat zij geene gemeenschap konden houden met hen, die aan de kracht der boetvaardigheid geloofden, hadden Rosaeus en zijne volgelingen zich te Rijswijk afgescheiden en was de Hervormde Kerk in twee zeer ongelijke deelen gescheurd. Maar het is moeilijk te gelooven dat zooveel haat en burgertwist zouden gevoed zijn, zonder dien godsdienstigen strijd. Van meer praktischen aard dan de onoplosbare vraagstukken of het berouw de zaligheid kan uitwerken en of gestorven kinderen onherroepelijk verdoemd waren, was de vraag wie over Kerk en Staat heerschen zou.

Er kon slechts ééne Kerk zijn. Op dat punt waren remonstranten en contra-remonstranten het eens. Maar zouden de vijf, of wel de zeven punten de zege behalen? Zouden Belijdenis en Cathechismus als een ijzeren hek de geheele schaapskooi blijven omvatten, of zou het den leerlingen des aartsketters Arminius vrijstaan daarbinnen op buit uit te gaan?

Zou Oldenbarnevelt, die (zoo zeide men) den hervormden godsdienst haatte en aan niets geloofde, voortgaan met den dictator over de geheele Republiek te spelen, door zijn invloed in eene provincie, en haar wetten en godsdienstige leerstukken voor te schrijven; of was voor de Staten-Generaal de tijd gekomen, om voor de rechten der Kerk in de bres te springen en voor goed het verderfelijke beginsel der staatsche souvereiniteit en der burger-oligarchie ten onder te brengen!

De klove was groot en diep; en de woeste golven sloegen

(1) Ibid X, 15, 16. GOMARI Opera I, 428, II, 277. 280.

(2) ARMINII Opera, p. 283, 288, 389, 943.

steeds razender om zich heen. Verontrust maar onverschrokken, hield de advocaat stand. Hij overlegde met prins Maurits, wat te doen ten aanzien der rijswijksche afgescheidenen; en naar men zegt zou hij hem, als het hoofd der krijgsmacht, de noodzakelijkheid hebben voorgehouden om de godsdienstige scheuring gewapenderhand te keer te gaan.

De prins had nog geene bepaalde stelling ingenomen. Hij was nog onder den invloed van Uytenbogaert, die met Arminius en den advocaat dat noodlottige driemanschap vormde, dat gezegd werd zulke schromelijke onheilen over de Republiek te hebben gebracht.

Hij wenschte zich onzijdig te houden. Maar niemand kan onzijdig blijven bij geschillen, die het wezen van den staat raken, evenmin als het hart onverschillig is wanneer het lichaam in tweeën gezaagd wordt.

‘Ik ben een soldaat’, zeide Maurits, ‘en geen godgeleerde. Dit zijn theologische onderwerpen, die ik niet versta, en waarmede ik mij niet bemoei’⁽¹⁾.

Bij eene andere gelegenheid zou hij gezegd hebben: ‘Ik weet niets van voorbeschikking, of zij groen dan wel blauw is; maar wat ik weet is, dat de fluit van den advocaat en de mijne nooit zullen samenstemmen’⁽²⁾.

Dit geschiedde kort voor dat hij ten volle inzag, welke rol hij noodzakelijk zou moeten vervullen. De bewering dat hij in godsdienstige zaken onverschillig was, was even dwaas als eene soortgelijke aanklacht tegen Oldenbarnevelt. Beiden waren godsdienstige mensen.

Het zou bijna onmogelijk geweest zijn een ongodsdienstig mensch in dit land te vinden, vooral onder hen die hoog geplaatst waren. Maurits bezat een helder verstand. Hij volgde trouw de godsdienstoefeningen en was gewoon dagelijks godsdienstige redetwisten te hooren. Om die te vermijden, zou hij inderdaad niet alleen het land, maar Europa hebben moeten verlaten. Hij koesterde een diepen eerbied voor de nagedachtenis zijns vaders; *Calvus et Calvinista*, zooals Willem de Zwijger zichzelf genoemd had. - Maar die groote vorst was gestorven eer de heftige strijd den boezem der Hervormde Kerk verscheurde, terwijl de hervormers nog broeders onderling waren. Maar was Maurits een godsdienstig man, hij was ook een stoutmoedig staatsman; minder bekwaam als staatkundige echter, dan als krijgsman, want hij werd algemeen erkend als de eerste veldheer van zijn tijd. Hij was niet

(1) BRANDT II, 558. - VAN DER KEMP II, 20.

(2) VAN KAMPEN II.

vlug in 't ontwerpen; maar zeker wist hij ten laatste de juiste gelegenheid aan te grijpen.

De Kerk, het Volk en de Unie - het geestelijke, het democratische en het nationale element - waren, vereenigd onder zulk een veelvermogenden naam als dien van Oranje-Nassau, sterker dan eenige andere denkbare combinatie. Instinctmatig en uit den aard der zaak werd de stadhouder het hoofd der contra-remonstrantsche partij, zonder daarvoor tot zulk een afval genoopt te worden als waartoe zijn groote tijdgenoot had moeten besluiten, om meester van Frankrijk te worden.

De macht van Oldenbarnevelt en zijn aanhang werd nu op een zware proef gesteld. Zijne pogingen om de haagsche afgescheidenen te doen terugkeeren waren vruchteloos. Uytenbogaert's invloed op den stadhouder verminderde merkbaar; en hij wilde liever van zijne bediening in de Groote Kerk in Den Haag ontheven worden, dan met den contra-remonstrantschen predikant dienen, dien Maurits in de plaats van Rosaeus wenschte te stellen. Maar, daar hij vreesde voor zijn invloed in andere plaatsen, weigerde de stadhouder zijn ontslag. 'Daar is,' zeide Maurits, 'in hem de stof om tegen een half dozijn contra-remonstrantsche predikanten op te wegen.' Allerwege in Holland weigerden de tegenstanders der vijf punten naar de kerken te gaan en richtten zij schuren en schuiten tot tempels in. En dan deed de overheid de deuren der schuren dichtspijkeren, de bijeenkomsten op de booten uiteenjagen, terwijl het volk met steenen wierp. De afgescheidenen deden een beroep op den stadhouder, opdat zij althans Gods woord mochten hooren gelijk zij het begrepen en niet gedwongen worden in de kerken de godslasteringen van Arminius aan te hooren. Ten minste de schuren konden hun gelaten worden. 'Schuren?' riep Maurits uit. 'Moeten wij in schuren prediken? De kerken behooren ons; en wij zullen ze hebben ook'⁽¹⁾.

Niet lang daarna sloeg de stadhouder de hand aan het gevest van zijn degen, met de opmerking dat zulke geschillen slechts door de wapenen beslecht konden worden⁽²⁾. Een veeg voorteeiken en een noodlottige commentaar op den veertigjarigen strijd tegen de Inquisitie!

En gelijke tooneelen als in Holland voorvielen, herhaalden zich in Overijssel, Friesland en Groningen; slechts met dit onderscheid, dat het hier de voorstanders der vijf punten waren, die zich moesten afscheiden, wier schuren gesloten en

(1) VAN DER KEMP, IV, 22.

(2) WAGENAAR X, 201. Uytenbogaert's Leven, H. IX, 122.

wier predikanten mishandeld werden. Het was een treurig schouwspel, maar toch minder somber dan de ophanging en het levend begraven, waarmede in de voorgaande eeuw de afscheiding van de ondeelbare kerk belet werd.

Zeker werd aan alle stadhouders en magistraatpersonen sedert de vestiging der onafhankelijkheid de eed afgenomen, dat zij den hervormden godsdienst handhaven en elken anderen openbaren eeredienst beletten zouden. Even zeker had bij het 13de artikel der Unie - de grondwet van 1579 - elke provincie zich zelve alle macht voorbehouden in godsdienstzaken. Het ware ook in een land, waar niet slechts elke provincie, maar elke stad en vroedschap zoo naijverig was op hare privilegiën en 'wel hergebrachte' rechten, bijna ondenkbaar, dat de onbepaalde beschikking in de hoogste en moeilijkste vraagstukken, die de menschheid kunnen raken, zou overgelaten worden aan eene centrale regeering, die zich ternauwernood gevestigd had.

En toch werd de Republiek aanhoudend naar dien onlogischen toestand heen gedreven. De oorzaak daarvan was eenvoudig deze: In de Staten Holland, zooals reeds opgemerkt is, was de groote meerderheid remonstrantsch; eene nog groote meerderheid in de Staten-Generaal was contra-remonstrantsch; de Kerk, innig verbonden aan de Belijdenis en den Catechismus, die elke verandering weigerde die niet door eene Synode van de centrale regeering uitging, vertegenwoordigde het begrip der nationaliteit. Zij vereenzelvigde zich met de Republiek en genoot de sympathie van de groote meerderheid der bevolking.

De logica, de wet en de historische overlevering waren aan de zijde van den advocaat en de partij, die voor het recht der Staten ijverde. Aan de zijde van de Staten-Geraal en de Kerk gold het instinct van nationaal zelfbehoud, dat de beperkte leer der gewestelijke souvereiniteit verwierp.

Intusschen had Jacobus van Engeland brieven aan de Staten van Holland en de Staten-Generaal geschreven, waarbij hij zijne tevredenheid over de vijf punten aan den dag legde en uitmaakte dat tegen de leer der voorbeschikking, daarin vervat, niets te zeggen was. Hij had eenheid en vrede in Kerk en Staat aanbevolen en er op aangedrongen dat de punten in geschil niet tot verbittering van het volk op den preekstoel zouden behandeld worden,

Bij alle gematigden hadden 's Konings brieven een gunstigen⁺ indruk gemaakt. Oldenbarnevelt en de zijnen vormden steeds de meerderheid; en het scheen mogelijk dat de Republiek eenige oogenblikken van rust genieten

⁺1613

zou. Dat Jacobus een nieuw bewijs van zijne verbazende tegenstrijdigheid geleverd had, was voor iedereen, behalve voor hem, vrij onverschillig; en hij was de laatste om zich zelf dat verwijt te doen.

Het kon gebeuren dat hij berouw gevoelen zou, zoodra hij tot de overtuiging kwam dat hij geheel de richting van den advocaat gevolgd en de partij begunstigd had, die hij zoo hevig had bestreden. Maar voor het oogenblik scheen de staatkunde een effener pad in te slaan. De bitterheid in de betrekkingen tusschen de Engelsche Regeering en de bovendrijvende partij in Den Haag was merkbaar verminderd. De Koning scheen voor een poos een juist inzicht te hebben verkregen in den aard van den strijd, die in de Staten gevoerd werd. Het begon hem eindelijk duidelijk te worden, dat het toch veeleer eene staatkundige dan eene godsdienstige quaestie was, die de partijen verdeelde.

‘Indien opte saecke geschreven zou worden’, zei Oldenbarnevelt, *‘ware vooral noodich wel te doen verstaen, dat die kerckelycke personen ende hare saeken moeten staen onder de directie van de souveraine overicheyt*, want onze predicanten verstaen dat haar de dispositie over kerckelycke personen en saeken competeert, zulcx dat zyl. predicanten, ouderlingen, diakenen en andere kerckelycke personen, ende het geheele kerckelycke regiment willen bestellen nae haar welgevallen, ofte bij eene populaire regeringe (‘t welk zij de gemeente noemen).

‘De graven van Hollant hebben van alle oude tyden onder het Pausdom noyt willen overgeven haer recht van de giften der kercken, geestelycke en kerckelycke benefitien en diensten, dan hebben altyts en zelfs lest Keyser Karel en Coninck Filips, als Graven van Hollant, ‘t selve aen haer behouden; uytgesondert dat sy meer als hondert soo Heeren, Edelen, als andere oude familien, mitte beleeninge van heerlyckheden, ook beleent hebben mit het recht van giften der kercken en kerckelycke diensten in hare respectieve heerlyckheden. Onse predicanten meenen dit recht jegens de Graefelyckheit, de Heeren, Edelen en anderen gewonnen te hebben, en hen te competeren’⁽¹⁾.

Hieruit valt op te merken dat dit een ernstig, staatsrechtelijk en geschiedkundig vraagstuk was, dat niet voetstoots door aanhalingen uit de Heilige Schrift of door wijsgeerige uitweidingen van vreemde gezanten kon opgelost worden.

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 11 Februari 1613. (H.S.)

‘Ik geloove dit poinct’, zoo ging Oldenbarnevelt voort, ‘wel de zwaerste quaestie te wesen, als meer importerende dan de subtile onderzoeckinge en verscheyden gevoelen opte passagien van de Heylige Schrifture, spreekende van Godes eeuwige predestinatie en andere poincten daervan dependerende, in dewelcke terecht de Ertsbisschop van Cantelberch seyde (in de conferentie a°. 1604) dat men *ascendendo* en nyet *descendendo* behoorde te leeren.’

‘s Konings brieven waren in de Nederlanden gunstig opgenomen. ‘Hoe die bij Mijneheeren de Staten-Generaal zijn verstaen’, schreef Oldenbarnevelt aan den ambassadeur te Londen, ‘sal UEd. uyte brieven van H.H.M. Syne Majesteit, neffens desen gaande, verstaen. Wilt die by de beste gelegenheyt syne Majesteit presenteren, mette complimenten daartoe behoorende. UEd. mach wel verseekert wesen, en Syne Majesteit verseekeren, dat in de Vergadering van Myneheeren de Staten van Holland en Westvrieslant deselve brief mede zeer aangenaam is geweest. De gecommiteerden, aldaer opte Oostindische handelinghe wesende, behoeven hiervan nyet te weten.’⁽¹⁾

Dit laatste verdient opmerking, aangezien De Groot een dier ‘gecommiteerden’ was, en hij later beschuldigd werd, de steller der brieven te zijn.

‘Ick verstaet uyt anderen’, vervolgde de advocaat, ‘dat de Heere UEd. bekend⁽²⁾ nyet wel tevreden is, dat deur andere als zyne directie en deur hem voors. brieven geschreven en gepresenteerd zyn. Ick meene dat het andere besogne hem oock tegen de borst sal wesen; anders heeft hy hem sedert Uw vertrek in alles wel geaccommodeert.’

Maar, scheen Aersson voor het oogenblik rustig, de orthodoxe geestelijkheid was des te verstokter.

‘Ick kenne van onse ministren’, zei Oldenbarnevelt, ‘wel zoo vermetel, dat zy selfs, of deur anderen, sullen arbeyden bij directe en indirecte wegen jegens de voors. brieven; oock voortstellen datter andere, ja grooter differentien in de leere zijn. Wilt daerom een goet ooch in'tseyl hebben, en het effect van alle contreminen voorkomen Het recht van de Heeren Staten om autoriteyt te gebruyken in kerkelycke saeken, oock hare collatien te conserveren, is tot conservatie van der Landen welstant en van de ware Christelycke Religie in dese landen meer als noodich. Gelyck Zijne Majesteit nyet verstaet dan 'tselve in zijne rijken mach

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 3 April 1613 (H.S.)

(2) Waarschijnlijk Fr. Aerssen.

gecontroverteerd worden (als zijne boeken clærlyck medebrengen), soo betrouwen wij dat Zijne Majesteit oock nyet goed vinden sal 't selve in onsen Staet te doen controverteren, als hebbende te zeer schadelycke en onrechtmatige sequele'

En weinig weken later zag de advocaat zich met de geheele gematigde partij tusschen twee vuren geplaatst. De Katholieken werden even woelig als de uiterste Calvinisten; en reeds begonnen spaansche zendelingen hoop te voeden dat van die snel toenemende scheuring in de hervormde kerk met behendigheid partij zou kunnen getrokken worden om de Provinciën weder onder het gezag van Spanje terug te brengen.

'Onse precyse ijveraers in de religie, aen de eene syde', schreef Oldenbarnevelt, 'endge de Jesuiten aen de andere stookten het vuur van oneenicheyt dapperlyck. Let wel opte contremine die gedreven wordt, jegens het goed advies van Zijne Majesteit opte onderlinge tolerantie. Het drucken van de brieven is buyten ordre gedaen, hoewel ick gelove ter goeder meeninge, op hope dat de vehementie en exorbitantie van eenige precise puriteynen in onsen Staet daarmede souden worden gestuit. Tgeen daerjgens gedaen wordt in verscheidene gedruckte libellen, geschiet of by de voors. puriteynen of by eenige Jezuiten. Dat men in deselve libellen voorstelt, datter andere geschillen in 't stuck van de leere souden wesen, zijn gesochte dingen, voorgesteld om de saeken te verwarren'⁽¹⁾.

In den loop van het najaar verliet sir Ralph Winwood Den Haag, om kort daarna den post van secretaris van Staat voor de buitenlandsche zaken in Engeland te aanvaarden. Hij kon geen persoonlijk afscheid van Oldenbarnevelt nemen, omdat de advocaat door ziekte gedwongen werd in Noord-Holland te blijven. Het geschiedde daarom per brief⁽²⁾. Hij had veel gedaan ten nadeele der zaak, die de nederlandsche staatsman eene levensquaestie voor de Republiek achtte, en had zodoende trouw de voorschriften zijns meesters opgevolgd. Nu Jacobus die verzoenende brieven aan de Staten geschreven had, waarbij hij verdraagzaamheid aanbeval - brieven die eene groote vermaardheid zouden krijgen - verlangde Oldenbarnevelt dat de terugkeerende ambassadeur dien geest van gematigdheid zou aankweeken, die voor het oogenblik aan het Britsche Hof bovendreef. Maar zijne hoop was niet groot in dat opzicht.

'De Heere Wynwood is nu ontwyffelyck al daer', schreef

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 3 Mei 1613. (H.S.)

(2) Ibid., 10 Sept. 1613. (H.S.)

hij aan Caron: ‘SynEd. heeft in 't public en particulier alle goede offitien te doen belooft. Myneheeren de Staten-Generael hebben hem op syn vertreck vereert met de weerde van 4000 ponden. Ick duchte nyettemin, dat hy sonderlinge in de religionssaeken de beste offitien nyet en sal doen. Want behalve dat hy selfs seer hart en precys is, soo hebben de harde en precyse in onsen Staet hem seer aengeloopen, en oock met vele versierde en onwaerachtige middelen hem gesocht tot hare devotie te trecken’.

Bij herhaling deed de advocaat den Koning verzekeren, ‘dat de Staten-Generael en sonderlinge Myneheeren van Hollant en Westvrieslant de oprechte gereformeerde christelycke religie altyts sullen hanthouden, en alle onsuyverheden en nieuwicheden daerjegens strydich weeten te keeren. Maer de goede heeren de meesters te laten spelen, hypocriten en verraders op de vlaemsche maniere de regeeringe van landen en steden interuymen, en de oprechte patriotten (wier geloof en getrouwicheyt soo lange besocht is) die te doen verlaten, en sal deur Godes genade nyet te wege gebracht worden’.

‘Weest hartich’, voegde hij Caron toe, ‘doet by alle gelegenheden die vlaemsche handel wel verstaen, oock hoe wy daarmede bevochten syn geweest en doen wederstaen hebben, deur Godes genade maintenerende met eene onveranderlycke constantie der Landen autoriteyt, vry- en gerechticheden, en de oprechte Gereformeerde Christelycke Religie’⁽¹⁾.

De staatsman begeerde thans meer dan ooit gematigdheid in godsdienstzaken, want het was meer dan ooit noodig dat er eendracht onder de gewesten bestaan zou, omdat de zaak van het Protestantisme en daarmede het bestaan der Republiek door grooter gevaren bedreigd scheen, dan op eenig ander tijdstip sedert de sluiting van het bestand. Het scheen zeker dat een verbond tusschen Frankrijk en Spanje gesloten was en dat de Paus, Spanje, de groothertog van Toskane en hunne verschillende aanhangers groote legers wierven, om met het voorjaar in 't veld te brengen tegen de Unie der Protestantsche Vorsten van Duitschland. De groote Koning was niet meer. De Koningin-Regentes was in de macht van Spanje, of droomde van eene onmogelijke onzijdigheid; terwijl de groote priester, die eenmaal Hendrik's taak weder opvatten en aan het zwaard van Frankrijk de schaal bevestigen zou, waardoor de krachten van het Protestantisme en het Catholicisme in Europa in evenwicht zouden worden gehouden, nog slechts een weinig bekende bisschop was.

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 10 Sept. 1613. (H.S.)

De voorteekenen van een grooten godsdienststrijd in Duitschland waren niet te miskennen. Metterdaad was de strijd reeds in de hertogdommen begonnen, al zagen weinigen de beteekenis daarvan in. Oppervlakkige menschen meenden dat vraagstukken van erfopvolging, zooals hier in geschil waren, gemakkelijk door statuten waren uit te maken, met de voorlichting van rechtsgeleerden, en zoo noodig met behulp van een enkelen onbloedigen veldtocht. Zij die dieper zagen begrepen, dat de grenzen der keizerlijke macht, de eerezucht van een groot gemeenebest, dat plotseling verzezen was, en de gevolgen der godsdienstige hervorming vraagstukken bevatten die niet zoo licht op te lossen waren. Wanneer het tooneel, zooals weldra het geval zou zijn, verplaatst werd naar het hart van Bohemen, wanneer het Protestantisme het Heilige Roomsche Rijk in zijn zetel aantastte en keizerlijke stedehouders uitwierp, dan werd het voor den kortzichtigste duidelijk dat er iets ernstigs plaats had.

En inmiddels vernam Oldenbarnevelt, die steeds waakzaam bleef, dat eene aanzienlijke macht der Katholieken in het zuiden bijeengetrokken werd. Drie legers zouden, op bevel van Spanje en den Paus, tegen het Protestantisme te velde komen. Een aan de grens der Republiek, en in 't bijzonder tegen haar gericht, zou den veldtocht in de hertogdommen hervatten en beletten dat eenige hulp uit Holland of Groot-Brittannië aan het protestantsche Duitschland gezonden wierd. Eene tweede, in den Opperpaltz, zou tegen de evangeliesche Vorsten gericht zijn. Een derde, in Oostenrijk, moest de protestantsche partij in Bohemen, Hongarije, Oostenrijk, Moravië en Silezië ten onder brengen. Ten einde die onderneming in de hand te werken, zouden al de troepen, die toen in Italië verzameld waren, den geheelen winter door in het veld blijven.

Was dit een tijdstip voor de Protestanten in de Nederlanden, om elkander te verscheuren om der wille eener godgeleerde spitsvondigheid, waaromtrent goede Christenen veilig van meening verschillen mochten zonder elkander bij de keel te vatten?

‘Ick geloove of vreese nyet lichtelyck,’ zei de advocaat, toen hij deze berichten aan Caron meêdeelde, ‘maer de apparentie van dese advisen doet my de periculen apprehenderen’⁽¹⁾.

(1) Oldenbarnevelt aan Caron, 29 October 1613. (H.S.)

Negende hoofdstuk

Aerssen blijft nog twee jaar in Frankrijk en trekt menig persoonlijk voordeel van zijn post. - Hij bezoekt de Staten-Generaal. - Aubéry Du Maurier tot fransch ambassadeur benoemd. - Hij verlangt de terugroeping van Aerssen. - Vrede van St. Ménéhould. - Asperen van Langerak in de plaats van Aerssen benoemd.

François Aerssen was langer op zijn post gebleven, dan de resolutie der Staten van Holland van Mei 1611 bedoelde.

Het mocht een voorbeeld heeten van het losse constitutioneele samenstel der Vereenigde Provinciën, dat de benoeming van den ambassadeur in Frankrijk toekwam aan de Staten van Holland, die zijne jaarwedde betaalden, hoewel hij de dienaar was der Algemeene Staten, aan wie hij zijne officieele brieven richtte. Zijne belangrijkste dépêches schreef hij evenwel, zoolang hij in betrekking bleef, aan Oldenbarnevelt, wien in 't algemeen de briefwisseling, zoowel de openbare als de geheime, met de Gezanten der Staten was opgedragen.

Aerssen was, zooals men zich herinneren zal, gemachtigd om nog een jaar in Frankrijk te blijven, indien hij daar nuttig zijn kon. Hij bleef twee jaren, en over 't geheel met weinig nut. Door zijn overdreven ijver deed hij meer kwaad dan goed. Het was bij menige gelegenheid in Frankrijk goed, niet te zien of te hooren. De Republiek mocht met haar machtigen bondgenoot niet in geschil komen, dan in de uiterste noodzakelijkheid. Duplessis-Mornay had berekend, dat door Frankrijk aan de Provinciën subsidies gegeven waren tot een bedrag van 200 millioen ponden⁽¹⁾. Dat was eene

(1) DUPL. MORNAY, Vie et Corresp. VIII, 514; X, 227. - OUVRE, AUBÉRY DU MAURIER, p. 172.

schromelijke overdrijving. Naar Oldenbarnevelt's schatting, hadden de Staten vóór het Bestand van Frankrijk ontvangen: 11 miljoen gulden aan geld en sedert dien tijd tot het jaar 1613: 3600000 gulden; terwijl nog een miljoen te goed bleef, te zamen alzoo uitmakende ruim 15 miljoen. Gedurende het Bestand liet Frankrijk twee regimenten voetvolk van 4200 man en twee compagnieën ruitery in staatschen dienst, waarvoor het jaarlijks 600000 ponden betaalde. De Koningin-Regentes had de verdragen, waardoor deze schikkingen verzekerd waren, aangehouden, en bekende eene oprechte vriendschap voor de Staten. Al gaven de fransch-spaansche huwelijken den Staten reden tot achterdocht en aanhoudende waakzaamheid, Frankrijks onzijdigheid was bij den naderenden storm toch nog mogelijk. Zoolang deze bestond en de betrekkingen tusschen Engeland en Holland door het ongelukkige karakter van Koning Jacobus zoo gespannen waren dat zij telkens op het punt stonden van afgebroken te worden, was het noodig zoolang mogelijk aan het wankel verbond met Frankrijk vast te houden.

Maar de houding van Aerssen was bijna aanvallend. Hij gispde de weifelingen, tekortkomingen en dwaasheden van de regeering der Koningin in beleedigende bewoordingen. Openlijk trok hij partij voor de prinsen, die met de Koningin-Regentes overhoop lagen. Hij beroemde er zich bij Villeroy op, dat hij al de geheime plannen tegen de Nederlanden ontdekt had. Hij zeide dat het, sedert den dood des Konings, eene grondstelling der bovendrijvende partij in Frankrijk was, dat de kroon zoowel in een wereldlijk als in een geestelijk opzicht afhankelijk was van den Paus. Ongetwijfeld had hij in de meeste opzichten gelijk. Bij den dreigenden godsdienstoorlog in Europa zou geen fransch staatsman, dien naam waardig, geaarzeld hebben om zijn rijk de groote rol te doen vervullen, waarop het aanspraak mocht maken. Maar het was vergeefsche moeite, dit aan Maria de Medicis voor te houden. Zij werd beheerscht door de Concinis, en de Concinis werden het door Spanje. De vrouw, die genoemd werd als betrokken te zijn geweest in de samenzwering tegen het leven van haar grooten gemaal, die den voornaamsten staatsman op wien de Koning steunde, Maximiliaan de Béthune, verbannen had, en wier buitenlandsche aangelegenheden nu geheel in handen waren van den oud-ligueur Villeroy - die gedurende veertig jaren elke opvolgende regeering diende - zou niet licht worden bevonden voor de beschouwingen eener hoogere staatkunde.

Twee jaren waren nu verlopen sedert de eerste officieuse klachten tegen den ambassadeur ingebracht waren; en de

Fransche Regeering werd ongeduldig over zijn voortdurend aanblijven. Aerssen was gesteund geworden door prins Maurits, bij wien hij zich sinds lang aangenaam had weten te maken. Hij werd ook op eerlijke wijze beschermd door Oldenbarnevelt, dien hij openlijk vleide maar in 't geheim benadeelde. Het was nu echter tijd dat hij heenging, indien de vredelievende betrekkingen met Frankrijk bewaard zouden blijven.

De ambassadeur had, wat hemzelf aanging, geene slechte zaken met zijn gezantschap gemaakt. Hoewel vreemdeling in de Republiek (want zijn vader was een brabantsch uitgewekene), had hij door zijn vlijt en groote talenten, gesteund door Oldenbarnevelt, aan wien hij al zijne diplomatieke benoemingen verschuldigd was, eene uitstekende positie in Europa verworven. Als secretaris was hij in 1598 met het gezantschap naar Frankrijk gegaan; en achtereenvolgens was hij bevorderd tot agent, minister-resident en, toen de Republiek door de groote mogendheden erkend was, tot ambassadeur. De hoogste waardigheid, die aan de vertegenwoordigers van keizers en koningen kon opgedragen worden, werd toegekend aan den minister van een kortelings ontstaan gemeenebest. En dat in een tijdperk, waarin, met uitzondering der onbeteekende zwitsersche kantons, de republiek lang een verouderd denkbeeld geweest was.

Ook in geldelijk opzicht was hij bij de twintigjarige vervulling der diplomatieke betrekking wel gevaren. Hij had op verschillende wijzen veel geld verdiend. De Koning zond hem eens, kort voor zijn dood, 20000 gulden ten geschenke, met de belofte van binnen kort meer voor hem te zullen doen⁽¹⁾. Hij achtte het aan zichzelf verplicht, alle mogelijke voordeelen van zijn hoogen post te trekken. ‘Die aan het altaar dient, moet leeren er van te leven’, zeide hij kort na zijne terugkomst. ‘Ik diende H.H.M. aan het hof van een groot Koning en Zijner Majesteits vrijgevigheid en gunsten werden over mij uitgestort. Mijne nauwgezetheid en dienstvaardigheid hielpen mij voort. Ik zag bij de gelegenheden niet met gevouwen armen toe, maar greep ze aan en deed er mijn voordeel mee. Indien toevallige omstandigheden mij niet gediend hadden, zou ik niet eens droog brood gegeten hebben’.

Met ongeëvenaarde oprechtheid, ja met cynisme, erkende de ambassadeur, dat hij van zijn hoogen post eene koopwaar gemaakt had. En deze opgaven verdienen te meer de aan-

(1) ‘Stukken rakende den twist tusschen Aerssen en Van der Myle’. (H.S., Ned. R.A.)

dacht, daar zich gelijktijdig een gerucht begon te verspreiden, dat later een grooten omvang nemen zou, alsof de advocaat omgekocht zou zijn en van anderen loon trok. Die beschuldiging werd door niets gerechtvaardigd: alleen had hij, ten tijde van het Bestand, van den Koning van Frankrijk eene gift van 20000 gulden aangenomen, voor bijzondere diensten, die hij dezen twaalf jaren te voren bewezen had, en zijn jongsten zoon toegestaan de betrekking van kamerheer des Konings aan te nemen, met de daaraan verbonden jaarwedde. Het was 's Konings bedoeling geweest die betrekking, eervol reeds op zich zelve, te verleenen als eene hulde aan den eersten staatsman der Republiek. Het zou moeilijk zijn aan te toonen waarom die gunst, aan den jonkman bewezen, minder eervol voor den begunstigde was, dan de orde van den kouseband, door een ander vorst aan den grooten veldheer der Republiek geschonken. Het is echter leerzaam op de bewoordingen te letten, waarin François Aerssen zich over de gunsten en geldgeschenken uitliet, die een vreemd vorst aan hem zelf schonk, omdat hij uit Parijs terugkeerde vervuld van bitterheid en gal tegen Oldenbarnevelt. Van dat tijdstip was hij de kwade geest van zijn vroegeren beschermer.

‘Ik erfde geene eigendommen’, zei de diplomaat. ‘Mijn vader en moeder leven, Goddank, nog. 's Konings vrijgevigheid heb ik genoten: zij kwam van een bondgenoot, niet van een vijand van ons land. Wanneer een ieder rekenschap moest geven van wat hij bezit boven en behalve zijn erfdeel, wie onder de regeerenden zou die proef doorstaan? Zij, die verklaren dat zij hun land in de moeilijkste omstandigheden gediend hebben, en die in prachtige huizen wonen en vorsten en groote compagnieën dienen en jaarwedden van 4000 gulden trekken, kunnen die stelregels niet goedkeuren’.

Hierbij moet herinnerd worden, daar dit schimpscheuten op Oldenbarnevelt waren, dat de advocaat door zijn huwelijk een groot vermogen gekregen had, en dat hij, hoewel niet afkeerig van rijk worden, uitstekend kon verklaren hoe zijne bezittingen waren toegenomen. Nooit is een bewijs geleverd voor de naamlooze lasteringen, die in dat opzicht tegen hem gericht werden.

‘Ik had nooit het beheer van de geldmiddelen,’ ging Aerssen voort. ‘Ik heb mijne winsten elders gemaakt. Mijne leefwijze is niet buitensporig en naar mijn inzien zijn alle middelen goed, die eervol en wettig zijn. Men zegt dat ik mijne betrekking door den advocaat gekregen heb; ergo, dank ik hem mijn geheele vermogen. Maar dat ik voorspoed heb komt doordat ik met inspanning getracht heb, mij bij den

Koning en zijn raad aangenaam te maken en mijne betrekking trouw en eervol te vervullen; en dat steekt de afgunstigen in de oogen. De nijd werd opgewekt bij hen die wanen dat de zon voor hen alleen moet schijnen; en daarom werd ik gedwongen het gezantschap te verlaten'⁽¹⁾

Zoolang als Hendrik leefde, zag de nederlandsche ambassadeur hem dagelijks, op alle uren, vertrouwelijk of in 't openbaar, wanneer hij wilde. Zelden heeft een vreemde gezant bij eenig hof zulk eene gunstige gelegenheid bezeten om voor zijne regeering nuttig te zijn. En de diensten van Aerssen waren zonder twijfel van groote waarde voor zijn land geweest, ondanks zijne aanhoudende zorg om zich zelf door middel zijner openbare betrekking te verrijken. Hij was ook steeds bereid om Hendrik van dienst te zijn. Toen die vorst, eenigen tijd vóór het bestand, een plan gevormd had om soeverein van deze Provinciën te worden, belastte Aerssen zich met dat ontwerp en zou hij het met alle macht bevorderd hebben, indien niet de advocaat zoowel als de stadhouder zich daartegen verzet had. Later scheen Maurits niet afkeerig om zelf de soevereiniteit te aanvaarden; en de ambassadeur te Parijs was, met 's Konings toestemming, bereid om de eerezucht van den prins te bevorderen. 'Dit middel alleen,' schreef Jeannin aan Villeroy, 'kan hem bevredigen, al heeft hij tot dusver gedaan als roeiers, die niet uitzien naar de plaats waarheen zij wenschen te gaan'⁽²⁾ De poging van den prins om Oldenbarnevelt, door tusschenkomst der prinsesweduwe, op dit punt te polsen, hebben wij reeds vermeld. Sedert begon het gezag der republikeinsche regeering, der stedelijke oligarchieën, stand te houden. Maar, hoewel het volk als zoodanig niet soeverein was en de aristocratische magistraatpersonen er nooit anders van gewaagden dan met eene beschermende minachting, genoot het eene grootere vrijheid dan in eenig land ter wereld. Buzenval stond verbaasd over de 'oneindige en zoo goed als onbeperkte vrijheid', die hij hier gedurende zijn gezantschap vond, en die hem toch 'zonder eenig gevaar voor den staat toescheen.'

De buitengewone middelen, die Aerssen bezat om zich nuttig te maken, gingen met 's Konings dood te loor. Zijne geheime brieven, die den staat van zaken aan het fransche hof in

- (1) Het adres aan de Staten-Generaal, waaruit deze aanhalingen ontleend zijn, is van 18 Juni 1618, dus vijf jaren later dan de terugkomst van den gezant, waarmede wij ons thans bezig houden. Daar wij echter het karakter van Aerssen en zijne gevoelens juist op dit tijdstip daaruit leeren kennen, hebben wij ze hier weergegeven. ('Stukken rakende den twist' enz.)
- (2) JEANIN, Négoc. II, 13, 159, 199, 291; IV, 212, 310, 321.

sombere en scherpe kleuren schetsten, werden in afschrift aan dat hof zelf meegedeeld. Het was onbekend wie den ambassadeur dien slechten streek gespeeld had, maar het was geschied gedurende eene ziekte van Oldenbarnevelt en buiten zijne voorkennis. In het begin van het jaar 1613 besloot Aerssen, niet om zijn ontslag te nemen, maar om met verlof naar Holland te gaan. Zijne geheime bedoeling was, daar naar eene voordeelige en eervolle betrekking om te zien. Mislukte dit, dan wilde hij naar Parijs terugkeeren. Maar aan het hof deed hij het voorkomen alsof zijn vertrek definitief was. Daardoor ontving hij bij zijn afscheid aanzienlijker geschenken, dan somtijds aan een teruggeroepen ambassadeur gegeven werden. Ten minste 20000 gulden kwamen op die wijze de voordeelen vermeerderen, waarop hij zich zelf beroemde. Indien hij met verlof vertrokken was, had hij geen geschenk hoegenaamd ontvangen. Maar hij keerde niet weder. De Koningin-Regentes en hare ministers waren zoo verheugd over zijne afreis en tevens zoo weinig geneigd tot twisten met de machtige Republiek, dat zij bereid waren vleierende openlijke brieven aan de Staten te schrijven over het karakter en het gedrag van een man, dien zij zoozeer verfoeiden.

Daarmede toegerust, verscheen Aerssen in de vergadering der Algemeene Staten, om mondeling verslag van den staat van zaken te geven, alsof hij met vergunning van Hunne Hoogmogenden slechts tijdelijk overgekomen was. Twee maanden daarna werd hij in de vergadering ontboden en werd hem gelast naar zijn post terug te keeren.

Inmiddels was een nieuwe fransche ambassadeur in Den⁺ Haag aangekomen. Aubéry Du Maurier, de zoon van een eenvoudig landedelman, een gematigd Protestant, met een eerlijk en eenigszins somber karakter, was vroeger in dienst geweest van den woelzieken hertog van Bouillon. Hij was ook door Sully als agent voor de geldelijke zaken tusschen Holland en Frankrijk gebruikt en een oude bekende van Villeroy. Hij leefde teruggetrokken op zijne goederen, toen Villeroy hem onverwachts den gezantschapspost in Den Haag aanbood. Dat was op dit oogenblik de gewichtigste diplomatieke post in Europa. Andere landen genoten metterdaad vrede, maar Holland verkeerde, ondanks het bestand, in niet veel meer dan een wapenstilstand; en groote legers lagen in de Nederlanden tegen elkander over, met de wapens in de hand, als na een veldslag. De politiek der geheele christelijke wereld liep samen in het opene, schilderachtig gelegene vlek, dat de staatkundige hoofdstad der Vereenigde Provinciën was. De adel van Spanje, Italië, het katholieke

⁺20 Mei 1613

Duitschland had zich in Brussel om Spinola verzameld, om de oorlogskunst te leeren in zijne aanhoudende veldtochten tegen Maurits. Maar de engelsche en schotsche officieren, Franschen, Bohemers, Oostenrijkers, jongelieden uit De Paltz en alle protestantsche streken van Duitschland, schaarden zich onder de banieren van den prins, die aan de wereld geleerd had, hoe een Alexander Farnèse ten onder gebracht en de groote Spinola met voordeel bestreden kon worden. Een groot aantal Franschen van naam verdrong zich in Den Haag, behalve de officieren der fransche regimenten, die een bepaald deel van het staatsche leger uitmaakten. Dit leger was het best uitgeruste en aanzienlijkste van Europa. Behalve het fransche contingent, bestond het uit 30000 man voetvolk en 3000 ruiters, uitmuntend gedisciplineerde oude troepen, die volmaakt gewapend waren. De zeemacht, die uit dertig goed uitgeruste en bemande oorlogschepen bestond, had hare weergade onder de europeesche vloeten niet. Als de ambassadeur voor een officieel gehoor naar de Staten-Generaal ging, was hij omringd door een schitterenden stoet van edelen en officieren, soms ten getale van driehonderd, die daarmede eer aan hun soeverein bewezen in den persoon van zijn ambassadeur.

Zulke schitterende diplomatieke optochten werden door den deftigen advocaat in zijne eenvoudige burgerkleeding ontvangen, wanneer ernstige internationale vraagstukken in de Vergadering behandeld moesten worden⁽¹⁾.

De benoeming van een betrekkelijk zoo eenvoudig persoon tot zulk een belangrijken post veroorzaakte in Frankrijk veel gemor. Zij werd beschouwd als een slag in 't aangezicht der ontevredene prinsen van den bloede, die op dat oogenblik ernstig tegen de Koningin samenspannen. Du Maurier was door den hertog van Bouillon slecht behandeld; en natuurlijk ging deze nu den man, dien hij beleedigd had, beschuldigen bij de regeering waar hij geaccrediteerd werd. Als agent van Maria de Medicis werd hij afgeschilderd als een werktuig van het hof en een geheime loontrekker van Spanje. Hij zou samenspannen met den aartsverrader Oldenbarnevelt, om deze Provinciën weder onder de spaansche heerschappij terug te brengen. Daar Du Maurier in 't bijzonder in last had om te voorkomen dat François Aerssen naar Parijs terug zou keeren, laadde hij de vijandschap van dien diplomaat en van de fransche grooten op zich. Jeanin beweerde zelfs, dat de benoeming van een man van zulke geringe afkomst, zoo onaan-

(1) Du Maurier, Mémoires, p. 191-193.

zienlijk en zoo onervaren in de diplomatie, door de Staten-Generaal als eene beleediging beschouwd zou worden⁽¹⁾.

Villeroy had echter, over 't geheel, eene uitmuntende keuze gedaan. Wellicht kon in Frankrijk geen geschikter man gevonden worden voor een zoo gewichtigen post, onder zulke moeilijke omstandigheden. Een man die zijne rechtschapenheid had bewaard, terwijl hij zich aangenaam en nuttig wist te maken in den omgang met zoo uiteenlopende karakters als den verstandigen Duplessis-Mornay, den ruwen en recht door zee gaanden Sully, den woelzieken plannen makenden Bouillon en den bedaarden, gladden en slinkschen Villeroy, bezat de geschiktheid om op dat tijdstip onschatbare diensten te bewijzen. Alles kon gedaan worden met geduld, tact en zorgvuldigheid in het ontwarren van het bijna ondoordringbare net, dat door persoonlijken naijver en eerezucht, zoowel in den staat dien hij vertegenwoordigde als dien waar hij geaccrediteerd werd, gesponnen was. 'Ik dank God,' schreef hij in zijn testament aan zijne kinderen, 'dat ik mijn geheele leven in staat ben geweest aan alle menschen diensten te bewijzen en hen te bevredigen, zonder iemand ontevreden te maken'⁽²⁾. Hij beval daarom ook zijnen kinderen aan, zich zoo verstandig, goed en nederig mogelijk te gedragen.

Zeker is dit geen zeer verheven karakter, maar het was beter bij de behandeling van zaken te vertrouwen dan dat van den aartsintrigant François Aerssen. En de omstandigheden, waaronder hij in Den Haag verscheen, waren wel geschikt om hem op de proef te stellen. Onbekend en voorafgegaan door de ongunstige berichten van aanzienlijke fransche ontevredenen, had hij al dadelijk kunnen vallen, indien niet de groote vriendelijkheid der prinses-weduwe, Louise De Coligny, hem gesteund had. 'Ik had haar bescherming en aanbeveling noodig als het leven,' zei Du Maurier, 'en zij schonk mij beide in die mate, dat daardoor de lasteringen, die van alle zijden tegen mij uitgestrooid waren, te niet werden gedaan'⁽³⁾. Hij had dadelijk bij zijne komst eene moeilijke en teedere zaak te vereffenen.

Want Aerssen had niet alleen zijn best gedaan om verdeeldheid in de Republiek te zaaien, maar ook om een breuk tusschen de Fransche Regeering en de Staten te bewerken. Hij was in de Vergadering met zooveel ophef opgetreden, dat het onmogelijk scheen, zich van hem te ontdoen zonder openlijk schandaal te verwekken. Hij maakte vertooning met

(1) OUVRE, p. 03.

(2) OUVRE, p. 170.

(3) Ibid, p. 204.

de officieele brieven van de Koningin en hare ministers, waarin met conventioneelen lof over hem gesproken werd. Hij wist niet, en Oldenbarnevelt wenschte hem die wetenschap te besparen, dat zoowel de Koningin als hare ministers, zoodra de mogelijkheid vernomen werd dat hij terug zou keeren, brieven geschreven hadden, waarin de grootste afkeer jegens hem doorstraalde en te kennen gegeven werd dat men hem niet ontvangen zou. Andere hooge personen hadden hunne gevoeligheid over zijne onoprechtheid en zijn kwaadstoken tegen den vrede in het Koninkrijk getoond en de onmogelijkheid betoogd dat hij het gezantschap in Parijs weder opnemen zou. En eindelijk schreef de Koningin aan de Staten-Generaal, met het doel om te voorkomen dat zij hem zouden terugzenden naar een post, waar hij 'plechtig en officieel afscheid genomen had.' 'Wij zouden den heer Aerssen minder gaarne zien,' zeide zij, 'dan onze vriendschap jegens u wel medebrengt. Ieder ander dien gij mocht willen zenden zal ons echter zeer welkom zijn, wat de heer Du Maurier u zal te kennen geven'⁽¹⁾.

En aan Du Maurier schreef zij nog duidelijker: 'Verre van de terugkomst van Aerssen te dulden, zult gij verklaren dat wij, in het belang onzer aangelegenheden, hem niet kunnen en niet willen ontvangen in de betrekking, die hij hier vervuld heeft; en wij vertrouwen te veel de vriendschap van Mijneheeren de Staten, om in deze iets te doen, waartoe wij ongaarne zouden overgaan.

Op denzelfden dag schreef Villeroy nog in 't bijzonder aan den ambassadeur: 'Indien Aerssen toch zou trachten terug te keeren, zal hij niet ontvangen worden, nu wij zijn partijzuchtig gedrag kennen, dat zoo gevaarlijk is in een staat als de onze, waar de Koning minderjarig is.'

Tegelijkertijd liet Aerssen aan een ieder brieven van den hertog van Bouillon zien, waarbij deze op de noodzakelijkheid zijner terugkomst aandrong⁽²⁾. Dit feit alleen zou voldoende zijn geweest om hem in het land te houden; want de hertog had juist de wapens opgevat tegen zijn souverain. Tenzij dat de Staten openlijk en rechtstreeks wilden tusschen beiden komen in den burgeroorlog, die in Frankrijk stond uit te breken, konden zij moeilijk een gezant naar de regeering afvaardigen op de aanbeveling van het hoofd der oproerigen.

Het was echter onmogelijk geworden Aerssen te verplaatsen, zonder dat het tot eene uitbarsting kwam. Oldenbarnevelt,

(1) 2 November 1613. ('Stukken rakende den twist', enz.)

(2) OUVRE, p. 209.

die, volgens Du Maurier, den man van top tot teen kende, had niet gaarne het ijs gebroken en verlangde een officieel besluit van de Koningin. Maurits beschermde den woeligen diplomaat. ‘Het is ongeloofelijk,’ zei de fransche ambassadeur, ‘hoe geheimzinnig prins Maurits, tegen zijne gewoonte, in deze geheele zaak te werk gaat. Ik weet niet of dit alleen uit naijver jegens Oldenbarnevelt geschiedt, of dat er een adder onder het gras schuilt’⁽¹⁾.

Du Maurier had dientengevolge bepaalde voorschriften van zijne regeering gevraagd. ‘Het is nog slechts een zwakke wortel die hem houdt’, zeide hij, ‘waarvoor geene twee handen noodig zijn om hem uit te trekken. Zonder twijfel handelt hij in overleg met hen, die door zijne tusschenkomst hun aanzien bij de Staten willen herstellen en prins Maurits in een kabaal wenschen te betrekken.’

Van zulk een ernstigen aard was de quaestie van het verplaatsen van een lang niet onberispelijk diplomaat geworden; want men geloofde dat hij het krijgskundig hoofd van zijn eigen staat trachtte te betrekken in een verraderlijken toeleeg tegen de regeering, bij welke hij geaccrediteerd was. Dit was niet de eerste, en zou ook niet de laatste van Bouillon's kuiperijen zijn. Maar een man, die aan de samenzwering van Biron tegen de kroon en het leven van zijn vorst had deelgenomen, kon toch geen veilig bondgenoot zijn voor zijn zwager, den eerlijken stadhouder.

De instructiën, door Du Maurier en Oldenbarnevelt verlangd, waren, gelijk wij zagen, ten laatste gekomen. Daarmede voorzien, verscheen de fransche ambassadeur in de Vergadering der Staten-Generaal, waar hij officieel de terugroeping van Aerssen aanvroeg. In een vertrouwelijken brief aan Hunne Hoogmogenden liet zich hij aldus uit: ‘Si l'on veut malgré nous le jeter à nos pieds, nous vous le rejèterons à la tête.’

Eindelijk gaf Maurits toe aan de vordering van den franschen gezant en moest Aerssen zijne aanspraken op den post opgeven. De Algemeene Staten verklaarden bij besluit dat zij hem eene andere betrekking wenschten op te dragen, als een bewijs dat zijne diensten aangenaam geweest waren, en omdat hij nu had te kennen gegeven, dat hij in Frankrijk geen nut meer doen kon⁽²⁾. Nu Maurits geene mogelijkheid zag om Aerssen te behouden, gaf hij tegenover Du Maurier diens dubbelhartigheid en onbestendigheid toe en zeide hij dat Aerssen, indien hij door het vertrouwen van een groot

(1) OUVRE, p. 207, 208, 210, 211.

(2) Res. St. Gen., 13 Dec. 1613 en 13 Jan. 1614.

vorst gesteund werd, in staat zou zijn om in minder dan een jaar een rijk ten val te brengen⁽¹⁾.

Maar dit was 's prinsen meening niet altijd geweest en zou het ook niet blijven. Wat Villeroy aanging, deze ontkende kortaf, dat hij op Aerssen gebelgd zou zijn, omdat hij zoo diep in zijne geheime zaken gezien had. Deze beweerde integendeel, dat hij eene geringe kennis van de fransche staatkunde bezat, en dat hij, onder voorgeven van beter dan iemand te zijn ingelicht, de gewoonte had dingen te verzinnen, met het doel om daarmede opgang te maken.

Het was van belang dat deze zaak opgehelderd werd, daar zij van grooten invloed op volgende gebeurtenissen zou zijn. Voor het oogenblik bleef Aerssen buiten betrekking en was er geen openlijke breuk tusschen hem en Oldenbarnevelt. Het eenige verschil van meening dat tusschen den advocaat en hem bestond, zeide hij, betrof de vraag of hij al dan niet definitief zijn ontslag bad genomen⁽²⁾.

Intusschen werd het noodig een opvolger voor dien belangrijken post te benoemen. Met het nieuwe jaar was de oorlog in Frankrijk uitgebroken. Condé, Bouillon en de andere ontevreden hadden met hunne volgelingen de vesting Mézières in bezit genomen en bij een brief op naam van Condé, aan de Koningin-Regentes gericht, de bijeenroeping der Staten-Generaal en de verbreking der spaansche huwelijken verlangd⁽³⁾. Beide partijen, zoowel die der regeering als der oproermakers, zochten de hulp der Staten. Maurits, die in deze in volmaakte overeenstemming met den advocaat handelde, stond de zaak der Koningin voor en verfoeide openhartig de rebellie der fransche prinsen. Condé, zeide hij, had het hoofd vol almanakken, waarvan hij de voorspellingen wilde doen uitkomen. Maurits zou den kommandant, die Mézières overgegeven had, een hoofd kleiner gemaakt hebben, als deze onder zijne bevelen gestaan had. Hij verbood, op straffe des doods, dat een officier of soldaat van de fransche regimenten in dienst der rebellen zou treden en stelde de fransche troepen, met zooveel nederlandsche regimenten als er gemist konden worden ter beschikking van de Koningin. Een soldaat werd opgehangen en drie anderen werden gebrandmerkt, wegens poging tot desertie. De wettige regeering werd door de Staten eerlijk ondersteund, ondanks alle kuiperijen van Aerssen met de agenten der prinsen. Het oproer duurde kort en er werd een eind aan

(1) OUVRE, p. 213.

(2) 'Stukken rakende den twist', enz. (HS.)

(3) OUVRE, p. 219.

⁺gemaakt door den vrede van St. Ménehould, die evenzeer de caricatuur van een verdrag was, als de geheele beweging eene parodie op een oorlog. Oldenbarnevelt's ^{+15 Mei 1614} schoonzoon Van der Myle, die met eene tijdelijke zending naar Frankrijk belast was, bracht den tekst van het vredesverdrag mede. Tegelijkertijd vaardigden Condé en zijne bondgenooten een agent naar de Nederlanden af, om van hun kant verslag van het gebeurde te geven; deze weigerde met Du Maurier of Oldenbarnevelt in besprek te treden, maar hield talrijke bijeenkomsten met Aerssen⁽¹⁾.

Het was duidelijk, dat de oproerigheid der prinsen chronisch worden zou. Wat anders kon toch verwacht worden, waar karakters als Maria De Medicis en de prins van Condé aan het hoofd der regeering en van het oproer stonden? Frankrijk zou het terrein blijven, waar moedwillige dwazen het vuur van den burgeroorlog zouden aanblazen, ter bevordering van de armzaligste persoonlijke belangen.

Van der Myle had eenige aanspraak op den vacanten post. Hij had ondervinding van de diplomatie; hij had met beleid de eerste zending der Staten naar Venetië ten einde gebracht en was daarna in tijdelijke zaken werkzaam geweest. Maar hij was Oldenbarnevelt's schoonzoon; en hoewel de advocaat niet geheel van nepotisme is vrij te pleiten, liet hij zich weerhouden door het verwijt dat hij Aerssen zou hebben ter zijde gesteld, om voor een lid zijner familie plaats te maken. Van der Myle zou evenwel de kwaadwilligheid van den gewezen ambassadeur te verduren hebben, en later met hem in een fellen persoonlijken en staatkundigen strijd geraken. 'Waarom stapt die Van der Myle daar zoo deftig, met de handen in de zijden, als een pauw?' riep Aerssen eens in kwetsende beeldspraak uit. Dat was een vraag, die niet licht voldoende te beantwoorden was.

De keuze viel op den baron Asperen van Langerak, een man, geheel onervaren in de diplomatie of andere openbare zaken, met bekwaamheden niet boven het middelmatige. De vragen, door hem aan den advocaat gesteld, om te dienen voor zijne algemeene instructie, waren even vermakelijk en naïef als de antwoorden van Oldenbarnevelt degelijk en verstandig.

Hem werd in 't algemeen gelast, jegens iedereen vriendelijk en eerbiedig te zijn, voornamelijk jegens de Koningin-Regentes en hare ministers, en tevens, voor zoover dit met den eerbied aan haar verschuldigd was overeen te brengen, goede betrek-

(1) OUVRE, p. 215, 218.

kingen te onderhouden met den prins van Condé en de andere ontevredene edelen. Langerak kwam te Parijs aan op den 5^{en} April 1614.

Du Maurier vreesde, dat de nieuwe ambassadeur moeilijk weerstand zou kunnen bieden aan de vleitaal en de voorkomendheden van den hertog van Bouillon. Hij beschreef hem als geheel afhankelijk van prins Maurits. Aan den anderen kant toonde Langerak een onbeperkten en bijna kinderlijken eerbied voor Oldenbarnevelt en wijdde hij zich geheel aan zijn persoon. De tijd zou leeren, of die gevoelens elken storm verduren konden.

Tiende hoofdstuk

Zwakheid der regeering in Frankrijk en Engeland. - De wijsheid van Oldenbarnevelt verwekt naijver - Sir Dudley Carleton volgt Winwood op. - De jonge prins van Neuburg staat onder de leiding van Maximiliaan. - Oldenbarnevelt wil het verdrag van Xanten kracht bijzetten. - Spanje en de Keizer willen de Staten uit hunne stelling in de Hertogdommen verdrijven. - De Fransche Regeering weigert de Staten bij te staan. - Spanje en de Keizer besluiten Wesel te houden. - Begin van den grooten godsdienstoorlog. - De Protestantsche Unie en de Katholieke Ligue willen beide de grensprovinciën verzekeren. - Onlusten in Turkije. - De spaansche vloot neemt La Roche. - Spanje brengt groote legers op voet van oorlog.

Het is een vreemd verschijnsel, dat de ver strekkende plannen der katholieke partij aanvankelijk met zooveel onverschilligheid aangezien werden. Allerwege werden toebereidselen gemaakt voor den ontzaglijken oorlog, dien de nakomelingschap den naam van den dertigjarigen gegeven heeft; die oorlog was metterdaad reeds begonnen. Toch zagen zij, die er het meest door bedreigd werden, met kalmte toe, zoolang hunne eigene haardsteden nog niet in lichter laaie stonden. De krijgsbeweging in de hertogdommen, waarvan wij eene schets gegeven hebben, en die het natuurlijk gevolg was van den veldtocht van vier jaren te voren, was als met eene spotternij afgeloopen. In Frankrijk, dat volkomen gebrek had aan een leidend hoofd, onder het spinrokken eener zwakke en ontzenuwde vrouw vervallen was en door kuiperijen en twisten van zelfzuchtige grooten beheerscht werd, terwijl staats-

ambten, de hoogste zoowel als de laagste, er veil waren als de minste koopwaar, werd het gevaar door weinigen ingezien en nog minder bestreden⁽¹⁾. Het had voor een ieder duidelijk moeten zijn, dat het groote Huis van Oostenrijk, dat reeds oppermachtig was in Spanje en Duitschland, niet kon heerschen in Savoye, Bohemen, Moravië en de Nederlanden, zonder gevaar voor Frankrijk. Toch streefde de Koningin-Regentes naar een onmogelijk verbond met haar onvermijdelijken vijand.

En in Engeland, waar de meesterhand ontbrak om tegenover den souverain die groote voorschriften der binnen- en buitenlandsche staatkunde te doen gelden, waarvan zijne welvaart en zelfs zijn bestaan als Koninkrijk afhing, bepaalde zich de eerezucht der gezaghebbenden tot het najagen van dezelfde onmogelijkheid, van een innig verbond met den algemeenen vijand.

Het was algemeen bekend, dat de vrijheid van eeredienst der Protestanten in het Duitsche Rijk slechts door geweld afgedwongen was, en dat zij niet langer zou blijven bestaan dan het mogelijk was haar met kracht te steunen. De majesteitsbrief en de conventie voor de twee godsdiensten zouden even licht te verscheuren zijn als het perkament, waarop zij geschreven waren; de protestantsche kerken, onder sanctie dier stukken opgericht, zouden verbrijzeld worden als glas, zoodra slechts de katholieke regeerders de handen even vrij zouden hebben als hun geweten vrij was om het aan de ketters gegeven woord te verbreken. Men wist dat, indien al de inschikkelijke Keizer zijn woord gestand zou doen, Ferdinand van Stiermarken, die hem spoedig opvolgen zou, en Maximiliaan van Beieren mannen waren, die wisten wat zij wilden, en die in hun binnenste nooit een duimbreed afgestaan hadden van den grond, dien het Protestantisme meende te hebben gewonnen.

Dit schijnt klaar als de dag aan een ieder, die na verloop van tijd op die dingen terugziet; maar de souverain van Engeland zag het niet in, of verkoos het niet in te zien. Hij hield slechts het oog op de infante met hare bruidsgift van tweemillioen; en hij wist dat, indien hij het Parlement bijeenriep om subsidiën voor een anti-katholieken oorlog te vragen, het met die gulden huwelijksplannen voor zijn zoon gedaan was en hij de volksvertegenwoordigers slechts zou aanmoedigen om hun last te overschrijden, wanneer hij hen raadpleegde over onderwerpen, die behoorden tot de geheimen

(1) Zie de 'Relazione di Francia, 1613-1616', van CONTARINI.

der regeering. Hij dolfde zelf het graf der monarchie en trok het schavot voor zijn zoon op, maar deed dat met eene werkzame en pedante beuzelachtigheid, geschikt om de verbazing op te wekken. Hij kon geen penning missen voor de zaak, waarin zijne nabestaanden betrokken waren, en waaraan zijne bondgenooten zich gewijd hadden, maar hij was bereid een ieder met raad te dienen en verbeeldde zich zelf met komischen ernst, dat hij voor scheidsman tusschen partijen gold, terwijl hij inderdaad slechts de rol van een dwaas speelde onder het toeknikken zijner meerderen.

‘Gij moogt mijn raad niet versmaden,’ zeide hij eens tot een vreemden gezant, ‘Ik ben geen kameel of ezel, om al dat werk op mijne schouders te nemen. Waar zult gij een Koning vinden die zoo wel gezind is om dit te doen, als ik?’

De Koning had weinig tijd en geen geld over voor zijne eigene betrekkingen en bondgenooten of voor de zaak van het Protestantisme; maar hij kon groote sommen aan onwaardige gunstelingen wegwerpen en riemen papier volschrijven over godgeleerde geschilpunten. De benoeming van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden wekte grooter verontwaardiging bij hem op en nam voor hem meer tijd in beslag, dan de veroveringen van Spinola in de hertogdommen en de bedreigingen van Spanje tegen Savoye en Bohemen. Hij hield den Staten voortdurend gematigdheid voor in de zaak van het betwiste grondgebied, ofschoon gematigdheid op dat oogenblik eensluidend was met onderwerping aan het Huis van Oostenrijk. Hij wendde vertrouwen voor in hen die eene comédie speelden, waardoor geen staatsman kon misleid worden, maar die eenmaal de goedkeuring had van den Salomo van dien tijd.

Eén man werd zeker niet misleid. De waarschuwingen en klachten van Oldenbarnevelt klinken ons thans nog in de ooren als de stem van een bezielden profeet. Misschien zou veel ellende zijn voorkomen als vele hooggeplaatste personen naar hem hadden geluisterd. Ik wil de kracht en wijsheid van dien man niet overdrijven, noch hem als een der grootste heldenfiguren der geschiedenis doen voorkomen. Maar de nakomelingschap heeft geenszins recht doen wedervaren aan een staatsman en wijze, die op een der hachlijkste tijdperken van de geschiedenis der Christenheid een machtigen invloed uitoefende en dien invloed steeds aanwendde ter bevordering eener gematigde vrijheid, zoowel staatkundige als godsdienstige. Bij het licht van meer ondervinding na verloop van twee en eene halve eeuw gezien, kan het schijnen dat hij misgrepen gedaan heeft, maar geen enkelen, die noodlottige of ook maar nadeelige gevolgen na zich sleepte. Vergeleken

met de heerschende denkbeelden van den tijd, waarin hij leefde, waren zijne staatkundige plannen breed, wezen zijne begrippen van godsdienstvrijheid, hoewel naar onze opvatting beperkt, op een keerpunt in de menschelijke ontwikkeling en vervulde hij eene schoone rol in de bevordering van het welzijn der geheele Christenheid. Niemand begreep zeker beter dan hij de richting van zijn tijd, had een duidelijker inzicht in de staatkunde, die noodig was met het oog op de uitkomsten der laatste drie vierden eener eeuw of had met meer juistheid de betrekkelijke waarde geschat van groote krachten, die met elkander in strijd waren. Waren zijne raadgevingen altoos opgevolgd, had eene doorluchtige geboorte hem op een troon geplaatst en daardoor de gelegenheid geschonken de plannen van zijn grooten geest met gezag door te voeren, het zou voor de wereld beter geweest zijn. Maar in dat tijdperk was het alleen koninklijk bloed dat onbepaalde gehoorzaamheid kon vorderen, zonder persoonlijken naijver op te wekken. De menschen bogen zich voor zijn verheven verstand, maar haatten hem om de macht die hij zich daardoor verwierf. Zij begonnen reeds met voldoening aan zijn geslachtsboom te tornen. Men meende, door hem zijne plaats te betwisten onder de oude geslachten, wier sieraad hij was, zich te wreken op den rang dien hij in alles, behalve in geboorte, innam naast de koningen en regeerders der wereld. Of nijd en naijver ondeugden zijn, meer aan een republikeinschen dan eenigen anderen regeeringsvorm eigen, laten wij daar. Maar zeker is het dat elke voetstap van Oldenbarnevelt naijverig bespied werd. De nijd hechtte zich aan hem als zijn schaduw. Wij hebben de betrekkingen tusschen hem en Winwood nagegaan en gezien hoe deze, secretaris van staat geworden, den advocaat steeds bleef verwijten dat hij het land volgens zijne wetten bestuurde, in plaats van naar den wil van een vreemd vorst. De man die elk uur van zijn leven - in weerwil van duizende hinderpalen, door domheid en verraad, nijd, haat en vroomheid opgeworpen - besteedde aan de vorming van een groot algemeen verbond van het Protestantisme tegen Spanje werd eerst in 't geheim, daarna openlijk, beschuldigd van eene verradelijke overheffing naar Spanje.

Niets wekt meer de verbazing en is geschikter om het geloof in de menschheid aan 't wankelen te brengen, dan de grenzenlooze invloed van den laagste der hartstochten.

De advocaat zag zich verplicht aan Langerak, bij het begin van zijne zending naar Frankrijk, een wenk daaromtrent te geven.

‘Indien Hare Majesteit vriendelijk over mij spreken mocht’, zeide hij, ‘zult gij daarvan in uwe brieven geen melding maken, zooals in uw laatsten, zeker met de beste bedoelingen, geschied is. Het brengt mij geen voordeel en velen nemen er aanstoot aan, zoodat het beter is dit na te laten.’

Dit was echter slechts een kleinigheid. Allengs zou menigeen zich ergeren aan de minste uiting te zijnen gunste, hetzij dat deze van gekroonde hoofden kwam of van den laagst geplaatste op den maatschappelijken ladder. Intusschen schreef hij den ambassadeur voor om, zonder acht te geven op persoonlijke complimenten jegens zijn chef, al zijne krachten in te spannen ten einde de Fransche Regeering uit de handen van Spanje te houden en, met dat doel voor oogen, de geschillen tusschen de twee groote partijen in het rijk zoo mogelijk bij te leggen en het vertrouwen te winnen van Condé en Nevers en Bouillon, zonder in iets te kort te doen aan den eerbied jegens de Koningin-Regentes en hare ministers, als de wettige hoofden der regeering.

Uit Engeland kwam een nieuwe ambassadeur om Winwood⁺ te vervangen. Sir Dudley Carleton was een diplomaat van vrij groote bekwaamheden en wel berekend voor de behandeling van zaken. Misschien was, op dat tijdstip van officieele middelmatigheid, niemand beter dan hij geschikt om den post te vervullen, die toen voor den belangrijkste in de buitenlandsche diplomatie van Engeland gold. Zijne vroegere betrekkingen hadden hem nog wel niet gemeenzaam gemaakt met de ingewikkelde staatsregeling der Republiek, evenmin als zijn diplomatieke loopbaan, waaronder een langdurig verblijf in Venetië, bijzonder geschikt was om hem in de geheimen der voorbeschikking in te wijden. Evenwel was hij, op bevel van zijn meester, gereed om met De Groot en Oldenbarnevelt op het gebied der geschiedenis en rechtswetenschap te redetwisten en met Uytenbogaert of Taurinus de spitsvondigheden van het Arminianisme en Gomarisme te ontleden, alsof hij de helft van zijn leven advocaat bij den Hoogen Raad in Den Haag of hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool geweest ware. Of hij bij zulke gelegenheden wezenlijke overwinningen behaalde en of hij die alleen aan zijn eigen vernuft te danken had, mag betwijfeld worden. In alle gevallen had hij een souverain achter zich, die niet in staat was zich te vergissen.

⁺Januari 1615

‘Gij moet niet vergeten’, zoo luiden Jacobus' instructiën aan sir Dudley, ‘dat gij de gezant zijt van een meester, dien God tot den eenigen beschermer van zijn dienst heeft uitverkoren ... en gij moet wel doen uitkomen dat het belijden

van dwaalbegrippen Gode ongevallig en ons onaangenaam is⁽¹⁾.

De krijgsbewegingen van het jaar 1614 waren geëindigd met den mislukten vrede van Xanten. De pretendenten zouden het betwiste gebied in tweeën deelen, en loten wie er kiezen zou; alle vreemde troepen zouden worden teruggeroepen en men had zich verbonden geene sterkte in handen eener derde mogendheid te stellen. Maar op het laatste oogenblik had Spanje geweigerd het verdrag te bekrachtigen en alles was weer tot den vorigen toestand teruggekeerd.

Wel scheen men te verwachten dat de staatsche troepen gelijktijdig met het katholieke leger zouden terugtrekken, op eene belofte van Spinola, dat het gebied evenmin door Spanje als door de Republiek weder bezet zou worden. Maar Oldenbarnevelt gaf zeer juist te kennen, dat, hoewel de markies veel macht had zolang hij aan het hoofd van het leger stond, hij echter elk oogenblik kon vervangen worden. De graaf Buckoy, b.v., kon plotseling in zijne plaats optreden en zich niet gebonden achten door de militaire schikkingen die zijn voorganger aangegaan had. Daarop deed de aartshertog het voorstel om gelijktijdig terug te trekken, onder voorwaarde dat de troepen niet wederkeeren of eenige plaatsen bezetten zouden. Maar Oldenbarnevelt nam, uit naam der Staten, daarmede geen genoegen. De aartshertog was slechts de strooman van Spanje; en Spanje zou geen waarborg geven. Dat rijk hield de koorden in handen en kon hem elk oogenblik de rol doen spelen, die het verkoos. Het zou voor het despotische Spanje gemakkelijk zijn, zei de advocaat, om op een oogenblik weer met eene groote macht te velde te komen, nadat de staatsche troepen teruggetrokken en wellicht ontbonden waren; maar voor de veelhoofdige Republiek zou het bezwaarlijk zijn even snel te handelen. Zonder waarborg van Spanje het verdrag van Xanten op te geven, dat behoorlijk geteekend en bezegeld was, zou zijn zooveel als vijftig punten op het spel voor te geven. Enkel nadeel zou daarvan het gevolg zijn. De advocaat liet zich in deze geheele onderhandeling, even als Willem de Zwijger, leiden door het gezegde van Demosthenes, dat de veiligste sterkte tegen een aanvaller en tegen een tyran is: wantrouwen. En hij wantrouwde alle voorstellen, overtuigd als hij was dat het Spaansche Kabinet het er op toellegde om de Staten te misleiden en dat het daarin van vele zijden bijgestaan werd. Nu een der pretendenten, meester over de helft der hertogdommen, de prins van Neuburg, het Catholicisme omhelsd had en met de zuster van den aartsbisschop

(1) CARLETON's Letters, p. 6.

van Keulen en den hertog van Beieren gehuwd was, kon voor Spanje niets beter gelegen komen dan zich tijdelijk terug te trekken. Maximiliaan van Beieren was ontegenzeggelijk de bekwaamste en krachtigste aanvoerder der katholieke partij in Duitschland en tevens de oprechtste en eerlijkste. Niemand heeft ooit, zooals hij deed, geweigerd de keizerlijke kroon te aanvaarden.

De prins van Neuburg liep, door zijn overgang, gevaar zijne staten te verliezen, daar zijne broeders hem trachtten te ontzetten op grond van den laatsten wil van den overleden hertog, waarbij zijn nakomelingen, die zich tot het Catholicisme bekeeren zouden, ontferd werden. Hij had daarom de hulp van den Koning van Spanje ingeroepen. Aartshertog Albert had dat verzoek als eene rechtvaardige zaak ondersteund en de Keizer had natuurlijk verklaard dat het recht van oudsten zoon, in weerwil van den laatsten wil, aan den prins toekwam⁽¹⁾.

Zoolang deze onder de bekwame leiding van Maximiliaan staan zou, was het niet waarschijnlijk dat het betwiste gebied voor de spaansche partij verloren zou gaan. De Keizer meende nog steeds het recht te hebben om tusschen de candidaten uitspraak te doen en die gewesten in beslag te houden totdat de beslissing gevallen zou zijn - d.i. ad Calendas Graecas. De eerste poging om daartoe te geraken was, gelijk wij gezien hebben, door de snelle handelingen van Maurits en de staatkunde van Oldenbarnevelt verijdeld. De advocaat had vast besloten dat 's Keizers naam noch in den aanhef van het verdrag, noch in dat verdrag zelf vermeld zou worden. En zijne gedragslijn ten aanzien dezer schijnonderhandelingen werd voortdurend belemmerd, zoowel door de traagheid zijner bondgenooten, als door het vernuft van den vijand.

Aan hem werd het verlies geweten van Wesel, het Genève aan den Rijn, dat door Spanje nooit zou worden overgegeven, indien het niet onmiddellijk geschiedde. Laat Spanje het verdrag van Xanten waarborgen, zeide hij, dan kan het niet terug treden. Al het overige is misleiding. Daarbij had de Keizer stellige bevelen uitgevaardigd, dat Wesel niet zou worden terug gegeven⁽²⁾. Villeroy had verklaard dat Frankrijk zich het harnas niet zou aantrekken voor Aken, dat broeinest van het Protestantisme. Dat konden de Staten-Generaal doen, wie het zooveel meer aanging. Oldenbarnevelt's doel was aan het verdrag van Xanten, in plaats van het te laten te

(1) Aartshertog Albert aan Filips III (HS., Belg. Arch.)

(2) ... 'Memoria para informar al Mar^o. de campo Don Inigo de Borsia (HS. Belg. Arch.)

niet te gaan, kracht bij te zetten, op de eenige wijze waarop dat mogelijk was, door de waarborging van Spanje. Aldus versterkt, kon het een slagboom zijn in den algemeenen godsdienstoorlog, die stond uit te breken. Spanje daarentegen wilde, verre van zich aan het tractaat te binden, het oppergezag over het betwiste gebied den Keizer in handen spelen. Neuburg beklagde zich dat Filips in zijne brieven hem niet den titel van Hertog van Gulik-Cleef gaf, hoewel hij door de spaansche wapenen in het bezit dier landen gesteld was. Maar aartshertog Albert was van gevoelen, dat de Koning gelijk had, aangezien Neuburg niet door den Keizer met de hertogdommen beleend was. Zelfs indien het verdrag van Xanten uitgevoerd werd, zouden hij en de keurvorst van Brandenburg slechts beheerders wezen, tot de vraag van het recht door den Keizer beslist zou zijn⁽¹⁾.

Spanje zond aan Neuburg de orde van het Gulden Vlies, als eene belooning voor zijne bekeering, maar zag in hem niets meer dan een strooman op het grondgebied, waar hij zelf beweerde soeverein te zijn. Dit moest een vast bolwerk worden voor het Keizerrijk, Spanje en het Catholicisme.

Oldenbarnevelt kreeg natuurlijk nooit inzage van de geheime brieven, die tusschen Brussel en Madrid gewisseld werden; maar hij had een even helder inzicht in de bedoelingen van den vijand, alsof de briefwisseling van Filips en Albertus in de loketten van zijn schrijftafel op den Kneuterdijk lag.

Het geheele plan van Spanje en den Keizer was, door tusschenkomst der aartshertogen de Staten te noodzaken tot het opgeven hunner stelling in de hertogdommen, gelijktijdig met het terugtrekken der spaansche troepen, ten gevolge van eene bloote afspraak met aartshertog Albert, dat van beide zijden geene nieuwe bezetting geschieden zou. Toen Oldenbarnevelt de onmogelijkheid inzag om Spanje in het verdrag te betrekken, verlangde hij dat althans de beide bemiddelende mogendheden, de soevereinen van Groot-Brittannië en Frankrijk, het zouden waarborgen en de aartshertog zich jegens hen verbinden zou. Maar dit werd voortdurend door Spanje geweigerd; want de aartshertog verzette geen voet dan op bevel van Spanje. En, behalve zijn getwist met den aartshertog, had Oldenbarnevelt nog het aanhoudend rumoer van den Koning van Engeland en de aanvallen van diens gezant te verduren, die beweerden dat Spanje recht had in al wat het

(1) Filips III aan aartshertog Albert, 17 April 1615, en aartshertog Albert aan Filips III, Juli 1615. (HSS., Belg. Arch.)

deed. Frankrijk daarentegen ondersteunde de Staten zoo goed, als met reden verwacht kon worden.

De aartshertog vaardigde een gezant naar Madrid af met een omstandig verslag van deze onderhandelingen. In de instructie zeide hij: 'Wij deden het voorstel, dat de verbintenissen jegens elkander zouden aangegaan worden, zooals bij tractaten gebruikelijk is. Maar de Hollanders verlangden, dat de beloften gedaan werden aan de Koningen van Frankrijk en Engeland, waardoor de Keizer diep beleedigd zou zijn geworden, daar dit was alsof de zaak hem niet aanging. Zoodoende zouden de Hollanders, met Frankrijk en Engeland ééne lijn trekkende, elk oogenblik kunnen doen wat zij goedvonden'⁽¹⁾.

Er kon zeker geen krachtiger lofrede gehouden worden op de staatkunde, die Oldenbarnevelt steeds aanbeval. Was hij op dit belangrijk tijdstip door Engeland en Frankrijk beide gesteund geworden, dan zou Spanje tot den terugtocht gedwongen zijn en het Protestantisme zou in den beginnenden algemeenen oorlog een grooten voorsprong gehad hebben. Maar de engelsche Salomo kon de wijsheid zijner staatkunde niet doorgronden. 'De Koning van Engeland,' schreef de aartshertog, 'zegt dat wij gelijk hebben en heeft zijn ambassadeur in dien geest geschreven. Maar er is niet veel kans dat de Hollanders veranderen zullen. Het zou goed zijn dat de Koning hun een geschreven ultimatum zond, opdat zij de overeenkomst teekenden zooals wij ze voorstellen. Willen zij niet toegeven, dan zal de wereld althans zien dat de schuld niet aan ons ligt'.

De wereld zou zien en zij zou het een staatsman als Oldenbarnevelt nooit vergeven hebben, indien hij eene overeenkomst met den ondergeschikten aartshertog, een volstrekt onbeduidende figuur in het groote drama, had aangegaan en niet had vastgehouden aan de waarborging van Albert's meester en van de groote bondgenooten der Republiek. Hij hield vol, ondanks Spanje en Engeland, die man, van wien de engelsche staatssecretaris durfde te schrijven, 'dat hij zou maken dat de Provinciën weder in handen van Spanje vielen.'

Het bleek nu ook dat Oldenbarnevelt's invloed bij de Fransche Regeering, ten gevolge van den oordeelkundigen steun dien hij haar verleend had, bepaald gunstig had gewerkt. Was Frankrijk al door het spaansche huwelijksverdrag op een dwaalspoor gebracht, het was toch niet zoo traag of bevooroordeeld als de Koning van Groot-Brittannië zich toonde.

(1) 'Memoria para informar al Mar^o, de campo Don Inigo de Borsa,' enz. (HS. Belg. Arch.)

‘Frankrijk zal de Hollanders niet aansporen tot het ten uitvoer brengen van ons voorstel,’ schreef de aartshertog aan den Koning. ‘Dus staan de onderhandelingen stil. De Hollanders zeggen dat het beter is, dat elke partij behoudt wat zij bezit. Indien het niet meer tot vechten komt en hun overmoed aanhoudt, zullen de Hollanders zoодоende elken dag terrein winnen’⁽¹⁾.

Zoo hielden de vijanden der Republiek andermaal eene lofspraak op den nederlandschen staatsman. Het was voor de Staten onmogelijk Wesel terug te krijgen, evenmin als die andere sterkte der Hervormden, de oude rijksstad Aken. De prijs daarvoor was veel te hoog.

De Fransche Regeering weigerde den Staten en de ‘possederenden’ vorsten behulpzaam te zijn in het bemachtigen dier sterkte. De Koningin-Regentes vreesde Spanje te zullen beleedigen, hoewel hare regeering de burgers van Aken tot het verdrag had overgehaald, dat nu door die mogendheid geschonden was. De nederlandsche ambassadeur had in last uitdrukkelijk te vragen of Hunne Majesteiten Aken en de vorsten zouden bijstaan, indien de aartshertogen hen aanvielen. ‘Neen,’ zei Villeroy; ‘wij hebben geen belang bij Aken, het is te ver weg. Laat hen hulp vragen bij wie hen in hun verzet hebben aangemoedigd.’

De ambassadeur toonde aan, dat Frankrijk wel belang bij de zaak had en zich jegens hen verbonden had; maar de secretaris van staat antwoordde: ‘Wij gingen het verdrag aan uit medelijden, maar wij zullen voor Aken het harnas niet aantrekken. Hoopt daar niet op. Gij (de Staten) moogt hen bijstaan, als gij wilt’.

De gezant bracht hem daarop in herinnering, dat de Staten-Generaal steeds in overeenstemming met de Koningen van Groot-Brittannië en Frankrijk en de geuniëerde vorsten gehandeld hadden, daar deze aangelegenheid voor allen van evenveel belang was. Dit was het eenige, waartoe zij zich jegens de Unie verbonden hadden.

Het was duidelijk dat Frankrijk besloten had, op dat oogenblik geen voet te verzetten. De hertog van Bouillon en de zijnen hadden wel getracht Hunne Majesteiten te bewegen om (gelijk Aerssen het uitdrukte) ‘serieuselyck aan den Eertshertoge te schrijven, om ten minsten door het stijf spreken hem t' intimideren’⁽²⁾; maar het was tevergeefs. Zij oordeelden

(1) Albertus aan Filips III, 29 Dec. 1615. (HS., Belg. Arch.)

(2) Aerssen aan de Staten-Generaal, 13 Febr. 1612. (HS.)

dat het nu geen tijd was om met hun nabuur te twisten en Spanje aanstoot te geven. Zoo werd het 'stijf spreken' nagelaten en de aartshertog niet 'geïntimideert.' De man die hem zoo menigmaal in 't nauw gebracht had was niet meer; en diens weduwe trachtte nu haar zoon uit te huwelijken aan de Infante. 'Dat zijn de eerste vruchten van de nieuwe betrekkingen met Spanje,' zei Aerssen.

Zoowel de Koning van Spanje als de Keizer had vast besloten, Wesel tot het uiterste te houden. Tenzij dat de Staten, tegen eene bloote belofte van den aarsthertog, hunne troepen uit al hunne stellingen terugtrokken, zouden de Protestanten in die beide steden een hard lot te verduren hebben. Daar was niets aan te doen: hen te helpen ware al het gewonnene prijsgeven. Want geen waar staatsman kon onnoozel genoeg zijn, om van meet af aan met het spaansche en keizerlijke kabinet een nieuw spel te beginnen. De hertog van Neuburg was, sedert hij katholiek was geworden en onder de bijzondere bescherming van Spanje stond, niet zoozeer een pretendent met min of meer recht aan zijne zijde, als wel een agent der groote Katholieke Ligue in het betwist gebied. Hij moest, op het uitdrukkelijk verlangen van Filips' regeering, onder alle omstandigheden door de spaansche macht ondersteund worden, vooral nu zijne beide broeders, onder bescherming der Staten, hem zijn recht op zijne duitsche erflanden betwistten⁽¹⁾.

De aartshertog was verstoord over de handelwijze van Frankrijk. Hij had, op uitdrukkelijk bevel uit Spanje, 5000 man hulptroepen onder Juan De Rivas ter beschikking der Koningin gesteld, even voordat de vrede van St. Ménehould gesloten werd; en nu kon hij niet eens haar Regeering er toe bewegen, de Hollanders tot rede te brengen, zooals de Engelsche Koning deed.

'Zeker,' zeide hij, 'zouden de Hollanders, indien Frankrijk, in plaats van zoo traag te zijn, ons daar dezelfde goede diensten bewezen had als Engeland, de overeenkomst geteekend hebben zooals zij door ons was voorgesteld'⁽²⁾. Hij smeekte daarom den Koning al zijn invloed bij de Fransche Regeering aan te wenden, opdat deze met kracht bij de Hollanders tusschen beiden komen en hen noodzaken zou het voorstel aan te nemen. 'Er is geen middel om overeen te

(1) Filips III aan aartsh. Albert, 20 Sept. 1615. (HS. Belg. Arch.)

(2) 'Instrucion por Don Inigo de Borsa', enz. (HS., Belg. Arch.)

komen, indien zij niet door Frankrijk gedwongen worden', voegde hij er bij.

Maar niet zonder reden had Oldenbarnevelt den ambassadeur der Staten, Langerak, voorgeschreven 'den ouden heer te caresseren'. Hij bedoelde daarmede Villeroy, hoewel hij hem nooit noemde; want deze bleek, in weerwil van alle hinderpalen, een goed vriend voor de Staten te zijn⁽¹⁾. En Villeroy bleef dit. Of de aartshertog al of niet gelijk had met te beweren, dat de Hollanders de Hertogdommen ontruimen en dus het spel opgeven zouden, indien Frankrijk slechts met Engeland vereenigd zijn invloed wilde doen gelden, wijst de briefwisseling van Oldenbarnevelt vrij juist uit. Maar de aartshertog was niet in de gelegenheid daarvan kennis te nemen.

De advocaat wist wat er omging, wat er gesmeed werd en wat er dreigde; want zijn rustelooze en heldere blik omvatte den geheelen gezichteinder. Zonder de geheime brieven van den vijand te lezen, kende hij de uitgebreide voorbereidselen die voor een algemeenen oorlog tegen de Hervorming gemaakt werden. Het gebeurde in de hertogdommen was een voortteeken van den naderenden zondvloed. De groote godsdienstoorlog, die den duur van een menschengeslacht lang aanhouden zou, was reeds begonnen; het schijnbare voorwendsel gaf de betwiste erfopvolging in eenige kleine landjes, de ware oorzaak was de noodzakelijkheid, die zoowel de Protestantsche Unie als de Katholieke Ligue gevoelde, om die van de grensgewesten te verzekeren, wier bezit voor beide van even groot gewicht was. Zoo er in 1614 niets beslissends voorviel, het volgende jaar zou voor de Ligue nog meer gelegen komen. In Turkije waren onlusten uitgebroken. De Groot-Vizier was vermoord. De Sultan was in oorlog met Perzië. Er was in oostelijk Europa geen ander bolwerk tegen de dreigende macht der Turken, dan Hongarije. Dat Koninkrijk werd geregeerd door het Huis van Oostenrijk; en de tegenwoordige gezindheid der duitsche bevolkingen was bij den godsdienstigen strijd tusschen hen en hunne regeerders van dien aard, dat het onzeker was wie het meeste gehaat was, de Turk of de Spanjaard. Maar voor het oogenblik hadden Spanje en de Keizer de handen vrij. Zij hadden geen aanval van de zijde van den Donau te duchten. Daarbij had de spaansche

(1) In een brief van Mei 1615 aan Langerak, schreef Oldenbarnevelt o.a.: 'Laet nyet nae den ouden Heer te caresseren, by continuatie, mitte beste discretie, want ick gelove dat syne oprechticheyt, wysheit en experientie alles wel sullen overwinnen en syn credit maintaineren. Hij is altyts voor ons goet en constant geweest; wij behooren in alle occurentien hem onse danckbaerheit te toonen ...' *Vert.*

vloot aanmerkelijke voordeelen op de Barbarijsche kust behaald en La Roche en eenige belangrijke sterkten genomen, die zoowel tegen de zeeroovers als tot afwerping van een plotselingen aanval der Turken van de zeezijde van nut konden zijn. Ten minste 100000 man stonden gereed, om op het bevel van een der beide takken van het Huis van Oostenrijk, te velde te komen. Savoye was zoo goed als tenondergebracht; en Savoye was de eenig mogelijke bondgenoot van de Nederlanden en het Protestantsche Duitschland in het Zuiden.

Terwijl hij de vredelievendste gezindheid jegens de Staten te kennen gaf en voorwendde zijne troepen van hunne grenzen te willen terugtrekken, ging de Koning van Spanje dagelijks voort zijne macht te versterken en lichtte hij eene som van viermillioen dukaten, die voor het grootste deel aan zijne bankiers te Brussel werd toevertrouwd. Handelingen als deze hadden meer beteekenis dan mooie woorden.

Bijlage (zie bladz. 266).**‘Remonstrantie’**

1. Godt heeft van eeuwigheit besloten de geenen, die door syn genade in Jezus Christus gelooven, die in den selven gelove en gehoorsaemheit des geloofs ten einde toe volherden, te verkiesen ten eeuwigen leven: en daerentegens beslooten d'onbekeerlyken en ongeloovigen te verwerpen ter eeuwiger verdoemenisse.
2. Dat dien volgens Christus, de Saligmaker der werelt, voor alle en ieder mensch gestorven was, soo dat hy voor alle door syn doodt versoening en vergeving der sonde verworven hadde, nochtans in dier voegen, dat niemand de selve daedelyk genoot dan de geloovigen.
3. Dat de mensch het saligmakend geloof niet hadt van sich selven noch uit kracht syner vrye wille, maer daer toe Godts genade in Christus van noden hadden.
4. Dat dese genade was het begin, voortganch en volbrenging van 's menschen saligmaking, soo dat niemand gelooven noch in 't gelooven volharden kan, sonder deze medewerkende genade: soo dat alle goede daeden de genade Godes in Christus moesten toe geschreven worden: maer wat de maniere van de werking derselve genade aenging, dat die niet onwederstandelyk was.
5. Dat de waere gelovigen door de goddelyke genade genoegsame kracht hadden om tegen den Satan, de sonde, de werelt en hun eigen vleesch te stryden, en overwinning te verkrygen: maer of de selve niet door nalatigheid van de heilige leere konden afwyken, de goede conscientie verliezen, en de genade verwaerloosen, soude eerst uit de heilige schriftuure nader moeten ondersocht worden, eer sy 't selve met volle versekeringh hunnes gemoedts souden kunnen leeren.

Dit vijfde artikel werd aldus nader toegelicht:

Dat de geenen die eens waarlyk geloofde, evenwel door syn eigen schuldt van Godt kon afwyken en gants en eindelyk het gelove verliezen.

‘Contra-Remonstrantie’

1. Alsoo in Adam 't gantsche menschelyke geslachte na Godts beeldt geschaepen synde, met Adam in sonde is gevallen, en daer door alsoo verdorven, dat alle menschen in sonden ontfangen en geboren worden, en daer door syn kinderen des toorns van natuuren, doodtliggende in haere

sonden, sulks dat sy niet meer vermogens hebben in sich selven, om sich oprechtelyk tot Godt te bekeeren, en in Christum te geloven, dan een dootd mensche vermogen heeft sich selven van den dooden op te wekken, dat Godt uit dese verderffenissen trekt en verlost een seker aantal der menschen, die hy in synen eeuwigen en onveranderlyken raedt uit enkele goedertierenheit, nae 't welbehagen syns willens uitverkoren heeft, om hen door Christum salig te maken, d'andere door syn rechtvaardig oordeel voorbygaende en laetende in hare sonden liggen.

2. Dat voor Godts uitverkorene kinderen te houden syn niet alleen de volwassene, die in Christum geloven, en dienvolgens waerdiglyk der Euangelium wandelen, maer ook de kinderen des verbondts, soo lange als sy met 'er daedt niet het tegendeel bewysen, en dat oversulks gelovige ouders, wanneer haere kinderen in haerer kindtsheit sterven, geen oorsaek hebben te twyfen van der selver haerer kinderen saeligheit.
3. Dat Godt in dese syne verkiesing niet heeft gesien op gelove of bekeering syner uitverkoorenen, noch op 't recht gebruik syner gaven, als op oorsaken der verkiesing: maer dat hy in 't tegendeel in synen eeuwigen en onveranderlyken raedt voorgenoomen en beslooten heeft, den geenen die hy na syn welbehaegen ter saeligheit verkooren heeft, het gelove en volstandigheit in de godtsaeligheit te verleenen, en alsoo saelig te maken.
4. Dat hy tot dien einde voor eerst hun geschonken en gegeven heeft synen eenighgebooren Soon, dien hy in den dootd des kruisses heeft overgegeven om syne uitverkoorenen saelig te maken, sulks dat, hoewel het lyden Christi, als des eenighgeboorenen en eenwesigen Soons Godts, genoegsaem is tot betaelinghe voor aller menschen sonden, nochtans dat selve, volgende den raedt en besluit Godes, alleen in de uitverkoorenen en waere geloovigen syne kracht heeft, tot versoening en vergevinge hunner sonden.
5. Dat voorts Godt de Heere tot dien selven einde syn heilig Euangelium laet prediken, en dat de heilige Geest uiterlyk door de predikatie des selven Euangeliums, en inwendiglyk door een bysondere genade soo krachtelyk werkt in de herten der uitverkoorenen Godts dat hy haer verstandt verlicht, haeren wille verandert en vernieuwt, wegneemende dat steenen herte, en hun gevende een vleeschen herte; in sulker voegen, dat sy daer door niet alleen maght ontfangen om sich te konnen bekeeren en te konnen geloven, maer ook datelyk en gewilliglyk sich bekeeren en geloven.
6. Dat de geenen, die Godt soo voorgenomen heeft ter saeligheit te brengen niet alleen eenmael soo verlight, wedergebooren en vernieut worden, om in Christum te geloven en sich tot Godt te bekeeren: maer dat sy door de selve kracht des heiligen Geestes, waer door sy eenmael bekeert syn, sonder eenig hun toedoen, alsoo worden gestadelyk onderhouden, en bewaert, dat, alhoewel hun de swaerigheden des vleeschs aenhangen, soolang sy syn in desen leven, waer door s'een geduurigen stryd hebben

tusschen den geest en 't vleesch, sulks dat sy ook somtyds uit swakheit in swaere sonden vallen, nochtans de selve Geest, in desen strydt, in hun d'overhandt behoudt, niet toelaetende, dat d'uitverkoorenen Godts door de verdorvenheit des vleeschtes soo verre den Geest der heiligmaking souden wederstaen, dat de selve by hen 't eenemael soude uitgeblust worden, en dat zy dien volgens 't waere gelove dat hun eenmael is gegeven en den geest der aenneming tot kinderen Godts, die sy eenmael hebben ontfangen, nimmermeer geheel en al, noch ten einde toe, kunnen verliezen.

7. Dat evenwel de waere gelovigen uit dese leere geen oorsaeck neemen sorgelooslyk de boose lusten haeres vleeschtes te volgen, dewyl het onmoogelyk is, dat de geene, die Christo door een waerachtig gelove ingeplant syn, niet souden voortbrengen vruchten der dankbaerheit, maer in 't tegendeel hoe sy sich meer versekert houden en gevoelen dat Godt in hun werkt beide het willen en het volbrengen na syn welbehagen, hoe sy meer in vreese en beven haere saligheit sullen sien te werken, dewyl zy weten, dat dit het eenig middel is, waerdoor het Gode belieft haer staende te houden, en ter saligheit te brengen: waer toe hy ook in syn woordt gebruikt allerley vermaeningen en dreigementen, niet om haer te doen wanhoopen of te twyffelen van haere saligheit, maar om een kinderlyke vreese in hun te verwekken, door aenmerkingen van de swakheit des vleeschtes, daer door sy noodtsaekelyk souden moeten vergaen, ten ware dat se de Heere door syne onverdiende genade staende hieldt, welke, d'eenige oorsaeke en grondt is van haere volhardingen, sulks alhoewel hy se in syn woordt vermaent te waeken en te bidden, sy nochtans ook dit, dat sy naemlyk ten stryde bereit syn, Godes hulpe begeeren en in geen en gebreke syn, niet hebben van haer selven, maer alleen van den selven Geest, die se door een bysondere genade daer toe bereidt maekt, en alsoo krachtelyk staende houdt.